

ÉVRÖNYV

24

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 24.

A kötet megjelenését a

Készült
a Magyar Kormány
támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

támogatta.

**Kriza János Néprajzi Társaság
Évkönyve
24**

**Hagyomány és örökség a romániai
magyar néprajzkutatásban**

Szerkesztette
Keszeg Vilmos
Virginás-Tar Emese

Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.
telefon/fax: +40 264 432 593
e-mail: kriza@kjnt.ro
www.kjnt.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2016

Lektorálta:
dr. Tánzos Vilmos
dr. Ilyés Sándor

Borítóterv:
Szentés Zágón

Számítógépes tördelés:
Sütő Ferenc

ISBN 978-973-8439-88-7
ISSN 1841-3021

Készült a kolozsvári IDEA Nyomdában
Igazgató: Nagy Péter

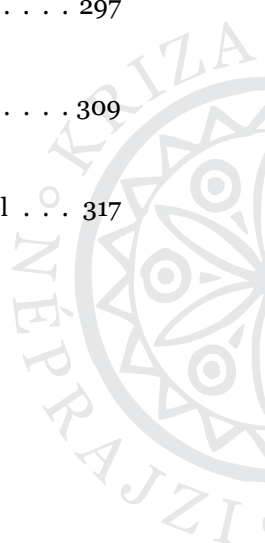
© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Ajánló sorok	7
Szakál Anna	
Aszfaltolvasztó kazánba hányt, szalonnasütéskor elpusztult, nyirkos pincében megpenészedett Kriza-kéziratok nyomában. Kísérlet a Gergely Pál konstruálta legenda lebontására	9
Olosz Katalin	
Még egyszer Krizáról.	43
Doszlop Lídia	
Ősz János emlékezete a Kis-Küküllő mentén. Egy elfeledett tanítói pálya	91
Filep Antal	
A 20. századi magyar néprajz kolozsvári gyökerei. Győrffy István és Banner János indulása	111
Veres Emese-Gyöngyvér	
Egyesületek és folyóiratok hatása a barcasági magyar tanítók és lelkészek munkásságára	135
Kiss Emőke	
A böződi Móka Eszter mesemondó és meséi	161
Magyar Zoltán	
Faragó József nagymohai folklórgyűjtése	185
Szócsné Gazda Enikő	
A sepsiszentgyörgyi székelly kiállítások és előzményeik	197
Albert Ernő	
A <i>Gyökerek</i> iskolai folyóirat (Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy)	229

Szabó Zsolt	
A <i>Jóbarát</i> néprajzi gyűjtései 1968–1980 között	271
Simonffy Katalin	
Volt egyszer egy Kaláka. A táncházmozgalomra épült tévéműsor a hetvenes évek végén. Háttérvázlat egy induló forráskutatáshoz . .	283
Szecsódi Barbara	
A mozgalom hőskorának kolozsvári táncházasai Halmos Béla Orális Archívumában (Hagyományok Háza)	297
Gagyfi József	
A csíkszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzi köre	309
Keszeg Vilmos	
Kolozs megyei gyermekmondóka adatbázis az 1980-as évekből . . .	317

Ajánló sorok

A Kriza János Néprajzi Társaság, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézete 2016. október 21-én kilencedik alkalommal szervezett kutatás- és tudománytörténeti konferenciát. A jelen kötet a tanácskozás 14 előadását tartalmazza.

Örvendetes módon az utóbbi évek kutatásai alapvetően árnyalták a 19. századi erdélyi folklórgyűjtésről a szakmai köztudatban élt képet. Kriza János és gyűjtőhálózata szöveggyűjtésének, valamint levelezésének kiadása jelentősen módosította azt a kánont, amely az első székelyföldi gyűjtést, a *Vadrózsákat* a töredékesen maradt kiadás alapján és kontextuselemzés nélkül értékelte. Jelen kötetben két tanulmány tér vissza arra a helyzetre, amely döntően meghatározta Kriza János hagyatékának sorsát (Szakál Anna, Olosz Katalin). Ősz János tanítói pályájához és kibédi mesegyűjtéséhez Doszlop Lídia gyűjtött újabb adatokat. A tanulmány, akárcsak Szakál Anna Kriza-, Olosz Katalin Szabó Sámuel- és Kanyaró Ferenc-kutatása új dimenzióba ágyazza a népi kultúra iránti érdeklődést, mihelyt a gyűjtést organikusan helyezi el a gyűjtő életvitelében, szakmai pályájában és kapcsolathálójában. Ugyanezt a perspektívát érvényesíti Veres Emese-Gyöngyvér, a barcasági tanítók és lelkészek néprajzi munkásságának motivációit és formáit keresve.

A kolozsvári tudományegyetem professzorainak hatását tárja fel Filep Antal írása, amikor a néprajzkutató Györffy István és a régész Banner János szakmai felkészüléséről és indulásáról értekezik. Kiss Emőke Bözödi György bözödi mesegyűjtésének körülményeit mutatja be, s a Bágyi János árnyékában maradt Móka Eszterre irányítja a figyelmet. Faragó József a nagymohai mesemondó, Mátyás Dénes gazdag repertoárját rögzítette. E kiadatlan szövegkorpuszra Magyar Zoltán hívja fel a figyelmet.

Gazda Enikő két sepsiszentgyörgyi székely kiállítás bemutatásával szemlélteti a kiállítás mint kitalált hagyomány szerepét a háziipar fellendülésében és megismertetésben. Ugyanakkor az esemény sajtórepresentációjából következtetni lehet a székely háziipar és népművészet korabeli állapotára.

A 2016-os konferencia másik jelentős hozadékanak bizonyult a szocialista-kommunista időszak mozgalmainak, alig ismert kezdeményezései-

nek bemutatása. Szabó Zsolt a *Jóbarát* című gyermekújság által irányított gyűjtőpályázatokat mutatja be. A sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban 1966–1980 között jelent meg diáklap, amely rendszeresen közölte a tanulók folklórgyűjtését (Albert Ernő). A Román Televízió Magyar Adása 1977–1980 között *Kaláka* címmel 9 hon- és népismereti rendezvényt szervezett középiskolás diákoknak, amelyek egy iskolásgeneráció figyelmét terelték a népzene, a néptánc, a népi tárgyi kultúra felé (Simonffy Katalin). Szecsődi Barbara a Halmos Béla Orális Archívumban található, a kolozsvári táncházmozgalomra vonatkozó adatokat ismerteti. Gagy József a csíkszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzi körének 1980-as évekbeli működéséről, Keszeg Vilmos pedig a Kolozs megyei magyartanárok által irányított gyermekmondóka gyűjtés eredményeiről számol be.

A Kriza János Néprajzi Társaság jelen évkönyvének előzménye a 18-as számú évkönyv, amely a 2008-ban és a 2009-ben lezajlott két konferencia 13, a 20-as számú évkönyv, amely a 2010-ben, 2011-ben és 2012-ben lezajlott további három konferencia 16, a 22-es számú évkönyv a 2013-ban és 2014-ben lezajlott konferencia 22, valamint a 23-as számú évkönyv, amely a 2015-ben szervezett nyolcadik kutatástörténeti konferencia 15 előadását közölte.

Kolozsvár, 2016 decembere

A szerkesztők

Szakál Anna

**Aszfaltolvasztó kazánba hányt,
szalonnasütéskor elpusztult, nyirkos pincében
megpenészedett Kriza-kéziratok nyomában.
Kísérlet a Gergely Pál konstruálta
legenda lebontására**

A *Vadrózsák* kapcsán a folklorisztikai köztudatba az egyik leghatásosabban beépült és megszilárdult¹ történet az, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia épületének pincéjében megtalált Kriza-hagyatékról Gergely Pál (és nyomában Kovács Ágnes) írt le. A feltehetően jól ismert alaptörténet a következő: 1949 körül Gergely Pál, az Akadémia gondnoka az ott folyó építkezések során észrevette, hogy egy addig elzárt pincerészben gazdasági iratok, s közöttük népköltészeti gyűjtések (s azok között a *Vadrózsák*hoz kapcsolható folklórszövegek) rejtőznek. Ezek – mivel feltehetően 1885 (Arany Lászlónak az Akadémia épületéből való kiköltözése) óta elfeledve egy elfalazott pincében rejtőztek – megpenészedtek, különösen a *Vadrózsák*hoz tartozó meseanyag szenvedett károkat: ennek harmadát nem sikerült megmenteni. A többit azonban éveken keresztül tisztították, vasalták, formalinozták, míg egy részét 1956-ra megjelentethették a *Szélely Népköltési Gyűjteményben* (Kriza J. 1956).

---

¹ A teljesség igénye nélkül: Faragó J. 1967: 49, 1971: 168–169; Kriza I. 1987: XIII, 2001: 228; Domokos M. 2007: 198; Domokos M. – Gulyás J. 2009: 6; Olosz K. 2013: 55–56, 2014: 267. A pincébe került Kriza-iratokkal kapcsolatos események leírásához Faragó József és Olosz Katalin elsődlegesen Kovács Ágnes 1961-es történetvariánsát használta fel, Domokos Mariann legfőbb forrása pedig Kovács Ágnes Gergely Pállal készített, kéziratban maradt interjúja volt. Kriza Ildikó hivatkozások nélküli írása nem tudni, melyik eredeti szövegre megy vissza, mivel egy egészen új variánsot hoz létre, amelyben 1948-ban „az Akadémia vizes pincéjéből penészes papírokat cipelnek a Dunába” meg nem nevezett személyek.

A vizsgált történet egyedüli forrása Gergely Pál, aki számos (legalább 12) alkalommal,² beszélt arról, hogy hogyan, mikor, milyen előzmények után és milyen körülmények között fedezte fel a kéziratokat. 1952-ben az *Ethnographia* olvasóit tájékoztatta tényszerűen az újonnan a MTA Kézirattárába került (és így kutatható) folklóranyagról – köztük a pincében megtalált gyűjteményekről is. Feltehetően ugyanebből az évből származik egy feljegyzése az egyik be kötött Kriza-kötet belső címlapjáról. 1956-ban Vörösmarty Mihály ismeretlen kéziratairól írva beszél azok (és mások mellett Krizához tartozó kéziratok) felfedezésének helyéről. 1957-ben az *Arany János és az Akadémia* című, az Akadémiai Kiadónál megjelent kötetben, 1958-ban *Az Akadémia levéltára a MTA Könyvtárának Kézirattárában* című önálló füzetben számolt be Gergely Pál a megtalálás körülményeiről. 1964-ben az általa sajtó alá rendezett *Hivatali iratok* 2. kötetében (amely Arany János összes műveinek 14. kötetét jelentette) röviden szintén ismertette a megtalálás körülményeit. 1975-ben a *Keresztény Magvetőben*, az *Ethnographiában* és a *Magyar Nemzetben* is írást közölt Kriza Jánosról és a *Vadrózsákról*. Mind ezekben, mind az 1978-as *Budapest* folyóiratban megjelent *Az Akadémia pincéi*, illetve a *Magyar Nemzetben* publikált *Kincsleletek lomtárakból* című cikkeiben foglalkozik a folklórkéziratok felfedezésének kérdésével. Kovács Ágnes 1981-ben készített Gergely Pállal interjút, amelyben a kéziratok megtalálásáról is beszélgetnek.³

² A teljesség igénye nélkül: Gergely P. 1952, 1956, 1957, 1958, 1975a, 1975b, 1975c, 1978a, 1978b, MTAKK Irod. 4-r. 409/I: belső címlap sz.n., MTAKK Ms. 4163/108, AJÖM XIV: 601–609. A teljesség igénye nélkül kitétel ebben az esetben azt jelenti, hogy nem vállalkoztam a *Magyar Nemzet* című napilap szinte 30 évének mikrofilmen való áttekerésére annak érdekében, hogy valamennyi ott megjelent Gergely Pál-írást megtaláljam. Ez azért lett volna fontos, mert kortársak úgy emlékeztek, hogy Gergely Pál szívesen és színesen nyilatkozott a lap újságíróinak, s az általam itt tárgyalt történet mellett Arany János Voinovich-villából megmentett kéziratai kapcsán is több variánsban mesélt el egy (abban a formában) meg nem történt esetet (amelyre akkoriban a *Szent Batyu* történeteként utaltak). Azonban, mivel sem az OSZK cikkgyűjteménye, sem a MATARKA nem teljesen megbízható, így feltehetően emiatt nem akadtam segítségükkel ezekre a cikkekre. A *Magyar Nemzet* közeljövőben várható digitalizálása után mindenképp érdemes volna ezeknek (legalább a párhuzam miatt) utánanézni.

³ Itt jegyezném meg, hogy a Gergely Pállal készített interjút először Domokos Mariann tette közzé a szakdolgozatában (teljes terjedelmében ld. Domokos M. 2004: melléklet, illetve az Arany-kéziratokkal kapcsolatos részt publikálva ld. Domokos M. – Gulyás J. 2009: 64). és a későbbiekben is idézett belőle, azonban a *Növedéki Napló* számát is a jelzet részének gondolta, ezért a beszélgetés több helyen úgy szerepel, mint Ms. 4163/108. 2/1983. Azonban az utóbbi két szám nem része a jelzetnek, nincs is jelen esetben semmi különösebb jelentősége, hogy az 1981-es beszélgetést 1983-ban leltározták be. Vö. pl. Domokos M. 2015: 454. vagy Domokos M. – Gulyás J. 2009: 6. 10. lj, 7. 12. lj. Az interjú teljes szövege jelen tanulmány függelékében is olvasható.

Rajta kívül – az eddigi kutatások alapján úgy tűnik – soha más kortanú nem írta le ezeket az eseményeket. Kovács Ágnes három helyen (Kovács Á. 1956, 1961, 1983) mesélte újra (és esetenként tovább) az akadémiai Kriza-kéziratokkal kapcsolatos történéseket. Leírásai egyértelműen Gergely Pál (feltehetően szóban is többször elhangzó) történeteire mennek vissza. Kovács Ágnes először a közösen megjelentetett 1956-os *Székely Népköltési Gyűjteményben*, másodsor Az álomlátó fiú utószavában 1961-ben, utoljára pedig a Gergely Pál halálára írt, az *Ethnographiában* 1983-ban megjelent nekrológban számolt be az eseményekről.

Kettejük szakmai együttműködéséről keveset tudunk,⁴ de néhány eljuttatott megjegyzésből⁵ úgy tűnik, hogy annak kezdete csupán 1955 körülre

⁴ Az általam áttekintett (a MTA BTK Néprajztudományi Intézetében található) Kovács Ágnes-levelezésben nem találtam erre utaló adatot. A MTA Könyvtárának Kézirattárában található Gergely Pál-hagyatékban szintén nem volt ennek semmi nyoma.

⁵ Kovács Ágnes Gergely Pállal készített interjúja – meglátásom szerint – azt bizonyítja, hogy a megtalálást követő (évekig elhúzódó) munkálatok idején Gergely Pál, akinek ekkor még nem volt szándékában a kiadás, nem ismerte Kovács Ágnest és nem is kérte a mesekutató segítségét. Következésképp Kovács Ágnesnek nem lehetett közvetlen tapasztalata az ebben az időszakban zajló eseményekről. „G. P.: [...] Kérem szépen, megmondom: én nem értem rá nagyon foglalkozni ezekkel, csak azt láttam, mesék, versek, satöbbi, satöbbi, gyűjtötte Kriza, 20-30-féle Kriza gyűjtőtől, őtöle is egypár töredék volt, meg javított nyomdakész, a Vadrózsák első kötetének, a 62-es megjelenésű Vadrózsáknak a nyersanyaga is itt volt. Azzal már nem tudtam mit csinálni, összekötöztük, félretettük. Én nem tudtam, hogy pár év múlva ez meg is fog jelenni. Elég az hozzá, a könyvkötőnknek – itt a házban volt egy könyvkötőnk – leadta a kollegám itten, a Berlász a mesegyűjteményt, olcsó félváson kötésekbe, aztán az – persze senki sem értett hozzá, én sem, Berlász még kevésbé, mint történész és nem tudtuk szétválogatni egész pontosan, így keveredett bele sajnos az Arany László, meg a Juliskának is valami kézírata, egy olyan kötetbe, amin az volt, hogy Krizától. Hát ez a magyarázata, ez a tévedés! Az, hogy hát nem voltunk szakemberek, ez az egyik, meg időnk se! K. Á.: Azután Pali bácsi rájött arra, hogy ezek nem mind Krizához beküldött kéziratok, hisz mindenütt ott van a kezeyoma, hogy vesd össze: Arany László meséivel. És emlékszem, hogy nekem fel is hívta a figyelmemet egy kézírata, ami Arany Juliskától származik. G. P.: – Igen. Van benne egy pár... szinte könnyezve simogattuk és néztük.” Ld. MTAKK Ms. 4163/108: 5–6. Ugyanezt erősíti Kovács Ágnes kijelentése, amikor az Arany-mesék kapcsán köszönetet mond „Gergely Pálnak, aki a kéziratok szövegekre még a Kriza-gyűjtemény szerkesztése idején (1955) a figyelmet felhívta.” Kovács Á. 1969: 180. Ha a szövegekre ekkor, 1955-ben kellett felhívnia a figyelmet (amikor azok a Kriza-mesékkel egybekötve álltak kb. 1952 óta), akkor ez – meglátásom szerint – arra mutat, hogy Kovács Ágnes a Kriza-kéziratokkal is csak igen későn, valamikor 1955-ben találkozhatott. Itt érdemes megjegyezni, hogy bár a szerkesztési munkálatok időtartama nem ismert, de bizonyos adatokból úgy tűnik, hogy meglehetősen szűkös időkeret állhatott a sajtó alá rendezők (különösen Kovács Ágnes) rendelkezésére. Ha az előbbi érvelésemet elfogadjuk és feltesszük, hogy Kovács Ágnes csupán 1955-ben találko-

datálható. Ennek megállapítása (vagy legalább felvetése) azért lényeges, hogy Kovács Ágnesnek a történet terjesztésében és (szakmai tekintélye folytán) legitimálásában játszott szerepét meghatározhassuk. A kéziratokkal való kései találkozás azt látszik erősíteni, hogy Kovács Ágnes a kéziratok előéletével (megtalálásuk körülményeivel, pusztulásuk módjával és nagyságával, a megmentésükre tett kísérletekkel) csupán Gergely Pál szóbeli közléseiből tájékozódhatott, a tőle kapott információkban nem kételkedett, miként az általa továbbadott megállapításokat a szakma is általában kritika nélkül átvette és megkérdőjelezhetetlen tényként forgalmazta tovább.

A következőkben elsőként azt kísérlem meg megmutatni, hogy Gergely Pál és Kovács Ágnes írásaiban e történet különböző elemeinek milyen variánsai fedezhetőek fel. Azaz milyen történetváltozatok rekonstruálhatóak arról, hogy mikor, hol, milyen más iratok és milyen körülmények között, milyen mennyiségben és állapotban találták meg a *Vadrózsák*hoz kapcsolható kéziratokat.

A kéziratok felfedezésének időpontja Gergely Pál 1952 körüli feljegyzésében 1949/50 (MTAKK Irod. 4-r. 409/I: belső címloldal sz. n.), 1957-es *Arany János és az Akadémia* című könyvében 1949 (Gergely P. 1957: 7), 1975-ös cikkeiben 1948–49 tele (Gergely P. 1975a: 420, 1975b: 110, 1975c: 4), míg az 1981-es, Kovács Ágnes által készített interjúban és az 1978-as cikkében 1949 ősze (MTAKK Ms. 4163/108: 3, Gergely P. 1978a: 32). Kovács Ágnes mind 1956-os, mind 1961-es szövegében 1949-re teszi a megtalálás időpontját, a második közlésnél pontosítva is azt: „1949-ben, egy szép tavaszi napon” (Kovács Á. 1961: 259).

A folklórgyűjtések lelőhelyéről 1952 körül Gergely Pál azt állította, hogy azok „régí (1828–1880. évi) gazdasági és főtítkári irattári anyag”-ok között voltak (MTAKK Irod. 4-r. 409/I: belső címloldal sz.n.). Ezt pontosította 1952-es tanulmányában és 1957-es könyvében, ahol összefoglalóan

---

zott a kéziratokkal, akkor egy másik adatot figyelembe véve feltehetjük azt is, hogy a kötet munkálatai még ugyanebben az évben be is fejeződtek. Gergely Pál ugyanis mind a két alkalommal (Gergely P. 1976a: 9, 1978a: 33), amikor a kötet kiadásáról beszél, az 1955-ös évet jelöli meg a megjelenés éveként, amiből én arra következtetek, hogy a szerkesztés munkája abban az évben lezárult, a kötet pedig az év elején jelenhetett meg. (Ennek a feltételezésnek a Magvető Kiadó esetleg meglévő archívumában utána lehetne nézni; én ezt most nem tartottam feladatommak.)

(„ügyvitelre, gazdasági ügyekre s a tagok irodalmi működésére vonatkozó többezer irat”) (ld. Gergely P. 1952: 207) és részletesebben is kifejtette, hogy milyen személyek (mint például Széchenyi, Wesselényi, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, a Kisfaludyak, Bajza József, Arany János stb.) iratai, levelezése között voltak a különböző népköltési szövegek (például Orbán Balázs, Szél Farkas, Abafi – Kálmány, Hunfalvy Pál, Hegedűs Sándor, Beke József, Ács Károly stb. gyűjtései) (ld. Gergely P. 1957: 7).

A különböző anyagok nagysága Gergely Pál 1952-es leírásában a következőképpen szerepelt: a „többezer” hivatalos irat között „több mint 6000 lapnyi” népköltési folklórszöveg került elő az akadémiai pincékből (Gergely P. 1952: 208). Négy évvel később a számok jelentősen megnöttek: 1956-ban, Gergely Pál leírásában már az összesen „több mint száz-ezer hivatalos irat” között „tízezernél több lapnyi kéziratos népköltési gyűjtemény” volt megtalálható (Gergely P. 1956: 183). 1957-ben ugyanaz a folklórszöveganyag már „több mint tizenegyezer lap”-ot tett ki (Gergely P. 1957: 7). 1975-ben a teljes folklórananyagból Krizához „1600 lapnyi” (Gergely P. 1975a: 420, 1975b: 111), 1978-ban, illetve Kovács Ágnesnél „ezer-nyolcszáz lapnyi” (Gergely P. 1978a: 33; Kovács Á. 1956: 448) szöveg volt köthető (azonban ebből le kell vonni a megpenészedett kéziratosokat, amelyeknek a számát Gergely Pál a Kriza-anyag harmadára teszi).⁶

⁶ Az *Unitárius Élet* 1953/2. számában valaki név nélkül beszámol Gergely Pál előadásáról. Az ebben szereplő adatok alapján nehéz eldönteni, hogy Gergely Pál állított elég elképesztő valótlanságokat, vagy az előadást hallgató és lejegyző értelmezésével akadtak problémák. Ebben a cikkben az szerepel, hogy a kéziratanyagban „a Kriza által sajátkezűleg leírt balladák mintegy 360 lapot tesznek ki. Külön csoportot alkotnak a Krizához küldött mesék, amelyek mintegy 1220 lapot foglalnak el. Ezek szerint mintegy 1880 lap terjedelmű, kétharmadrészben kiadatlan népgyűjtési anyag került elő az Akadémia dohos, penészes pincéjéből” (ld. n. n. 1953: 3). Ezután azonban olyan szövegeket is az említett dohos pincében megtalált anyagok közé sorol, amelyek bizonyosan nem onnan kerültek elő, így Kriza János Arany Jánosnak írt levelét egy román népköltészeti gyűjteményről (ld. a levelet: Szakál 2012: 188–193; a levél RAL-számon szerepel a MTAKK-ban), Krizának Toldy Ferenchez írt leveleit (ami szintén korábban, más úton került az Akadémia Kézirattárába). Emellett valótlanosságokat állít (az előadó vagy a lejegyző) a megtalált levelek tartalmát illetően is. (Például ebben a cikkben az szerepel, mintha az Ürmösy Lajos által Krizának küldött levélben Ürmösy „egy kiadatlan mese nyomára vezet”-né Krizát – holott ennek a levélnek nincs népköltészeti vonatkozása: az illető csupán boldog új évet kíván a püspöknek. Máshol Tóth Ferencről, Kriza egyik gyűjtőjéről úgy beszél, mint aki a „szorgalmas gyűjtők sorába tartozott” volna, holott csupán egy nagyon zavaros anekdotát küldött a püspöknek.) Vö. a teljes szöveget: n. n. 1953.

Arról, hogy hogyan és mikor kerültek a kéziratok a pincébe, először 1957-ben nyilatkozott Gergely Pál, amikor azt írta, hogy „ez az egész iratanyag valószínűleg 1885-ben került a pincébe, Arany Lászlónak édesanyja halála után a palotából való kiköltözésekor. A lakással összefüggő hivatali szobákat is újrafestették ekkor, s ezért vitték le az iratok egy részét, melyet aztán a gondatlan gondnokok lentfelejtettek” (Gergely P. 1957: 7). 1958-ban már óvatosabban fogalmazza meg ugyanezt: „Az 1880-as években valaminő nagyobb irodai átrendezés és festés során a padlózott pincerészbe szállították” az iratokat (Gergely P. 1958: 3). Újabb, apró részleteket közöl 1975-ös cikkében – ekkor már kizárólag a *Vadrózsák* szövegeire vonatkozóan: „1885 után ugyanis, midőn özvegy Arany Jánosné halálakor fia kiköltözött a palotából, a volt főtitkári lakásból, a gondnokság levitette a pincébe, s ott is felejtette a két ládányi papírt. Közel hat évtizeden át aludták Csipkerózsika-álmukat a többi népköltési emlékekkel együtt ezek a drága székelvadrózsák!” (Gergely P. 1975b: 111). A Kovács Ágnes készítette interjúban már tökéletesen megelevenednek az események, újabb és újabb elemekkel gazdagítva a történetet. A folklórgyűjtések – meséli Gergely Pál – „pechünkre úgy kerültek a pincébe, hogy 886-ban Arany Jánosnének a temetése után a fia is kiköltözött az épületből, Arany László, az itt üresen hagyott lakást átalakították – máma már tudós klub lett belőle – átalakították a lakást, ami iratot találtak, azt összekötötték, ládába gyömöszölték és levittek a pincébe [...] az Arany Lászlók szobájából *vagy honnan* a pincébe hajított egy Reinprecht nevű gondnok. Hát azért ez egy herosztratoszi név, érdemes megemlíteni, hogy egy gondatlan gondnok felejtette a pincében!” (MTAKK Ms. 4163/108: 3, 11–12).⁷ Ezt a nevet 1978-ban is megemlíti: „a volt Arany-lakás átalakítása idején Rainprecht gondnok mindezt levitette az említett pincerészbe, és utódai is otfeleltek. Az altisztek pedig egyre több bútortörmeléket hordtak rájuk, míg a szerencsés véletlen a kezünkre adta ezeket a becses kéziratosokat” (Gergely P. 1978a: 33).

Arról, hogy hol, milyen körülmények között tárolták és milyen károk érték a kéziratosokat (azok között is elsősorban a *Vadrózsák* szövegeit) 1952-ben tényszerűen csak annyit közölt Gergely Pál, hogy azok „a palota

⁷ Az interjúszövegben a magánhangzók hosszúságának írásmódját következetesen (és jelzés nélkül) a mai helyesíráshoz igazítottam. A kurzíválás (amellyel Gergely Pál bizonytalanságára szerettem volna felhívni a figyelmet) tőlem származik. Sz. A.

évtizedek óta érintetlen fűtőkársági raktárait feltárva” kerültek elő (Gergely P. 1952: 207). 1956-ban a kéziratok lelőhelyeként „szerencsés véletlen folytán feltárt régi, romos *pincéinket*” (Gergely P. 1956: 183, kurzíválás: Sz. A.), 1957-ben „egy beomlott száraz pincerész”-t nevezett meg, ahol „penész és egérrágás által megrongáltan” találta a papírokat (Gergely P. 1957: 7). 1958-ban az is kiderül, hogy „a padlózott pincerészbe szállított s aztán a bútortörmelékek közt otffelejtett iratok jórésze [...] elpusztult, különösen a nyirkos padlón és falak mellett elhelyezett kötegek” (Gergely P. 1958: 3). 1975-ben a pincéről megtudhatjuk, hogy az „egy beomlott pince” volt (Gergely P. 1975a: 420), ahol „egy bútortörmelékes rekeszben” talált rá Gergely Pál a *Vadrózsák* anyagára (Gergely P. 1975b: 110). 1978-as cikkében a kéziratok lelőhelyét „pincebeli romkamra”-ként rajzolja elénk (Gergely P. 1978a: 32).

A kéziratok állapotáról részletesebb képet először szintén az 1975-ös tanulmányában rajzolt. „Visszatérve eme folklór-gyűjteményre, sötét pincénk anyagára, annak mintegy harmadrésze menthetetlenül össze volt rothadva a penészgombáktól, mert éppen a nyirkos láda aljára kerültek. Így csak mintegy ezer lapnyi kézirat megmentése volt feladatomban, amit boldog örömmel végeztem: éveken át szárítva, formalinozva e lapokat, majd műfajok szerint csoportosítam” (Gergely P. 1975b: 111). 1975-ben a *Magyar Nemzet*ben már nem csupán a Kriza-mesék megsemmisüléséről, de Kriza Jánosnak a gyűjtőivel való levelezése pusztulásáról is említést tesz. A „Kriza-anyag legalul volt, mintegy harmadrésze, éppen a népmesék kéziratcsomója, elrohadt a penészgombától, s így menthetlenné vált. »Csupán« ezerlapnyi kézirat megmentése lett feladatomban: éveken át formalinozva, lassú szárítással rakosgattam széjjel a könyvtár egyik termében, majd műfajok szerint csoportosítam a papírokat és a Krizához küldött levelek alapján, a folklóranyag kézírataival való egybevetés után sikerült az alá nem írottaknak is megállapítanom beküldőjük nevét, lelőhelyét. [...] Igen gazdag a még mindig kiadatlan közmondás-, népszokás-, kurjantás- és tájszóanyag is, melyből csak szemelvényt adhattunk, de úgy tervezik az erdélyiek, hogy valamennyit kiadják kézírattárunk anyagából. Lelkes gyűjtőitől több száz levelet kaphatott, de ezek is ott pusztultak a láda fenekén” (Gergely P. 1975c: 4). 1978-ban is „részben már penésztől pusztuló, elrongyolódott kéziratok”-at említ, ahol „az irodalmi értékűek tetejére volt öntve [...] a legrégebbi akadémiai számadások, könyvelések anyaga” (Gergely P. 1978a: 32–33). A Kriza-mesék egy részének megsemmisülését

az 1981-ben készített interjúban idézi fel újra, amikor azt mondja, hogy a kéziratokat „összekötötték, ládába gyömszőlték és levitték a pincébe. Alól számlák voltak, azok is elpusztultak részben, de a legnagyobb baj az, hogy a meseanyagot odaöntötték a csupasz földre és éppen a Kriza került alól. Ezért rohadt el a meséknek több, mint fele. Talán... nem tudtuk megállapítani, mert ami nincs, nem tudjuk mennyi volt!” (MTAKK Ms. 4163/108: 3–4). Kovács Ágnes mindezt a következőképpen foglalta össze az 1956-os *Székelv Népköltési Gyűjtemény* utószavában: „Az elrongyolódott, penésztől, portól pusztuló papírok csak többszöri szárítás, fertőtlenítés, vasalás után váltak olvashatókká, rendezhetőkké. Évekig tartó munkával sikerült a kéziratok nagy részét megmenteni [...] Munka közben fájdalommal kellett tapasztalni, hogy többszáz penésztől összetapadt lap minden fáradozás ellenére sem tisztítható meg oly mértékben, hogy olvashatóvá váljék, ezek tartalma mindörökre ismeretlen marad számunkra” (Kovács Á. 1956: 448).

A kéziratok megtalálásának körülményeiről nyomtatásban először Kovács Ágnes tájékoztatta a szakmát és az érdeklődő olvasóközönséget 1961-es mesekötetének utószavában. „1949-ben, egy szép tavaszi napon arra lett figyelmes a Magyar Tudományos Akadémia szolgálattelvő portása, hogy az épület renoválását végző munkások egy csoportja kosárszámba hord fel valami poros, piszkos kéziratokat a pincéből, s azzal tüzelnek az aszfaltolvasztó kazán alatt. Mint régi tudományos-intézeti munkatársnak sehogyan sem tetszett neki ez a dolog, és sietett az Akadémia kéziratgyűjteményébe, hogy jelentést tegyen róla. A helyszínre érkező Gergely Pál, a kéziratgyűjtemény helyettes vezetője, megállapította, hogy a portás aggodalma teljesen indokolt; a kihordott kosarak rendkívül értékes anyagot tartalmaztak: a Kísfaludy Társaság hatvanöt éve elveszettek hitt kéziratok hagyatéka került napvilágra falbontás következtében a pince egyik zugából” (Kovács Á. 1961: 259). Gergely Pál ugyanezt az 1978-as, *Budapest* folyóiratban megjelent cikkében így fogalmazta meg: „Egyik reggel fölrohant irodámba Horváth János, derék öreg kapusunk azzal a hírral, hogy valami régi papírokat hordanak ki szemétre a napszámosok, a hátsó pincéből. Azonnal lementem, s a padlóköveken szétszórt papírcsomók tetején ismerős kézírásokra tapostam, Arany és kortársai alkotásaira. Az egyik épen maradt udvari helyiségbe, az épp Aranyék által ültetett gesztenyefa melletti altiszti, ún. Kuti-lakásba hozattam föl a részben már megszeppenészedett kézirat-tömeget, és négy ládába öntettem. Sok évig tar-

tott ezek szétválasztása, kéziratári szakokba osztása” (Gergely P. 1978a: 32). Utoljára az 1981-es (kéziratban maradt) interjúban meséli el az akkor történeteket, a következőképpen: „49 őszen szól a portás ide nekem, a derék Horváth bácsi, tessék már szaladni, mert itt a munkások a pincébe ássák – új kazánoknak, fűtési kazánoknak helyet kerestek a Duna-part felé és egy ilyen elzárt rekeszből dobálnak ki papírokat, visznek ide szalonnát sütni. Hát persze ész nélkül lementem, óriási szerencsémre, hogy nem volt pénzem nyaralásra menni ősszel, szóval nem volt szabadságom, az épületnek lettem a foglya-rabja. És leállítottam ezt a vandalizmust. Valóban egy kosárral kihajítottak. Éppen azt mondja: Hát ezek csak olyan penészes papírok! – De kérem, ezek között nem kisebb ember volt mint: Krizának, a Vadrózsák anyagának, második kötetének egy része. Hát, kérem, ezen már nem lehetett segíteni, amit megsütöttek, vagy amit elégették...” (MTAKK Ms. 4163/108: 3). Gergely Pál halálakor Kovács Ágnes a következőképpen sommázta e történetet és Gergely Pál szerepét a kéziratok megmentésének történetében: „Az épületrenoválást végző munkások az értékes kéziratok egy kis részét elégették ugyan, más részük a portól és penésztől nem volt megtisztogatható (a restaurálási munkákban is részt vett Gergely Pál), mégis felbecsülhetetlen és ma is jórészt teljes bizonyossággal meghatározhatatlan az a hatalmas népköltési kézirat tömeg, mely Arany László kiköltözése után (1886) az Arany-lakásból az épület pincéjébe, s innen Gergely Pál gondossága és ügyszeretete folytán méltó helyére, az Akadémia Kézirattárába került. Fájjalunk kell, hogy a kéziratgyűjteményben a Gergely Pál által kezdeményezett folklórszakot felosztották” (Kovács Á. 1983: 452).

A fenti történetvariánsok alapján úgy vélem, észrevehetőek bizonyos tendenciák. Az első, ami szembe tűnhet, hogy ennek a történetnek alig van állandó, változatok nélküli eleme. Az egyik ilyen biztosnak tekinthető pont, hogy a folklórszövegeket a Főtitkári Hivatal irataival együtt találták meg. A másik állandó elem az, hogy a pincébe való lekerülés idejét Arany László Akadémiáról való kiköltözéséhez köti Gergely Pál. E kettőn túl azonban minden más részlet leírásról leírásra változik. Nincs konszenzus sem abban, hogy mikor történt a kéziratok megtalálása (1948 novemberétől 1950 februárjáig szó van tavaszi, őszi és téli napról is), sem abban, hogy pontosan milyen körülmények között tárolhatták azokat, hogy hogyan fedezték fel, vagy hogy mekkora volt a megtalált korpusz és annak pusztulása.

Látható az a tendencia is, ahogy a történet az idő előrehaladtával egyre színesebbé, részletgazdagabbá válik – mintha az emlékező nem felejtene, hanem újabb és újabb elemeket tudna felidézni az egykori történetsekből. Szembetűnő az is, hogy a mértéktartóbb, tényszerűbb nyilatkozatok alapvetően az 1950-es évekhez, illetve az Akadémia sorozatához vagy az Akadémiai Kiadónál megjelent kötetéhez kapcsolódnak, míg a néprajzos szakma vagy a tágabb nagyközönség számára közölt későbbi szövegek sokkal több (egy más mellett olvasva) mesészerű elemet tartalmaznak, s ezeknek a forgalmazásában Kovács Ágnes is aktívan közreműködött.

Feltűnő továbbá, hogy ha a részleteket egymás mellé helyezzük, akkor nem csupán egy egyre részletesebben elmondott történetet kapunk, hanem sok esetben egymást kizáró variánsokat, amelyek óhatatlanul kérdéseket generálnak az olvasóban.

Hogyan kell elképzelni azt a pincét, ami egyszerre száraz, de padlója és falai olyannyira nyirkosak, hogy benne megrohadnak az iratok? Elképzelhető-e, hogy miután behordják az iratokat és elfelejtkeznek róluk, még bútorokat is dobálnak rájuk, ezt követően pedig befalazzák, majd a pince még be is omlik? Elpusztulhatnak-e a portól a papírok? Van-e egyáltalán por egy befalazott pincében? Miért falazták volna be (mint védendő értékeket) ezeket a senki által nem leltározott kéziratosokat? Lehetnek-e egyszerre ládákba gyömöszölve a Kriza-mesék és a csupasz földre öntve? Lehetnek-e egyszerre a Kriza-mesék és a számlák is legalul? Létezik, hogy Arany László a kiköltözéskor arra sem ügyelt, hogy a Kisfaludy Társaság iratait ne keverjék össze a Főtitkári Hivatal számláival? Elképzelhető az, hogy a Kisfaludy Társaság,⁸ aminek saját szobája volt, ahol az anyagait is tárolta, az olvasókat kiszolgált, az anyagait hagyta belekeverni a Főtitkári Hivatal anyagaiba? Arany László vajon valóban a szobájában tárolta volna ezt a több százézes irategyüttest?

---

⁸ Bár tudomásom van arról, hogy Olosz Katalin (az ugyanebben a kötetben megjelenő *Még egyszer Krizáról* című) cikkében megkérdőjelezi azt, hogy a Kriza-kéziratok a Kisfaludy Társasághoz kerültek, és számomra is elfogadható módon bizonyítja, hogy azok az Akadémia tulajdonát képezhették, mégsem változtatok itt a szövegemen. Ennek egyik oka, hogy jelen írással az elsődleges céloom a Gergely Pál-féle konstrukció megingatása volt, annak ismételt egyértelművé tételével, hogy a *Vadrózsák* 20. századi szakirodalmának legtöbb megállapítására nem, vagy alig lehet építeni. Másik okom pedig az, hogy ez az írás is olyan kíván lenni (és szeretném hinni, hogy ez bármelyik tudományos munkára igaz), amely nyitott a továbbgondolásra, és feltárt adataival, megfogalmazott (és sokszor megválaszolatlan) kérdéseivel inspirál is erre.

Ha el is hisszük, hogy a munkások penészes papírok segítségével sütték meg a szalonnájukat, vagy azzal működtették az aszfaltolvasztó gépüket, kíváncsiak lehetünk, hogy Gergely Pál honnan tudhatta, hogy a kosárban Kriza-iratok vannak? Honnan ismerhette már 1949-ben ilyen jól Kriza és gyűjtőtársai kézírását? Honnan tudhatta, hogy éppen a meséknek rohadt el, éppen a harmada? Sőt, hogy a mesék mellett/alatt még a gyűjtőkkel folytatott levelezés is elrohadt? Honnan tudhatott bármit arról, hogy 1885-ben milyen iratmozgások történtek, hogy kit terhelhet ezért a felelősség, vagy hogy később kik, mit csináltak ugyanezekben a pincékben? Egyáltalán ki volt Gergely Pál, miféle polihisztor vagy akadémiai mindenes lehetett ő, hogy nemcsak megmentette és restaurálta a kéziratokat, de a szövegkiadás munkájában is aktív szerepet vállalt?

Ahhoz, hogy lépésről lépésre be tudjuk bizonyítani azt, hogy Gergely Pál a *Vadrózsák* kéziratai kapcsán maga is mesemondónak állt, és különböző megtörtént és meg nem történt eseményeket gyúrt össze egy alaptörténet több variánsába, sajnos nem áll rendelkezésünkre elegendő forrás. Hiányoznak a Kisfaludy Társaság iktatókönyvei és jegyzőkönyvei közül azok, amelyekből egy esetleges 1885-ös kéziratanyag-mozgást dokumentálni lehetne.⁹ A Főtitkári Hivatal nem dokumentálta saját iratanyagának

---

⁹ A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyveiről Olosz Katalin véleményét is kikerétem (aki nálamnál sokkal többet kutatott ebben az anyagban). A disszertációbeli szövegem ismeretében a következő választ adta 2016. június 8-i levelében: „1. Az 1880–1890 közötti periódusból hiányoznak az eredeti (kézírásos) jegyzőkönyvek. 2. Ugyanebben a periódusban a Kisfaludy Társaság Évlapjaiban rendszeresen közöltek kivonatokat a Jegyzőkönyvekből. 3. Az Évlapokban 1870-ig nem volt szokás jegyzőkönyvi kivonatokat közölni. Az 1870–1880 közötti időszakból nincsenek feljegyzéseim, így nem tudom, hogy ebben a periódusban közöltek-e vagy sem jegyzőkönyvi kivonatokat. 4. Átböngészve a feljegyzéseimet, egyre valószínűtlenebbnek tűnik, hogy Arany László kiköltözésével valami is lekerült volna a pincébe a Kisfaludy Társaság iratállományából. Gondolom mindezt a következőkért: a) A Kisfaludy Társaság rendszeresen és szabályosan működött az 1880-as években: havi rendszerességgel tartottak felolvasó üléseket, megtartották az évi közgyűlést, fogadták és elbírálásra kiadták a beküldött szépirodalmi műveket, népköltési gyűjtéseket és tanulmányokat. b) Az elbírálásra beérkezett művekből Arany Lászlóhoz csak epikus művek/epikus folklórműfajok (főleg mesék) kerültek, az összes többi kéziratot a mindenkori titkár kezelte és adta ki esetenként bírálatra a megfelelő tagtársnak. Az iktatókönyvek tanúsága szerint a nyolcvanas években Arany Lászlóhoz került kéziratokat, ahogy Arany László elbírálta, vissza is adta a titkárságnak. c) A jegyzőkönyvekből én csupán azokat az adatokat jegyeztem ki, amelyek az erdélyi népköltészetre vonatkoznak. Elvileg tehát lehet esetlegesen feljegyzés az iratok pincébe szállításáról, gyakorlatilag azonban semmi jelét nem

mozgását.¹⁰ A háború után előkerült anyagok kapcsán a források nagyon szűkszavúan fogalmaznak,¹¹ mivel arról, hogy az orosz katonák bizonyos raktárrészeket feldúltak élelem és kincsek után kutatva, akkor nem illet beszélni – így ma azt sem tudjuk pontosan, hogy mely kéziratok semmisültek meg az ő vandalizmusuk következtében.¹² Az Akadémia is csupán a jelentősebb (és mindenképp a leltározott) iratainak mozgását dokumentálta. 1943–44-ben több ütemben került sor az Akadémia értékes anya-

láttatják az iktatókönyvekből és a jegyzőkönyvi kivonatokból készített feljegyzéseim, hogy bármiféle iratmozgatás történt volna Arany László kiköltözésekor. d) Ha elfogadjuk azt a tételt, amit a *Vadrózsák* II. kötetében vázoltam, hogy Arany Lászlóhoz már csak azok a Kriza-mesék jutottak el, melyeket Benedek Elek válogatott ki, akkor a pincemese eleve okafogyottá válik, hiszen azok a mesék megvannak az EA-ban. És azok a mesék soha nem kerültek le a pincébe. e) A Kisfaludy Társaság iratanyaga (iktatókönyvek, jegyzőkönyvek, levelezés, népköltési gyűjtések) mindenestől lekerült a pincébe egy adott időpontban. Az az időpont azonban biztosan nem a 80-as években volt. Már csak azért sem, mert az iktatókönyvek, jegyzőkönyvek, levelezés nem Arany Lászlónál volt, hanem a Társaság mindenkori titkárnál, ő kezelte a beérkező leveleket, kéziratokat, ő küldött választ, ő küldte vissza azokat a kéziratokat, amelyek nem kerültek felolvasásra, illetve közlésre. Arany Lászlónál véletlenszerűen maradhettek folklórgyűjtések, melyeket magával vitt kiköltözésekor – s melyeket később visszajuttatott a Kisfaludy Társaságnak. Mindent összevetve úgy látom, hogy a Kriza-hagyatékek pincébe kerülésének és Arany László kiköltözésének semmi köze nincs egymáshoz, feltehetően Gergely Pál mondott egy nagyot és „okosat”, és hosszú évtizedeken át mindannyian elhittük ezt neki. Az azonban nem vitás, hogy az 1890-es évek végén – 20. század elején a Kisfaludy Társaság irattárában nagy rendetlenség uralkodhatott: lásd Vikár Béla egyik levelét 1904-ből, melyben arra panaszkodik, hogy a sok évvel korábban kiadásra benyújtott gyűjteményét alig-alig tudta elővadászni a Társaság »lomtárából«. (Lásd: O. K. Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz önálló tudományterületté válásának időszakában (1889–1914) In: Keszeg Vilmos – Szász Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22*. KJNT, Kolozsvár, 2014. 29–30.)” Itt köszönöm meg ismételten Olosz Katalinnak a mindenkori segítségét. Azonban annyit még hozzáfűznék ehhez (és a *Még egyszer Krizáról* című tanulmányhoz), hogy magam óvakodnék stabil teóriákat építeni a „lomtár” kifejezésre (azaz erre a Vikár-levéltre), mivel fogalmunk sincs, hogy mit értett Vikár Béla *lomtár* alatt, mennyire lehetett az hasonló a Gergely Pál által leírt *romkamrához*, vagy éppen ahhoz a helyzethez, ahogy egy 1949-es jelentés a kéziratár állapotát leírja (ennek vonatkozó részletét a tanulmányomban később idézem is: MTAKK Ms. 10295/II: 36).

¹⁰ Gergely Pál leírásait egymás mellé téve sem lehet rekonstruálni, hogy a Főtitkári Hivatal iratai a pincében vagy valahol másutt vészelték volna át a világháborút. Vörösmarty Mihály kéziratái kapcsán azt írja, hogy „a Főtitkári Hivatalban levő, az akadémiai tagságával összefüggő kéziratok csak a szerencsés véletlennek köszönhetik megmaradásukat, ui. a második világháború vége felé nagyrészt kiégett akadémiai palota egyik, megmenekült oldalfolysóján voltak” elhelyezve. (Vö. Vörösmarty M. 1977: 621–622).

¹¹ Vö. pl. MTAKK RAL 285/1948. (Ezen belül: Jelentés a Kéziratár rendezéséről)

¹² Azonban például a Kisfaludy Társaság jegyzőkönyveiben a hiányok feltehetően nekik köszönhetőek. (Mázi Béla szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.)

gainak biztonságba helyezésére (MTAKK K 836/4). Ezek legértékesebb része az Akadémián kívül vészelt át a világháborút. A többi anyag egy részét is több részletben lehordták az Akadémia pincéibe, ahol ezek közül számosat befalaztak, azonban az elhelyezés pontos rendjéről valószínűleg nem maradt fenn forrás. A legrészletesebben (de még így is nagyon elnagyoltan) maga Gergely Pál írt arról, hogy az Akadémián maradt anyag legjelentősebbnek ítélt részét az ún. Glantz-féle betonhordókban helyezték el.¹³ Azonban sem a Főtitkári Hivatal anyagairól, sem az akkor még működő Kisfaludy Társaság iratairól, sem a be nem leltározott akadémiai kéziratokról (köztük feltehetően számos folklórgyűjteményről) semmit sem tudunk: nem ismert, hogy összecsomagolták-e a kéziratokat, majd levitték a pincébe, és ha igen, akkor ott hol rejtették el, vagy bent hagyták-e a termekben. A világháborús pusztítást, ha számba vette is a Kisfaludy Társaság, arról nem maradt fenn írásos nyom, s nem sokkal később (hivatalosan 1952-ben), mikor feloszlatták azt,¹⁴ a Társaság anyagai az Akadémiához kerültek. Ekkor tételes adás-átvételi jegyzőkönyv nem készült; ami fennmaradt, csupán a legértékesebbnek ítélt, ereklyetári anyagokat sorolja fel.¹⁵ Fennmaradt azonban egy 1892-ben kelt levél, amelyben Arany László úgy nyilatkozik a Kisfaludy Társaság titkárának írva, hogy „régii lomaimat rendezve, több csomag népköltési gyűjteményre akadtam, melyek nagyobb része a Kisfaludy-Társaságtól jutott hozzám. Én már nem rendezem őket többé. Azt hiszem, jó volna a társaság irattárába eltenni, vagy a néprajzi társaságnak adni. Talán fiatalabb erő még turkál bennök. Itt küldöm tehát. Bánj velök belátásod szerint.”¹⁶ Bár ennek pontos tartalmáról nem tudunk, de ez önmagában is azt mutatja, hogy a kiköltözése után is maradtak a birtokában népköltészeti gyűjtések kéziratai. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy bár nincs semmi bizonyíték arra, hogy a kéziratos anyag 1885-ben a pincébe került volna, de éppígy arra sincs, hogy nem oda került. Ezért – bár valószínűbbnek tűnik, hogy Gergely Pál egy olyan anyagot talált meg 1949-ben, amit csupán 5 évvel

---

¹³ Vö. Gergely P. 1978a; Gazda I. 2008: 231. (Azonban utóbbi szerző is csupán Gergely Pált hivatkozza.)

¹⁴ Bár a Kisfaludy Társaság jogilag nem szűnt meg ezzel.

¹⁵ A Kisfaludy Társaság adás-átvételi jegyzéke belső dokumentum, nincs jelzete.

¹⁶ Vö. Arany László levele a Kisfaludy Társaság valamelyik tisztségviselőjéhez. 1892. október 20. A Kisfaludy Társaság iratai között (jelzete: MTAKK Ms. 5744-231/1892.) Idézi: Olosz K. 2013: 74.

korábban, a háborús események miatt rejtettek el ott – meg kell hagynunk annak a lehetőségét is, hogy valóban a 19. század vége óta ott rejtőző anyagra bukkantak az építkezések során.

Mindezek mellé azonban igyekszem a következőkben néhány megállapítást tenni írott források, illetve egykori és mostani akadémiai kézirattári munkatársak¹⁷ közléseinek a segítségével. Tény, hogy az akadémiai, pincében tárolt kéziratok között volt olyan anyag (például a Vigyázó-féle gazdasági iratok nagy része), ami nyomtalanul eltűnt, és később sem került elő antikváriumból, magángyűjtőktől (ezt tehát akár eltűzelhették), de tudunk olyanról is, amit az orosz katonák szétdobáltak és ennek jó része megpenészedett (ilyen volt a főtitkári anyag egy része is). Tehát bizonyos, az Akadémia pincéjében tárolt kéziratok sorsának alakulásában szerepe volt mind a tűznek, mind a penésznek, de ez közel sem tekinthető általános jelenségnek.

Tény az is, hogy a pincék, ahova az iratok kerültek (akár iktatatlanul, akár iktatva), tárolásra, raktározásra alkalmasak lehetnek; a befalazott anyagok pedig jobb körülmények között kerültek elő a pincéből, mint azok, amelyeket nem vittek le a pincébe, vagy amelyek befalazatlanul vészelték át a háborút. Az Akadémia pincéjében elfalazott könyvanyag előhozatalakor Györkösy Alajos a következő jelentést fogalmazta: „Megnyitottuk az u.n. »boroshordókat«, amelyek az Akadémia pincéjében elfalazott mintegy 30000 kötetnyi könyvanyagunk elrejtésére szolgáltak. [...] A könyvanyag sértetlenül, teljes épségben került elő s ezzel beigazolódtott annak az álláspontnak a helyessége, amelyet 1943–44-ben több ízben kifejezésre juttattam, s amely szerint minden egyéb elrejtési lehetőségnél célszerűbb és eredményesebb volt az elrejtendő könyveknek házon belüli, saját pincénkben való elfalazása. Egyébként az elrejtett könyveknek hasznára volt, hogy nem közvetlenül az ostrom után hoztuk fel őket, s nedveségtől, portól is jobban meg voltak óva odalent, mint a könyvtár fenti, ablaktalan, romos helyiségeiben” (MTAKK Ms. 10295/I: 14).

¹⁷ A Gergely Pál-féle pincetörténet valóságátalmának megkérdőjelezésében elsősorban Mázi Bélának (az MTAK Kézirattára főkönyvtárosának) a segítségét kell itt megköszönöm. További kiegészítő adatokkal, emlékekkel segítette a munkámat Ritoók Zsigmond-né Szalay Ágnes, a Kézirattár nyugalmazott osztályvezetője. Segítségét neki is, ezúton is köszönöm.

Emellett egy 1949-es jelentés arról is beszámol, hogy az Akadémia Kézirattárának egy része sem volt a legjobb körülmények között elhelyezve, azonban (a jelentésből úgy tűnik) mégsem következett be penészedés a kéziratok között. „Lényeges változások történtek Kézirattárunk életében. A Könyvtárnak ez az egyik legértékesebb gyűjteménye az elmúlt 2–3 évtized folyamán a lehető legmostohább elbánásban részesült. Hosszú időn át felelős öre sem volt, de még a begyűlt anyag feldolgozatlan csomagjai is – mintegy 50 fm kézirat – kezelhetetlen papiros kötegekben és hozzáférhetetlen ládákbán voltak összezsúfolva. A felszerelés legszükségesebb darabjai hiányoztak, növedéknaplót évek óta egyáltalán nem vezettek, a címtárakban jelentős hiányok mutatkoztak, különösen a helyrajzi katalógus igen régi, következtelen és pontatlan volt. Az egész gyűjtemény egy elhanyagolt, szűk és alkalmatlan helyiségben, nyílt, porosodó, kezelhetetlenül magas és túltömött polcokon volt felhalmozva, még a legbecsesebb anyag (a kódexek, középkori oklevelek stb.) sem volt zárt szekrényben elhelyezve” (MTAKK Ms. 10295/II: 36).

Mindezeket túl fontosnak tartom röviden, csupán az itt tárgyalt kérdés szempontjából kitérni Gergely Pál életrajzára is. Gergely Pál 1902-ben született Kolozsváron, az ottani unitárius kollégiumban érettségizett, több újság munkatársa volt, majd 1922-ben a budapesti jogi kar hallgatója lett. Az egyetem befejezése után, 1928-ban került a MTA Főtitkári Hivatalába, először mint gyorsíró, majd mint gyakornok. Itt élte meg a világháborút, ami után mellékállásban az épület gondnoka is lett. 1949-ben¹⁸ az Akadémia átszervezése során saját kérésére (Gergely P. 1978a: 33) a Főtitkári Hivatalból a Kézirattárba helyezték.¹⁹ Ezek az életrajzi adatok alapján annyit biztosan kijelenthetünk, hogy Gergely Pál végzettsége szerint sem a folklorisztikához, sem az irodalomtudományhoz nem értett, és a kéziratok megtalálásának idején feltehetően még nem tudományos beosztásban dolgozott. Tehát sem Kriza János, sem más folklorgyűjtő kézírását nem

---

¹⁸ A különös az, hogy az 1949–50-es kéziratári munkatervben a neve nem szerepel. Ebben részletesen, napra lebontva található, hogy melyik munkatárs milyen feladatot látott el a különböző helyszíneken. (Ld. MTAKK K 911.) Emellett nem szerepel a könyvtár dolgozóinak kimutatásában sem az 1948–50 közötti időszakról készített jelentésben sem. (Ld. MTAKK Ms. 10295/II: 47–49.) Emiatt én megkérdőjelezném a Gergely Pálról megemlékező F. Csanak Dóra információját, s azt gondolom, Gergely Pál kicsit később, 1950 elején kerülhetett a Kézirattár állományába. Az 1950. januári fizetési listán (a 2. legmagasabb fizetéssel Voinovich Géza után) és az esküit tevő könyvtári dolgozók között már szerepel (ld. MTAKK RAL 299/1949).

¹⁹ Életrajzi adatait vö. Csanak D. F. 1983: 306; Markó L. (főszerk.) 2001: 987.

ismerte, s feltehetően a Kisfaludy Társaság iratait sem kutatta az 1930-as években, hogy megtudja, mi történt az iratokkal az 1880-as években.²⁰ Azonban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy bár Gergely Pált választott hivatása nem az irodalomhoz kötötte, életében az irodalom (különösen az erdélyi magyar irodalom) kiemelten fontos szerepet töltött be. Gergely Pál személyét az újságíró, irodalomszervező Sütő-Nagy László is kiemeli a két világháború közötti erdélyi magyar irodalomról szóló visszaemlékezésében: „Közöttük [ti. a fiatalok között] első helyen kell említenünk Gergely Pál irodalmi és tudományos hangvételű ismertetéseit” (MTAKK Ms. 1060: 564). Gergely Pál otthonosan mozgott az erdélyi magyar irodalomban, a legtöbb író, költőt jól ismerhette – erről tanúskodnak mind bizonyos publikációi (pl. Gergely P. 1976b), mind a *Híd* című folyóirat 1927-es megalapítása és a mögötte kitapintható kapcsolati háló (vö. pl. Gergely P. 1979b). Emellett egyértelműen dokumentálható Gergely Pálnak az a hatalmas elszántsága, amivel a kéziratmentés a korszakban szomorúan aktuális feladatát ellátni igyekezett.²¹

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy Gergely Pál anekdotázó kedvét még F. Csanak Dóra, irodalomtörténész, a MTA Kézirattárának későbbi vezetője is kiemelte nekrológiájában (Csanak D. F. 1983: 306). Azok, akik ismerték, úgy emlékeznek rá, mint nagy mesélőre, aki igen élénk fantáziával rendelkezett és szerette az eseményeket megszínesítve előadni. A történeteinek minden esetben volt valamilyen valóságmagja, de általában sok más részletében eltávolodott a megtörtént eseményektől és azok inkább képzeletének voltak a szüleményei. Ezért is nevezték tréfásan *ezredesnek*, arra utalva, hogy csak minden ezredik szavát lehetett elhinni. Mindezek alapján úgy vélem, annyi bizonyosan kijelenthető, hogy a forrásokkal alá nem támasztott kijelentései tekintetében Gergely Pál kevésbé tartható megbízható forrásnak.

²⁰ Az azonban lehetséges, hogy Voinovich Gézával együtt dolgozva tőle kaphatott olyan információkat, amelyek a kéziratok lekerülésével is kapcsolatban voltak. Voinovich Géza, az Akadémia főtitkára ugyanis 1905-ben vette feleségül Arany László özvegyét.

²¹ Vö. a Vikár-hagyaték történetét: Gergely P. 1971: 416, a Kriza-hagyaték kapcsán Gergely P. 1979a, illetve MTAKK Ms. 5088/145: 1; általánosan: Gergely P. 1976b, 1978b. Itt hívnám fel a figyelmet arra a tévedésre (újabb) okot adó lehetőségre, hogy Gergely Pál figyelmét a Vikár-kéziratokra egy Faragó József nevű kollegája hívta fel, aki a világháború utáni években szintén az Akadémia Kézirattárában teljesített szolgálatot, de (tudommal) semmi köze sincs az erdélyi folklorista Faragó Józsefhez. Ez pl. Domokos Mariann kiváló munkájában sincs egyértelműsítve, vö. Domokos M. 2015. 90.

Az eddig ismertetett mindössze feltételezésekre (vagy gyanúra) lehetőséget adó töredékadatokon túl az egyetlen igazán döntő érv, amely erőteljesebben megingatja Gergely Pál teóriáját és amellet szól, hogy a *Vadrózsák*hoz köthető kéziratok megtalálásának ennyire kalandos volta csupán Gergely Pál fantáziájának köszönhető, hogy a Kriza János neve alatt katalogizált anyagban csupán két olyan lapot (MTAKK Irod. 4-r. 413: 41–44) találhatunk, amelyekről elképzelhető, hogy esetleg penész nyomait kellett eltávolítani róluk. Márpedig, ha a penész megtámad egy 1600/1800 oldalas, egymásra halmozott iratanyagot és az – Gergely Pál leírása szerint – alulról halad felfelé, még ha el is pusztít belőle 500 oldalt annyira, hogy az szétporlad, és megmentése lehetetlenné válik, a maradék 1100 oldalon is számos nyomot kell hagynia a penésznek. Azaz több tíz vagy száz olyan oldalnak kellene lennie, amit félig tett tönkre a penész, aminek még a tetjét sikerült megmenteni, de a közepén az írást eltüntette a penész, és kellene lenniük olyan oldalaknak is, amelyek teljesen olvashatóak, de halványan feltűnik a penész valamikori jelenléte. Azonban mindez a *Vadrózsák* anyagában nem érhető tetten.²² Ez alapján pedig majdnem biztosan ki kell jelentenünk, hogy csupán meseszerű feltételezés az, hogy a *Vadrózsák* Pestre került részének harmada megsemmisült volna. Ahogy ugyanerre a műfajba kell sorolnunk azt is, hogy az a Gergely Pál, aki később egybekötötte Kriza János gyűjtőinek kézirateit Arany Juliska, Gyulai Pál és mások kézirateival, a tüzelő munkások kezében felismerte volna, hogy azok éppen a *Vadrózsák* II. kötetével készülnek szalonnát sütni...

Összegezve az eddig elmondottakat, annyit jelenthetünk ki bizonyosan, hogy újabb források előkerüléséig is kellő fenntartással érdemes kezelni Gergely Pál kijelentéseit,²³ s mindazokat a megfogalmazásokat, amelyek csupán az ő információira támaszkodnak. A Kriza-hagyaték szem-

²² Elképzelésemet egyeztettem Molnár Lehellel, a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának vezetőjével, segítségét ezúton is köszönöm. Emellett a *Vadrózsák*-kéziratok foltos, számba jöhető lapjait ellenőrzésképpen megmutattam Mázi Bélának is, aki a fent leírtakat erősítette meg. Segítségét itt is köszönöm.

²³ Gergely Pál és Kovács Ágnes forráskezelésével kapcsolatos további kritikai megjegyzések részletes kifejtése szétfeszítené a mostani dolgozat kereteit, így mind a *Székely Népköltési Gyűjtemény* sajtó alá rendezésének kritikája, mind Kovács Ágnes meglehetősen szabad forráskezelése a *Vadrózsák* mesegyűjtőinek kapcsán, mind Gergely Pál 1979-ben, a *Múzeumi Kurír*-ban megjelent (pontos hivatkozást nélkülöző) írása (ld. Gergely P. 1979a) miatti kutatóssorozat leírása egy másik dolgozat témája lesz.

pontjából pedig – mindaddig, míg más forrás²⁴ ezt esetleg meg nem cáfolja – Gergely Pál és Kovács Ágnes²⁵ kijelentését a kéziratok elégéséről és megpenészedéséről figyelmen kívül hagyjuk, s a jelenleg Pesten

²⁴ Úgy vélem, hogy a kérdés további árnyalásához számos úton lehetne továbbhaladni. Ezek egyike az Olosz Katalin választotta út: a kéziratok Kisfaludy Társasághoz vagy Akadémiához kerülésének, illetve Kovács Ágnes a történetkonstruálásban betöltött szerepének tisztázására tett kísérlet. Az elsőhöz újabb adatokat a jelenleg akadémiai belső iratanyag esetleges kutathatóvá válásával lehetne nyerni (ld. a Berlász Jenő által többször hivatkozott kéziratári adminisztratív iratok, pl. Berlász J. 1957: 15. 41. lj.). Kovács Ágnes kapcsán a MTA BTK Néprajztudományi Intézetben található Kovács Ágnes-hagyaték mélyebb feltárása hozhat újabb eredményeket. Ezek mellett a többi (*Vadrózsákkal* együtt megtalált) népköltészeti gyűjtemény sorsának pontos feltárása és ezekkel összefüggésben az Akadémia – Kisfaludy Társaság kapcsolatának kéziratvándorlás szempontú vizsgálata is vezethet esetleg újabb eredményekhez. Továbbá érdemes lenne megkeresni esetleg azt a fotóanyagot, amelyből néhány darabot a *Budapest* folyóirat közölt Gergely Pál írásának illusztrációjaként. Ezekben a korabeli fotókon az akadémiai pincék láthatók, a fényképész Siklós Péter volt.

²⁵ Olosz Katalinnak *Még egyszer Krizáról* címmel ugyanitt megjelenő írásában kifejtett azon véleményével, hogy a pincetörténet megkonstruálásáért és meseszerűvé válásáért Kovács Ágneset terhelné nagyobb felelősség, magam nem értek egyet. En ezt a történetet a következőképpen képezem el (azaz a megismert források alapján magam úgy töltöm ki a hiátusokat a forrásokkal alátámasztható adatok között, hogy): adott egy, a történeteket előszeretettel továbbszínező, továbbmesélő, anekdotázó, magát kissé talán háttérbe szorítottnak érző (amelynek lehetett némi alapja, hiszen a Kézirattárban jeles irodalomtörténészek és könyvtárosok között dolgozott magas fizetésért szakmán kívüliként), de alapvetően kellemes társasági ember, akinek lehetősége volt belekerülni egy olyan fontos szakmai munkába, amire feltehetően más nemigen tartott igényt (és itt megint vitatkoznék Olosz Katalinnal: az Akadémia számára, bármennyire szépítjük is, ezek a leltározatlan össze-visszaságban lévő folklórgyűjtemények nem jelentettek különösebb értéket, a folklór nem volt összehasonlítható sem a kódexekkel, sem bármelyik költő hagyatékával). S mint minden mást, Gergely Pál ezeknek a kéziratoknak a megtalálás-történetét is egyre színesebben adta elő. Gergely Pál kompilációjának akár minden eleme igaz lehetett: voltak tűz és penész által elpusztult kéziratok, ládába gyömöszöltek és csupasz földön heverők, voltak, amelyeket formalizálni és száritani kellett, volt befalazott raktár és bútor-törmelék, beomlott – csak éppen ezeknek nagyon kis része érinthette a Kriza-iratokat. En alapvetően úgy gondolom (és igazolni természetesen nem tudom), hogy Kovács Ágnes későn került bele ebbe a munkába, mikorra Gergely Pál szép, színes narratívája a kéziratokról már készen állt, s ebben a megismert alaptörténetben Kovács Ágnes nem kételkedett, mivel Gergely Pál (azaz Pali bácsi) iránti viszonyát a szeretet és nem a kételkedő kritika határozta meg. Azt elképzelhetőnek látom, hogy a történet egyes elemei a maga szaktudása szerint kitoldozta (véleményem szerint nem a mesélés kedvéért, hanem legfeljebb a korszakban egyes tudósok által kedvelt) kerek történet elérése érdekében. Mindemellett azonban úgy vélem, nincs különösebb jelentősége, hogy a történet egyes elemei kitől származnak, csupán az a fontos, hogy erre a történetre úgy tekintsünk mint egy részben vagy majdnem teljesen fikciós műalkotásra, és tisztán lássuk, hogy mely elemei támaszthatók alá forrásokkal, melyekre lehet építkezni a későbbiekben is.

(az Akadémia Kézirattárában és a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában) megtalálható korpuszt úgy kezeljük, mint ami nagyjából mindazt tartalmazza, amit Kriza halála után Kolozsvárról folklórgyűjteményként Pestre küldtek.

Szakirodalom

AJÖM XIV.

1964 *Arany János összes művei. Hivatali iratok 2.* Összeállította és a jegyzeteket készítette: Gergely Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest

BERLÁSZ Jenő

1957 *Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása.* (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai, 4.) Akadémiai Kiadó, Budapest

CSANAK Dóra, F.

1983 Gergely Pál (1902–1982) *Magyar Könyvszemle* XCIX. (3) 306–307.
DOMOKOS Mariann

2004 *Kriza János népköltési gyűjtéséről. Kutatási módszertan és műfajelmélet a folklorisztika tudományá válásának időszakában. Kézirat.* [Szakdolgozat, ELTE BTK Néprajzi Intézet, Folklore Tanszék]

2007 Kriza János mesegyűjtése és a Vadrózsák. In: Ambrus Vilmos – Schwarcz Gyöngyi (szerk.): *Változó folklór. Tanulmányok Verebélyi Kincső tiszteletére.* ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 195–209.

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit

2009 Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László *Eredeti népmesék* című művének kritikai kiadásáról. In: Berta Péter (szerk.): *Ethno-Lore XXVI.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest, 3–77.

FARAGÓ József

1967 Lőrinczi Elek árkos népmesegyűjtése. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XI. (1) 49–60.

1971 Kriza János és a Vadrózsák. In: Antal Árpád – Faragó József – Szabó T. Attila: *Kriza János. Antal Árpád, Faragó József, Szabó T. Attila három tanulmánya.* Második, átdolgozott kiadás. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 57–176.

GAZDA István

2008 Az akadémikus melegre vágyik. A főtitkár rímmentes napjai. Arany Jánosról. In: Forrai Judit et al. (szerk.): *Ditor ut ditem. Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára*. Magyar Orvostörténelmi Társaság–Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténelmi Intézet, Budapest, 207–233.

GERGELY Pál

1952 A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának újabban megszerzett vagy feltárt kézíratairól. *Ethnographia* LXIII. 207–208.

1956 Vörösmarty Mihály ismeretlen kézíratai a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* IX. (1–2) 183–193.

1957 *Arany János és az Akadémia*. Akadémiai Kiadó, Budapest

1958 *Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában*. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 9.) Akadémiai Kiadó, Budapest. [http://real-eod.mtak.hu/174/1/KIADV_009.pdf, letöltés dátuma: 2016. 03. 10.]

1971 Vikár Béla mint folklorista. *Ethnographia* LXXXII. (3) 412–417.

1975a Kriza János halálának centenáriuma. *Ethnographia* LXXXVI. (2–3) 418–422.

1975b A Vadrózsák második kötete. *Keresztény Magvető* LXXXI. (2–3) 110–113.

1975c Száz éve halt meg Kriza János. *Magyar Nemzet* XXXI. (72) 4.

1976a Népdalok, népmesék az Akadémia kézirattárában. *Magyar Nemzet* XXXII. (169) 9.

1976b Két ismeretlen Szabó Dezső-levél. *Irodalomtörténet* LVIII. (3) 744–745.

1978a Az Akadémia pincéi. *Budapest* XVI. (4) 31–33.

1978b Kincsletek lomtárakból. *Magyar Nemzet* XXXIV. (87) 5.

1979a Kriza János kiadatlan feljegyzéseiből. *Múzeumi Kurír* III. (9) 8–13.

1979b Az első budapest Híd folyóirat emléktárából. *Irodalomtörténet* LXI. (3) 608–624.

KOVÁCS Ágnes

1956 Utószó. In: Kriza János: *Székely Népköltési Gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratot hagyatékból. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. Magvető Könyvkiadó, Budapest, II. 447–456.

- 1961 Kriza János meséi. In: Kriza János: *Az álomlátó fiú. Székely népmesék*. Magyar Nők Országos Tanácsa–Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 259–266.
- 1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 177–214.
- 1983 Búcsú Gergely Páltól. *Ethnographia* XCIV. (3) 452.
- KRÍZA Ildikó
- 1987 Előszó az 1987. évi kiadáshoz. In: Kriza János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. (Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata) Akadémiai Kiadó, Budapest, I–XIV.
- 2001 Kriza János helye a magyar művelődésben. Kriza Jánosra emlékezve 190 év után. *Keresztény Magvető* CVII. (3–4) 219–230.
- KRÍZA János
- 1956 *Székely Népköltési Gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratot hagyatékából. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. I–II. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- MARKÓ László (főszerk.)
- 2001 Gergely Pál. In: *Új magyar életrajzi lexikon*. II. D–Gy. Magyar Könyvklub, Budapest, 987.
- OLOSZ Katalin
- 2013 Történet egy százötven évig készülő könyvről. In: Kriza János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 17–89.
- 2014 Kriza-hagyaték a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában. *Ethnographia* CXXV. (2) 266–278.
- SZAKÁL Anna
- 2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szétszóródott kéziratot anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlésezi Szakál Anna. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 6; Kriza Könyvtár) Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár

2016 *Egy 19. századi gyűjtőhálózat mint kutatási probléma. A Vadrózsák lehetséges megközelítési irányjai* (PhD disszertáció, témavezető: Keszeg Vilmos; kézirat, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet Könyvtára)

VÖRÖSMARTY Mihály

1977 *Publicisztikai írások*. Sajtó alá rendezte Solt Andor és Fehér Géza. *Akadémiai és Kisfaludy-Társasági iratok*. Sajtó alá rendezte Gergely Pál. (Vörösmarty Mihály összes művei, 16.) Akadémiai Kiadó, Budapest

(n. n.)

1953 Kriza János ismeretlen kéziratgyűjteménye. *Unitárius Élet* VII. (2) 3–4.

Kéziratok források:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kéziratár és Régi Könyvek Gyűjteménye (= MTAKK)

MTAKK Irod. 4-r. 409/I. Kriza János gyűjteménye. Mesék, találós mesék, versek és népdalok

MTAKK Irod. 4-r. 413. Kriza János nyelvjárási jegyzetei

MTAKK K 836/4. A II. világháború elől elrejtett kéziratok és könyvek lajstromai 1943/44-ből

MTAKK K 911. A MTA Könyvtárának munkanaplója 1948. okt. 1 – 1950. febr. 25.

MTAKK Ms. 1060. S. Nagy László: Az erdélyi, majd romániai magyar irodalom történelmi kialakulása. Egy irodalmi szerkesztő emlékei, történelmi és társadalmi följegyzései, tanuvallomása. [gépirat]

MTAKK Ms. 4163/108. Kovács Ágnes beszélgetése Gergely Pállal 1981. március 23-án. [gépirat]

MTAKK Ms. 5088/145–181. Erdélyi községek helynevei. Néprajzi gyűjtemény, tájszógyűjtemény.

MTAKK Ms. 10295/I. Jelentések az Akadémiai Könyvtár állapotáról az 1945–47. években

MTAKK Ms. 10295/II. Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának 1948. október. 1-től 1950. március 1-ig végzett munkájáról. Összeállította: Dr. Keresztury Dezső a MTA főkönyvtárnoka

MTAKK RAL 285/1948. Könyvtári iratok

MTAKK RAL 299/1949. Vegyes könyvtári iratok

Melléklet

Kovács Ágnes beszélgetése Gergely Pállal, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében 1981. március 23-án.

K.Á.: Arról beszéljünk akkor kedves Pali bácsi, hogy az 1949–50-ben végzett épülettatarozás és pincetakarítás során milyen értékes kéziratanyagokat talált és később restaurált az innen előkerült anyagból.

– Kérném szépen, igen hálás vagyok, hogy ezt megörökítjük, mert tulajdonképpen nemcsak a folklórtudománynak és a meséknek a világában talákoztam ilyen kincsekkel, az Akadémia történetére nézve igen fontos leletekkel, legfőképpen Arany Jánosnak a kincseivel. Hát először kezdjük a folklórt, a szívemhez az van a legközelebb, ha nem is lettem folklorista, de hát majd megmondom, hogy miért keveredtem ebbe bele 49-ben. Mert – hát azt mondjam – a jó szerencse üldözött oda, hogy ilyen ócskaságokat kézrekerítsek. Talán előbb elmondom azt, hogy 946-ban, tehát a felszabadulás utáni első forintvilágban ott tévelyegtem jobbra-balra a Teleki téren, a nevezetes antikváriumaival, az ócskapiacra, és ott bukkantam rá folklóranyagunk egyik legnagyobb gyűjteményére: Vikár Bélának a 18 gyorsírásos füzetére.²⁶ Ezeket én akkor Ortutay barátomnak, az akkori Múzeumok Országos Központja elnökének megmutattam a 18 gyorsírásos füzetet. Roppant ujjongott, felugrott az asztalától.²⁷ A Reviczky utcában volt az irodája, azt mondja: – Öregem, minden pénzt megadunk érte, mert hát azt hittük, hogy ezek elvesztek! Így is volt. Tudniillik Vikár bácsi öregségében nem tudta már leírni, legépelteni sem, fiatalabb éveiben írt valamit belőle, kottázott is egy-két ember: Mihálovits, illetve azután Vajda László²⁸ is vett fel [2] a hengereiből... Igen, de nem tudta senki, hogy ezek hol vannak, mert elaggott már szegény, ide a lépcsőn is alig tudott feljönni, lift még nem volt akkor az Akadémián... Mindig mondta nekem, hogy: –Édes fiam, segítsen fel, mert az alsó régiók már nem a régi jók! – a szokott humorával.

Nahát, valahogy a jószerencse odavitt a Teleki téren valami öreg handlőhöz és figyelmeztettek a kollégák, hogy ők vettek szótárákat, ezt is, azt is, az egyik mondja: – Pali bácsi, ott van a Vikár hagyatéka! – Hopp, ez nekem bolhát fűzött a fülembe, megnézzük ezt a handlét. Hát ott rugdostam jobbra-balra ilyen poros, törött,

---

²⁶ Saját korábbi leírásában az *Ethnographiában* azt állítja, hogy akadémiai könyvtári kollégája, Faragó József találta meg a gyorsírásos füzeteket és hívta fel rájuk a figyelmét. Vö. Gergely P. 1971: 415–416.

²⁷ Lehetséges, hogy valóban így volt, de Ortutay Gyula a naplójában nem tesz említést erről az esetről.

²⁸ Vajda Lászlót (Budapest, 1923 - München, 2010) a modern magyarországi etnológia megalapítójaként tartják számon. Budapesten doktorált, a Néprajzi Múzeum nemzetközi osztályán és az egyetemen adjunktusként dolgozott, majd az 1956-os forradalom leverése után nyugatra emigrált. Az Institut für Völkerkunde der Universität München professzoraként ment nyugdíjba.

szakadt lexikonokat, újságokat, mindenfélét, leszakad az egyik lapról egy újságpapírdarab és ez van rajta: *Kalotaszeg*, 1902. Hűűű, én magam is odavaló lévén, kolozsvári születésű, de szüleim mind kalotaszegiek, hát ezt meg kell nézni! De nagyon óvatos voltam, nehogy túl sokat ígérjek ezekért a papírokért, mert láttam, hogy ott van még ilyen füzet egy pár darab, megszámoztuk aztán: 18 gyorsíráso füzet. Na, mondom, adok ezért 5 forintot! Na, ő 10-et kért, de aztán megegyeztünk 6-ban. Hát ezért a 6 forintért én megvettem több mint 4000 dalnak és egy csomó mesének a szövegét. Hát ezt körülbelül két éven keresztül másolgattam szorgalmasan szombatokon, vasárnapokon a kis írógépeken. A családomtól loptam el az időt hozzá, mint később aztán az Arany-kötetekhez is, és elég az hozzá: kész lettem vele, Kodály közben az Akadémia elnöke lett – ez 1946 őszén történt, ez a bizonyos vásárlás –, és azt mondta: – Nahát, édes barátom, ennek az egyik példányát adja ide nekünk. Két példányban gépeltem, a másodpéldányt odaadtam. Ortutay adott ösztöndíjat nekem, Kodály bácsi pedig nem akarta ingyen elfogadni, azt mondja: – Magának három gyermeke van, hát mennyit adjunk? Oldalanként 2 forintot! Az óriási nagy dolog volt, 1500 lapért, [3] kaptam a Népzenei Bizottságtól 3000 forintot, mellékesen. Hát így ezek a dalok megvannak, egy példány az egyetemi Néprajzi Intézetben, egy példány pedig valahol – azt hiszem – a Kodály-féle Zene-tudományi Intézetben. Igen, igen... ott egyszer láttam is. Hát ez megvolt! Ez volt az első besiklásom a folklórtudományba. Ezt az *Ethnographiá*ba meg is írskáltam, többszáz oldalon, ez ismeretes. Erdélyben is foglalkoztak vele és hát most aztán jönnek „nunc venio ad fortissimum...”²⁹ 49-ben, mert Kodály jóvoltából én mellékállásban az Akadémia palotájának a gondnoka is lettem. Hát nem kívánom senkinek eszébe juttatni, mi az, százféle belövés után egy ilyen palotának a gondnoksága... romokat takarítani, satöbbi, ez nem tartozik ide. De az már igen, most jövök arra: 49 őszén szól a portás ide nekem, a derék Horváth bácsi, tessék már szaladni, mert itt a munkások a pincében ássák... – új kazánoknak, fűtési kazánoknak helyet kerestek a Duna-part felé és egy ilyen elzárt rekeszből dobálnak ki papírokat, visznek ide szalonnát sütni. Hát persze ész nélkül lementem, óriási szerencsémre, hogy nem volt pénzem nyaralásra menni ősszel, szóval nem volt szabadságom, az épületnek lettem a foglya-rabja. És leállítottam ezt a vandalizmust. Valóban egy kosárral kihajítottak. Éppen azt mondja: – Hát ezek csak olyan penészes papírok! – De kérem, ezek között nem kisebb ember volt, mint: Krizának, a *Vadrózsák* anyagának második kötetének egy része. Hát kérem, ezen már nem lehetett segíteni, amit megsütöttek, vagy amit elégettek... De a többit aztán, meg egyebeket is [megmentettünk]. Ezek ugyanis pechünkre úgy kerültek a pincébe, hogy 886-ban Arany Jánosnének a temetése után a fia, Arany László is kiköltözött az épületből, az itt üresen hagyott lakást átalakították – máma már tudós klub lett belőle –, ami iratot találtak, azt összekötözték, ládába gyömöszölték és levitték a pincébe. Alól [4] számlák voltak, azok is elpusztultak részben, de a legnagyobb baj az, hogy a meseanyagot odaöntötték a csupasz földre és éppen a Kriza került

²⁹ 'most rátérek a legfontosabbra'

alól. Ezért rohadt el a meséknek több mint fele. Talán... nem tudtuk megállapítani, mert ami nincs, nem tudjuk, mennyi volt! Elég az hozzá, hogy Kriza 1875 utáni halála után az özvegye ide küldte Arany Lászlóhoz, hogy adják ki. Arany Lászlóból bankigazgató lett, kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy... megszűnt akkor ez a mesekiadás, ez a népköltési gyűjtés kiadása 75-től egy darabig, és így aztán a lakásában heverték azok is, meg az édesatyjának az akadémiai fogalmazványai, tehát azok a rendkívül becses kézírathalmazok, abból én 4100 lapot számoltam össze, a pincében... Szerencsésen azok felülmaradtak, a meseanyag fölött, szárazon aránylag. Azokat könnyen ki tudtuk formalinos fertőtlenítéssel egyenlíteni, és abból aztán hát később kötetek is születtek.

Előbb azt mondom el, hogy a kedves Kovács Ágnes doktornővel együtt megcsináltuk azt a székely népköltési gyűjteményt,³⁰ a Kriza anyag második részéből. Hát az egy válogatás volt, az elsőből is a java anyagot is, körülbelül 30 ismeretlen mesét is közöltünk, egy csomó dalt, balladát. Szóval ez egy szenzáció volt, úgyhogy sajnos hamar elfogyott mind az egész 3000 példány.³¹ Nevetséges példányszám. Aztán később, kérem szépen, az történt, hogy az Akadémia demokratizálása, álmamosítása után elhatározták, kiadják Arany János összes gyűjteményes, kritikai feldolgozású munkáit, balladáit, az egész élete működését. Voinovich³² akkor még élt és hát úgy 51-ben, mikor kiszáritgattuk itten, azt megmutattam, a kéziratárban egy kis szobácskában, a régi telefonfülkében hevert a földön ez az egész anyag, a folklór is, és akkor Voinovichnak megmutattam; ő összecsapta a kezét: – Jaj, fiacskám, hát én ezt nem tudtam, hogy a kéziratok megvannak, [5] az eredeti levelezés, fogalmazványok, ülésjegyzőkönyvek, óriási! Együtt fogjuk kiadni! Rá egy évre meghalt szegény Voinovich, így aztán rámszakadt ennek a kiadása. Abban reménykedtem, hogy majd az új főtáskár: Erdei Grúz³³ örülni fog, hogyha én ezt valakivel megcsinálom. Keresztury Dezső³⁴ lett volna, akit kértem volna, de... az tör-

³⁰ Kriza János: *Székely népköltési gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratot hagyatékából. I–II. kötet. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956.

³¹ A kötet 2. kötetének végében szereplő adat szerint 4150 példányban jelent meg a kiadvány.

³² Voinovich Géza (Debrecen, 1877 – Budapest, 1952) irodalomtörténész, esztéta. A budapesti egyetemen Gyulai Pál tanítványa volt. 1905-ben feleségül vette Arany László özvegyét, a nála húsz évvel idősebb Szalay Gizellát. E házasság révén került birtokába az Arany-hagyaték, ami azonban Budapest bombázásakor, 1945 januárjában a Ménési utca 23. szám alatti villában megsemmisült. Arany János összes műveinek kiadását ő kezdte el sajtó alá rendezni (1–6. kötet), jegyzetei (mivel a dokumentumok, amik alapján készültek, jórészt elpusztultak) forrásértékűek.

³³ Erdey-Grúz Tibor (Budapest, 1902 – Budapest, 1976) Kossuth-díjas kémikus, egyetemi tanár, a MTA főtáskára, 1970 és 1976 között elnöke volt.

³⁴ Keresztury Dezső (Zalaegerszeg, 1904 – Budapest, 1996) Széchenyi-díjas író, költő, irodalomtörténész, kritikus, műfordító, egyetemi tanár. Irodalomtörténészként az egyik fő kutatási területe Arany János volt, összes műveinek kiadását Voinovich után ő vezette (7–16. kötet).

tént, hogy Erdei Grúz főtítkár úr, ahelyett, hogy velem szóba állt volna, kiüzente a titkárnőjével: – Most nem érünk rá efféléit kiadni! – A legnagyobb elődjének a kéziratait nem tudtuk kiadni, csak 13 évvel későbbben. Akkor aztán jött Szabolcsi Bence³⁵ barátom és mások és aztán az ő protekciójával – mondom, ahhoz is protekció kellett, hogy egy Arany Jánosnak ismeretlen fogalmazványait ki tudjuk adni! Hát, ez volt az az idő...

K. Á.: Milyen meggondolásból készítette el Pali bácsi azokat a kötegeket, amelyek most Krizához küldött népmesék, a Kisfaludy Társaság Népmese gyűjteménye címmel található itt, a kéziratgyűjteményben?

– Kérem szépen, megmondom: én nem értem rá nagyon foglalkozni ezekkel, csak azt láttam, mesék, versek, satöbbi, gyűjtötte Kriza, 20-30 féle Kriza gyűjtőtől, őtőle is egy pár töredék volt, meg javított nyomdakész *Vadrózsáknak* a nyersanyaga is itt volt. Azzal már nem tudtam mit csinálni, összekötöztük, félretettük. Én nem tudtam, hogy pár év múlva ez meg is fog jelenni. Elég az hozzá, a könyvkötőknek – itt a házban volt egy könyvkötőnk – leadta a kollegám itten, a Berlász a mesegyűjteményt,³⁶ olcsó félvászon kötésekbe, aztán az... – persze senki sem értett hozzá, én se, Berlász még kevésbé, mint történész, és nem tudtuk szétválogatni egész pontosan, [6] így keveredett bele sajnos az Arany László, meg a Juliskának is valami kézírata, egy olyan kötetbe, amin az volt, hogy Krizától. Hát ez a magyarázata, ez a tévedés! Az, hogy hát nem voltunk szakemberek, ez az egyik, meg időnk se!

K. Á.: Azután Pali bácsi rájött arra, hogy ezek nem mind Krizához beküldött kéziratok, hisz mindenütt ott van a keze nyoma, hogy vesd össze Arany László meséivel. És emlékszem, hogy nekem fel is hívta a figyelmemet egy kézíratra, ami Arany Juliskától származik.

– Igen. Van benne egy pár, szinte könnyezve simogattuk és néztük, de hát nem lett volna értelme széttépkedni, ezeket a bekötött füzeteket beszakítani. Hát úgy később ezt tényleg megjegyeztük és hát ez kimaradt a Kriza bácsitól való anyagból, hát nem is kerülhetett oda. Hát ez a magyarázata, hogy vadházasságba került Juliska a Kriza-féle anyaggal.

³⁵ Szabolcsi Bence (Budapest, 1899 – Budapest, 1973) Baumgarten-, Kossuth- és Herder-díjas zenetörténész, művészettörténész. 1945-től a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára, 1961-ben megalapította és 1973-ig vezette az MTA Bartók Archivumát. Az 1950-es években az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának osztályelnöke is volt, feltehetően ilyen minőségében segíthetett Gergely Pálnak.

³⁶ Berlász Jenő pontosan beszámolt arról, hogy az 1951–52-ben több száz régi kötést újíttak fel és 1200 eddig bekötetlen kéziratokat költettek be. Ugyanitt arról is viszonylag részletesen ír, hogy milyen eljárást kellett alkalmazni pl. a Széchenyi-levelezés restaurálása érdekében. Ez a lábjegyzet fontos lehet egyrészt azért, mivel Gergely Pál leírásaiban néhol Széchenyi-kéziratok is megjelennek (mint a folklórgyűjtemények sorsában osztozó iratok), másrészt mivel ebből a leírásból majdnem biztosan az is leszűrhető, hogy egy ilyen restaurálási munkához magas fokú szaktudás volt szükséges (amivel Gergely Pál majdnem biztosan nem rendelkezett). Vö. Berlász J. 1957: 11–12, illetve 11. 39. lábjegyzet.

K. Á.: Én az Arany László és Arany Juliska gyűjteményéről írva most úgy fogalmaztam meg, hogy Pali bácsi számára az elsődleges szempont volt az anyag megóvása. Az anyagnak azonosítása, a feldolgozása már egy második lépés, második lépcsőfok volt.

– Persze, hogy nem volt! Hiszen hát egyrészt nem voltam szakképzett folklorista, meg hát nem is ismertem még a Juliska kéziratát első tekintetre, csak csoportosítottuk: mesék, versek, dalok, balladák és a többi. Na és hát eljött az a szerencsés idő, amikor a Magvető *Székely népköltési gyűjtemény* címen ezt az anyagot kiadta. Nagyon nagy visszhangja volt, sokan keresik ma is antikváriumokban, de ezt nem lehet megkapni már. Most kérném szépen – nagyon kedves volt –, hogy az állagmegóvást tetszett említeni. Hát, ugye, ez igen... Az volt a legfontosabb, hogy [7] most kiszárítottuk, megmenteni, amit lehet. Ablak között itt a kéziratárban szárítottuk, mentettük meg formalin kúrával, gőzzel és a többi, szakszerűen.³⁷ Könyvkötészetünk is segített benne, és hát mégis, legalább megvan. Hozzávetőlegesen 11 ezer lap folklórányagot találtunk ebből az Arany László szobából. Hát ez nem kis mennyiség! Abba aztán Bak László, és Abafi, Kálmány és sok mindenki értékes nagy gyűjtők...

K. Á.: Orbán Balázs...

– Orbán, és még tudnék egy csomót felsorolni, de hát ez már a szakmához tartozik és kérném szépen, ez akkor nagy szenzáció volt! Ezt megmentettük. Aztán következett – ezt említette már az állagmegóvásnál ez a bizonyos Arany... hát azt is szerencsésen elértem, hogy Szabolcsi Bence, boldogult emlékü jó barátom jóvoltából, aki osztályelnök lett az Akadémián, az nagyot nevetett, mikor elmondtam neki, hogy Erdei Grúz hogy dobott ki engem, hogy „nincs pénzünk effélére!” – Ugye? Arany Jánosra?! – Aztán azt mondta: – Hadd csak el, majd én megcsinálom! – Adjak be egy kétsoros feljegyzést az első osztálynak,³⁸ másnap már hívatott az Akadémia kiadója igazgatója, Bernát,³⁹ és aláírták a szerződést. Csak azt mondta, ne csináljunk két kötetet belőle, érjem be ezer oldallal. Hát beértem körülbelül 800-zal. Hát mégis, Arany János ismeretlen levelezése, 350 ülési jegyzőkönyv eredeti kezeírása után, meg sikerült ezt csinálni, kiadni, ez is a kritikai kiadás 14. kötete. Később utána jött a Kisfaludy Társaság-i anyag is, akkor kihalásztuk, ami... mikor a Kisfaludy Társasági igazgatója volt, azt az öt év anyagot, hát aztán az fur-

³⁷ Berlász Jenő leírásában nyoma sincs ilyen restaurálási módnak. Ez természetesen nem zárja ki, hogy bizonyos kéziratokat esetleg így is kezeltek volna, de egyrészt valószínűtlenné teszi az elbeszélést Berlász Jenő szakszerű leírása (benne a restaurátorok nevének említésével és az eljárások rövid ismertetésével), másrészt az a tény, hogy a kéziratár nem sokkal a háború befejezése után újra megnyílt a kutatók előtt, s a több száz vagy több ezer lapnyi kéziratnak ilyen fajta tárolása (kezelése) – meglátásom szerint – lehetetlenné tette volna a kéziratári munkát (amely ezekben az években nagyon megélné). Vö. Berlász J. 1957. különös tekintettel: 11.

³⁸ Az MTA I. osztálya a Nyelv-és Irodalomtudományi Osztály, amelynek ekkor osztályelnöke volt Szabolcsi Bence.

³⁹ Bernáth György ekkor az Akadémia Kiadó igazgatója volt.

csa véletlen folytán a 13. kötetbe került, mert Nagyszalontával is összecsapták meg Nagykőrössel is, onnan később jöttek be az anyagok. Hát így a [8] a tizennegyedik kötet megelőzte a tizenharmadikat, itt ugye az a furcsaság. Dehát boldog voltam, hogy Arany géniusának is legalább így hódolhattunk.

Aztán jöttek, kérem szépen, ezek a szörnyű Rákosi-féle kitelepítések 1951 januárjában és itten én, ahol lakogattam, már több mint 20 év óta, Arany János utca 1. szám alatt volt Szily Kálmánnak, a régi főtitkárnak a lakása és ott két öreg leánya – az egyik özvegy tábornokné –, hát ez lakott az I. emeleti 8-as számú szobákban és a kitelepítéskor a tábornokné persze kidobták valahova falura, ott is halt meg, a bútorait, meg vele együtt a leveles ládáját, azt meg kihajították az udvarra. A derék házmesterünk összenyalábolta és reggel azt mondta nekem, hogy hát itt ázik a hóban, tessék már, válogassuk ki. Hát abba temérdek akadémiai régi iratot, eredetit, másolatot, mindenfélét szedtünk össze. Egyik-másikat közöltem is a *Magyar Nemzet*ben, meg nem tudom, még hol, és ezek most már a kéziratárnak a birtokában vannak. Hát, ez egy nagyon fontos anyagmentés volt azért szintén... valahogy a véletlen azt hozta, hogy nem tüzeltél el.⁴⁰ Aztán, kérem szépen, még egy anyagmentésemet szabad elmondanom... Hát volt részem persze kisebb szentek dolgaiban is, beszerzésében... A kéziratárnak egyik munkatársa lévén dolgozója, hát elküldtek engem, hogy tárgyaljak Ady Lajosnéval, meg Csinszka férjével, Márffyval ezeknek az anyagoknak a megszerzéséről. Hát én könyörtelen rossz alkudozó voltam, rosszabb, mint a cigányok, mikor lovat vásárolnak, egyszerűen Ady Lajosné kért 60 ezer forintot, az érminszenti levelesláda [9] volt ez, nagyon nevezetes volt ez, mert több mint 200 Ady levél van benne! És azt mondtam, hova gondol, méltóságos asszony?! Hát nem adnak erre semmit! Akkor otthagytam! Akkor jött utánam: – Na várjon, hát 50-ért ideadja. – Nem adunk 40-nél többet! – Aztán megegyeztünk 45 ezerben. Dehát ez még 400 ezernél is többet ér, ha jól megnézzük! Ugyanígy voltunk a másik Márffy-féle Csinszka – Márffyné Csinszka – hagyatékával, az ő naplójával, Ady-levelek egész sorozatával. Ott is valami horribilis összeget kértek, már nem emlékszem, elég sok volt. Aztán megegyeztem Márffyval, festő barátom volt már régebben is, 20 ezerért ideadta ezeket. Hát így került a kéziratárba Csinszka-levelezés, naplók és a többi, és a többi, ezt is megmentettük.

Aztán volt egy Sütő Nagy László nevű székely barátom, unitárius atyafi, ez meg Kriza leszármazottjaival, valamelyikkel volt barátságban, őtőle is olcsón összevásároltunk különféle folklór anyagot.⁴¹ Így itten a katalógus cédulákon rajta van a

⁴⁰ Itt a kihúzott rész érdemi információt is tartalmaz: „illetve az az úgynevezett ÁVÓS rendszer nem gyűjtött be vele valamelyik konyhában itt a házban. Mert hiszen be is költöztek a lakásába utána, valami jöttment, azt hiszem, egy cigány családot tettek a helyükre. Hát csak a kuriózum kedvéért mondom: méltóságos Szilyék helyére, ugye na!”

⁴¹ A Sütő-Nagy Lászlóhoz kapcsolható dokumentumokról, illetve arról a problémáról és nyomozásról, amit Gergely Pál igen elnagyolt információi generáltak, részletesebben ld. Szakál A. 2016: 97–102.

proveniencia, tehát, hogy honnan ered, tehát hogy Sütő Nagy László.⁴² Egy pár darab ballada van, talán mese is van. Már nem emlékszem, de kiderült itt a Kriza neve alatt a katalógus cédulákon.⁴³ Hát az volt az egyik...

Még aztán egy nagy ágyút is el kell itt sütni, kérem szépen! Megint a jó véletlen – nemhiába csúfoltoktatt itt a kollégák: – Mi az, te pincemester lettél? Ilyeneket mentesz itt jobbról-balról? – Hát az történt, hogy Kolozsvárt, a kedves Jancsó Elemér⁴⁴ barátomnál 1975 nyarán találkoztam egy öreg nénivel, de tiszta véletlen, hogy Pestről akkor jött le. Szabó Dezsó utolsó ügyvédjének az özvegye. Egy ilyen 70 és 80 közötti kedves néniék és bemutat engem, onnan tudtam, hogy az kicsoda-micsoda, de mikor kezdtek beszélni arról, hogy Jancsó Elemérnél [10] vannak az ilyen kéziratok, olyan kéziratok, Szabó Dezsótól is egy regénytöredék – erre azt mondja a néni: – Igen, hát én tudom, édes fiam, hiszen a férjem volt az ügyvédje. – Erre, mint a műlovardában a ló, horkantottam egy nagyot: – Hogyhogy?? Kérem, ez kicsoda? – Zágoni... Zágoni, nem az újságíró, annak az unokaöccse volt neki az ügyvédje. – Hát – azt mondja – hát a pincénkbe, ott rohadtak ezek mit tudom én, mióta, mikor halt meg Szabó Dezsó? – Ott rohadtak a pincében idestova – nem tudom – már harminc év óta és – azt mondja – most akarom kidobni a kukába. Hát az Istenért – mondom –, ne tegyen ilyent, majd én – engedelmével – kiválogatom s az Akadémia meg fogja venni. Hát ez is történt, kérem szépen. Az úgynevezett Ludas Mátyás előadásainak egész tömegének a kézírata, meg kiadatlan novelái is bekerültek a kézírattárunkba. Ismét gratuláltak, hogy: – Nahát, óriási mázlista lettél! Dehát jó, valami jutalmat én is kaptam azért... Elég az hozzá, az öregasszonytól ezt megvettük és rá egy hónapra meghalt. Tehát, ha akkor a véletlen nem visz Jancsóhoz, ha a véletlen nem viszi oda ezt az öreg nénit, akkor ebből semmi sem lesz! És mit tesz Isten? Hetek múlva ezt is penészes, ázott, vizes pincéből ki kellett szárítani, tehát különböző ventilátorokkal, lila és zöld penészek rágták már a papírokat, kéziratlapokat és egyszer csak lobogtatja az egyik: – Tessék csak ide-nézni! Hát ezen Bartók Béla aláírása van!! Majd leesett az állam! Tényleg egy öszszepenészedett kettős papírlapon: Bartók Béla gratulációja Szabó Dezsónek a 60. születésnapjára... A legnagyobb csemege! Gyönyörű, igazi magyar demokráciát és

⁴² Bár az valóban igaz, hogy a proveniencia látható a kézírattári kartotékon, azonban hacsak nem nézi át a kutató a kézírattár valamennyi kartotékját, nem tudhatja meg, hogy melyek kerültek be adott esetben S. Nagy Lászlótól, mivel erre az adatra külön nem lehet rákeresni. Az egyetlen megoldás, ha a kézírattár munkatársai közül valaki végignézi a nagyjából körvonalazott években a bekerüléseket és kigyűjti az adott név alatt előforduló leltári (vagy helyrajzi) számokat. (A legtöbb kézírattárban a növedéki napló belső iratanyagának minősül, amit nem adnak a kutató kezébe.)

⁴³ Lehetséges, hogy Gergely Pál ezt így képzelte el, de ekkor már ő is tapasztalhatta, hogy nem így valósult meg. Ezeknek az anyagoknak egyike sem található meg Kriza János neve alatt. Többnyire semmitmondó (néprajzi gyűjtemény, székely tájszavak stb.) címen vannak katalogizálva és semmi sem utal arra a katalóguscédulán, hogy esetleg Krizához tartozó anyagról lenne szó.

⁴⁴ Jancsó Elemér (Marosújvár, 1905 – Kolozsvár, 1971) irodalomtörténész, szerkesztő, kritikus.

magyar felszabadulást hirdető lelkes sorok... Hát Bartók évében mégis tartoztam ezzel, hogy ezt elmondjam legutoljára.

[11] K. Á.: Hát azt szeretném még kérdezni, Pali bácsi, térjünk még egy kicsit vissza erre a bizonyos Arany László-féle anyagra, vagy Arany János-féle akadémiai anyagra, hogy ezt Pali bácsi együtt akarta tartani. Én láttam egy jegyzéket itt a kéziratgyűjteményben.⁴⁵

– Én folklór szakot akartam csinálni!

K. Á.: Folklór szakot akart csinálni?! Ja, az volt az elgondolása, hogy legyen egy folklór szak itt a kézírattárban.

– Leszavaztak a kollégák. Mit tehettem, hát én nem volt senki-semmi... ha ezt egy jobban fésült kolléga találja meg, ezt az anyagot, annak mik lettek volna ügyebár a jutalmai, nem érdekelt engem. Engem csak az érdekelt, hogy jelenjék meg a Székely népköltés és jelenjék meg az Arany János... a többi nem érdekelt.

K. Á.: Azt szeretném akkor még kérdezni, kedves Pali bácsi, hogy abban az időben, amikor ez az anyag az akadémia pincéjéből előkerült, akkor Pali bácsi az Akadémia kéziratgyűjteményének volt-e a munkatársa, vagy gondnoka volt-e az épületnek, milyen minőségben találta meg ezt az anyagot?

– Kérem szépen, kettős minőségben. Én akkor a Főtitkári Hivatalban dolgoztam, de tulajdonképpen Kodály elnök úrnak voltam akkor a személyi titkára, és aztán ő nevezett ki az épület gondnokává is, másodállásban, mint mondtam már, és tulajdonképpen, mint gondnok bukkantam rá, fáradságom jutalmául ezekre a mérhetetlen kincsekre. Közben – jó, hogy tetszett ismét kérdezni – Arany mellett úgy mellékesen ott kallódott egy-két tucat Széchenyi, egy-két tucat Vörösmarty, egy-két tucat a Döbrentei-hagyatékából. Szóval mindenféle, amit Arany Lászlók szobájából, vagy honnan, a pincébe hajított egy Reinprecht nevű gondnok. Hát azért ez egy herosztráteszi név, érdemes megemlíteni, [12] hogy egy gondatlan gondnok felejtette a pincében!

K. Á.: Tehát ez az anyag az Arany Jánosék lakásából került le a pincébe, Arany Jánosné halála után, mikor Arany László kiköltözött az Akadémia épületéből.

– Így van, pontosan így történt, 86 után, akkor itten átalakítás volt, másképpen falakat is ide-oda raktak onnan, úgyhogy a mai formájában a Tudós Klub nagyjából hasonlít csak az Arany-kori lakáshoz. Itt volt egy kis mellék..., oldal csigalépcsős, facsigalépcsős... hogy hívják... Arany János hálószobája mellett, ahol mostan beszélgetünk, az Aranynak az irodaszobája volt itt, tehát a kézírattárnak a harmadik terme. És mellette volt Arany hálószobája, a fiával együtt aludt, mikor még legényember volt László. Na most, utána jött az ebédlő, konyha, stb. stb., amiből ma Tudós Klubot csináltak. Egész más formája van, mint ahogy a régi, ahogy

⁴⁵ Ma a kézírattárban nem tudnak erről. A belső használatú iratok között van egy lista Gergely Pál kézírásával, aminek a címe *Folklóre gyűjtemények*. Azonban ezen a néhány oldalas iraton nincsen semmi más, csupán folklórgyűjtemények felsorolása a jelzetükkel együtt. Gergely Pál, ha részletesen elgondolt terve volt is arra nézve, hogy hogyan néz ki ez a folklór szak és miért volna jó, erről nem maradt fenn a kézírattárban semmilyen feljegyzése. (Pontosabban, eddig nem került elő semmi erről tanúskodó dokumentum.)

nekem Voinovich főtitkár elmondta. Voinovichnak pedig az a nevezetessége, hogy ő Arany Lászlónak az özvegyét vette feleségül és hát érdemük az, hogy a szalontai Arany-múzeumot is alimentálták,⁴⁶ pénzelték, berendezték úgy, ahogy volt, és aztán hát örökölte azt az óriási levéltárat, kincseket, fölbecsülhetetlen Arany-leveleket és pár ezer levelet, amit most Sáfrány [!] Györgyi⁴⁷ szegény nem tud már kiadni, mert azok elégték a Voinovich-villa lebombázásakor 45-ben, januárjában.

[13] K. Á.: Azt tessék még megmondani, Pali bácsi, kérem, hogy ki mindenki dolgozott ezzel az Arany László-féle folklórányaggal, amit az Akadémia pincéjében tetszett megmenteni?

– Kérem szépen, kezdjük a legnagyobb névvel: Kodály Zoltánéknak az Akadémia felszabadulás utáni átszervezésekor itt volt a dunaparti helyreállított patkós szobában a munkahelye. Kodály és a tanítványai, a szegény Járdányi Pál,⁴⁸ aztán hát a sok között... Kerényi Gyurka⁴⁹ és kisebb tudósok és kutatók, többek között Székely András, hát ezek jártak ide kutatni, mikor megszagolták, hogy itten ilyen folklórgyűjtemény van. És akkor meg is volt a följáró lépcsőnk alatti külön rekeszben⁵⁰ az egész falmelléki, falhosszúságú folklór gyűjtemény. Ezt is írtam rá, hogy: *Folklór anyag*. Ezt aztán szétosztották RUI cím alá, régi-új-magyar irodalom alá más szakba került. Hát kérem, a legfőbb kutatónk maga Kodály Zoltán, majdnem minden nap bejött valamivel. Adjam oda a Tóth-gyűjteményt, aztán a régi népdalgyűjteményt, 1818-as, és a legfőképpen azt a Pálóczi Horváthot, amiből ő rengeteget kottázott, és feldolgoztak a népköltési sorozatukban, hiszen eddig már nyolc nagy kötet jelent meg, [14] nem tudom, hány ezer oldal. Ebbe vették bele aztán, ami Kriza és Vikár gyűjteményünkéből is azt, ami verses anyagba felvehető volt. Ezt Kodályék is felhasználták bőségesen. Aztán jött ide Bónis Feri⁵¹ is, az a zenetörténész... akkor kutattatott ebből-abból. Örökölte az Akadémia Vagyázó gróféktól a Podmaniczky-hagyatékot, annak az anyagából Bónis akadt rá itt például egy kiadatlan Csermák quartettre, azt is kiadta... Hát ennek csak ennyi köze van a népköltéshez, hogy címül azt adta be, hogy valami forradalmi népi zene. Ilyesvalami alcíme volt ennek németül, Csermák, ismert nevű zeneköltő. Ez a Vagyá-

⁴⁶ 'ellát'

⁴⁷ Sáfrán György (Bácsbokod, 1911 – Budapest, 1985) irodalomtörténész. Fő kutatási területe Arany János volt. 1948-tól nyugdíjazásáig (és még azután is) az MTA Könyvtárának (majd kézírattárának) tudományos főmunkatársa volt.

⁴⁸ Járdányi Pál (Budapest, 1920 – Budapest, 1966) Erkel- és Kossuth-díjas zeneszerző, zenepedagógus, népzenekutató. 1942-ben diplomázott a Zeneakadémián és a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajz szakán. Egy évvel később doktorált A kidei magyarság világi zenéje című munkájával.

⁴⁹ Kerényi György (Csorna, 1902 – Budapest, 1986) zeneszerző, népzenekutató. 1929-től rendszeresen foglalkozott népdalgyűjtéssel, 1934-től Bartók munkatársaként az MTA-n dolgozik.

⁵⁰ A Kézírattár jelenlegi munkatársai szerint, ha ilyen valóban történt (hogy a feljáró alatti részen tárolták volna a folklórgyűjteményeket), az csak nagyon rövid ideig lehetett így.

⁵¹ Bónis Ferenc (Miskolc, 1932) zenetörténész. Kodály Zoltán és Szabolcsi Bence tanítványa, 1961 és 1973 között az MTA Bartók Archívumának, majd később a Zenetudományi Intézetnek volt tudományos munkatársa.

zó-kastélyból, Rákoskeresztúrról... hát ez díszes kötetekben ott áll ma is a kézirattárban. Fontos, gazdag gyűjteményünk... úgyhogy Mozart- és Beethoven-korabeli kották egész sorozata van itten. Első kiadások, nagy ritkaságok...

K. Á.: De én most arra gondolok, hogy avval a bizonyos Arany-féle anyaggal, Arany László-féle anyaggal...

– Párizsba került az a Kiss... hogy hívták?... egy magas termetű...

K. Á.: Kiss Gabriella?

– Kiss Gabriella!

K. Á.: Az a Magyar Népmese Katalógus számára dolgozta fel az ebben az anyagban található népmeséket.

– Hát erre emlékszem legjobban, nagyon szeretetreméltó kedves asszonyka. Párizsba ment, igen... Hát ez a legtöbbet járt. De a legeslegöbbet persze Kerényi Gyurka, szinte mindennap jött, hát a Kodályék szobájából kottázott ki, mind az új anyagokból is. A mesékkal nem tudom, ki foglalkozott, arra nem emlékszem....

K. Á.: Holló Domokos is járt ide és dolgozott itt a meseanyagból...

– Az is és Domokos Péter Pál⁵² [!], szintén sokat járt, évente húszszor, harmincszor, ötvenszer is megfordult itt. Jó barátom, ő is hasznosan forgatta, pláne a székelly anyagot, hiszen ő maga is [15] csíkszeredai, ugye? Ezek már az ember fejéből úgy lassan kikopnak. Én is kikoptam már nemcsak innen, de az Akadémia házaiból is. Na, ezek voltak tulajdonképpen a legfőbb foratóink ebből az egész folklóranyagban, a Kodály, Kodály és iskolája, szinte valaki tőlük mindennap itt fordult meg. Régi kutatók, könyvekben jönnek a nevek elő, kitűnő zeneszerzők is, külföldről is gyakran kerestek minket itten. Ez volna...

K. Á.: Na most, ennek az anyagnak készült annak idején, még csak az állagmegóvásról volt szó és bizonyos kiemelkedő kutatóknak az anyaga együvé került, készült egy jegyzéke. De egy második, végleges jegyzéke nem készült aztán ennek az anyagnak azután, mikor például megállapították, hogy Kazinczy Gábornak is van itt egy értékes anyaga.

– Nem... nem tudok róla... erről aztán nem tudok, hogy csináltak-e később jegyzéket. Ezt szétosztották. Ez a baj, hogy az mint folklór szak, az szétkerült, hol az irodalomba, hol a történelemben, attól függ, hogy az anyag többségében mihez tartozott. Bizony... ez az egyetlen kár, hogy nem maradt együtt, mint folklór gyűjtemény.⁵³

⁵² Domokos Pál Péter (Csikvárdotfalva, 1901 – Budapest, 1992) tanár, néprajzkutató. 1929-től kutatta a moldvai csángókat. A kolozsvári egyetemen doktorált 1943-ban, 1944-től Magyarországon élt, tanított, kutatót, gazdálkodott, dolgozott.

⁵³ Magam az interjú, a megismert források és a mostani kézirattárosokkal folytatott beszélgetések alapján úgy vélem, hogy Gergely Pál hiába szerette volna ezt a folklór szakot egybentartani, de egy ilyen külön szak létrehozásához szükséges, a teljes anyagra történő rálátása (és általában a szaktudása) feltehetően teljes mértékben hiányzott. Tehát bár bizonyosan közrejátszhatott az is, hogy az Akadémia számára nem volt prioritás a folklór gyűjtése és önálló szakként való iktatása, de alapvetően számomra ez a Gergely Pál-féle elképzelés egy naiv, szakmán kívülről érkező, a kézirattári munkához inkább csak intuitívan viszonyuló ember ötletének tűnik, amit az idősebb, nagy nevű könyvtárosok, levéltárosok nem vehettek komolyan.

K. Á.: Mert a későbbiek során így az anyag azonosítása is könnyebb lett volna.
– Sokkal! Hisz ez természetes dolog! Szakmailag is... hát én nem ok nélkül próbáltam ezt megbeszélni Berlásszal⁵⁴ is. Bele is ment volna, évekig így is volt, de aztán később, hogy mért, vagy mért nem? Történész kollégák jöttek... hát... nem akarok neveket emlegetni, és így aztán... ááá, ez így semmi... mi az a népzene?!... megint ide jutottunk, amit Bartók szidott mindig, meg Kodály is: lenéztük a népi... népköltést, népmesét, satöbbi, satöbbi... Ez az igazság!

Lelőhely, jelzet:

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye Ms. 4163/108.

A szövegek közlés elvei:

Az interjú szövege bár feltehetően közlésre készült, a gépiraton csak az elsődleges javításokat végezte el – valószínűleg Kovács Ágnes. Ennek során bizonyos hangokat, elütéseket javított, szavakat kihúzott, másokat betoldott, ritkán teljes sorokat is törölt. Mindezen javításoktól azonban még nem jött létre egy szép, kerek interjúszöveg, benne maradtak az élőszó miatti pongyolaságok. Jelen közlés során – mivel az nem szépirodalmi, hanem dokumentumértéke miatt kerül publikálásra – nem volt céлом egy szép, stílusosan hibátlan szöveg létrehozása. Általában a gépelés utáni (ceruzás és tollas) javítással létrejövő szöveget tekintettem főszövegnek, így most ez olvasható az interjúban. Kovács Ágnes kihúzásait, törléseit nem közlöm (és ezt külön nem jelölöm), betoldásait jelölés nélkül beszúrtam. A kihúzott hosszabb szövegrészekben általában nem volt érdemi információ (inkább az élőszóból adódó hezitálás, ismétlés jellemezte), egy esetben tartalmazott plusz információt, azt lábjegyzetben közöltem. A magánhangzók hosszúságát automatikusan, jelölés nélkül javítottam a mai helyesírásnak megfelelően. Ugyanígy a kisebb helyesírási hibákat, esetleges elgépeléseket is javítottam.

---

⁵⁴ Berlász Jenő (Budapest, 1911 – Budapest, 2005) jeles történész, levéltáros és könyvtáros. Legfőbb munkahelyei a Magyar Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár és a MTA Könyvtárának Kézirattára voltak.

Analiza unei legende: soarta manuscriselor lui Kriza János

Fragmentele primei mari culegeri de folclor efectuată de preotul unitarian János Kriza cu ajutorul unei rețele de culegători, dascăli și preoți, a fost publicată în anul 1863. Folclorul transilvănean și culegerile transilvănene au fost canonizate pe baza acestei antologii selective. În urma cercetărilor ulterioare în diferite arhive (academice și bisericești) au fost identificate și publicate textele de folclor nepublicate în volumul din 1863. Autoarea prezentei studii urmărește traseul manuscriselor liderului cercetării.

On the Trace of a Legend: the Fate of the Manuscripts of János Kriza

Fragments of the first great collections of folklore carried out by the Unitarian priest János Kriza with the help of an entire network of collectors, priests and teachers, was published in 1863. The canonization of the entire Transylvanian folklore and folk collections was based on this selective anthology. Due to later research within different academic and ecclesiastic archives, the texts which had not been published in the 1863 volume were identified. The author of this study follows the track of the manuscripts of the leader of this group of collectors.

Olosz Katalin

Még egyszer Krizáról

2013-ban, a *Vadrózsák* második kötetének megjelenése után úgy gondoltam, hogy a magam részéről lezártnak tekintem a Kriza-kutatást, többé nem akarok Krizával foglalkozni. Az elhatározást korántsem az generálta, hogy befejezettek tekintettem a kutatást. Sokkal inkább azok a körülmények váltottak ki heves ellenérzést, melyek között tető alá kellett hoznom – a feladathoz mérten aránytalanul rövid idő alatt – a *Vadrózsák* második kötetét (Kriza J. – Olosz K. 2013). Szándékom ellenére nyakamba szakadt egy olyan munka, melynek volumenéről, tartalmáról – a balladák kivételével – alig-alig voltak előzetes ismereteim. S ennek a munkának az elvégzésére – beleértve a forrásfeltárást és forráskritikát, a nagy mennyiségű kéziratos szöveg betűhű másolását, az írás- és gyűjtőazonosítást, kötetszerkesztést, tanulmányírást, jegyzetapparátus és mutatók elkészítését – tíz hónap állt a rendelkezésemre. Ráadásul ebből a tíz hónapból két nyári hónapban minden kézirattár, ahol kutatnom kellett, zárva volt. Mindebből az következett, hogy iszonyatos nyomás alatt, megfeszített ütemben dolgoztam úgy, hogy a munka nem örömet, sokkal inkább állandó feszültséget jelentett. És nem hozott megnyugvást a kötet megjelenése sem: továbbra is emésztett a bizonytalanság, hogy az eszeveszett hajszában mit néztem el, mit nem vettem észre, hol hibáztam, jól döntöttem-e olyan kérdésekben, melyek nyugodt mérlegelést, és főleg elmélyült, több évig tartó, rendszeres kézirattári kutatást igényeltek volna? Mindezek után, azt hiszem, nem kétséges, miért jutottam arra az elhatározásra, hogy Krizával egyszer s mindenkorra végezzem. Annál is inkább, mert a Kriza-kutatás kényszerű kitérő volt saját munkám rovására.

Fogadalmam ellenére most mégis Kriza-dolgozattal jelentkezem. Szakál Anna nagy jelentőségű, friss kutatási eredményei készítettek arra, hogy ismét elővegym Kriza János hagyatékának problémáját – részben az önkorrekción, részben a továbbgondolás szándékával.

Mielőtt azonban rátérnék tulajdonképpeni mondandómra, szükségesnek látom néhány mondatban vázolni az addigi Kriza-kutatás eredményeit és hiányosságait, azt, hogy mire támaszkodhattam 2012-ben, a kutatás megkezdésekor. A terjedelmes szakirodalom áttanulmányozása nem sok jóval biztatott: Kriza János és gyűjtőtársainak munkájával – a 19. század legkanonikusabb gyűjteményével – számosan foglalkoztak ugyan, sokan méltatták a *Vadrózsák* jelentőségét, az írások azonban rendszerint alkalmi/ünnepi megemlékezések, újrakiadások bevezetői vagy utószavai lévén, ritkán hoztak új kutatási eredményeket, többnyire a korábbi megállapításokat ismételték meg vagy foglalták össze. Az egyetlen, nagy lélegzetű, tudományos igényű munka pedig, melyben Antal Árpád, Faragó József és Szabó T. Attila a költő, a folklórgyűjtő és a nyelvbúvár Kriza János hármast portróját rajzolta meg, úgy ért meg két kiadást a 20. század hatvanas–hetvenes éveiben (Antal Á. – Faragó J. – Szabó T. A. 1965, 1971), hogy az 1949-ben előkerült Kriza-hagyatékot elsődleges forrásként nem használták, és nem állt rendelkezésükre semmiféle forráskiadvány vagy Kriza-bibliográfia.¹

1971-ben jelent meg az Antal–Faragó–Szabó-féle Kriza-monográfia második, javított kiadása – s az alapkutatások tekintetében századunk tízes éveig azóta sem történt lényegi elmozdulás²: a 20. század folyamán

¹ A két másik társszerzőről nem tudom, hogy volt-e lehetőségük tanulmányozni a Budapesten található Kriza-hagyatékot, Faragó József maga mondta el, hogy „A hagyaték rendezése után a nyolcvanöt legjelentősebb népmeséről, valamint a fontosabb levelekről Kovács Ágnes gépelt másolatot volt szíves hozzám eljuttatni. Ezeket a másolatokat használtam másfél évtizeden át, mígnem 1968-tól fogva a hagyatékot Budapesten személyesen is tanulmányozhattam” (Faragó J. 1974: 442/3. lábjegyzet. Idézi Szakál A. 2016: 147/650. lábjegyzet). Ennek ellenére, a Kriza monográfia második, javított kiadásában sincs nyoma annak, hogy Faragó József primér forrásként használta volna a kéziratos Kriza-hagyatékot.

² A Kriza-hagyaték megtalálását és kézirattári rendezését követően egy tervezett, de soha meg nem valósult kritikai kiadás reményében nem került sor a hagyaték teljes körű, tudományos igényű feltárására és a folklórszövegek közzétételére. A kéziratos hagyatékból csupán tudománynépszerűsítő kiadványok lapjain jelentek meg részletek (Kriza J. 1956, 1961). Ezek sorából mindenekelőtt azt az összesítő válogatást kell kiemelniünk, melyet Kriza János kiadott és kéziratos hagyatékából Gergely Pál és Kovács Ágnes állított össze és jelentetett meg 1956-ban (Kriza J. 1956). A kiadványt a szerkesztők eleve nem tudományos publikációnak szánták, emiatt a Kriza-hagyaték feltárása/bemutatása igen felemásra sikerült. Azon túl, hogy a szövegekőzlés normáit a tágabb olvasóközönség igényeihez igazították, a kiadványból hiányzik a tudományos apparátus, még csak a kézirattári jelzeteket sem közlik a jegyzetanyagban. A verses részt gondozó Gergely Pál

nem került sor Kriza János hagyatékának szisztematikus feltárására, gyűjtőhálózatának rekonstruálására, a Kriza-gyűjtemény forrásainak teljes körű, tudományos igényű feltárására, a gyűjtés folyamatának felmérésére, gyűjtők, gyűjtött szövegek, gyűjtési helyek egymáshoz való viszonyának tisztázására, nem valósult meg a mindezekhez nélkülözhetetlen forrásanyag, a Kriza-levelezés összegyűjtése és kiadása, és nem készült el a *Vadrózsák* összesítő, kritikai kiadása.

Az alap kutatások hiányán túl a Kriza-kutatást megnehezítette az a körülmény is, hogy a szakirodalomban meghonosodott és szívósan tartotta magát néhány tézis, néhány kinyilatkoztatásszerű megállapítás, melyeknek hitelét, valóságtartalmát nem vonta senki kétségbe, noha nélkülöztek mindenféle bizonyítást vagy forrásokkal alátámasztható érvelést. Ezek a kijelentések és történetek első megfogalmazóiknak szakmai tekintélye vagy helyzeti előnye folytán axiómaként rögzültek a szakirodalomban, átöröklődtek az egymást követő kutatónemzedékekre, s lényegében gúzsba kötötték nemcsak a kutatási szándékot, de még a Kriza János gyűjtőmozgalmáról s e mozgalom eredményéről való gondolkozást is. Mert például mi értelme lett volna keresni a Kriza-levelezésnek azokat a darabjait, melyekből Faragó József közölt részleteket, de egyúttal azt is az olvasó értésére adta, hogy azoknak a leveleknek ő az egyedüli ismerője, mert nem sokkal lemásolásuk után megsemmisültek?³ Vagy mi értelme lett volna keresni a Kriza-hagyatékot/a *Vadrózsák* második, illetve harmadik kötetének anyagát, mikor Gyulai Pál és Arany László a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetének – a *Székelýföldi gyűjtésnek* – az elősza-

---

az addig megjelent anyaghoz képest alig-alig tudott hozzáadni valamit az újonnan felfedezett Kriza-hagyatékból, ráadásul az új adatok egy részéről a *Vadrózsák* második kötetének összeállítása során bebizonyosodott, hogy nem köthetők Krizához és gyűjtői köréhez (vö. Olosz K. 2013: 60–63).

A Kriza-hagyatékot az 1956-os kiadvány óta csupán rész kutatások okán, egy-egy folklórműfaj szempontjából vizsgálta a szaktudomány. Itt említhetjük Kovács Ágnes kutatásait, aki a mesekatalógus munkálatai során tipológiai szempontból foglalkozott a Kriza-hagyaték meséivel. Tátrai Szusanna a szokásköltészet szempontjából tekintette át a Kriza-hagyatékot (Tátrai Zs. 1982). Az új évezredben pedig a szövegfolkloristáknak egy új generációja, Domokos Mariann, Gulyás Judit és a hozzájuk csatlakozó irodalomtörténész Hermann Zoltán foglalkozott a Kriza-hagyatékkal, de megint csak a hagyaték egyetlen részével – a meseállománnyal – részben önmagáért Krizáért (vö. Domokos M. 2007), részben Arany László mesegyűjteményének kritikai kiadása okán, mivelhogy az Arany-család gyűjtései Gergely Pál jóvoltából a Kriza-hagyaték darabjai közé keveredtek.

³ Lásd erről bővebben Szakál A. 2015: 22–28.

vában arról tájékoztatott, hogy Kriza hagyatékát rendezetlenül bocsátotta rendelkezésükre az özvegy, s magában foglalta a *Vadrózsák* anyagát is. „Kiválasztottunk belőle minden kiválaszthatót – vallják a szerkesztők –, de a nagy becsű balladákon kívül, melyek egy részét Kriza még életében a lapokban közzétette, nem sok értékest találtunk benne” (Arany J. – Gyulai P. 1882: V). A *Székellyföldi gyűjtés* két szerkesztőjének tekintélye meszszenenően elég volt ahhoz, hogy senki ne kételkedjék szavahihetőségükben. Ennek következtében 1882 után senkit nem foglalkoztatott a Kriza-hagyaték problémája. Még csak az sem jött szóba, hogy egyáltalán hol van, és megvan-e a Kriza-hagyaték. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében közzétett maroknyi Kriza-gyűjtésre úgy tekintettek, mint a *Vadrózsák* második kötetének anyagára, melynek közzétételével egyszer s mindenkorra befejezettek tekinthető a Kriza-kutatás.⁴

Míndezekből – gondolom – egyértelműen lesűrhető az a következtetés, hogy annak, aki az új évezredben Kriza-kutatásra adja a fejét, a történeti folklorisztika forráshiányos útjait járva a szakirodalom tekintélyelvű ballasztjaival is meg kell küzdenie.

Az óriási adóssághalmazból először Szakál Anna törlesztett, aki 2009-ben, doktori értekezése témájául Kriza János gyűjtőhálózatának vizsgálatát választotta. Szakítva az elődök gyakorlatával, forrásfeltárással kezdte a kutatást: magára vállalta a Kriza-levelezés és egyéb, a *Vadrózsákra* vonatkozó dokumentumok összegyűjtését és kritikai kiadását. Az *„Így nőtt fejemre a sok vadrózsá...”* című kötet (Szakál A. 2012) amellet, hogy a Kriza-kutatás nélkülözhetetlen forráskiadványa lett, egyúttal dokumentumokkal – magukkal a kérdéses levelekkel – cáfolta a szakmai köztudatban meggyökerezett hiedelmet az elpusztult levelekről, hiszen valamennyi, Faragó József által megsemmisülteként emlegetett levél megtalálható benne.

A leveleskönyv fontosságát magam is igazolhatom, hiszen elsőként használtam az akkor még készülő kötet kéziratát. 2012-ben ugyanis egymásról tudva, és egymást kölcsönösen segítve, párhuzamosan dolgoz-

⁴ A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötete Krizától mindössze 29 balladát, 32 dalt, négy mesét, két helyi mondát és egy legendát – összesen 68 folklórszöveget közölt, valamennyit a forrás, gyűjtési hely és gyűjtő megjelölése nélkül. Ez a mennyiség mintegy negyedét teszi ki az *MNGY* harmadik kötetének, s a *Vadrózsák* Kriza által emlegetett második kötetének anyagához viszonyítva csupán mutatószámra vehető.

tunk: Anna akkor már a kötet szerkesztésénél tartott, magam pedig, akire a Kriza-hagyaték feltárásának egy másik szelete hárult, a *Vadrózsák* második kötetének rekonstrukcióját és sajtó alá rendezését végeztem el.

E munkálatok során a folklórszövegek összegyűjtése, azonosítása és rendszerezése mellett sor került azoknak a körülményeknek a tisztázására is, melyek közrejátszottak abban, hogy a *Székelyföldi gyűjtés* szerkesztői csupán maroknyi szöveganyagot találtak közölhetőnek a Kriza-hagyaték-ból. Az akkori történéseket rekonstruálva bebizonyosodott, hogy Gyulai Pál és Arany László az 1875-ben Pestre került Kriza-hagyaték-*csupán* egy előválogatáson átesett részéből választotta ki az általuk közlésre érdemesnek tartott szövegeket, a „minden kiválaszthatót.” A történet röviden így foglalható össze: a Kriza-hagyaték kéziratainak válogatását Gyulai Pál az akkor még egyetemi hallgató Benedek Elekre, tanítványára bízta, s a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztői a Benedek által kiválogatott anyagból tovább válogatva állították össze a *Székelyföldi gyűjtés* Kriza-részét. 1882, a *Székelyföldi gyűjtés* megjelenése után a Benedek Elek által kiválogatott Kriza-anyag Gyulai Pálnál maradt, majd tőle (vagy a hagyatékából) a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* későbbi sorozatszerkesztőjéhez Sebestyén Gyulához került, akinek halála (1946) után végül a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában (mai nevén Ethnológiai Archívum) kötött ki. Mivel a többnyire névtelen és datálatlan kéziratok Sebestyén Gyula hagyatékaként kerültek beletárolásra, senki nem sejtette, hogy a Kriza-kéziratok egy része ott lappang az Ethnológiai Archívum Sebestyén-anyagában.⁵ Mindez tehát azt jelentette, hogy a Kriza-gyűjtemény teljes állománya a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetének előkészítése idején – tehát 1881–82-ben – volt utoljára együtt, egy helyen, az Akadémia épületében. Ezt a hagyatékot a maga teljességében Benedek Elek látta utoljára, melynek darabjairól, ha többnyire nem is lehetett tudni, hogy kik, hol és mikor gyűjtötték, egy dolog biztosan tudható volt: az, hogy valamennyi a Kriza-hagyaték része. Ezt az egységet bontotta meg a Gyulai Pál és Arany László utasításait követő Benedek Elek, mikor a közlésre alkalmasnak vélt kéziratokat kiemelte a hagyaték-ból. A műveltsornak kettős következménye lett: egyfelől megcsonkult a Kriza-hagyaték, másfelől a kiszakított kéziratokról Gyulai Pál, Arany László és Bene-

---

⁵ Lásd minderről részletesebben és bizonyító adatokkal Olosz K. 2013: 63–77, illetve Olosz K. 2014a.

dek Elek halála után többé már senki nem tudhatta, hogy hova tartoznak, kik, hol, mikor és milyen finalitással jegyezték fel a folklórszövegeket. Más szóval: 1882-től kezdve a Kriza-hagyaték kétfelé szakadt: a törzsanyag továbbra is az Akadémia épületében maradt, s – mint 2014-ben magam is véltem – „osztozott a Kisfaludy Társaság iratainak sorsában a pincei rak-tározástól az 1949-es előkerülésig” (Olosz K. 2014a: 271), másik része pedig ismeretlenül hányódott és teljesen kívül került a szaktudomány látó-körén.⁶

A Kriza-hagyaték 1881–82-ben nemcsak fizikai mivoltában szakadt ketté. A *Székelyföldi gyűjtés* szerkesztőinek szentenciája folytán tartal-mi értékeinek megítélése szempontjából is kettéoszlott: egyfelől elkülö-nült egy hatalmas kéziratömeg, ami, úgymond, nem használható sem-mire, másfelől a kötet szerkesztői elkülönítettek egy nagyon szerény ki-sebbik részt, amit értékesnek ítélték és nagyjából közreadták kiadványuk-ban. Mindezek következtében a Kriza-hagyatékkal kapcsolatban az a té-ves sztereotípia alakult ki, hogy további kutatása fölösleges. Ennek megfe-lelően a 20. század közepéig (a Kriza-hagyaték előkerüléséig) szóba se ke-rült. Pedig, ha jobban szemügyre vesszük, hogy Gyulai Pál és Arany László utasításait követve milyen kritériumok alapján válogatott Benedek Elek a Kriza hagyatékából, azonnal rájöhethünk arra, hogy Kriza János öröksé-ge egy nagyon szűkkeblű és leszűkítő szempontrendszer érvényesítésé-nek esett áldozatul. Olyan elvárásoknak, melyek eleve arra ösztönözték az előválogató Benedek Eleket, hogy kirostálja a Kriza-hagyaték darabjainak túlnyomó többségét.⁷

A *Vadrózsák* második kötetének rekonstruálásával bebizonyosodott, hogy a Kriza-hagyaték lényegesen nagyobb, mint amennyit a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében közlésre érdemesnek talált és közölt Gyulai Pál és Arany László. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy

⁶ Minden jel arra mutat, hogy, például, Sebestyén Gyula sem tudta, hogy nála van a Kriza-hagyaték egy része.

⁷ A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztői irodalomesztétikai szempontok mentén gondolták el a sorozatot, a Kriza-hagyatékából így eleve csak a három klasszikus folklórmű-faj darabjai, a balladák, dalok és mesék jöhettek számításba, a más műfajú szöveganyagot félresöpörték. További leszűkítő szempontnak esett áldozatul a gazdag meseanyag, mely-nek nagy részét már Benedek Elek kirostálta vagy amiatt, hogy – Gyulai szavaival élve – „ismert mesék voltak” (Szakál A. 2012: 240), vagyis változataik korábban már valahol nyomdafestéket láttak, vagy azért, mert „kevés becsűek”, azaz megszövegezésük esztétikai szempontból kívánni valót hagyott maga után.

a második kötet megjelenésével korántsem fejeződött be a Kriza-gyűjtemény feltárása és közzététele. A második kötetből – Kriza eredeti elgondolása ellenére – terjedelmi okok és idő szűke miatt kénytelen voltam kihagyni a hagyatékban található gazdag mese- és mondaanyagot, mely előreláthatóan még egy testes kötetet fog megtölteni. Utólag, sajnos, az is kiderült, hogy így sem teljes a második kötet anyaga. Szakál Anna tovább folyó kutatásai során újabb kéziratok kerültek elő a Kriza-hagyatékból, melyek közül több tartalmaz olyan folklórszövegeket, melyeknek a második kötetben lett volna a helyük.

A kimaradt szövegekről összefoglalóan azt mondhatom el, hogy két különböző forrástípusból kerültek elő: nagyobb részt azokból a nyelvjárási szövegeket tartalmazó kéziratokból, melyeket az MTA Kézirattárában számomra ismeretlen megfontolásból elkülönítettek Kriza folklórgyűjtemésitől, s teljesen más osztályban és más jelzet alatt leltároztak. Arról tudtam, hogy Kriza hatalmas nyelvészeti-nyelvjárási szöveganyagot gyűjtött össze, szóvá is tettem, hogy nem találtam meg, valójában azonban nem is kerestem, mert nem tekintettem feladatomnak Kriza nyelvjárási gyűjtemésének közreadását. Elgondolásomat azonban megtorpedozta az a tény, hogy a kéziratok rendezése során a nyelvjárási szövegekhez soroltak több, kisebb-nagyobb táncszó-, szólás- és közmondásgyűjteményt is, melyek így módon kimaradtak a *Vadrózsák* második kötetéből. Ami számomra a legfájdalmasabb: ugyanilyen ok miatt kimaradt Kiss Mihály több folklórműfajt felölelő *Vadrózsába valók* címet viselő gyűjteménye is – benne a Váradi Józsefről szóló ballada „összövegével”.⁸

A másik forrástípust, ahonnan további folklórszövegek kerültek elő, szintén Szakál Anna fedezte fel 2014–16-ban végzett kutatásai során. Ezekről a forrásokról vagy nem tudott eddig a Kriza-kutatás, vagy nem tudott mit kezdeni velük, mert nem tudta Kriza köréhez kötni. A szaktudományban úgy rögzült, hogy Kriza folklórhagyatéka annyi, amennyi a MTA pincéjéből előkerült. Arra senki nem gondolt, hogy a Kriza-hagyaték egy része – a népköltészetten kívüli anyag – Kolozsváron, a család tulajdonában maradt, s abban folklorisztikát érdeklő kéziratok is maradhattak, hiszen népköltészeti kérdésekben járatlan személyek intézték a kéziratok kiválogatását és Pestre küldését. Szakál Annának jutott eszébe, hogy utána

---

⁸ A ballada utólag megjelent egy nagyobb tanulmány keretében. Lásd Olosz K. 2015.

eredjen ennek a feltételezésnek; az ő kutatásai derítettek fényt arra, hogy hol és meddig követhető a Kolozsváron maradt Kriza-hagyaték szétszóródásának folyamata, milyen részei hiányoznak, mint ahogy arra is, hogy az MTA Könyvtárának Kézirattárába vásárlás útján is került Kriza-anyag. A Kézirattár az 1950-es években három ízben is vásárolt egy Sütő Nagy László nevű egyéntől olyan kéziratokat, melyeknek egy része bizonyíthatóan kapcsolható Kriza Jánoshoz és gyűjtői köréhez.⁹ És Szakál Annának jutott eszébe az is, hogy próbálja felkutatni Sütő Nagy László leszármazottait, akiknél újabb, Krizához köthető és Kriza-kéziratokat talált. A Kriza-hagyaték újonnan feltárt darabjai többségükben nem folklór-vonatkozású kéziratok, de némelyikük tartalmaz olyan szövegeket is, melyeknek a *Vadrózsák* második kötetében kellett volna szerepelniük. Mindezekről a tételekről – melyekre egytől egyig Szakál Anna hívta fel a figyelmemet – a dolgozatomhoz csatolt függelékben adok számot. Ugyanott található az a jegyzék is, melyben helyesbíttem a *Vadrózsák* második kötetének azon információit, melyek a rohamunka miatt tévesen kerültek be a kötetbe, vagy Szakál Anna újabb kutatásainak fényében nem állják meg a helyüket. Ez utóbbiak közül egyet azonban nem a függelékben, hanem itt és most szeretnék tisztázni.

Említettem korábban, hogy a Kriza-kutatást végigkísérte és megnehezítette egy sor olyan megállapítás, axiómaszerű kijelentés, vagy megkonstruált történet, melyeknek hitelét soha senki nem kérdőjelezte meg, noha bizonyító dokumentáció nem támasztotta alá azokat. Ilyen berögzött narratívum volt az is, melyet Gergely Pál konstruált a Magyar Tudományos Akadémia pincéjében rejtőző és általa megtalált Kriza-hagyatékről, mely Gergely – és az ő véleményét osztó Kovács Ágnes – szerint az 1880-as évek közepén került le a pincébe a Kisfaludy Társaság irataival és népköltési gyűjtéseivel együtt. Az 1949 körül előkerült kéziratok egy részét azonban az Akadémia épületének átépítésén dolgozó munkások eltűzeltek, más részét a gondatlan tárolás miatt a nyirkosság, penész és por rongálta meg vagy tette olvashatatlaná, de egy részét sikerült a szerencsés megtalálónak megmentenie és rendeznie. Jóllehet Gergely Pál nem volt néprajztudós, még csak filológus sem, a későbbi, Krizával foglalkozó folk-

---

⁹ Lásd minderről részletesebben Szakál A. 2016: 90–102.

loristák – magamat is beleértve – hitelt adtak állításainak, mindenekelőtt annak a megállapításának, hogy az Akadémia pincéjéből előkerült Kriza-hagyaték korántsem teljes, mert hiszen jó nagy hányada megsemmisült.

Mivel a bizonyítékok nélküli narratívumot magam is elfogadtam, s a *Vadrózsák* második kötetéhez írt tanulmányban (Olosz K. 2013) és egy másik közleményben (Olosz K. 2014a) újra forgalomba hoztam, kötelességemnek érzem, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy a kötet megjelenése óta Szakál Anna megkezdte Gergely Pál konstrukciójának lebontását, meggyőzően érvelve amellelt, hogy a „pincehistória” szerzője inkább mesemondó, mint szavahihető kutató.

A történetet többször elmesélő Gergely Pál állításainak hitelét Szakál Anna az által kérdőjelezte meg, hogy egymás mellé állította a különböző időben tett nyilatkozatokat. Az összehasonlításból egyértelműen kiderült, hogy ahányszor szóba került a pincében rejtőzködő Kriza-hagyaték története, Gergely Pál annyiszor mondott különböző, gyakran egymásnak ellentmondó dolgokat a kéziratok pincébe kerülésének és megtalálásának időpontjáról, a Kriza-hagyaték lelőhelyéről, a különböző kéziratok anyagok nagyságáról és állapotáról, a tárolás és a megtalálás körülményeiről, vagy a megrogálódás mértékéről. Szakál Anna összegzése szerint „ennek a történetnek alig van állandó, változatok nélküli eleme. Az egyik ilyen biztosnak tekinthető pont, hogy a folklórszövegeket a Főtitkári Hivatal irataival együtt találták meg. A másik állandó elem az, hogy a pincébe való lekerülés idejét Arany László Akadémiáról való kiköltözéséhez köti Gergely Pál. E kettőn túl azonban minden más részlet leírásról leírásra változik” (Szakál A. 2016: 57).¹⁰ A szövegváltozatok összevetésén túl, figyelembe véve azt a tényt, hogy a Kriza hagyaték kézíratain nyoma sincs penésznek, valamint azt, hogy akadémiai iratok a második világháború idején is kerültek le a pincébe, Szakál Anna arra a következtetésre jutott, hogy „semmi bizonyíték arra, hogy a kéziratok anyag 1885-ben a pincébe került volna, de éppígy arra sincs, hogy nem oda került. Ezért meg kell hagynunk mind annak a lehetőségét, hogy Gergely Pál esetleg egy olyan anyagot talált meg 1949-ben, amit csupán 5 évvel korábban, a háborús események

---

¹⁰ Dolgozatom megírásakor Szakál Anna disszertációjának kézírata állt rendelkezésemre. Nem hivatkozhattam a jelen kötetben közreadott dolgozatára, mely a disszertáció egyik fejezete. A továbbiakban is a doktori értekezés adatait adom meg, de hivatkozásaim mind megtalálhatók Szakál Anna kötetünkben közölt dolgozatában is.

miatt rejtettek el ott, mind annak, hogy valóban a 19. század vége óta ott rejtőző anyagra bukkantak az építkezések során” (Szakál A. 2016: 59). Következésképpen „[...] újabb források előkerüléséig is kellő fenntartással érdemes kezelni Gergely Pál kijelentéseit, s mindazokat a megfogalmazásokat, amelyek csupán az ő információira támaszkodnak. A Kriza-hagyaték szempontjából pedig – mindaddig, míg más forrás esetleg ezt meg nem cáfolja – Gergely Pál és Kovács Ágnes kijelentését a kéziratok elégszerűséről és megpenészedéséről figyelmen kívül hagyjuk, s a jelenleg Pesten (az Akadémia Kézirattárában és a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában) megtalálható korpuszt úgy kezeljük, mint ami nagyjából mindazt tartalmazza, amit Kriza halála után Kolozsvárról folklórgyűjteményként Pestre küldtek” (Szakál A. 2016: 63).

Szakál Anna okfejtése és érvelése arra sarkallt, hogy újra átgondoljam a Gergely Pál által megkonstruált történetet. Nem folytattam újabb kutatást, csupán újraolvastam eddigi feljegyzéseimet és számba vettem azokat a mozaikkockákat, melyeknek összerakásából esetleg tisztultabb kép rajzolódhat ki a valóságos történésekről. Problémafelvetésem írott dokumentumokkal csak részben támasztható alá, nagyjából az eddig is ismert források/leírások szövegének mikro-filológiai elemzése által, illetve logikai úton konstruáltam meg a pincehistória egy újabb változatát, mely Szakál Anna következtetéseit némiképp módosítja ugyan, de alapvetően azt támasztja alá. A konstrukció három kérdéscsoport megválaszolásán alapszik. Ezek a következők: 1. Melyik intézménynek volt a tulajdonában a Kriza-hagyaték? 2. Egyszerre, vagy külön-külön kerülhettek az Akadémia pincéjébe azok a kézirat-együttesek, melyekről Gergely Pál és Kovács Ágnes beszél? 3. Egy helyen, vagy az akadémiai pince más-más részében tárolták azokat a kéziratokat, kézirat-együtteseket, melyekről ugyancsak Gergely Páltól és Kovács Ágnestől értesültünk?

Mielőtt megkísérelném a kérdések megválaszolását, szükségesnek látom újra áttekinteni, hogy mit tudtunk/mit tudtam 2012–13-ig (a *Vadrózsák* második kötetének megjelenéséig) Kriza népköltési hagyatékának sorsáról: mikor, hogyan került Pestre, ott hol helyezték el, hogyan és mikor került le a pincébe, milyen kézirat-együttesek társaságában találták meg?

A kéziratok Pestre kerüléséről először a *Székelgyőldi gyűjtés* szerkesztői nyilatkoztak, mely szerint „Kriza hagyatékát nemes lelkű özvegye bocsátotta” rendelkezésükre (MNGY III. 1882: V). Gyulai Pál, mikor 1901-

ben újra szóvá tette, hogy miként került hozzá a Kriza-hagyaték, úgy fogalmazott, hogy „Kriza János özvegye felküldötte hozzám a székely népköltést tárgyzó iratait” (Szakál A. 2012: 239). A hagyaték Pestre szállításához kétségtelenül szükség volt az özvegy beleegyezésére, a gyakorlati kivitelezést azonban Kriza fia és veje bonyolították le, azt követően, hogy 1875 nyarán Gyulai Pál lépéseket tett a hagyaték Pestre küldése érdekében. A népköltészeti anyagot Kriza Gyula válogatta ki, de nem lévén hozzáértő, nem rendezte. Mivel Kriza Gyulát hivatali okból még augusztusban elrendelték Kolozsvárról, Kriza vejére, Kovács Jánosra bízta a kéziratok elküldését. Kovács János 1875. október 4-én Gyulaihoz küldte a kéziratokat tartalmazó csomagot. A csomag tartalmát, a kéziratok anyag mennyiségét nem ismerjük (Szakál A. 2012: 213/95. sz., 214/96. sz.; Olosz K. 2013: 41–43).

Kovács Ágnes szerint a kéziratokat Kriza özvegye „azon rendezetlen állapotban” „a Kisfaludy Társaságnak, a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztőinek” küldte fel (Kovács Á. 1956: 447).

Néhány évvel később Kovács Ágnes óvatosabban úgy fogalmazott, hogy „A kéziratok Kriza János 1875-ben bekövetkezett halála után a Tudományos Akadémiához kerültek Arany László és Gyulai Pál kezébe, akik abban az időben a Magyar Népköltési Gyűjtemény köteteit szerkesztették” (Kovács Á. 1961: 260).

A Kriza-hagyaték pincébe kerülésének idejét és körülményeit a szakirodalom – Kovács Ágnes leírása alapján – egységesen 1885-ben jelölte meg, amikor „Arany László kiköltözött az Akadémia palotájából, s a kiköltözése utáni években a Kriza-hagyaték sok más kiadott és kiadatlan szöveggel együtt lekerült az Akadémia pincéjébe” (Kovács Á. 1956: 448, 1961: 260).

Arról, hogy hogyan, és milyen kézirat-együttesek társaságában találtak rá a Kriza-hagyatékra, először Gergely Pál tájékoztatta a tudományos közvéleményt 1952-ben. Szűkszavú beszámolójában csak röviden érintette a megtalálás körülményeit, inkább a hatalmas kézirat-tömeg tartalmi vonatkozásaival foglalkozott. Tájékoztatója – lévén, hogy az *Ethnographiának* készült – elsősorban a folklórvonatkozású kéziratokról számolt be, melyek között a Kriza-hagyaték csupán egy tétel volt a különböző időből, különböző vidékekről és különböző gyűjtőktől származó rendezetlen kézirat-tömegben. „Az akadémiai könyvtár olvasótermeit, keleti osztályát és kéziratárát hatalmas költséggel újjáépítette népi demokráciánk kormá-

nya – indítja cikkét a kéziratár akkori helyettes vezetője –. Az építkezés során a palota évtizedek óta érintetlen főtítkársági raktárait feltárva, az ügyvitelre, gazdasági ügyekre s a tagok irodalmi működésére vonatkozó több ezer iraton kívül nagy mennyiségben kerültek elő népköltési gyűjtések kéziratai is” (Gergely P. 1952: 207). „A több mint hatezer lapnyi, részben ismeretlen, részben ismert, lelkes vidéki gyűjtőktől eredő népköltési anyagból” Gergely Pál csak a „nagyobb, fontosabb gyűjtéseket” sorolta fel az *Ethnographiában* (Gergely P. 1952: 208). Három nagy egységet különített el a feltárt kéziratok gyűjtések köréből: az anyag egy része „gyaníthatóan az 1830-as években megindult országos *népdal- és mesegyűjtő mozgalom* (Cuczor[!], Toldy Ferenc, Erdélyi János kezdeményezése) eredményeként” került az Akadémiára, s a kéziratok „azóta is feldolgozatlanul, ismeretlenségben lappantak” (Gergely P. 1952: 208). A második csoportba azokat a nagyobb, 50–200 oldalas kéziratcsomókat sorolta, melyek „az 1850 utáni időkből, Arany Lászlóék újabb gyűjtőmozgalma korából valók”, a harmadik csoportban pedig „a népmesék, népszokások és gyermekjátékok nagyobb gyűjteményeit” sorolja fel, melyek közül – idézzük újból Gergelyt – „ki kell emelnünk Kálmány Lajos–Abonyi Lajos 413 nagy ívlapnyi kiadatlan mesegyűjteményének előkerülését. Előkerült Orbán Balázs 61 oldalas mese-kézirata és a másik nagy székely gyűjtő: Kriza János mesegyűjtésének több töredéke is” (Gergely P. 1952: 208). Gergely Pál nem mondja ki, de tulajdonképpen az első csoportban azokat a gyűjtéseket említi, amelyeket az 1830-as években a Magyar Tudós Társaság kezdeményezésére küldtek be az Akadémiára lelkes gyűjtők, és amelyekből később Erdélyi János válogatott a *Népdalok és mondák* kötetei számára anyagot. A második csoportban emlegetett tételek minden bizonnyal a Kisfaludy Társaság 1863-as felhívása nyomán gyűjtött anyagot tartalmazzák, a harmadik pedig – úgy tűnik – intézményes felhívásoktól független gyűjtéseket foglal magába. Gergely Pál ez utóbbiban említette Kriza János mesegyűjtésének „több töredéké”-t.

Gergely Pál rövid, tényszerű tájékoztatását négy év múlva Kovács Ágnes kifejezetten Krizára vonatkozó három új információval egészítette ki. Részben azzal, hogy Pesten a Kriza-gyűjtemény a Kisfaludy Társasághoz került (Kovács Á. 1956: 447), részben azzal, hogy a Kriza-hagyaték pincébe kerülése szorosan összefügg Arany Lászlónak az Akadémia épületéből való kiköltözésével (Kovács Á. 1956: 448), s hogy a pincében a Kisfaludy Társaság egyéb gyűjtései között rejtőzködött és megrongálódott, harmadrészt

pedig a Kriza-hagyaték leltárával (Kovács Á. 1956: 448). 1961-ben mind ezeket azzal egészítette ki, hogy a Kisfaludy Társaság iratállománya, s benne a Kriza-hagyaték nem pusztán a penésztől-portól szenvedett károkat: a kosárszámra felhordott piszkos papírokból valamennyit elégettek az Akadémia épületének átépítésén dolgozó munkások (Kovács Á. 1961: 259).

Ha a fenti adatok/információk mozaikkockáit megpróbáljuk úgy összerakni, hogy közéjük illesztjük Szakál Anna és a magam kutatási eredményeit, úgy tűnik, reménykedhetünk abban, hogy a Kriza-hagyaték körül gomolygó köd oszlatásában sikerül egy lépéssel előbbre jutnunk. Térjünk vissza tehát ismét a kiinduló ponthoz, s próbáljuk meg szétbontani az összekuszálódott szálakat!

Nem sokkal Kriza János halála után, 1875 nyarán Gyulai Pál lépéseket tett a hagyaték Pestre küldése érdekében, s ezt követően a Kriza Gyula által szelektált kéziratok gyűjtéseket Kovács János 1875. október 4-én elküldte Gyulainak. Ezen a ponton nyomban felmerülhet a kérdés: miért Gyulai volt az, aki szorgalmazta a hagyaték Pestre küldését, miért Gyulaihoz és nem máshoz küldték a kolozsváriak Kriza népköltési hagyatékát? A válasz kézenfekvőnek tűnik: Gyulainál senki nem ismerte jobban a *Vadrózsák* gyűjtésének, az első kötet szerkesztésének, kiadásának történetét, senki nem tudott annyit a készülő második kötetéről, Kriza szándékáról és gondjairól, mint Gyulai Pál. Ennyi azonban – megítélésünk szerint – korántsem indokolná Gyulai Pál közbenjárását a Kriza-hagyaték Pestre küldése ügyében. Sokkal inkább abban kell látnunk Gyulai szerepvállalásának mozzatárugóját, hogy nem magánemberként vállalta fel a Kriza-hagyaték gondját, hanem intézmény képviselőként. Méghozzá, meglehetősen, nem is egy, hanem két tekintélyes intézmény képviselőként: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályának titkáráként, és a Kisfaludy Társaság másodelnökeként.¹¹ Ismerve a későbbi történeteket – azt, hogy a Kriza-hagyaték „használhatóknak” ítélt része a Kisfaludy Társaság *Magyar Népköltési Gyűjtemény* című sorozatában látott nyomdafestéket –, hajlamossá tesz arra, hogy Gyulait a Kisfaludy Társaság nevében és érdekében cselekvő szereplőként lássuk a Kriza-hagyaték

---

¹¹ Gyulai Pál 1870-től volt az Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályának titkára, a Kisfaludy Társaság másodelnöki tisztségét pedig 1873-tól 1879-ig töltötte be, mikor a Társaság elnökévé választották.

történetében. Ennek ellenére, úgy vélem, hogy Gyulai Pál akadémiai osztálytitkárként avatkozott be a Kriza-hagyaték további sorsának alakulásába/alakításába. Gondolom ezt azért, mert két hónappal Kriza halála előtt az Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályának 1875. január 18-i ülésén „indítványoztatott, hogy Kriza Jánosnak »Vadrózsa« című székely népköltési gyűjteménye vétessék fel az akadémiai kiadványok közé, [...] Kriza János levelező tag szólíttassék fel gyűjteménye beküldésére, s az osztály gondoskodni fog a becses munka mielőbbi kiadásáról.”¹² Gyulai mint osztálytitkár, minden bizonnyal ennek az akadémiai határozatnak igyekezett érvényt szerezni, annak jegyében/szellemében intézkedett. Így került a hagyaték még Kriza halálának évében Pestre, hol az Akadémia épületében helyezték el. Az viszont sem akkor, sem később nem tisztázódott, vagy legalábbis nyilvánosságot nem kapott, hogy melyik intézménynek a tulajdonába jutott a Kriza-gyűjtemény: az Akadémia kéziratárát gazdagította-e, vagy az Akadémia épületében működő Kisfaludy Társaság irattári állományát?

Ilyen körülmények között, s bizonyítékok hiányában az Akadémia pincéjéből előkerült Kriza-hagyatékot Kovács Ágnes egyértelműen a Kisfaludy Társasághoz kötötte, feltehetően annak okán, hogy ez az intézmény adta ki a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* című sorozatában Kriza gyűjteményének egy részét.

Kovács Ágnes tudott az Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztályának fent idézett döntéséről (Kovács Á. 1956: 447), mégis, mikor megszólalt a Kriza-hagyaték ügyében, határozottan azt állította, hogy „a kéziratokat Kriza özvegye azon rendezetlen állapotban [...] a Kisfaludy Társaságnak, a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztőinek” küldte fel, akik a hagyatékból „29 balladát, 33 népdalt, 4 mesét, egy legendát és két helyi mondát közöltek is a MNGYIII. kötetében” (Kovács Á. 1956: 447). Kovács Ágnes állítását, noha nélkülözött minden bizonyítékot, tényként fogadta el a szaktudomány, következőképpen azt is, hogy a Kriza-hagyaték a későbbiekben osztozott a Kisfaludy Társaság iratállományának sorsában a pincei számúzetéstől az 1949-es előkerülésig.¹³ A „közös sors” Kovács Ágnes interpretációja szerint úgy valósult meg, hogy Kriza János gyűjtemé-

¹² A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, 1875. IX. 9. Idézi Sebestyén 1911: 69. (MNGY XI. 1911: XVII).

¹³ Magam is így vélekedtem 2014-ben (Olosz K. 2014a: 271).

nye akkor került le a pincébe, amikor Arany László 1885-ben kiköltözött az Akadémia épületéből, s a lakásán maradt iratállományt levitték a pincébe (Kovács Á. 1956: 448). Az 1949-ben megtalált hagyatéék esetleges hiányait pedig annak tudta be, hogy a munkások kéziratokat tüzeltek el, s emellett a gondatlan tárolás miatt a penész is sok kéziratot olvashatatlanná tett. A *Vadrózsák* második kötetének rekonstrukciója során azonban bebizonyosodott, hogy a pincéből előkerült Kriza-hagyatéék hiányait nem föltétlenül a tűz és penész okozta: a hagyatéknak az a része, amit Gyulai Pál megbízásából Benedek Elek kiválogatott a *Székelyföldi gyűjtés* számára, elkerülte a pincei kalandot azon egyszerű oknál fogva, hogy nem került vissza a törzsanyaghoz.¹⁴

Benedek Elek válogató munkája révén még egy – eddig figyelmen kívül hagyott – információt tudunk meg a Kriza-hagyatékról. A *Budapesti Hírlap* hasábjain 1882. július 31-én publikált cikkében Benedek Elek az egyik budapesti lap (az *Egyetértés*) tudósítására reagálva cáfolja azt a híresztelést, hogy „a 'Vadrózsák' második kötetének megjelenését »maga az akadémia biztosította«”.¹⁵ „Ha tudná a cikkíró, hogy mit mondott ezzel! – kiált fel Benedek Elek –. Ha tudná, hogy ezt az állítólagos második kötetet egyetlen egy akadémikus se látta közlőrl, kivéve Kriza Jánost, de az is meghalt. Meghalt pedig 1875. márc. 19-én [helyesen: március 26-án]. *Kézirati hagyatéka csakhamar átment az Akadémia birtokába. Megtöltött egy egész szekrényt* (kiemelés tőlem: O. K.). Aztán egy pár év múlva máris lehetett olvasni az újságokban, hogy az Akadémia sajtó alá rendezte Kriza *Vadrózsáinak* 2. kötetét. És én ismétlem, hogy e pillanatig még egyetlen akadémikus se tudja, még fogalma sincs róla, hogy mi van abban a kézirati hagyatéknban. E sorok írójának volt alkalma keresztülböngészni a roppant kézirathalmazt. Talált benne néhány balladát és dalt, egy-két mesét, melyek még nem jelentek volt meg, s melyek a Kisfaludy-társaság 'Magyar népköltési gyűjtemény' című vállalatának sajtó alatt levő 3. kötetében nemsokára napvilágot is látnak” (Perjámosi S. – A. Szála E. – *Gazda* I. 2006: 118).

A Kriza-hagyatéék kiadástörténetének megismerése szempontjából kétségtelenül érdemes volna utána menni Benedek Elek fenti, vagdalkozó

¹⁴ Minderről bővebben lásd Olosz K. 2013: 41–55, 70–77.

¹⁵ –K.[Benedek Elek] 1882. – A cikk újraközlése In: Perjámosi S. – A. Szála E. – *Gazda* I. 2006: 118. Innen idézzük Benedek Elek sorait.

utalásainak, pillanatnyilag azonban más vonatkozásban fontos számunkra ez a nyilatkozat. Benedek Elek mondta ki azt, amit eddig csak sejtettünk: az egész szekrényt megtöltő kéziratos hagyaték az Akadémia birtokába került, abból válogatott Benedek Elek „az Akadémia titkáranak [vagyis Gyulai Pálnak] felügyelete alatt” (Perjámosi S. – A. Szála E. – *Gazda* I. 2006: 118).¹⁶

A Kriza-hagyaték jogállásának ismeretében – úgy vélem – fölülbírálásra szorul a megkonstruált pincehistória. Más hangsúlyt, más jelentést kapnak az eddig megfogalmazott vélekedések, s körvonalazódhat egyfajta megoldási hipotézis, netalántán maga a megoldás. Különösen fontosnak tartom Gergely Pál mértéktartó és tényszerű első tájékoztatójának (Gergely P. 1952) újraolvasását, melyben híre-pora nincs elégetett vagy penésztől megrongált kéziratoknak, nyirkos padlóra ömlesztett népköltési szövegeknek, kéziratok tüzénél olvasztott aszfaltnak, szalonnasütésnek, beomlott pincének. Van viszont benne pontos információ arról, hogy „az építkezés során a palota évtizedek óta érintetlen főtítkársági raktárait feltárva, az ügyvitelre, gazdasági ügyekre s a tagok irodalmi működésére vonatkozó több ezer iraton kívül nagy mennyiségben kerültek elő népköltési gyűjtések kéziratai is” (Gergely P. 1952: 207). Ez utóbbiak között szerepelnek Kriza János mesegyűjtésének „töredékei”. Figyeljük meg: Gergely Pál nem találomra pincébe lehordott kéziratokról beszél, hanem az Akadémia főtítkársági raktárainról (többes számban!), melyekből akadémiai iratok és kéziratok sokasága, köztük népköltészeti gyűjtések kerültek elő. Olyan népköltési gyűjtések, melyeket a Magyar Tudós Társaság felhívására lelkes vidéki értelmiségiek küldtek be az Akadémiának a 19. század harmincas éveiben, olyan népköltési gyűjtések, melyek az Akadémia tulajdonát képezték, s melyeket az Akadémia főtítkársági raktáraiban helyeztek el valamikor.

A Gergely Pál által megnevezett tételek között csupán egyetlen olyan kézirat-együttes van, mely kétségtelenül a Kisfaludy Társasághoz köthető. Gergely Pál azonban nem nevezi meg a Kisfaludy Társaságot, csupán annyit említ, hogy a kéziratok „az 1850 utáni időkből, Arany Lászlóék újabb gyűjtőmozgalma korából valók” (Gergely P. 1952: 208). A szűkszavú tájé-

¹⁶ Nota bene! Benedek Elek nem a Kisfaludy Társaság elnökének felügyelete alatt válogatott a Kriza-hagyatékból, hanem az akadémiai titkár felügyelete alatt. És arról sincs szó, hogy Arany László lakásán lett volna az a bizonyos, kézírtal teletömött szekrény.

koztatás arra vall, hogy Gergely Pálnak nagyon hozzátétőleges információi voltak a Kisfaludy Társaság 1860-ban, Gyulai Pál által kezdeményezett,¹⁷ de csak 1863-ban közzétett gyűjtési felhívásáról, mert hiszen Arany Lászlónak semmiképpen nem lehetett szerepe e mozgalom elindításában annál az egyszerű oknál fogva, hogy a tizenkilenc éves fiatalember akkor még nem volt/nem lehetett tagja a Kisfaludy Társaságnak. Azt pedig, hogy Gergely Pál mégis a Kisfaludy Társaság gyűjtőmozgalmára utalt, abból tudható meg, hogy név szerint felsorolja azokat a gyűjtőket, akiknek nagyobb, 50–200 oldalas gyűjteménye került elő az Akadémia valamelyik raktárából, s a megnevezett gyűjtők a korabeli jegyzőkönyvek alapján biztosan azonosíthatók a Kisfaludy Társaság felhívására folklórgyűjtéseket beküldő személyekkel.¹⁸ További kutatásokat igényel e kézirat-együttes jogállásának tisztázása, az, hogy mikor került az Akadémia kézirtárába. Azt viszont tudjuk, hogy a gyűjtött szövegeket eredetileg „az újólag megindítandó népköltési gyűjtemény szerkesztőjéhez, Gyulai Pálhoz (Pest, Sándor utca 17. sz.)” kellett beküldeniük a gyűjtőknek.¹⁹ Minden bizonnyal ekkortól datálódik a Kisfaludy Társaságnak az a gyakorlata, hogy a beérkezett folklórgyűjtéseket a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* mindenkori szerkesztői maguknál tartották, illetve a leköszönő szerkesztőtől a kéziratot anyagot átvette a következő sorozatszerkesztő.²⁰ Azt pedig, hogy Gyulai Pálnál az 1880-as évek elejéig hatalmas kéziratot folklórananyag halmozódott fel, Benedek Elek önéletírásából tudjuk, aki végigszemlélte, hogy a MNGY harmadik kötetének szerkesztésére készülő Gyulai miként

¹⁷ L. az 1860. október 25-i ülés jegyzőkönyvének 7. pontját (5. ív, 3. oldal) *A Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei. 1860. aug. 1. – 1865. febr. 1.* Kézirat a MTA Könyvtára Kézirtárában. Jelzete: Ms 5767.

¹⁸ A Kisfaludy Társaság ülésein Gyulai gyakran jelentette, hogy kiktől érkezett be gyűjtés, olykor szövegeket is bemutatott a beérkezett gyűjteményekből. Így került sor, például, a fiatal Arany László gyűjteményéből mutatvány felolvasására. L. *A Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei 1860. aug. 1. – 1865. febr. 1.* Kézirat a MTA Könyvtára Kézirtárában. Jelzete: Ms 5767.

¹⁹ A *Felhívás a Kisfaludy Társaság népköltészeti gyűjteményének újabb folyamára* Greguss Ágostnak, a Kisfaludy Társaság titkárának aláírásával jelent meg a *Független* című lap 1863. augusztus 22-i, I. évf. 191. számában, a 2. lapon. A felhívás megszövegezője a leendő gyűjtemény szerkesztésével megbízott Gyulai Pál volt. L. a Kisfaludy Társaság 1863. május 28-i ülésének jegyzőkönyvéből az 1. pontot (34. ív, 1. oldal). *A Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei. 1860. aug. 1. – 1865. febr. 1.* Kézirat a MTA Könyvtára Kézirtárában. Jelzete: Ms 5767. A felhívás újraközlését l. Gyulai P. 1961: 617–620.

²⁰ Lásd minderről részletesebben Olosz K. 2013: 70–75.

próbálta előkeresni a lakása egyik szekrényében feltorlódott kéziratthalmok tömkelegéből Orbán Balázs mesegyűjtését.²¹ Gyulai Pál hosszú ideig volt a *MNGY* szerkesztője, így feltehetően mindaddig nála voltak a kéziratok, míg le nem mondott sorozatszerkesztői tisztségéről 1901 februárjában. A Kisfaludy Társaság iktató- és jegyzőkönyveiben semmi nyoma annak, hogy Gyulai átadta volna utódjának a nála felhalmozódott folklórgyűjtéseket. Azok vagy továbbra is nála maradtak, vagy maga Gyulai Pál helyezte el az Akadémia kézírattárában. Annyit azonban tudunk, hogy valamennyi kéziratot folklóranyag maradt Gyulainál – egyebek között a Kriza-hagyatéknak az a része, melyet Benedek Elek kiválogatott –, s ezeket Gyulai halála után az örökösök adták át a Kisfaludy Társaságnak, az *MNGY* akkori szerkesztőjének, Sebestyén Gyulának.²² Nota bene! A Kriza-hagyatéknak egy kis része ekkor valóban a Kisfaludy Társaság fennhatósága alá, jogkörébe került!

Felmerülhet az ellenvetés, hogy Gyulai Pálhoz hasonlóan Arany Lászlóhoz is kerülhettek ugyanazon okból népköltészeti gyűjtemények. Annál is inkább, mivel Arany László az Akadémia épületében lakott. Mi sem természetesebb tehát, hogy amikor 1885-ben kiköltözött a főtitkári lakásból, a Kisfaludy Társasághoz beküldött kéziratot folklórgyűjtéseket nem vitte magával, lakásából tehát azokat vitték le a pincébe. Ez a logikai konstrukció azonban egyből megdől, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a *MNGY* szerkesztésével a Kisfaludy Társaság eredetileg Gyulai Pált bízta meg, aki mellé csak utólag – 1867 júniusában – nevezték ki szerkesztőtársnak Arany Lászlót²³ a prózai szövegek – mesék és mondák – gondozására.²⁴ A *MNGY* kötetének Gyulai Pál volt a „főszerkesztője”, ennek kö-

²¹ Lásd Benedek E. 2009: 208. Benedek Elek visszaemlékezésének vonatkozó részét idézi Olosz K. 2013: 45.

²² Lásd erről bővebben Olosz K. 2013: 73–74.

²³ Lásd a Kisfaludy Társaság 1867. június 26-i ülésének jegyzőkönyvét (50. pont, 35. ív, 2. oldal): „Arany László Gyulai Pál szerkesztőtársává neveztetett ki”. A *Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei. 1865. febr. 22.–1871. jan. 23.* Kézirat a MTA Könyvtára Kézírattárában. Jelzete: Ms 5768.

²⁴ Lásd *MNGY* I. 1872: V. – Minden bizonnyal Gyulai az addigi gyakorlat folytatását szorgalmazta a Kisfaludy Társaság 1901. február 27-i ülésén, amikor, lemondva a népköltési gyűjtemény szerkesztéséről, azt ajánlotta, hogy „helyébe a társaság csak egy szerkesztőt válasszon, s erre bízva, hogy kit kérjen maga mellé társszerkesztőnek.” A *Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. 1901–1902.* A MTA Könyvtára Kézírattára, jelzete: Ms. 5776. (4. jkv, 7. pont)

vetkeztében a beküldött folklórgyűjtéseket is Gyulai tárolta, ő határozott, hogy milyen anyagot vesznek be az egyes kötetekbe, s ennek megfelelően ő adta át Arany Lászlónak az éppen kiadásra kiszemelt mesekéziratokat válogatás, stilizálás és jegyzetelés céljából.²⁵ Azt pedig, hogy az általa munkába vett kéziratokat Arany László nem tartotta magánál, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a *Székelyföldi gyűjtés*ben közreadott Kriza-mesék kéziratai nem járták meg a pincét, Gyulai Páltól (esetleg a Gyulai Pál örökösaitől) kerültek Sebestyén Gyulához, majd az ő hagyatékaival az Etnológiai Archívumba.²⁶ Orbán Balázs mesegyűjtéséről ugyanezt nem merem határozottan állítani, hiszen Gergely Pál 1952-es tájékoztatójában a pincéből előkerült gyűjtések között szerepel. Tegyük hozzá azonban azt is, hogy az akadémiai kéziratok között!²⁷

Mindent összevetve, összegzésként elmondható, hogy Gergely Pál első tájékoztatójában tételesen nem került szóba, hogy a Kisfaludy Társaság iratai is ott lettek volna a pincéből előkerült nagy mennyiségű kéziratok iratállományban, mint ahogy arra sincs semmiféle utalás, hogy a kéziratok valamilyen oknál fogva megrongálódtak volna. És nincs szó arról sem, hogy mikor, milyen történések következtében kerültek le az iratok és a népköltési gyűjtemények az Akadémia pincéjébe/főtitkársági raktáraiba. Mindezekről csupán annyit közöl Gergely Pál, hogy „az építkezés során a palota évtizedek óta érintetlen főtitkársági raktárait feltárva” került elő a hatalmas kéziratok iratállomány. Ha hitelt adunk Gergely Pál „évtizedek óta érintetlen” kitételének, arra kell gondolnunk, hogy az Akadémia ügyvitelének, gazdasági ügyeinek iratai mintegy 100–125 év alatt folyamato-

²⁵ A fiatal Benedek Elek például nem Arany Lászlóhoz vitte el a Sebesi Jóbbal közös folklórgyűjteményét, hanem Gyulai Pálhoz, s Orbán Balázs is Gyulai Pálhoz juttatta el mesegyűjteményét, nem Arany Lászlóhoz, a mesék szerkesztőjéhez. Lásd erről bővebben: Olosz K. 2013: 45.

²⁶ Lásd erről bővebben Olosz K. 2013: 72–74.

²⁷ Gyaníthatóan Gyulai Páltól, vagy a Gyulai-hagyatékkal került az Akadémia kéziratári állományába Orbán Balázs kézírata. Ez következtethető ki a kiadásra előkészítés folyamatából: miután Arany László kiválogatta a közlésre alkalmas meséket, Benedek Eleket bízták meg a közlésre szánt mesék stilizálásával/újraszövegezésével. Az Orbán-gyűjtés tehát Arany Lászlótól Benedek Elekhez került, s tőle minden bizonnyal vissza Gyulaihoz. Megjegyzendő az is, hogy Orbán Balázs gyűjteményén, mely jelenleg az MTA Kézirat-tárában, a Gyulai Pálhoz köthető kézirat-együttesben található (Székely népmesék. Gyűjtötte Orbán Balázs. In: *A Kisfaludy Társaság népmesegyűjteménye. 1840–1860 körül*. Jelzete: Ms 10 020/VIII. kötet, 35–63. levél) végigkövethetők mind Arany Lászlónak a válogatás szempontjaira utaló megjegyzései, mind pedig Benedek Elek bejegyzései.

san gyűltek, ennek következtében a régebbi iratokat folyamatosan raktározni kellett. Az évtizedek emlegetése innen eredhet. Az pedig, hogy „érintetlen” iratállományról beszél, onnan jöhet, hogy a második világháború idején elfalzták a pincének azt a részét, ahova a háborús pusztítások elől lemenekítették az Akadémia könyv- és kéziratárának legértékesebbnek ítélt részét.²⁸ Valószínűnek tartom, hogy a Kriza-hagyaték is akkor került le a pincébe. Az viszont továbbra is nyitott kérdés marad, hogy a meglévő főtítkársági raktárak valamelyikébe szállították le a kéziratári állományt, vagy külön pincerészben tárolták és azt falzták el 1943–44-ben.

Gergely Pál más-más időben tett nyilatkozatait összehasonlítva, Szakál Anna felfigyelt arra, hogy „a mértéktartóbb, tényszerűbb nyilatkozatok alapvetően az 1950-es évekhez [...] kapcsolódnak, míg a néprajzos szakma vagy a tágabb nagyközönség számára közölt szövegek sokkal több [...] meszeszerű elemet tartalmaznak, s ezeknek a forgalmazásában Kovács Ágnes is aktívan közreműködött” (Szakál A. 2016: 57). Ezen a gondolaton elindulva, s Szakál Anna adatolására (Szakál A. 2016: 52–57) támaszkodva megvizsgáltam, hogy a pincehistória egyes elemeit/epizódjait nyomtatásban ki hozta először nyilvánosságra, illetve kinek a tájékoztatása révén kerültek be a szakmai köztudatba. Az eredmény több mint meglepő: a szakma és az érdeklődő olvasóközönség a történet epizódjainak nagy részével Kovács Ágnes szövegeiben találkozott először. Kovács Ágnes határozott állítása révén vert gyökeret például az a tévhit, hogy Kriza özvegye a Kisfaludy Társasághoz küldte Kriza népköltészeti hagyatékát (Kovács Á. 1956: 447–448), ő vitte be a köztudatba, hogy Kriza János gyűjteménye „a Kisfaludy Társaság hatvanöt éve elveszettnek hitt kéziratok hagyatéká”-val került napvilágra „falbontás következtében a pince egyik zugából” (Kovács Á. 1961: 259). Az ő invenciója volt, hogy a Kriza-hagyaték 1885-ben került a pincébe Arany László lakásából (Kovács Á. 1956: 448), ő beszélt először penészes kéziratokról, azok egy részének megsemmisüléséről (Kovács Á. 1956: 448), és Kovács Ágnes volt az is, aki először részletezte a kéziratok megtalálásának kalandos körülményeit (Kovács Á. 1961: 259). Gergely Pál mintha csak utána kullogott volna Kovács Ágnes előbb felsorolt közléseinek, narrációiban mind később fordulnak elő

²⁸ Lásd erről részletesen Szakál A. 2016: 58–63.

a fenti epizódok.²⁹ Mindezeket figyelembe véve óhatatlanul arra a gondolatra jutunk, hogy a pincemese egy részének (a Kisfaludy Társasággal kapcsolatos epizódoknak) elsődleges konstruktöre nem Gergely Pál volt, hanem Kovács Ágnes. Az nem kétséges, hogy az Akadémia épületének pincéjéből előkerült kéziratokról Kovács Ágnes Gergely Pál révén szerzett tudomást, mint ahogy a kéziratok pincebeli tárolásáról, a kosárszámra felhordott, s aszfaltolvasztó fűtésére használt piszkos kéziratokról is Gergely Páltól értesülhetett. De ahhoz sem fér kétség, hogy a Kriza-hagyaték pincehistóriáját Kovács Ágnes tudománynpszerűsítő kiadványokban közzétett leírásai alapján ismerték meg, tartották számon és forgalmazták a későbbi kutatók. Gergely Pál mértéktartó és szavahihető első tájékoztatójáról (Gergely P. 1952) a szaktudomány szinte teljesen megfeledezett, későbbi, kiszínezett és ellentmondásokkal tarkított nyilatkozatait pedig a szakma jószerével nem ismerte. Többségüket Szakál Anna ásta elő 2014–2016 között végzett kutatásai során.

Bár meggyőződésem, hogy a Kriza-hagyaték a második világháború idején, az Akadémia iratállományából és iratállományával került le a pincébe, az ellenpróba kedvéért megkísérlem összerakni azokat az információdarabkákat, melyek rávilágíthatnak a pincetörténet Kovács Ágnes által megkonstruált epizódjainak valós vagy irreális voltára.

Abból kiindulva, hogy „Kriza hagyatékát nemes lelkű özvegye bocsátotta” az MNGY szerkesztőinek rendelkezésére (MNGY. III. 1882: V), és hogy Kriza János gyűjteményének egy részét a Kisfaludy Társaság adta ki, Kovács Ágnes nyilvánvalónak vette, hogy Kriza hagyatékát özvegye a Kisfaludy Társaságnak küldte fel, egész pontosan „a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztőinek” (Kovács Á. 1956: 447). Kovács Ágnes kiindulási pontja eleve elhibázott volt: a Kisfaludy Társaság korabeli jegyzőkönyveiben semmi nyoma nincs annak, hogy a hagyaték ehhez az intézményhez került volna. A Krizával kapcsolatos egyetlen bejegyzés az 1875. március 31-i ülés jegyzőkönyvében olvasható: „A titkár [Greguss Ágost] fájdalmas

---

²⁹ Gergely Pál nyilatkozataiban, például, az Arany László kiköltözéséhez kapcsolódó narratívum csak Kovács Ágnes állításának megjelenése után, 1957-ben s az azt követő években tűnt fel (vö. Szakál 2016: 54). A kéziratok megtalálásának körülményeiről is csak az után kezdett Gergely Pál mesélni, hogy először Kovács Ágnes tájékoztatta a szakmát és az érdeklődő olvasóközönséget 1961-ben.

szívvel bejelenti Kriza János belső tagunk e hó 26-dikán történt elhunytát, s előterjesztvén, hogy az emlékbeszéd megtartására Gyulai Pál másod elnök úr szíveskedett vállalkozni, kéri a Társaságot, hogy az emlékbeszédet a legközelebbi közülés programjába vegye föl. Szász Károly figyelmeztetvén a Társaságot, hogy az elhunyt tag az utóbbi időben költeményei összegyűjtésével foglalkozott, indítványozza, hogy a titkár tegye magát a családdal érintkezésbe e költeményeknek a Társaság által eszközlendő kiadása iránt. – A gyászeset fájdalmasan tudomásul vétetvén, mind a két indítvány határozattá emeltetik.”³⁰ Világos és tiszta beszéd! A Kisfaludy Társaság csak Kriza költeményeinek sorsáról szándékozott gondoskodni, szóba se került Kriza népköltési hagyatéka. Nem került szóba egyszerűen azért, mert nyilvánvaló volt, hogy az emlékbeszéd megtartására vállalkozó másodelnök az Akadémia képviselőjében fog intézkedni Kriza János népköltési gyűjteményének sorsáról.

Az elhibázott kiindulási pont következtében, s bizonyítékok híján, Kovács Ágnes a továbbiakban logikai úton próbált magyarázatot találni arra, hogy miként kerülhetett a hagyatéka a két szerkesztőtől az Akadémia pincéjébe. Valamit hallhatott arról, hogy amikor anyja halála után, 1885-ben Arany László kiköltözött az Akadémia épületéből, az egykori főtitkári lakásból kéziratokat vittek le az Akadémia pincéjébe. Ez adhatta az ötletet, hogy a Kriza-gyűjtemény kézirateit is ezek között vélje.

Elgondolását először a *Székely népköltési gyűjtemény* utószavában hozta nyilvánosságra: „1885-ben Arany László kiköltözött az Akadémia palotájából s a kiköltözése utáni években a Kriza-hagyatéka sok más kiadott és kiadatlan szöveggel együtt lekerült az Akadémia pincéjébe” (kiemelés tőlem: O. K.) (Kovács Á. 1956: 448). Bár Kovács Ágnes egyértelműen arról beszél, hogy a Kriza-hagyatéka az Arany László lakásából került a pincébe, a szöveg megfogalmazása még megenged némi bizonytalanságot: Arany László „kiköltözése utáni évekről” beszél, amelyek során a Kriza-hagyatéka „lekerült az Akadémia pincéjébe.” Öt évvel később Kovács Ágnes már tényként, határozott állításként tálalta ezt az epizódot: „1885-ben Arany László kiköltözött az Akadémia palotájából, s kiköltözése után a Kriza-hagyatékat sok más kiadott és kiadatlan kézirattal együtt levitték [kiemelés tőlem: O. K.] a pincébe, és itt aludt, akárcsak a mesebeli Csip-

³⁰ A Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei. 1871. március 1. – 1877. január 31. 47. ív, 1. oldal. Kézirat a MTA Könyvtára Kézirattárában. Jelzete: Ms 5770.

kerózsika, hatvanöt esztendeig” (Kovács Á. 1961: 260).³¹ Ez utóbbi szövegrészről kiviláglik, hogy Kovács Ágnes nem hipotézist fogalmazott meg, hanem tényként közölte, hogy a Kriza-hagyatékot az Arany László lakásából vitték le a pincébe. Mint ahogy azt is, hogy Arany László lakásából kiadott és kiadatlan kéziratokat (folklorgyűjtéseket) vittek le.

Az ma már nem kétséges, hogy Kriza János népköltési hagyatékából Arany Lászlóhoz mindössze az a néhány mese került, melyeket Benedek Elek válogatott ki a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötete számára, s amelyekből Arany László továbbválogatva kijelölte azokat a meséket, melyeket Benedek Eleknek kellett átírnia, közölhető formába hoznia. Vagyis a Kriza-mesék nem sokat időztek Arany Lászlónál, majd pedig Benedek Elektől nem Arany Lászlóhoz, hanem Gyulai Pálhoz kerültek vissza. A Kriza-hagyaték többi kéziratával Arany Lászlónak nem volt dolga, nem az ő lakásán tárolták, így nem is kerülhetett a pincébe Arany László kiköltözésekor.

A Kriza-hagyatékról teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy nem Arany László lakásából kerültek le a pincébe, és nem 1885-ben. De felvetődhet a kérdés, hogy mi a helyzet azokkal a „kiadott és kiadatlan kéziratok”-kal, melyekről Kovács Ágnes beszélt ugyancsak Arany László kiköltözése kapcsán. Hogy válaszolni tudjunk a kérdésre, tisztáznunk kell Arany László Kisfaludy Társaságban betöltött helyét és szerepét, nemkülönben akadémiai lakásviszonyait.

Arany Lászlót nagyon fiatalon, mindössze huszonhárom évesen választották meg a Kisfaludy Társaság tagjának. Székfoglaló értekezését *Magyar népmeséinkről* címen 1867. május 29-én olvasta fel, s a Társaság következő ülésén, 1867. június 26-án „Fölmerülvén a népköltészeti gyűjtemény kiadásának ügye, Arany László Gyulai Pál szerkesztőtársává neveztetett ki.”³² A kinevezést nyilván az indokolta, hogy a Kisfaludy Társaság 1863-as gyűjtési felhívása nyomán hatalmas kézíratos népköltészeti anyag halmozódott fel, ebből mielőbb szerettek volna közzétenni legalább egy kötetet. Gyulai Pál azonban egyedül nehezen ért volna a végére a válo-

³¹ Érdekes módon, a csipkerózsikás hasonlat feltűnik Gergely Pálnál is, éppen csak jóval később!

³² *A Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei. 1865. febr. 22. – 1871. jan. 25. 34. ív, 1. oldal, 38. pont, illetve 35. ív 2. oldal, 50. pont. Kézirat a MTA Könyvtára Kézirattárában, jelzete: Ms 5768.*

gatás, szerkesztés, szöveggondozás, jegyzetelés sokrétű munkájának, feltehetően ő kérte maga mellé társszerkesztőnek a mesegyűjtő és népmeséről értekező Arany Lászlót a prózai rész szerkesztőjének/gondozójának. Figyelembe véve azt a tényt, hogy Arany Lászlót akkor nevezték ki társszerkesztővé, amikor már nagyjából lezárult a gyűjtőmunka, s a beküldött gyűjtemények a gyűjtési felhívásnak megfelelően Gyulai Pál címére érkeztek és Gyulai Pál tárolta a lakásán, ebből az anyagból Arany Lászlóhoz csak olyan kéziratok kerülhettek, melyekből prózai szövegeket válogathatót a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötete számára.³³

Tudva azt, hogy a Kisfaludy Társaság taglétszámát húsz főben határozták meg, s csak akkor választhattak új tagot, ha a régiek közül meghalt vagy lemondott tagságáról valaki, rendhagyónak és szokatlannak tűnik a nagyon fiatal Arany László taggá választása, annál is inkább, mert az 1862-ben megjelent mesegyűjteményén kívül irodalmi munkássága sem indokolta azt. Taggá választásában, lehet, hogy közrejátszott apjának tekintélye, de sokkal valószínűbbnek tűnik az, hogy azért választották meg a fiatal Arany Lászlót, mert általa látták biztosítottnak a Társaság gazdasági ügyintézésének folytonosságát. Arany László ugyanis jogi tanulmányainak befejeztével 1866-tól a Magyar Földhitelintézetben dolgozott, hol hamarosan az igazgató, Csengery Antal mellett lett titkár, majd Csengery halála után, 1880-tól az intézet egyik igazgatója. 1866 februárjában Csengery Antal lemondott Kisfaludy Társaság-beli tagságáról azzal az indokkal, hogy „tán oly író-társa helyét foglalja el, ki a Társaság céljait mind több idővel, mind több képességgel tudja előmozdítani”,³⁴ de a Társaság nem akarta elfogadni lemondását, mert szüksége lett volna továbbra is Csengery pénzügyi tanácsaira. Egy hónappal később, Csengery 1866. március 26-i levelében korábbi lemondásához ragaszkodva kijelentette, hogy „a Társaság gazdasági ügyeinek vitelére többé be nem folyhat.”³⁵ Mivel a további jegyzőkönyvekben nincs említés arról, hogy valaki a tagok közül távozott volna az élők sorából, biztosra vehető, hogy Csengery Antal

³³ További kutatást igényel, hogy azok a gyűjtemények, melyekből prózai anyag került az MNGY első kötetébe, megvannak-e most az MTA Könyvtára Kézirattárában. Futó benyomásom az, hogy megtalálhatók az akadémiai kézirattárában.

³⁴ Az 1866. február 28-i ülés jegyzőkönyve, 12. ív, 3. oldal, 12. pont. *A Kisfaludy Társaság üléseinek jegyzőkönyvei. 1865. febr. 22. – 1871. jan. 25.* Kézirat a MTA Könyvtára Kézirattárában, Jelzete: Ms 5768.

³⁵ Uo. az 1866. március 28-i ülés jegyzőkönyve, 13. ív, 1. oldal 13. pont.

megüresedett helyére választották meg Arany Lászlót a következő évben, s feltehetően azzal a ki nem mondott szándékkal, hogy Arany László vegye át Csengery Antaltól a Társaság gazdasági ügyeinek intézését.

A ki nem mondott szándék hamarosan bizonyossággá lett: 1869 végén „Arany László a gazdasági bizottság nevében” terjesztette elő „az Athenaeummal kötendő szerződés mintáját”,³⁶ s attól kezdve nevével gyakran lehet találkozni a jegyzőkönyvekben a gazdasági bizottság nevében előterjesztett problémák kapcsán. Arany László soha nem volt a Kisfaludy Társaság választott vezetője (elnök, másodelnök, titkár, másodtitkár), viszont a Társaság gazdasági ügyeinek intézőjeként állandó és megbecsült munkát vállalt magára. A Kisfaludy Társaság aligha talált volna Arany Lászlónál alkalmasabb személyt erre a munkára, különösen azután, hogy a Magyar Földhitelintézet igazgató titkára, Csengery Antal 1869 végén arról értesítette a Társaság elnökségét, hogy a nevezett intézmény vállalja a Társaság pénzeinek ingyenes kezelését.

A gazdasági ügyek intézése mellett Arany László mindvégig társszerkesztője volt a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* köteteinek, s ebben a minőségében, illetve íróként és a Társaság tagjaként gyakran kapott megbízást a Kisfaludy Társasághoz benyújtott folklórkéziratok, illetve szépirodalmi művek elbírálására. Az elbírálásra beérkezett művekből Arany Lászlóhoz jobbára epikus művek/epikus folklórműfajok (főleg mesék) kerültek, az összes többi kéziratot a mindenkori titkár kezelte és adta ki esetenként bírálatra a megfelelő tagtársnak. Az iktatókönyvek tanúsága szerint a hetvenes-nyolevanes években Arany Lászlóhoz került kéziratokat, ahogy elbírálta, Arany László vissza is adta a titkárságnak.

Az nem kétséges, hogy a Kisfaludy Társaság iratanyaga (iktatókönyvek, jegyzőkönyvek, levelezés) egy adott időpontban lekerült a pincébe. Az az időpont azonban biztosan nem 1885 volt. Már csak azért sem, mert a Társaság levelezése, iktatókönyvei, jegyzőkönyvei soha nem voltak Arany Lászlónál, ezeket a dokumentumokat a Társaság mindenkori titkára/másodtitkára őrizte, ő kezelte a beérkező leveleket, kéziratokat, ő küldött választ, ő küldte vissza azokat a kéziratokat, amelyek nem kerültek felolvasásra, illetve közlésre. Arany Lászlónál véletlenszerűen maradhattak folklórgyűjtések, ezeket azonban nem hagyta az akadémiai lakás-

---

³⁶ Uo. az 1869. november 29-i ülés jegyzőkönyve, 61. ív, 1. oldal, 52. pont.

ban, kiköltözésekor magával vitte – s később visszajuttatta a Kisfaludy Társasághoz.³⁷

Szová kell tennem még egy problémát, mely félreértésre adhatott alkalmat, s mint ilyen zavart kelthetett a Kriza-hagyaték sorsáról való vélekedésben. Korábban idéztem Szakál Annának azt a megállapítását, hogy a Kriza-hagyaték történetének „alig van állandó, változatok nélküli eleme. Az egyik ilyen biztosnak tekinthető pont, hogy a folklórszövegeket a Főtitkári Hivatal irataival együtt találták meg. A másik állandó elem az, hogy a pincébe való lekerülés idejét Arany László Akadémiáról való kiköltözéséhez köti Gergely Pál” (Szakál A. 2016: 57). Ha hozzátesszük a fentiekhez azt az apró, kiegészítő pontosítást, hogy Arany László a „főtitkári lakás”-ból költözött ki, máris kínálkozik az alkalom arra, hogy összemósódjanak a történet teljesen különböző elemei. Már csak azért is, mert nincs tisztáza, hogy melyik intézmény – az Akadémia vagy a Kisfaludy Társaság – Főtitkári Hivataláról van szó. Ezért tartom szükségesnek megjegyezni, hogy a „főtitkári lakás” nem Arany László státusára utalt, hanem Arany Jánoséra, akinek, miután elnyerte az Akadémia titkári (majd főtitkári) tisztségét, az Akadémia épületében (pontosabban a mai Arany János utcai akadémiai bérházban) biztosítottak lakást. 1865-től ott lakott az Arany-család – a szülőkkel együtt Arany László is. Arany János és felesége halála után Arany Lászlónak már semmi jogalapja nem volt arra, hogy továbbra is az akadémiai lakásban maradjon. Arany László kiköltözésekor – ha egyáltalán bármiféle iratanyagot levittek a pincébe – a Kisfaludy Társaság gazdasági ügyeivel kapcsolatos iratok, illetve Arany János után maradt akadémiai főtitkársági iratok lehettek azok, esetleg az Arany-család tagjainak népmeselejegyzései.

Mindent összevetve úgy látom, hogy a Kriza-hagyaték pincébe kerülésének és Arany László kiköltözésének semmi köze nincs egymáshoz. De még az is teljesen valószínűtlennek tűnik, hogy Arany László kiköltözésével – a gazdasági ügyintézés iratain kívül – bármi is lekerült volna a pincébe a Kisfaludy Társaság iratállományából.

---

³⁷ Lásd Olosz K. 2013: 74.

Néhány hónappal ezelőtt még úgy véltem, hogy a Kriza-hagyaték sorsának összekapcsolása Arany László kiköltözésével Gergely Pál találmánya. Ő mondott egy nagyot és „okosat”, és hosszú évtizedeken át mindannyian elhittük neki. Azóta rájöttem, hogy nem Gergely Pál, hanem Kovács Ágnes volt az, aki kitalálta és összekapcsolta a Kriza-hagyaték sorsát Arany László 1885-ös lakhelyváltogatásával. És ha már ily módon „megfejtette” a Kriza-gyűjtemény pincébe kerülésének titkát, tartania kellett magát ahhoz az elgondolásához, hogy a Kriza-hagyaték kéziratai Arany László révén a Kisfaludy Társaság iratállományának sorsában osztoztak. Ezért aztán a következőképpen ismertette a kéziratok pincéből való előkerülésének történetét: „1949-ben, egy szép tavaszi napon arra lett figyelmes a Magyar Tudományos Akadémia szolgálattevő portása, hogy az épület renoválását végző munkások egy csoportja kosárszámra hord fel valami poros, piszkos kéziratokat a pincéből, s azzal tüzelnek az aszfaltolvasztó kazán alatt. Mint régi tudományos-intézeti munkatárnak sehogyan sem tetszett neki ez a dolog, és sietett az Akadémia kéziratgyűjteményébe, hogy jelentést tegyen róla. A helyszínre érkező Gergely Pál, a kéziratgyűjtemény helyettes vezetője, megállapította, hogy a portás aggodalma teljesen indokolt; a kihordott kosarak rendkívül értékes anyagot tartalmaztak: a *Kisfaludy Társaság* hatvanöt éve elveszettnek hitt kéziratok hagyatéka került napvilágra falbontás következtében a pince egyik zugából” (Kovács Á. 1961: 259).

Érdemes felfigyelnünk arra, hogy a Kriza-gyűjtemény előkerülésének történetét öt évvel korábban – első megszólalásakor – Kovács Ágnes más-képp mondta el. Akkor még nem volt szó sem „szép tavaszi napról”, sem aszfaltolvasztóban eltűzelt kéziratokról, csupán annyit közölt, hogy „A Tudományos Akadémia palotájának átalakítási munkálatai kezdetén, 1949-ben akadt rá Gergely Pál, a kéziratgyűjtemény helyettes vezetője, *egyéb akadémiai iratok tízezrei között*” (kiemelés tőlem: O. K.) (Kovács Á. 1956: 448). Majd egy sorral alább, a következő bekezdésben azt is az olvasó tudomására hozta, hogy „Jó ötven évig lappangott Kriza ezernyolcszáz lapnyi székhely népköltés-, népszokás- és szógyűjtése a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (kiemelés tőlem: O. K.) tizenegyezer lapot kitevő egyéb kéziratok között” (Kovács Á. 1956: 448). Az egymást követő két bekezdésben Kovács Ágnes mintha ellentmondana önmagának: egyszer azt állítja, hogy „akadémiai iratok tízezrei között” talált rá Gergely Pál a Kriza-hagyatékra, két sorral alább viszont azt tudatja az olvasóval, hogy Kriza ezernyolcszáz

lapnyi székely népköltés-, népszokás- és szógyűjtése „a Magyar Népköltési Gyűjtemény tizenegyezer lapot kitevő egyéb kéziratai között” lappangott. Ez utóbbi állításával, lévén hogy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* a Kisfaludy Társaság sorozata volt, azt adta az olvasó értésére, hogy a Kriza-hagyaték a Kisfaludy Társaság iratai közül került elő.

Bármennyire is ellentmondásosnak tűnik Kovács Ágnes fenti két információja, megítélésem szerint ekkor járt legközelebb a valósághoz, ekkor fogalmazott a tényeknek megfelelően. Idézzük fel újra, mit is írt Gergely Pál 1952-es *Ethnographia*-beli közleményében. Az Akadémia épületének átépítése során „a palota évtizedek óta érintetlen főtítkársági raktárait feltárva, az ügyvitelre, gazdasági ügyekre s a tagok irodalmi működésére vonatkozó több ezer iraton kívül nagy mennyiségben kerültek elő népköltési gyűjtések kéziratai is” (Gergely P. 1952: 207). Ezek között volt a Kriza-hagyaték. Gergely Páltól azt is megtudhattuk, hogy az *akadémiai iratok* (kiemelés tőlem: O. K.) között található népköltési gyűjtések sorában az egyik legnagyobb tételt azok a kéziratok alkották, melyek – ahogy Gergely Pál fogalmazott – „az 1850 utáni időkből, Arany Lászlóék újabb gyűjtőmozgalma korából valók” (Gergely P. 1952: 208). Amint már korábban is szóba került, ezeket a népköltési gyűjtéseket a Kisfaludy Társaság Gyulai Pál által indítványozott, 1863-as gyűjtési felhívására küldték be vidéki értelmiségiek,³⁸ s a beérkezett kéziratokból válogatva állította össze Gyulai Pál és Arany László a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 1872-ben megjelent első kötetét.

Első látásra úgy tűnhet, hogy Gergely Pál 1952-es tájékoztatója és Kovács Ágnes 1956-os első megnyilvánulása a Kriza-hagyaték dolgában nagyjából fedi egymást, mindketten ugyanazt állítják: a Kriza-hagyatékot akadémiai iratok/kéziratok sokasága között, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* anyagának társaságában találták meg az Akadémia pincéjében. A továbbiakban azonban Kovács Ágnes tájékoztatója egyre inkább más irányba fordult. Miközben egy fél mondat erejéig osztotta Gergely Pál véleményét a tekintetben, hogy a Kriza-iratokat az Akadémia iratállományában találták meg, tájékoztatója többi részében már azt hozta az olva-

³⁸ Gergely Pál jóvoltából a nagyobb terjedelmű gyűjtések beküldőinek a nevét is ismerjük (Gergely P. 1952: 208). A név szerint említett gyűjtők közül többeknek a gyűjtése abban a három kötetes kézirat-együttesben található, mely Gyulai Pálhoz köthető anyagokat tartalmaz. L. a MTA Könyvtára Kézirattárában az Irod. 4-r. 365/I–III. jelzetű tételt.

sók tudomására, hogy a Kriza-hagyaték Arany László kiköltözése folytán került le a pincébe és a Kisfaludy Társaság iratai között találták meg.

Abban is eltér a két tájékoztatás, hogy Gergely Pál szerint „Kriza János mesegyűjtésének több töredéke” is felszínre került (Gergely P. 1952: 208), Kovács Ágnes pedig arról beszélt, hogy az Akadémia pincéjéből Kriza „ezernyolcszáz lapnyi székely népköltés-, népszokás- és szógyűjtése” került elő (Kovács Á. 1956: 448). A két információ közötti különbséget részben az okozhatta, hogy Gergely Pál feltehetően csak a népköltési gyűjtésekre figyelt, Kriza tájszógyűjtéseit, népszokásokkal kapcsolatos kéziratait figyelmen kívül hagyta, másrészt az, hogy Kovács Ágnes beszámolója négy évvel később készült, amikor rendezték a Kriza-hagyatékot, s pontos leltárt lehetett készíteni a gyűjtemény műfaji-tartalmi összetevőiről (Kovács Á. 1956: 448).

Mindezekén túl van még egy, nehezen megmagyarázható különbség a két tájékoztató között. Gergely Pál 1952-es cikkében még csak halvány utalás sincs arra, hogy a kéziratok a pincei tárolás következtében megromlottak volna. Kovács Ágnes viszont, visszafogottan ugyan, de arról számolt be 1956-ban, hogy „az elrongyolódott, penésztől, portól pusztuló papírok csak többszöri szárítás, fertőtlenítés és vasalás után váltak olvashatókká, rendezhetőkké. Évekig tartó munkával sikerült a kéziratok nagy részét megmenteni, az együvé tartozó szövegrészeket összeilleszteni, műfajok, s ahol lehetett gyűjtők szerint csoportosítani. Munka közben fájdalommal kellett tapasztalni, hogy több száz penésztől összetapadt lap minden fáradozás ellenére sem tisztítható meg oly mértékben, hogy olvashatóvá váljék, ezek tartalma mindörökre ismeretlen marad számunkra” (Kovács Á. 1956: 448).

A pincéből előkerült kéziratok illetően való megromlásáról és pusztulásáról szóló információit Kovács Ágnes minden bizonnyal Gergely Páltól szerezte. Az viszont Szakál Anna adatsoraiból egyértelműen kiderül, hogy Gergely Pál – érdekes módon – csak Kovács Ágnes fenti leírásának megjelenése után kezdett beszélni a kéziratok tárolásának és megromlásának körülményeiről. Először 1957-ben ejtett szót a méltatlan tárolásról, kéziratok összepenészedéséről. Attól fogva viszont nagy mesélő kedvvel részletezte azokat a körülményeket, amelyek miatt a kéziratos állomány egy része tönkrement. Az sem zavarta, hogy sűrűn ellentmondásba keveredett saját korábbi állításaival. „1957-ben a kéziratok lelőhelyeként »egy beomlott száraz pincerész«-t jelölt meg – olvashatjuk Szakál Anna

disszertációjában –, ahol »penész és egérrágás által megrongáltan« taláta a papírokat. 1958-ban az is kiderül, hogy »a padlózott pincerészbe szállított s aztán a bútortörmelékek közt otffelejített iratok jórésze [...] elpusztult, különösen a nyirkos padlón és falak mellett elhelyezett kötegek«. 1975-ben a pincéről megtudhatjuk, hogy az »egy beomlott pince« volt, ahol »egy bútortörmelékes rekeszben« talált rá Gergely Pál a *Vadrózsák* anyagára. 1978-as cikkében a kéziratok lelőhelyét mint »pincebeli romkamrá«-t írja le. A kéziratok állapotáról részletesebb képet először szintén az 1975-ös tanulmányában rajzolt. »Visszatérve eme folklór-gyűjteményre, sötét pincénk anyagára, annak mintegy harmadrésze menthetetlenül össze volt rothadva a penészgombáktól, mert éppen a nyirkos láda aljára kerültek. [...] 1978-ban is »részben már penésztől pusztuló, elrongyolódott kéziratok«-at említ, ahol „az irodalmi értékűek tetejére volt öntve [...] a legrégebb akadémiai számadások, könyvelések anyaga«. A Kriza-mesék egy részének megsemmisülését az 1981-ben készített interjúban idézi fel újra, amikor azt mondja, hogy a kéziratokat »összekötötték, ládába gyömöszölték és levitték a pincébe. Alól számlák voltak, azok is elpusztultak részben, de a legnagyobb baj az, hogy a meseanyagot odaöntötték a csupasz földre és éppen a Kriza került alól. Ezért rohadt el a meséknek több mint fele. Talán... nem tudtuk megállapítani, mert ami nincs, nem tudjuk mennyi volt!«” (Szakál A. 2016: 54–55).

Az egymás után felsorakoztatott adatok arról győznek meg, hogy 1956-os leírásával Kovács Ágnes szabadította ki a palackból a szellemet, Gergely Pál már csak utólagos magyarázója és igazolója volt a történetnek. Ugyanez megismétlődött a másik kulcshelyzet ismertetésével is. A kéziratok megtalálásának körülményeiről nyomtatásban először Kovács Ágnes tájékoztatta a szakmát és az érdeklődő olvasóközönséget 1961-es mesekötetének utószavában. Ebben éber kapusról, kosárszámra felhordott poros, piszkos kéziratokkal fűtött aszfaltolvasztóról, helyszínre siető és intézkedő kéziratári vezetőről esik szó, és arról, hogy „a kihordott kosarak rendkívül értékes anyagot tartalmaztak: a Kisfaludy Társaság hatvanöt éve elveszettnek hitt kéziratok hagyatéka került napvilágra falbontás következtében a pince egyik zugából” (Kovács Á. 1961: 259). Gergely Pál ugyanezt a történetet csak 1978-ban, a *Budapest* című folyóiratban megjelent cikkében írta le először.

Végigolvasva/végiggondolva időbeli egymásutánjukban a Kriza-hagyatéka pincehistóriájának epizódjait, az a benyomása az embernek, hogy

mintha két külön történetről lenne szó. Az egyik szerint a Kriza-hagyaték az Akadémia főtítkársági raktáraiból került elő (Gergely P. 1952), s „a Tudományos Akadémia palotájának átalakítási munkálatai kezdetén, 1949-ben akadt rá Gergely Pál, a kéziratgyűjtemény helyettes vezetője, egyéb akadémiai iratok tízezrei között” (Kovács Á. 1956: 448). Ebben a történetben – jöllehet Kovács Ágnes (de csak ő) elrongyolódott, penésztől pusztuló iratokról is szót ejt – „Kriza ezernyolcszáz lapnyi székely népköltés-, népszokás- és szógyűjtése” került napvilágra. „Az olvashatóvá tett és tartalmuk szerint csoportosított lapok – olvashatjuk Kovács Ágnes beszámolójában – a következő folklorisztikai anyagot tartalmazzák: 1. hét balladát, 2. ötvenkilenc népdalt, 3. gazdag népszokás-, közmondás- és táncszógyűjteményt, 4. bőséges személy-, állat- és helynévanyagot, 5. mintegy százötven, részben töredékes népmeseszöveget, 6. néhány halotti búcsúztató beszédet, 7. Kriza János saját költeményeiből, szombatos ének- és zsoltárfordításaiból néhány darabot, 8. a Vadrózsák előszavának első, ceruzával írt fogalmazványát, 9. Kriza gyűjtőtársainak hozzá intézett leveleiből tizennégyet” (Kovács Á. 1956: 448).

A másik történetet, a „kalandosabbat” Kovács Ágnes hozta forgalomba 1961-ben. Eszerint a kosárszámra felhordott, tüzelésre szánt piszkos, penészes kéziratokban Gergely Pál, a kéziratgyűjtemény helyettes vezetője felismerte, hogy „rendkívül értékes anyagot tartalmaznak: a Kisfaludy Társaság hatvanöt éve elveszettnek hitt kéziratok hagyatéka került napvilágra falbontás következtében a pince egyik zugából” (Kovács Á. 1961: 259). „Az elrongyolódott, penésztől, portól pusztuló” papírlapokról „csak többszöri szárítás, fertőtlenítés és vasalás után” állapíthatta meg Gergely Pál, hogy „a 11 000 lapnyi kézirat tömeg egy tizedét Kriza János népköltési hagyatéka teszi ki, mely nagyrészt meseszövegekből, néhány ballada- és népdalszövegből, valamint hozzá intézett levelekből áll” (Kovács Á. 1961: 259).

Amint az előbbiekben láttuk, Kovács Ágnes rövid tájékoztatóját a történet részleteivel Gergely Pál egészítette ki. Több alkalommal ecsetelte a pincebeli állapotokat, ahonnan a kéziratok előkerültek, s ahol egérrágástól penészig, nyirkos padlóra öntött kézírathalmoktól ládába gyömöszölt papírokg és kézírathalmokra dobált bútordarabokig minden előfordult.

Bármennyire is elrugaskodott ötletnek látszik, játszunk el a gondolatl, hogy Gergely Pál nem a fantáziáját eresztette szabadjára, tényleg látta, s a látottak alapján írta le azt a bizonyos „pincebeli romkamrát”,

ahonnan iratok – Kovács Ágnes szerint a Kisfaludy Társaság iratai –kerültek elő!

Az ötletet Vikár Béla egy 1904-ből keltezett levelének egy részlete adta, melyben a *Somogy megye népköltése* című kötete kiadásának több mint másfél évtizedes késése miatt háborog. Vikár gyűjteménye már 1890-ben készen állt a kiadásra, mégis ez a kötet a Kisfaludy Társaság szerkesztői elvárásai miatt, többszöri átszerkesztés, szövegcserek és kihagyások után csak 1905-ben hagyta el a nyomdát a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* hatodik köteteként. A levelet Vikár abból az alkalomból írta a Kisfaludy Társaság titkárának, aki egyben a *MNGY* szerkesztője is volt, hogy ismét újabb változtatásokat kért a Társaság a kötet meseanyagában. „[...] Sürgetéseimet a t[isztelet] díj iránt ne vedd rossz néven – olvashatjuk Vikár levelében –; nagyon érthető, hogy szabadulni óhajtottam életem e legkeservesebb munkájának minden ügyétől. Hiszen gyűjteményem már 17 évvel ezelőtt el volt fogadva a Kisf. Társ. részéről Simonyi Zs. és Arany L. bírálata alapján. Mikor ki kellett volna adni, *nem került elő hosszú évekig*. Végre Borovszkyval együtt *átkutatván a társaság lomtárát, nagy keservesen ráakadtunk* [kiemelések tőlem: O. K.]. Akkor új bírálat következett, s ebből kifolyólag a már approbált szövegek átírása a Társ. külön céljaira való tekintettel [...]”³⁹

Vikár Béla levelének idézett részlete révén több mindenről tudomást szerezhetünk a Kisfaludy Társaság működésével kapcsolatban. Arról, például, hogy a Kisfaludy Társaságnak volt egy lomtára, melyben a századforduló körüli években fölöttébb nagy lehetett a rendtelenség és összevisszaság, ha Vikár másodmagával csak „nagy keservesen” akadt rá Somogy megyei gyűjtésének kéziratára. Pedig az a kézirat nem évtizedek óta hevert a lomtárban! Arra is fény derül, hogy a Kisfaludy Társaság a nála maradt, kiadásra előkészített kéziratot nem adta vissza a szerzőnek, és nem irattárban helyezte el, hanem lomtárba dobta, minden bizonnyal ezért „nem került elő hosszú évekig”. Csak amikor a kézirat szerzője rászánta magát, hogy „átkutassa” a lomtárát, akkor sikerült nyomára buk-

³⁹ Vikár Béla levele Vargha Gyulához – Budapest, 1904. október 19. *Vargha Gyulának írott levelek*. MTAK Kézirattára. Jelzete: Ms 4758/57. – Ua. In: Olosz K. 2014b: 30. – Megjegyzendő, hogy Vikár Béla gyűjteményének egyik bírálója – 17 évvel korábban, tehát 1887–88 körül – Arany László volt, s a gyűjtemény nem Arany Lászlótól került elő, hanem a Kisfaludy Társaság lomtárából.

kannia Somogy megyei gyűjtésének. Azt nem tudjuk, hogy az Akadémia épületének mely részében volt ez a bizonyos lomtár, egy azonban biztosra vehető: nem a főlépcsőn lehetett abba bejutni. Nagy a valószínűsége annak, hogy a Kisfaludy Társaság a pincében kapott tárolási helyet, amit lomtárnak használt. És lomtárba sok minden és sokféleképpen kerülhet: ügyviteli iratoktól régi iktatókönyvekig és jegyzőkönyvekig, kiadatlan művektől használhatatlan bútordarabokig, ládába gyömöszölt, összekötözött iratcsomagoktól, földre ömlesztett iratokig bármi. És azt se feledjük, hogy Vikár leveléből a lomtár századfordulói, 20. század eleji állapotáról értesülünk.

Nem tudható, de elképzelhető, hogy a penészes, elpiszkolódott irokat az építómunkások ebből a lomtárból hordták fel „kosárszámra”, hogy eltüzeljék. Ez esetben igaznak fogadhatjuk el Kovács Ágnesnek azt a határozott állítását, hogy „a Kisfaludy Társaság [...] kéziratok hagyatéka került napvilágra falbontás következtében” (Kovács Á. 1961: 259). De csak így, a „hatvanöt éve elveszettnek hitt” kitétel nélkül. A „hatvanöt év”-vel ugyanis Kovács Ágnes egyértelműen arra utalt, hogy a Kisfaludy Társaság iratállománya Arany László kiköltözése után került le az Akadémia pincéjébe. Márpedig ez – amint korábban kifejtettük – semmiképpen nem lehet igaz. Mint ahogy az sem, hogy a Kriza-kéziratok is akkor kerültek le az Akadémia pincéjébe. Kovács Ágnes megkonstruált egy történetet arról, hogy a Kriza-hagyaték Pesten a Kisfaludy Társasághoz, személy szerint Gyulai Pál és Arany László kezébe került, s miután az *MNGY* szerkesztői kiadták a hagyaték egy részét, a kéziratok a Kisfaludy Társaság egyéb irataival együtt Arany László akadémiai lakásából 1885 körül lekerültek a pincébe, ahonnan aztán 1949-ben „falbontás következtében”, megron-gálódva és hiányokkal ugyan, de napvilágra jutottak. Ez a történet – ha elfogadhatónak/igaznak gondoljuk azokat az érveket, melyeket fennebb elősoroltam – elejétől végéig téves, és bizonyítatlan állításokat tartalmaz. Érdekes módon mégis ez a narratívum kapott lábra, vert gyökeret a tudományos köztudatban, nem a kalandok nélküli verzió, melyet Kovács Ágnes is ismert, mégis felülírta azt – Gergely Pálra, a cselekvő szemtanúra hivatkozva – egy színes és megkapó mesével.

Összegezve az elmondottakat, az alábbiakban foglalhatom össze, hogy mire jutottam Kriza János Pestre került népköltési hagyatékát illetően.

1. A Kriza-hagyaték sorsáról két különböző történet született, attól függően, hogy a történetek forgalomba hozói melyik intézményt – az Akadé-

miát vagy a Kisfaludy Társaságot – tekintették a Pestre felküldött Kriza-hagyaték befogadójának/birtokosának, s következőképpen melyik intézmény irattári anyagával hozták kapcsolatba a Kriza-gyűjtemény pincébe kerülését. A két történet közül a később megkonstruált bizonyult virulensebbnek, kiszorította a köz- és tudományos gondolkozásból az elsőt.

2. A hagyaték pincébe kerüléséről és előkerüléséről először Gergely Pál tájékoztatta a szakmát az *Ethnographiában* 1952-ben közzétett, természetű, minden mellébeszélést nélkülöző írásában. Ebből az írásból egyértelműen az derül ki, hogy Kriza János népköltési hagyatéka az Akadémia hatáskörébe tartozó kéziratok sorsában osztozott: az Akadémia főtítkársági raktárai valamelyikében találták meg, több ezer más, akadémiai ügyvitelre, gazdasági ügyekre, az Akadémia tagjainak irodalmi működésére vonatkozó irat, valamint nagy mennyiségű kéziratot népköltési gyűjtés társaságában. A cikkben halvány utalás sincs arra, hogy a főtítkársági raktárakban tárolt iratok megrongálódtak, összeperesztedtek volna. Arról sincs benne információ, hogy ez a hatalmas iratállomány mikor és milyen alkalmakkal került le a pincébe.

Tudva azt, hogy a Kriza-hagyaték az Akadémia birtokába jutott, úgy ítélem meg, hogy Gergely Pál 1952-ben hiteles és megbízható tájékoztatót nyújtott a Kriza-hagyaték sorsáról. Írása azonban, ha megjelenése pillanatában történetesen fel is figyelt rá a szakma, nagyon gyorsan feledésbe merült, a későbbi Kriza-irodalomban nemigen hivatkoztak rá, már csak azért sem, mert hamarosan felülírta Kovács Ágnes egy új narrációval, melyet – furcsa és érthetetlen módon – Gergely Pál pincehistoriájára alapozva konstruált meg, s melynek hitelesítéséről maga Gergely Pál, az események résztvevője és szemtanúja gondoskodott későbbi megsohalásaival.

3. Kovács Ágnes négy évvel Gergely Pál cikkének megjelenése után, 1956-ban nyilatkozott először a Kriza-hagyaték előkerüléséről. A Gergely Pállal közösen szerkesztett, Kriza János kiadott és kéziratot hagyatékából készített összesítő válogatás utószavában Kovács Ágnes szót ejtett ugyan arról, hogy a Kriza-gyűjteményre Gergely Pál egyéb akadémiai iratok tízezrei között akadt rá 1949-ben, de ezen túl egy egészen más történettel ismertette meg olvasóit. Abból a tényként kezelt premisszából indult ki, hogy Kriza hagyatékát az özvegy a Kisfaludy Társasághoz küldte fel, személyesen Gyulai Pálnak és Arany Lászlónak, a MNGY szerkesztőinek, akik a kéziratot hagyaték egy részét közzé is tették. Tekintettel arra,

hogy Kovács Ágnes nem biztos tudásra alapozott, hanem egy nyilvánvalónak vélt elgondolásból indult ki, a továbbiakban nem tehetett mást, minthogy elhíhető útvonalat jelöljön ki (vagy találjon ki?!), melyen a Kriza-gyűjtemény kéziratai eljuthattak a Kisfaludy Társaság prominens személyiségeitől az Akadémia pincéjébe. Ezt a problémát a Kriza-hagyaték és Arany László kiköltözésének kapcsolatba hozásával oldotta meg úgy, hogy kimondatlanul, de egyértelműen arra utalt, hogy Kriza János hagyatékát, akárcsak a Kisfaludy Társaság iratait, Arany László kiürített lakásából vitték le a pincébe. A minden alapot és minden bizonyítékot nélkülöző állítást azzal a többletinformációval támogatta meg, hogy Kriza ezernyolcszáz lapnyi székelly népköltés-, népszokás- és szógyűjtése a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (vagyis a Kisfaludy Társaság sorozatának) tizenegyezer lapot kitevő egyéb kéziratai között lappangott.⁴⁰ Mindezen túl, a szakma és az érdeklődő olvasóközönség Kovács Ágnes 1956-os írásából értesült először arról is, hogy a Kriza-hagyaték kéziratai megrongálódtak, a penésztől, portól, nyirkosságtól pusztuló papírok egy részét minden erőfeszítés ellenére sem lehetett olvashatóvá tenni. Ennek ellenére a Kriza-hagyaték gyorsleltára, melyet ugyancsak Kovács Ágnes hozott nyilvánosságra – szemmel láthatóan tartalmazta mindazokat a gyűjtéseket, műfajcsoportokat, melyeket a *Vadrózsák* első kötetének előszavában Kriza János a leendő második kötet anyagaként vagy nyelvjáráskutató munkájának eredményeként emlegetett.

4. 1961-ben egy ifjúsági kiadvány utószavában az öt évvel korábban megkonstruált történetet Kovács Ágnes újabb részletekkel egészítette ki, és „pontosította.” Itt hozta nyilvánosságra a kéziratok eltüzelésének epizódját, itt mondta ki, hogy az elrongyolódott, penészes-poros kéziratokban Gergely Pál a Kisfaludy Társaság hatvanöt éve elveszettnek hitt iratait ismerte fel, mint ahogy azt is, hogy a 11 000 lapnyi kézirat-tömeg egy tizedét Kriza János népköltési hagyatéka tette ki.

5. Továbbra is fenntartva azon véleményemet, hogy a Kisfaludy Társaság iratai semmiképpen nem Arany László lakásából kerültek a pincébe, azt nem vitatom, hogy a Kisfaludy Társaság iratállománya – számomra ismeretlen időpontban és körülmények között – valamikor ugyancsak lekerült az Akadémia pincéjébe. Azonban feltehetően más pincerészben

---

⁴⁰ Ez igaz is volt, csakhogy nem a Kisfaludy Társaság iratai között, hanem az Akadémia iratállományában.

kapott helyet, mint az akadémiai iratok, s a rosszabb körülmények között tárolt iratállomány megrongálódott oly mértékben, hogy egy részét nem lehetett megmenteni, olvashatóvá tenni. (Az is elképzelhető, hogy a piszkos, elrongyolódott kéziratokat a Kisfaludy Társaság lomtárából hordták fel az építómunkások. Ezt a hipotézist Vikár Béla korábban idézett leveleinek lomtárról szóló információjára alapozom, valamint Gergely Pálnak azokra a valóságtól elrugaszkodottnak tűnő, egymásnak ellentmondó tájékoztatóira, melyek a pincebeli tárolás méltatlan körülményeire utaltak.) Azt viszont, hogy a Kriza-hagyaték a Kisfaludy Társaság iratállományából, történetesen a lomtárából került volna elő, teljességgel kizártnak tartom. Mint ahogy azt is kétlem, hogy az Akadémia főtítkársági raktárai és a „pincebeli romkamra” a pincének ugyanazon részében lettek volna. Minden valószínűség szerint feltárásuk sem egyszerre történt.⁴¹

6. Bár kulcsfigurája a pincehistóriának, Gergely Pál helye és szerepe ebben a történetben számomra továbbra is tisztázatlan és némiképp érthetetlen. Ő az, aki először tájékoztatja a szakmát – megítélésem szerint a valóságnak megfelelően – a pincében talált Kriza-anyagról. Ő az, aki rendezi a Kriza-hagyatékot és szerkeszti az összesítő válogatás egyik kötetét.⁴² Mégis fenntartás nélkül segédkezik abban, hogy egy téves elgondolás mentén megkonstruált történet diadalmaskodjék. Mintha megfeledezett volna saját korábbi, tényállásnak megfelelő helyzetjelentéséről, s engedett volna az érdekesebb történetek csábításának. Vagy arról lenne szó, hogy első megszólalása nem kapott kellő figyelmet, emiatt kezdett mesélni, s addig-addig színezte a történetet, hogy a végén már maga sem tudta, hogy mi az igazság?

7. Kriza János Pestre került népköltési hagyatékának történetét a fentiek figyelembe vételével a következőképpen tudom rekonstruálni. Kriza János halála után hagyatéka Gyulai Pál közvetítésével 1875 őszén a Ma-

⁴¹ Érdemes volna megvizsgálni, hogy a Kisfaludy Társaság iratai milyen és mekkora károkat szenvedtek, látható-e rajtuk penésznyom, mikor leltározták be a MTA Könyvtára kéziratárában stb. Magam az iktatókönyveket, jegyzőkönyveket, a levelezés bizonyos részét két évtizeddel ezelőtt átnéztem, de nincsenek olyan emlékeim, hogy súlyosan megrongálódott papírokat forgattam volna.

⁴² Az megint más kérdés, hogy – nem lévén szakember – mindkét területen sokat hibáztott: a rendezés során Kriza hagyatéka közé kevert idegen gyűjtéseket (Arany Jánosné és Arany Juliska mesejegyzéseit, a Gyulai Pálhoz beküldött folklórgyűjtések egy részét), tévesen azonosított gyűjtőket és gyűjtéseket, kihagyta a rövid folklórműfajokat az összesítő válogatásból stb.

gyar Tudományos Akadémia tulajdonába került. Az Akadémia épületében elhelyezett, egész szekrényt megtöltő, rendezetlen Kriza-anyagból 1881–82-ben Benedek Elek válogatott ki szövegeket a *Székelyföldi gyűjtés* számára, s a kiválogatott kéziratokból továbbválogatva állította össze Gyulai Pál és Arany László a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetének Kriza-részét. A Benedek Elek által kiválogatott kéziratok Gyulai Pálnál maradtak, tőle pedig a MNGY későbbi szerkesztőjéhez, Sebestyén Gyulához kerültek. Sebestyén halála után hagyatékát az Etnológiai Archívumban (akkori nevén Ethnológiai Adattárban) helyezték el. Ezen a stáción már senki nem tudta, hogy Kriza-féle gyűjtések is vannak Sebestyén Gyula hagyatékában, a kéziratokat Sebestyén gyűjtéseiként leltározták be az Etnológiai Archívumban.

A Kriza-hagyaték Akadémián maradt nagyobb részét a 19. század folyamán és a 20. század első négy évtizedében feltehetően nem mozgatták, az Akadémia pincéjébe valószínűleg a második világháború idején, a háborús pusztítások elől menekítették le akadémiai iratok-kéziratok sokaságával együtt a főtőkársági raktárak valamelyikébe, s a raktárakat elfalazták. Az Akadémia épületének átépítése során a Kriza-hagyaték épen, sértetlenül került elő a pincéből, ha hiányokat észleltek állományában, azt nem tűz vagy penész okozta, hanem az, hogy a hagyaték egy része külön sodródott a törzsanyagtól.

Kovács Ágnes narratívumait nem tartom hiteleseknek, mert egyetlen epizódjuk valóságtartalma sem igazolható. Mesterségesen megkonstruált történeteket hozott forgalomba tudománynépszerűsítő kiadványok lapjain, de szakmai tekintélye folytán mind a szakmabeliek, mind pedig az érdeklődő olvasók hitelt adtak állításainak.

Tudatában vagyok annak, hogy további kutatások szükségesek ahhoz, hogy a feltételezések a történet valamennyi mozzanatában bizonyossággá váljanak; annak is, hogy újabb források tükrében módosulhat a Kriza-hagyaték általam vázolt útja-története. Nem is azzal a gondolattal próbáltam szétválogatni a Kriza-hagyaték körüli narratívumok reális és irreális elemeit, hogy biztos megoldást fogok találni. Csupán, Szakál Annához hasonlóan, én is bedobtam egy követ az állóvízbe, hogy legyen egy kis hullámverés, mozduljon ki végre a szaktudomány abból a csapda-helyzetből, melyet egy hatvan évvel ezelőtt tévesen megkonstruált történet idézett elő.

Az elmozdulás tekintetében azonban nem vagyok túl bizakodó. Akárcsak a mindennapi életben, a tudományos gondolkodásban is sokkal hamarabb terjednek el és sokkal tartósabban honosodnak meg a téveszmék, téves elképzelések, mint a bizonyítható és bizonyított tények. Kriza János életműve-hagyatéka körül különösen sok a bizonyítatlan állítás, megkonstruált történet, ellenőrizetlen, téves megállapítás. És a dokumentálatlan kijelentések, téves elképzelések mind a mai napig fel-felbukkannak a Kriza-irodalomban, s félrevezetik nemcsak az érdeklődő olvasót, de olykor a szakma művelőit is.⁴³

Marosvásárhely, 2016. október–november

---

⁴³ A Tiboldi István adomáit és tanítómeséit – saját irodalmi alkotásait –Tiboldi gyűjtéseként forgalmazó kötetről (Tiboldi I. 1988) például hiába jelent meg bizonyító adatokkal alátámasztott, cáfoló recenzió (Olosz K. 1989), majd Szakál Anna tanulmánya (Szakál A. 2010), mely pontosan leírja, hogy Mészáros József mit csinált és miért nem tartozik Krizához a kötet, azt továbbra is Kriza János kéziratos hagyatékából közzétett folklórkivadványnak tekintik, s mind a mai napig a *Vadrózsák*hoz köthető szakirodalmi tételként tartják számon. Vö. Tasnády E. 2014: 162; <http://www.kjnt.ro/nevadonk>.

Azt pedig, hogy egy véletlen tévedésből miként lesz fontos dokumentum, jól példázza Ujváry Zoltánnak egy elírása.

Minden valószínűség szerint Ujváry összecszerélte a céduláit, s ennek következtében Erdélyi János 1841-ben Szemere Miklóshoz írt leveléből (vö. T. Erdélyi I. 1960. I.: 150/94. sz. levél) Kriza János leveleként idézett egy részletet – forrásmegjelölés nélkül – a *Néprajz egyetemi hallgatóknak* című sorozat 31. kötetében (Ujváry Z. 2004: 7). A két év múlva újra közzétett tanulmány (Ujváry Z. 2006: 93–115) felkerült a világhálóra is, s azóta azt a bizonyos „Kriza”-levelet más is idézi – ugyancsak forráshivatkozás nélkül –, mint fontos dokumentumot arra nézve, hogy Kriza Jánosnak már 1841-ben szándékában állt „a magyar népdalokat valaha egy testben kiadni [...] még pedig hangjegyekkel együtt” (Lásd Tasnády E. 2014: 165).

Függelék

1. A *Vadrózsák* második kötetéből kimaradt tételek

Az alábbi jegyzék Szakál Anna kutatásai nyomán azoknak a kéziratoknak a lehelhelyét és jelzetét tartalmazza, melyekben a *Vadrózsák* második kötetébe illő, de onnan kimaradt folklórszövegek találhatóak. A kéziratok egy része további kutatást (kézírás-azonosítást) igényel, mert pillanatnyilag csak annyit tudunk róluk, hogy Krizához köthető kéziratok anyag társaságában leltározottak be.

Nem vettem fel e jegyzékbe az újonnan előkerült mesekéziratokat, illetve azokat a tételeket, melyek a *Vadrózsák* első kötetében vagy korai Kriza-publikációkban nyomdafestéket láttak. Hangsúlyozni szeretném, hogy az alább felsorolt kéziratok közül keveset láttam eredetiben, néhánynak még a fotokópiáját sem. Ez utóbbiak jegyzékbe sorolása azoknak a tartalmi leírásoknak az alapján történt, melyeket Szakál Anna mellékelte az egyes tételekhez. Mivel a rövid műfajok (közmondások, szólások, táncszók) esetében magukat a szövegeket nem vizsgáltam, előfordulhat, hogy olyan kéziratokra is hivatkozom, melyeknek szöveganyaga megjelent a *Vadrózsák* első kötetében, illetve más másolathból vagy a *Magyar Nyelvőr* közleményeiből bekerült a *Vadrózsák* második kötetébe.

Itt mondom köszönetet Szakál Annának, aki nemcsak felhívta a figyelmemet újabb felfedezéseire, de önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta az engem érdeklő kéziratok adatait, illetve fotokópiáit.

A jegyzékben az MTAKK rövidítés a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárát jelenti. Az intézmény nevének rövidítését követően a kézirat jelzete és címe található.

MTAKK

M. Nyelvtud. 4-r. 102. Kriza János-féle Tájszógyűjtemény legnagyobb-részt Kiss Mihály kéziratai. Szinnyei József által használva.

M. Nyelvtud. 4-r. 102/3. sz. (zöld ceruzával írt sorszám – a továbbiakban is) *Népmondák, Szóejtések, Mondatok.* Tiboldi István kézírása.
[Benne szólások és közmondások]

M. Nyelvtud. 4-r. 102/8. sz.
Közölt tájszavakra, és szóllásmodókra észrevételek. Kiss Mihály kézírása
[Benne szóllásmagyarzatok]

M. Nyelvtud. 4-r. 102/9. sz.
Észrevételek – egyszeri s másszori közleményre feleletül. Kiss Mihály kézírása.
[Benne szóllásmagyarzatok]

M. Nyelvtud. 4-r. 102/12. sz.
Székel nyelvsajátságok. Kiss Mihály kézírása.

- I. Tájszavak
- II. Szólásmódok
- III. Talányok
- IV. Tánczmondák
- V. Példabeszédek
- VI. Babonák
- VII. Népdalok
- VIII. Népmesék. Néphírek. Adomák.

M. Nyelvtud. 4-r. 102/15. sz.

Vadrózsába valók. Kiss Mihály kézírása.

Népköltési gyűjtemény, az alábbi műfajokat tartalmazza:

- I. Ballada. [1. sz., 20. sz.] Dal. [2–19. sz., 21–31. sz.]
- II. Táncszók.
- III. Talányok
- IV. Babonák
- V. Példabeszédek
- VI. Szólásmódok. Közmondások.

MTAKK

Ms. 352. Cím nélküli csomag.

Sütő Nagy Lászlótól 1956-ban vásárolt anyag.

Ms. 352/7. Népdaltöredékek

Kérdéses, hogy Krizához tartozik-e.

Ms. 352/8. Közmondások. Népmondák. Példabeszédek.

Tiboldi István kézírása.

Két összefűzött ívnyi (2x16 oldal) letisztázott szöveg, nincs számozás, csak az első ívfüzeten van felírva a cím, a második ívfüzeten pedig egy 4-es szám. Tehát hiányos és akár folytatása is lehetett.

Ms. 352/9. Babonaságok gyűjteménye

Cérnával összefűzött kötet. A gyűjtő ismeretlen. Nincs bizonyíték arra, hogy a kézirat Kriza köréhez lenne köthető.

Ms. 352/10. Székely szok, szobeli különbségek, betűk el cserélése, s némely példabeszédek.

A kb. 60 oldalas, összefűzött anyag gyűjtője ismeretlen. Nem bizonyított, hogy Krizához köthető.

MTAKK

Ms. 370 Cím nélkül.

Sütő Nagy Lászlótól 1957-ben vásárolt anyag.

Ms. 370/1. *Népdalok Sütő Nagy László gyűjteményéből.*

1–4. folián ismeretlen kézírások.

5–12. folio: *Táncmondások* (töredékek). Tiboldi István kézírása.

Ms. 370/2. *Népballada (Világszép Erzsók búcsúja)*

Ugyanennek a balladának kiadásra szánt gépírási másolata (töredékesen) előkerült Sütő Nagy László hagyatékából is (Magántulajdon, Budapest). A bevezetőben Sütő Nagy László jelezte, hogy a ballada Kriza János hagyatékából került hozzá. A közlemény végül nem jelent meg.

Nagy a valószínűsége annak, hogy a ballada nem Kriza János vagy valamelyik munkatársának gyűjtése, hanem Fincziczky Mihály Ung megyében gyűjtött, s a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében közreadott balladájának másolata (vö. *MNGY* I. 1872: 180–182).

Ms. 370/3. *Találós mesék Kolozsvár városából és vidékéről.*

Nincs bizonyíték arra, hogy Krizához köthető anyag.

MTAKK

Ms. 5082/95–97. *Latin-magyar közmondások*

Nem bizonyított, hogy a névtelen és datálatlan kézirat Kriza köréhez köthető.

MTAKK

Ms. 5083/75. I–II. *Székely Talányok.*

Találós kérdések 2 oldalon. A névtelen kézirat feltehetően Kriza valamelyik gyűjtőjétől származik, de nincs bizonyíték rá.

Ms. 5083/76. *Székel nyelvsajátságok, szómagyarázatok, rigmusok.* Nyelvészeti jegyzetek.

Kiss Mihály kézírása. Összefűzött füzet, benne a székely nyelvsajátságok mellett „táncmondák”.

2. Téves és/vagy hiányos adatok a *Vadrózsák* második kötetében

1.) A 61. oldalon a 141. lábjegyzethez szükséges az alábbi kiegészítés:

Gyulai Pál és Hory Etelka kapcsolatáról l. CSETRINÉ LINGVAI Klára 1969: 163–164; DOMOKOS Mariann 2012: 287–289.

A hivatkozott művek a szakirodalmi jegyzékből is kimaradtak. A 703. oldalon, CSANÁDI Imre–VARGYAS Lajos után beiktatandó:

CSETRINÉ LINGVAI Klára

1969 Gyarmathy Zsigáné irodalmi levelezéséből. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XIII. évf. 1. sz. 162–169.

A 704. oldalon CZUCZOR Gergely – FOGARASI János után következnek:

DOMOKOS Mariann

2012 Gyulai Pál folklórgyűjtése és meseköltészete. *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve*, XXIX. Budapest, 281–312.

2.) Az 521–525. oldalon közölt 2. számú (*Mit álmodnak a székelyek?*) és 3. számú (*Álmak*) álomlátásokat nem Ürmösy Sándor gyűjtötte, hanem Kiss Mihály. Mivel nem találtam rá az eredeti kéziratra, Gergely Pál információjára hagyatkozva neveztem meg Ürmösy Sándort az álomlátások gyűjtőjeként (Vö. SZNGY I. 1956: 266–274/1–12. sz.; jegyzet: SZNGY II. 1956: 499). A kéziratot Szakál Anna találta meg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában a mesék között (Jelzete: Irod. 4-r. 409/III. 162–163ⁿ), abból derült ki, hogy a gyűjtő Kiss Mihály árkosai (Háromszék) unitárius lelkész.

A fentiek értelmében javítani kell az álomlátások jegyzetében is (667. oldal) a gyűjtő nevét.

3.) A 672. lapon, Ürmösy Sándor: *Székelymagyar Szombatosok Erdélyben* című tanulmányának jegyzetét ki kell egészíteni azzal, hogy 1873-ban a *Vasárnapi Újság*ban megjelent egy négy részes közlemény a székely szombatosokról, melyet írója bevallottan „Ürmösi Sándor dolgozata után” készített. A közlemény könyvészeti adatai:

– á – r – : Az erdélyi székely szombatosok. Adalék a hazai történethez. *Vasárnapi Újság* XX. évf. 1873. I. 14. sz. (április 6) 167–168; II. 15. sz. (április 13) 175–176; II. (folytatás) 16. sz. (április 20) 190–191; III. 17. sz. (április 27) 202–203; IV. 18. sz. (május 4) 214.

4.) A 697. és 707. oldalon a KRIZA J. 1864a *Homlodi Susánna* bibliográfiai leírásában téves az oldalszám az MNGY III. 1882: 409–420/71. sz. tételnél. Helyesen: MNGY III. 1882: 419–420/71. sz.

5.) A 680. oldalon alulról a 12. sorban: az *Aj be boldog az az édes Anya* kezdetű katonadal nem 55-ös, hanem 58-as számú.

6.) A 740. oldalon az *Olt* címszónál téves a 264. oldalra való utalás.

7.) Kifelejtettem a *Vadrózsák* második kötetéből az Etnológiai Archívumban található EA 3652 jelzetű Gálffy Sándor-kéziratnak a *Budai Ilona* balladáján kívüli adatait annak következtében, hogy a balladát Kriza a *Vadrózsák* első kötetében közzétette. Az alábbiak maradtak ki:

Példabeszédek (2 db.) az 1. oldalról, *Hintázó mondóka* (4. oldal), *Húsvéti öntöző mondóka* (5. oldal).

Mivel a szövegek kimaradtak, Gálffy Sándor kézírata nyilván nem szerepel a Források jegyzékében sem.

8.) Az EA 10697 jelzetű kéziratcsomóban található mesék és a *Székelyföldi gyűjtés* Kriza-anyagában közölt mesék egyezése, valamint a mesékhez mellékelt

utasítások alapján bizonyítottam, hogy a Sebestyén Gyula hagyatékában megtalált kéziratok azonosak azokkal a Kriza-gyűjtésekkel, melyeket Benedek Elek a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetébe Gyulaiék számára kiválogatott (Lásd Kriza–Olosz 2013: 70, 678–680). Viszont az a feltételezésem, hogy a Kiss Mihály által készített, összefűzött mesegyűjtemény hiányzó (késsel kimetszett) 6 meséje is ott lehetett Gyulaiék előtt, s ezek között volt a szintén az *MNGY* III-ban publikált *A tejkút* című mese is, Szakál Anna újabb kutatásai folytán nem igazolódott be. Az MTA Kézirattárában újonnan megtalált Ms. 352/1. számú kézirat, mely mind a hat kivágott mesét tartalmazza, Kolozsvárról, Kovács Kálmántól került Budapestre feltehetően a 20. század első felében, s a MTA Kézirattára 1956-ban vásárolta meg S. Nagy Lászlótól. Gyulaiék tehát nem láthatták azokat. A meséket pedig valószínű, maga Kriza vágta ki Kiss Mihály gyűjteményéből. (Szakál 2016: 99–100)

9.) A 623–626. lapon, a 19. számú (*Barcsai*) balladához fűzött jegyzetben nem sikerült megnyugtató módon tisztáznom, hogy Kriza János kitől és hány változatát kapta meg a balladáinak. Nem tudtam egyértelművé tenni, hogy amikor Kriza két változatról beszélt, akkor a *Vadrózsák* első kötetében közölt Nagy Lajos-féle változatot és a Gálffy Sándor által 1866-ban publikált változatot emlegette-e, vagy pedig a *Vadrózsák* megjelenése után a Gálffy mellett még egy változat érkezett hozzá. A kérdés megválaszolása már csak azért is nehézségbe ütközött és ütközik továbbra is, mivel a Gálffy-féle változat körül sok a homály és a bizonytalanság: Gálffy Sándor 1865 januárjában küldte el Krizának a balladát, aztán 1866 elején maga publikálta, Kriza – mintha erről a közlésről nem tudott volna – 1866. augusztusában elküldte Gyulainak, hogy esztétikai elemzés kíséretében tegye közzé a balladát, mint íd. Gálffy Sándor gyűjtését, majd 1868-ban Kriza neve alatt is megjelent ugyanaz a ballada, végül 1872-ben a *MNGY* első kötetében Gálffy Sándor gyűjtéseként kapott helyet. A kérdést tovább bonyolítja az a tény, hogy Kriza, amikor Gyulainak elküldte a Gálffy-féle *Barcsai*-balladát, kísérőlevelében arról tesz említést, hogy „meglehet [...], még egy harmadik variáns is merülend fel, mely kielégítőbb lesz mind kétőnél” (Szakál 2012: 182). Nem tartjuk kizártnak, hogy harmadik variánsként Kriza Vas Tamás *Barcsai*-balladájára gondolt. A ballada a K. Papp Miklós-szerkesztette *Kolozsvári Nagy Naptár*-ban jelent meg feltehetően 1865 végén (*Kolozsvári Nagy Naptár 1866-dik évre*. II. évf. Kolozsvár, 119–120), de Kriza hamarabb tudomást szerezhetett róla. Vas Tamás 1865. június 16-ról keltezett, K. Papp Miklóshoz intézett levelében arról tájékoztatja a szerkesztőt, hogy „Közelebbről főt. Kriza úr is felszólított, közölném vele gyűjteményemet. Egy transportot már el is küldtem; jelenleg a második összeszedésével foglalkozom. Több balladám van” (Szakál 2012: 174). Mindezt Vas Tamás abban a levélben írta, melynek társaságában két ószékely balladát küldött be K. Papp Miklósnak közlésre. Ezek egyike a Sepsiszentgyörgyön gyűjtött *Barcsai* volt. Elképzelhető, hogy a második „transport”-ban a *Barcsai*-balladát is elküldte Krizának, vagy esetleg kilátásba helyezte a ballada megküldését. A Vas Tamás féle *Barcsai*-ballada eredeti kéziratát Szakál Anna fedezte fel a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (régábbi nevén Magyar Országos Levéltár). Jelzete: P 2269. K. Papp Miklós hagyatéka. 20. doboz, 27. tétel. 1843–1844. oldal.

Szakirodalom

- ANTAL [Árpád] – FARAGÓ [József] – SZABÓ [T. Attila]
1965 *Kriza János. Három tanulmány.* Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest
- ANTAL Árpád – FARAGÓ József – SZABÓ T. Attila
1971 *Kriza János.* Második, átdolgozott kiadás. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár
- ARANY László – GYULAI Pál (szerk.)
1882 *Székelyföldi gyűjtés.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam, III. kötet) Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Athenaeum RT, Budapest.
- BENEDEK Elek
2006 Kriza János. A mai Kriza-ünnepély alkalmából. In: Perjámosi Sándor – A. Szála Erzsébet – Gazda István (szerk.): *Az ismeretlen Benedek Elek. Kötetben eddig nem közölt, 1881 és 1892 között írt publicisztikáiból.* Az írásokat összegyűjtötte és jegyzetekkel kiegészítette Perjámosi Sándor. Szerkesztette és az előszót írta A. Szála Erzsébet. Sajtó alá rendezte Gazda István. Nyugat-Magyarországi Egyetem–Magyar Tudománytörténeti Intézet, Sopron–Piliscsaba, 115–118.
- 2009 *Édes anyaföldem! Egy nép s egy ember története.* (Bibliotheca Transsylvanica, 64.) Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda
- DOMOKOS Mariann
2007 Kriza János mesegyűjtése és a *Vadrózsák.* In: Ambrus Vilmos – Schwarcz Gyöngyi (szerk.): *Változó folklór. Tanulmányok Verebélyi Kincső tiszteletére.* (Folcloristica, 10.) ELTE BTK Folklore Tanaszék, Budapest, 195–209.
- ERDÉLYI Ilona, T.
1960–1962 *Erdélyi János levelezése.* I–II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona. Akadémiai Kiadó, Budapest
- FARAGÓ József
1974 Marosi Gergely székelykeresztúri népmesegyűjtése a *Vadrózsák* számára. In: Molnár István – Bucur, Nicolae (szerk.): *A Székelykeresztúri Múzeum 25 éves évfordulója ünnepi tudományos ülészakán elhangzott tanulmányok és közlemények.* Hargita megye Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottsága–Székelykeresztúri Múzeum, Miercurea-Ciuc–Csíkszereda, 431–444.

GERGELY Pál

1952 A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának újabban megszerzett vagy feltárt kézíratairól. *Ethnographia* LXIII. (1–2) 207–208.

GYULAI Pál

1961 *Bírálatok. Cikkek. Tanulmányok.* (A magyar irodalomtörténet forrásai – Fontes ad historiam literariam Hungariae spectantes, 5). Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Akadémiai Kiadó, Budapest

–K. [BENEDEK Elek]

1882 Kriza János. A mai Kriza-ünnepély alkalmából. *Budapesti Hírlap* XXII. 209. (július 31.) 1–3. (A cikk újraközlése In: Perjámosi Sándor – Szála Erzsébet, A. – Gazda István (szerk.): *Az ismeretlen Benedek Elek. Kötetben eddig nem közölt, 1881 és 1892 között írt publicisztikáiból.* Az írásokat összegyűjtötte és jegyzetekkel kiegészítette Perjámosi Sándor. Szerkesztette és az előszót írta A. Szála Erzsébet. Sajtó alá rendezte Gazda István. Nyugat-Magyarországi Egyetem – Magyar Tudománytörténeti Intézet, Sopron–Piliscsaba, 115–118.)

KOVÁCS Ágnes

1956 Utószó. In: Kriza János: *Székely népköltési gyűjtemény. Összesítő válogatás a kiadott és kézíratos hagyatékból.* II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 447–456.

1961 Kriza János meséi. In: Kriza János: *Az álomlátó fiú. Székely népmesék.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 259–266.

KRÍZA Ildikó (szerk.)

1982 *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról.* Akadémiai Kiadó, Budapest

KRIZA János

1956 *Székely népköltési gyűjtemény. Összesítő válogatás a kiadott és kézíratos hagyatékból.* I–II. A verses részt Gergely Pál, a meséket Kovács Ágnes gondozta. Magvető Kiadó, Budapest

1961 *Az álomlátó fiú. Székely népmesék.* Kriza János kézíratos hagyatékából válogatta és szerkesztette Kovács Ágnes. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest

KRIZA János – OLOSZ Katalin

2013 *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok.* Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztet-

te, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

MNGY I.

1872 ARANY László – GYULAI Pál (szerk.): *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*. Athenaeum, Pest

MNGY III.

1882 ARANY László – GYULAI Pál (szerk.): *Székelyföldi gyűjtés*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam, III. kötet.) Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Athenaeum RT, Budapest.

OLOSZ Katalin

1989 Adomák és tanítómesék. *Igaz Szó XXXVII. (2)* 161–168.

2013 Történet egy százötven évig készülő könyvről. In: Kriza János – Olosz Katalin: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 17–90.

2014a Kriza-hagyaték a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában. *Ethnographia CXXV. (2)* 266–278.

2014b Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz önálló tudományterületté válásának időszakában (1889–1914). In: Keszeg Vilmos – Szász Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–39.

2015 Váradi József balladájának ismeretlen háromszéki változata a 19. századból. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 737–752.

SEBESTYÉN Gyula

1911 Emlékezés Kriza Jánosra. Felolvasatott a Kísfaludy Társaság f. é. [1911] márciusi ülésén. *Ethnographia XXII. (2)* 65–71. – Ua. In: Kriza János: *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XI.) Kriza János születésének századik évfordulója alkalmából másodsor kiadja a Kísfaludy-Társaság. I. rész. Budapest, VII–XXII.

SZAKÁL Anna

2010 A folklórgyűjtő Tiboldi kéziratos anyaga és folklorisztikai értékelése. In: Filkó Veronika – Kőhalmy Nóra – Smid Mária Bernadett (szerk.): *Voigtloristica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére (ATU 503)*. (Folcloristica, 11.) ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 38–61.

2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szétszóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közlést teszi Szakál Anna. Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár

2015 „...Rajta kívül nem teremhet fű a folklórtudomány cseppentőjén” – Kritikai észrevételek Faragó József filológusi életművéhez. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23. Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 13–48.

2016 *Egy 19. századi gyűjtőhálózat, mint kutatási probléma. A Vadrózsák lehetséges megközelítési irányai*. Doktori disszertáció. Kolozsvár. Kézirat.

TANA Gyula

1979 Adalék a Vadrózsák történetéhez. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények XXIII*. (1) 59–61.

TASNÁDY Erika

2014 A Vadrózsák kései tavasza. *Erdélyi Múzeum LXXVI*. (1) 160–166.

TÁTRAI Zsuzsanna

1982 A szokásköltészet Kriza János gyűjteményében. In: Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 91–116.

TIBOLDI István

1988 *Adomák és tanítómesék. Kriza János kéziratos hagyatékából Tiboldi István gyűjtése*. Sajtó alá rendezte Mészáros József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

UJVÁRY Zoltán

2004 Kriza János (1811–1875). In: Uó: *Kis folklórtörténet*. VIII. (Néprajz Egyetemi hallgatóknak, 31.) Debrecen, 2004. 7–40.

2006 *A folklór-kutatás eredményei a XIX. században*. Debrecen

Încă o dată despre Kriza

După apariția primului volum al culegerii de folclor *Vadrózsák* (1863) János Kriza nu a reușit să scoată cel de-al doilea volum, care a apărut cu o întârziere de 150 de ani doar în anul 2013, cuprinzând texte folclorice din moștenirea culegătorului, risipită în diferite arhive. În urma cercetărilor recente au fost descoperite noi manuscrise din colecția de folclor a lui János Kriza făcând necesare completări și corecții asupra volumului al doilea. Lucrarea este consacrată inventarierii acestor completări, precum și a unor interpretări noi privind moștenirea folclorică a lui János Kriza.

Once again about Kriza

After the publishing of the first volume of folklore, the *Vadrózsák* (1863) János Kriza was not able to print the second one, which appeared with a delay of 150 years, in 2013, containing texts of folklore from the legacy of the collector, spread in several different archives. Following some recent research, new manuscripts have been discovered from the folklore collection of Kriza, making some completing and correcting necessary over the second volume. This study follows the inventory of these complementary elements as well as some new interpretations concerning the folklore heritage of János Kriza.

Doszlop Lília

Ősz János emlékezete a Kis-Küküllő mentén. Egy elfeledett tanítói pálya

Ősz János Magyar királyfalván született, 1863. december 26-án, Szakács Mária és id. Ősz János kántortanító gyermekeként. Nagyenyeden végzi a tanítóképzőt, 1884-től Kibéden tanít, ahol 1901-ig iskolaigazgatói tisztséget tölt be. Ezt követően Küküllőpócsfalvára kerül, ahol 1933-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig tanítóként dolgozik. Ezután Marosvásárhelyen él, 1941. február 7-én bekövetkezett haláláig. Munkásságát Faragó József így méltatja: „Krizsa János és Benedek Elek után Ősz János a székely népmesegyűjtés harmadik klasszikusa” (Ősz J. 1969: 153).

Pályája időrendi sorrendben történő megközelítését választottam tanulmányom vezérfonalának. Ősz János kibédi munkásságának ismertetése, valamint a kibédi közösségben fennmaradt Ősz-hagyaték bemutatása képezi a jelen írás első részét, a második rész a küküllőpócsfalvi munkásságát hivatott ismertetni a református egyház jegyzőkönyvének feljegyzései, valamint a szájhagyomány és Szász G. Ferenc, helyi gazdálkodó írásos feljegyzései alapján.

Ősz János mesegyűjtői munkásságát Kibéden fejtí ki, tanítói pályája kezdetétől. A falu életében részt vállaló, igazi néptanítói életet él. Felfedezi, hogy a fonók, a kukoricafosztók igazi kincstárai a népi mesélésnek. Így vall erről: „Egy kukoricafosztóban Bukló György nevű székely bácsitól hallottam az első mesét, mely tájszavakkal teljes, naiv voltánál fogva megragadva figyelmem, leírtam magamnak. S rájöttem, hogy az ilyen mesék az ilyen stílusnak megfelelően, lehető helyes érzékkel feldolgozva irodalmi értékűek: törzsvendége lettem mind a kukoricafosztóknak, mind a fonóknak.” (Ősz J. 1941., idézi Szemerkenyi Á. 1971: 175). A meséket többen mondták ugyan, de most az idő távlatában csak Seprődi Sándor és Bukló György nevű mesemondókra emlékszik vissza név szerint” (Szemerkenyi Á. 1971: 178).

1897. május 28-án, a Kemény Zsigmond Társaság pályázatot ír ki székely népmesék gyűjtésére. Ősz Jánosnak ekkorra már komoly népmesegyűjteménye van Kibédről. Így ír szeptember 27-én Seprődi Jánosnak, egykori tanítványának és jó barátjának: „Én már össze írtam vagy tíz mesét, de ez még csak bevezetés se a már biztosított feldolgozandó anyag halmazhoz. Van itt mese kedves barátom-druszám, zsákszámra, gramadájjával, csak győzzem őket összefirkantani” (idézi Könczei Á. 1968: 271). Október 8-án ezt írja Seprődinek: „a mese száma legalább is 200 felé áll” (idézi Könczei Á. 1968: 271). Egy füzetbe válogat huszonhárom mesét, majd felkéri Seprődít az előszó megírására, „...akár az én, akár a magad neve alatt” (idézi Könczei Á. 1968: 271),¹ majd *Komoly az élet, víg a művészet* jellegével elküldi. A beérkezett pályamunkák közül 1898-ban az Ősz Jánosé nyeri el a pályadíjat, azonban a Kemény Zsigmond Társaság a továbbiakban nem foglalkozik a beérkezett kéziratokkal, mivel jellegével ellátottak, beküldőjük nem ismert, így feledésbe merülnek.

Pár mondat erejéig említést kell tennem a Székelyföld első népzenei falumonográfiájának megírójáról, a zenetörténész és zenekritikus Seprődi Jánosról (1874–1923). Kibéd szülötte, Ősz János tanítványaként, tanítója teljes körű támogatását élvezte a továbbtanulásban. Felnőtt korban is megmaradt a szoros, immár baráti kapcsolat, olyannyira, hogy Seprődi János, Ősz János segítségével szólóst vásárol Küküllőpócsfalván. Seprődi József (Seprődi János unokaöccse) így emlékszik vissza a történetekre: „Ez az Ősz János aztán Pócsfalván vásárolt bátyámnak 25 ár szólóst [...] Szüretkor levonult az egész kibédi rokonság, a gyermekeket is kellett vigyék, családostól mentek [...] Vidám szüretetek voltak” (Ráduly J. 2014). K. Seprődi Anna, Seprődi János lánya így ír a *Seprődi János – az ember* című kéziratában: „A végső cél Pócsfalva volt, ahol – szólóit nyesegetve – (apánk) testileg-lelkileg megpihenhetett. Ősz János minden terhet levett róla. Az iskola nagy termének padjaira deszkákat fektetett, megrakta ágyneművel. Ott hancúroztunk esténként, s nappal is a Küküllő partjain az ő hasonló számú és korú gyermekhadával.” (Idézi Ráduly J. 2014) Itt kell megemlítenem Kemény János *Kakukkfiókák* című önéletrajzi regényének Seprődi Jánosra és Ősz Jánosra vonatkozó sorait: „Fölöttünk, az emeleten Seprődi János tanár úr lakott nagy családjával, és nagy szegénységben. [...] A

¹ Nem ismert pontosan, hogy melyikük írja meg az előszót, Könczei Ádám szerint Seprődi írja meg Ősz nevében (Könczei Á. 1968: 272).

sok gyerekeről való gondoskodás mellett élethivatásának érezte az igazi, hiteles népdalok felfedezését és népszerűsítését. Nagyon szegény kibédi parasztsaládból származott. Talán sohasem tudta volna iskoláit elvégezni, ha id. Ősz János kibédi, majd pócsfalvi igazgató-tanító (az én feledhetetlen tanítómesteremnek, Ősz Jánosnak az édesapja) pártfogásába nem veszi, hogy középiskolát, majd egyetemet járhasson. Az éhes, kopott ruhás fiúcska már elemista korában hallás után játszotta Ősz Jánosék cimbalmán a székeley népdalokat” (Kemény J. 2014: 170).

Ősz János gyűjtői munkásságát jellemzi, hogy csak olyan népmeséket akart számon tartani gyűjtései között, melyek addig még nem kerültek kiadásra nyomtatott formában. Ezért így ír Seprődinek: „...ha teheted, akár a városi kölcsönykönyvtárból, akár az egyetemi könyvtárból kölcsönözd ki Benedek Elek 5 kötet mesemondóját valamikép. [...] Csak szíveskedj a mesemondó tárt valamiképpen hozzám postázni, hogy ha lehet újakat szedjek össze” (Köncei Á. 1968: 272). Egyik levele utóiratában így fakad ki: „ha egy hét alatt legalább, egy levelező lapon ha mindjárt bűt vagy bát is, nem válszolsz, vagy ajánlott levélen kereslek fel, vagy végleg felhagyok a mese összeírással” (Köncei Á. 1968: 272).

Küküllőpócsfalvára kerülve 1901-ben folyamatosan küld népi folklór-gyűjtési anyagokat a *Magyar Nyelvőr* folyóiratnak. Ősz János már 1899 novemberében kapcsolatba kerül a *Magyar Nyelvőrrel*, 1900-tól 1912-ig folyamatosan munkatársként szerepel, népmeséket, közmondásokat, találós kérdéseket, rigmusokat, nyelvjárási adatokat küld be.² Sőt, 1905-ben negyven korona jutalmat is kap a laptól a *buzgó népnyelvi gyűjtő*. Simonyi Zsigmonddal, a *Magyar Nyelvőr* szerkesztőjével jó viszonyt ápol.

Kibédi népmeséket leírva és „átdolgozva”, *székeley*, illetve *Kisküküllő-völgyi, kibédi népmesék* jelzőkkel ellátva jelentet meg a *Magyar Nyelvőr*, ahova Ősz János 13 éven keresztül küldi gyűjtéseit. Az átdolgozás fogalmát Köncei Ádám így értelmezi, Ősz Jánosra vonatkoztatva: „a népmesék avatott kezű újraalkotójának bizonyult” (Köncei Á. 1968: 273, hivatkozva Szemerkenyi Á. 1971: 178). Ugyanakkor Berde Mária Ősz János meséiből eltüntette a kedves egyéni fordulatokat, melyek egyéniségéből adódtak. Beke Ödön meg is jegyzi, hogy ez nem vált a mesék hasznára. A *vén huszár* című mese Ősz Jánosnál így jelenik meg: „Én bíz édes huszár bácsi

---

² *Magyar Nyelvőr*, Internetes Archívum: <http://nyelvor.c3.hu/archiv.htm> (Megtekintés: 2016. szeptember 20.)

a király udvarából való vagyok! Vadászni voltunk s utat vesztek ehejt, hát most egyet sem tudom, hogy merre ki s merre be.” Ugyanezt Berde Mária így dolgozza át: „Én biza szép huszár, a király udvarából való vagyok, itt voltunk vadászni, elvesztettem magam, hát most nem tudok hazatalálni” (idézi Szemerkenyi Á. 1971: 178).

Itt kell megemlítenem Faragó József és Könczei Ádám „nézetkülönbségét” a gyűjtés helye, valamint a mesék eredetére vonatkozóan. Ősz János *Az élet vize*, 1969-ben megjelent mesegyűjteményének utószavában Faragó József azt írja, hogy Ősz János Kibéden kívül Küküllőpócsfalván is gyűjtött népmeséket. Faragó József méltatása már a kötet megjelenése előtt napvilágot lát *A mesegyűjtő Ősz János* címmel, az *Igaz Szó* 1967 augusztusi számában (Faragó J. 1967). Faragó állítását cáfolja Könczei Ádám a Seprődi János és Ősz János levelezését tanulmányozva (Könczei Á. 1968: 273). Ebből kiderül, hogy Ősz kizárólag Kibéden, e folklórban nagyon gazdag Felső-Kisküküllő menti faluban gyűjtött, sőt a kiadással kapcsolatos gondok mintegy „elvették” kedvét az újabb gyűjtéstől, és mindvégig a kibédi mesekincsből táplálkozott, ezeket alakítgatta, öntötte formába, megőrizve azonban az eredeti, ízes nyelvezetet. Könczei állítja, hogy Ősz a *Magyar Nyelvőr*nek küldött kibédi népmesék közül néhányat „átírt, [...] pócsfalvi tájnyelvi köntösbe öltöztette – erős **a**-zással, sok egészen szűk tájjellegű kölcsönszó belevegyítésével és egyebekkel, stílusát tekintve már-már sűrölván a modoros népieskedést.” (Könczei Á. 1968: 273). Ősz János Kovács Lászlóhoz címzett levelében így ír, 1940. június 24-én: „Meséim a Kisküküllő felső folyásáról gyűjtvék. Lehetőleg mindeniknél alkalmazva a vidék tájszavait, mint mondatszerkesztését is.” (A levelet Gunda Béla másolata alapján közli Könczei Á. 1968: 274)

Ősz János az összegyűjtött meseanyaga kapcsán Benedek Elekhez fordult, aki megjelentetett a Benedek Elek Kis Könyvtára sorozatban *Marossszéki székely népmesék* címmel két kis kötetben, a 111. számúban (év nélkül), valamint a 188. számúban (1917) összesen hét mesét.

Berde Mária 1937-ben rátalál a Kemény Zsigmond Társaság 1898-as pályamunkáira, válogat belőlük, anélkül, hogy tudná, kiknek a gyűjtései, majd *Székely népmesék. Főtonfőt királyfi* címmel megjelenteti 1937 decemberében (Berde M. 1937). A kiadvány eljut Ősz Jánoshoz is, aki meglepődve veszi tudomásul, hogy az első négy mese saját gyűjtése. 1940-ben elhatározza, hogy elküldi meséit kiadásra az Erdélyi Szépművés Céhnek „mint 77 éves reszkető kezű öreg.” Egy újabb kísérlet gyűjtésének kiadásá-

ra a negyven éven át tartó próbálkozás után. Dr. Ósz Gyula így emlékszik vissza az 1920 körüli évekre, apja gyűjtőmunkásságának „pillanatnyilag eredménytelenségére”, a hallgatás időszakára: „Jól emlékszem, hogy apám téli időben [...] ő gyűjtött a kályhába, és a begyűjtést egyszer-kétszer a kéziratot mesegyűjtés papírával csinálta, amire anyánk rászólt: 'Tata, ne azzal gyűjtsen a kályhába, kár érte' – és akkor indignálódva mondta szegény: – 'Ugyan, kit érdekel már ez, amit én itt összefirkáltam'” (idézi Szemerkenyi Á. 1971: 179).

Ósz János még megérhette az *Erdélyi Helikon* lapjain előzetesként megjelenő meséket, de „már nem simogathatta meg a könyv első példányát” (Könczei Á. 1968: 275), hiszen néhány héttel a *Csudatáska. Eredeti székely népmesék* című gyűjteményének megjelenése előtt meghalt. Ezzel egyidejűleg, a budapesti Révai Kiadó is megjelenteti Ósz János *Csudatáska* című népmesegyűjteményét, a Szépmíves Céhnél kiadott kötettel azonos formában. A *Kelet Népe* című folyóiratban Böződi György ír ismertetőt a *Csudatáskáról*: „Krizáék és Benedek Elek gyűjtése óta nem jelent meg népmese-gyűjtemény a Székelyföldről, magyarságunk, szellemi kincseink vesztéségre. Közben ugyanis egy emberöltő telt el, olyan korszak, amely új meséket válogat a maga tetszésére, vagy a maga »kora« szerint, új meséket teremt, a régebbieket a maga viszonyai szerint módosítja, vagy egészen elfelejti. Egy emberöltő fontos határkő a népi mesevilág életében, döntő lépés az ismeretlen örök mesemondó vándorútján: akik egykor gyermeklélekkel hallgatták a meséket, most felnőtként, élettapasztalatuk, vágyaik rostáján átalszűrve adják tovább az örök motívumokat gyermekeiknek. [...] Annál nagyobb örömmel vettük Ósz János »Csudatáska« című gyűjtését, amely a székely mesevilág újabb gazdagságát tárja fel. Értékes és szép gyűjtemény, de szinte sajnálattal vettük tudomásul, hogy nem mai gyűjtés. A múlt század nyolcvanas éveiben jegyezte fel őket Ósz János, lelkes néptanító Kibéd környékén, a Kisküküllő felső folyásánál, az úgynevezett Sóvidéken. Joggal kérdezhetjük: hol van a mai székely népmese? Amikor a világ minden népe sietve igyekszik népi kultúráját föltárni és megmenteni, ki a bűnös abban, hogy az egész magyarság leggazdagabb népi kincseivel rendelkező székely népköltészetét hosszú évtizedek óta veszendőbe hagytuk? [...] Ósz János mesegyűjtése újat jelent a népköltési gyűjtés terén módszer és szemlélet tekintetében. Nem a pozitivisták »lerögzítés«, hanem írói munka. Ezzel tovább ment egy lépéssel a tudományos munkán, de hiszen költészetről van szó. A mesék

stílusán, fordulatain, egész világán látszik: egy egyéniség lelkén vannak átszűrve. Mellőzi Ósz János a tájnyelvet, de a tájszólás helyett annál finomabb érzékkel alkalmazza a tájszavakat. Legjobb íróink találták csak el ilyen ösztönösen a helyes módját e nehéz művészi probléma megoldásának” (Bözödi Gy. 1941: 16).

Ósz János kibédi vonatkozásait boncolgatva, az Ósz-hagyaték feltárásában és munkásságának ismertetésében Ráduly János kibédi író, népmesegyűjtő kiemelkedő szerepet játszik. „Ráduly Jánosnak, apám hivatali utódjának, aki munkásságával igyekszik fenntartani Édesapám emlékét, hálás szívvel. Dr. Ósz Gyula, 1981 június 27” – olvasható Szemerkényi Ágnes Ósz Jánosról 1971-ben megjelent összegzése fedőlapján.

Ósz János, tanulmányai befejezése után, 1884-ben kerül Kibédre felekezeti tanítói állásba, itt tevékenykedik 1901-ig.

Ráduly János a *Falvak Dolgozó Népe* 1969. november 12-i számában ír ismertetőt Ósz János *Az élet vize*, 1969-ben, Faragó József válogatásában és gondozásában megjelent népmesegyűjteményéről. „Valljuk be, hogy az utóbbi negyedszázadban vajmi kevés történt Ósz János munkásságának megismertetésére. Mostohán bántunk értékes hagyatékával, holott hazai magyar népköltészeti kutatásaink klasszikus gyűjtője volt, aki félszáznyi népmeséjének összehordása mellett igen számottevő néprajzi-nyelvészeti munkásságot fejtett ki. [...] Nem térek most ki Faragó József utószavára [utalva a Faragó–Könczei vitára] – csupán az örömről akartam hírt adni, hogy íme, Ósz János meséi újra beépülnek gyermekirodalmunk egyre gyarapodó kincsestárába” (Ráduly J. 1969: 5).

Ósz János egykori kibédi tanítványainak visszaemlékezéseit jegyzi fel és teszi közzé egy újabb újságcikkben Ráduly János. „Kibédi éveit idézve így jellemezte őt pár héttel ezelőtt egykori tanítványa, a 82 esztendőes Kuron Samu bácsi: »Fájin ember vót, igazi néptanító, senki sem unta, úgy tanított. A keze alatt jártam én is, harmad-negyed osztályos vótam, emlékszem, sokat szeretett mesélni a gyermekeknek, még olyanokat is mondott amik nem voltak meg a könyvekben.«” A kibédi általános iskola levéltárában található, 1871–1897 évekbeli iskolai jegyzőkönyveket tanulmányozva a következőket írja cikkében Ráduly János: „Értelmileg és érzelmileg pallérozott emberekre van szüksége a társadalomnak. A felekezeti iskola Kibéden községi, állami iskolára való áttérésében Ósz János kezdeményezésére valósul meg: »...az iskolai vagyont többé nem Csáki szalmája – nem felekezeti de községi lett, többé nem lehet a kamat tartozást évekről évek-

re halasztani lelki ismeretlenek tetszésök szerint«³ (Ráduly J. 1970a: 4.). „Ősz János az ő méhességét ideiglenesen fel ajánlja a végből, hogy az iskolás nagyobb osztályosok azon gyakorolják magokat.”⁴

A községben sok helyen fákat ültetnek a diákok Ősz János vezetésével. *Emlékszem, hogy mentünk ki a Simonfi-szoroson, ott almafákat ültettünk sorjában a marton, Ősz tanító vót az irányítónk.* – emlékszik vissza a 89 éves Péterfi József. Az iskolakertben ma is áll még a terebélyes almafa, amit ő ültetett, s aminek az oltványát szülőfalujából hozta, hogy ízletesebb legyen Kibéden az alma. Az iskolai könyvtár állományát folyamatosan bővíti, lapokat rendel: „úgy a Néptanoda mint az Én újságom szerkesztőségénél megtette a lépést, nevezett lapok a népiskola részére leendő folyosítása tárgyában.”⁵ Népies „estélyeket” rendez, farsangi mulatságot, ami Kibéden „népünnepély” volt, sőt az iskoláskor után is szervezett keretek között összetartotta a fiatalokat. „Ősz János előterjeszti, hogy a község fiatalságából önképzőkör felét alakított a saját vezetése alatt. Kéri az iskolaszéket sziveskedjen az iskolai termet e célra átengedni és egyszersmind az ő felelőssége alatt az isk. könyvtárt a fiatalság hasznára átengedni addig amíg abba a szerencsés helyzetbe jut, hogy magának külön könyvtárt alakíthat.”⁶ „Kötelességét pontosan teljesítő tanító.”⁷ „Belülről ismerte a nép életét, hiszen fia volt. Sorsközösséget vállalt az egyszerű emberekkel. Ez adott szárnyakat neki, ahhoz is, hogy fáradhatatlanul kutassa a nép szellemi termékeit.” (Az adatokat közli Ráduly J. 1970a: 5.)

Ősz János Nagyenyeden, a kollégium elvégzése után két évig vincelér iskolában tanult, ahol elsajátította a szőlészet, borászat, gyümölcstermesztés, méhészet és kertészet alapismereteit. Szemerkenyi Ágnes leírja, hogy Kibéden 1893-ban faiskolát alapított. A falu határában levő kopár hegyoldalból talajmintát küld vizsgálatra, melyből megállapítják, hogy cseresznye és mandula termesztésre alkalmas. Figyelembe véve, hogy Kibéden a telek szigorúak és a mandulavirág megsínylené, ezért azt tanácsolja a falu népének, hogy cseresznyét ültessenek. A kibédiek soha nem

³ Az idézet 1891. december 13-i községi iskolaszék rendes ülésén készült jegyzőkönyvből származik.

⁴ Iskolai Jegyzőkönyv, 1892. jan. 10.

⁵ Iskolai Jegyzőkönyv, 1891. febr. 5.

⁶ Iskolai Jegyzőkönyv, 1895. nov. 10.

⁷ Iskolai Jegyzőkönyv, 1885. jún. 30.

felejtették el, kinek köszönhetik a cseresznyést, mely mindig hatalmas termést hozott, és amikor Ősz János már rég Pócsfalván élt, akkor is évente versenyeztek a kibédiek, ki vigye a szekér cseresznyét Ősz tanító úrnak. Pócsfalván szőlőt telepített, kedvezményes áron szerezte be a szőlőveszszőket, mezőgazdasági szakkönyveket járatott, előadásokat tartott a gyümölcsfák kezeléséről (Szemerkényi Á. 1971: 174).

Ráduly János *A vizitünder leánya. Kis Küküllő menti népmesék* című 1978-ban, a Dacia Könyvkiadó gondozásában megjelent kibédi mesegyűteményét elődjének, Ősz Jánosnak ajánlja. A Jegyzet című utószóban tesz említést róla: „És mivel a mai kutató Ősz János nyomdokain indult el, úgy illik, hogy ezt a könyvet a klasszikus gyűjtő-előd emlékének szentelje” (Ráduly J. 1978: 199).

A *Népújság Múzsza* című mellékletében újabb emléket közöl Ráduly János *Ősz János dedikációja* címmel, mivel Kibéden előkerült egy könyv, melyet Ősz János ajándékozott egy kedves tanítványának: „Nemrég került birtokunkba Lőrinczy György (1860–1941) egyik, elbeszéléseket tartalmazó kötetének (*Kis falum*) töredéke, amelyben Ősz János dedikációja olvasható. Íme: »Emlékül Orbán Ferencznek, mint a folyó tanévben tovább fejlesztett kezdő, illetve első éves VI-ik osztályos állami iskolai tanulóknak, magán ajándékából: Kibéden, 1900. május hó 31-én. Ősz János áll. igazg. tanító.«” A kis „ereklye” Kibéden bukkant elő, Mátyus Jánosné Orbán Ilonka (Icu) adta át, szülei padlásán „vészelte át” a több mint egy évszázadot. Az Ősz írta ajánlásban figyelmet érdemel a *magán ajándékából* kifejezés: tanúsítja, hogy az egykori néptanító csakugyan nagyfokú szeretettel, ragaszkodással viszonyul azon „nebulóihoz”, akik a szellemi élet területén is többre, jobbra törekednek. (Ráduly J. 2014)

Kibéden, az 1970-es években Ősz János nevét viseli az irodalmi kör. *Kibédi Ősz János irodalmi kör* címmel jelenik meg Ráduly János cikke az irodalmi kör ismertetéséről. Ráduly négy fő célkitűzése a falu nagyra értékelt tanítójához méltón a következő: fölkelteni a tanulók érdeklődését a néphagyományok iránt, megszerettetni velük a népköltészetet, beavtatni a népköltészeti gyűjtőmunkában, ugyanakkor az irodalom népszerűsítése, a szép beszéd, a kifejező olvasás iránti igény meggyökereztetése, valamint az önálló alkotókészség fejlesztése (Ráduly J. 1970b).

Ősz János életének másik fontos állomása Küküllőpócsfalva, ahol 1901-től 1933-ig tevékenykedik. Küküllőpócsfalvi tevékenységének feltárásában a saját vallomásai szolgáltatták a kiindulópontot.

Ősz János így vall magáról: „1919-ben Kolozsvárt lévitapapi diplomát szereztem. Addigi leányegyházunkat anyásítottuk [Küküllőpócsfalván]. Felekezeti iskolát béreltem, a magyar gyermekeket a román áll[ami] iskolából áthoztam, s itt működtem 1933-ig. Összes hivatali működésem volt 42 esztendő” (Marosi I. 1979. II.: 250). A magyar gyerekek román iskolából való áthozása Trianon után nem is volt annyira könnyű feladat. Nemegyszer a tanítónak a megfélemlített szülőket is meg kellett győznie arról, hogy gyermekeiket magyar iskolába írássák, járassák.

Az erre vonatkozó adatokat a küküllőpócsfalvi református egyház jegyzőkönyvéből, az alábbiakban közzéteszem.

A Küküllőpócsfalvi Református Egyházi Jegyzőkönyv tanúsága szerint az 1901. január 27-én tartott közgyűlés alkalmából elhatározza, hogy lévitát hív a faluba. „Az elnök előadja, hogy f. hó 21-én a presbiteriumot magához híván, elibe terjeszté a lévitai állás betöltésének multhatatlan szükségét, s felhívta a presbitereket, hogy az esetleg meghívandó lévita díjlevelét állapítsák meg. [...] Jelen díjlevelben foglalt fizetéséért a lévita kötelessége: vasárnap d.e. orgonázni, énekelni és prédikálni a templomban, d.u. énekelni és imádkozni, hetenként lehetőleg két ízben isteni tiszteletet végezni, az iskolás gyermekek egyh. énektanításáról gondoskodni, presbiteri s bármely egyházi közgyűlésekben jegyzőkönyvet vezetni, s általában lelkésznek egyh. és vallás erkölcsi ügyek intézésében segédkezni. Megjegyeztetik, hogy a vámosgálfalvi lelkész minden harmadik vasárnap átjár az istentisztelet végzésére. Megjegyeztetik, hogy az egyház a lévita részére, a rossz állapotban lévő régi lévitai lak helyett a f. 1901. év folyamán, egy tisztességes, 3 szobás lakást épít, az esetleges vállalkozó lévita tanító részére, annak felépüléséig, lehető jó lakást haszonbérelni fog. A lévita kert azonban használható addig is.”⁸

Az 1901-es év folyamán a falu meghívja a Kibéden tanító Ősz Jánost, aki el is fogadja a meghívást, és már az 1902. február 17-én tartott egyházi közgyűlésen ő vezeti a jegyzőkönyvet.

Ugyancsak ez évben, az október 24-én tartott esperesi vizitáció alkalmából a jegyzőkönyvi feljegyzésekben megemlégtetik: „Az 1901. évben épült, egy szilárd és kényelmes lévitai lakás. [...] Tekintettel arra, hogy az egyház jelenlegi lévitáját mintegy tíz évvel ezelőtt, azzal hívta meg, hogy

---

⁸ Egyházi Jegyzőkönyv 1901. jan. 27.

egyenessen az ő számára lakást épít s abban míg szolgálni tud, megtartja, tekintettel arra, hogy felépült templomát jórészt lévítája buzgóságának köszönheti, s tekintettel egyéb közhasznú működésére is a közgyűlés egyhangúlag kimondja, hogy jelenlegi lévítáját mostani lakásában óhajtja megtartani.”⁹

1919-ben a falu állami iskolája Ósz János vezetésével egyházi iskolává alakul. Az egyházi közgyűlés egyöntetűen elfogadja a javaslatot, és megállapítja a működésére, valamint a tanítói bérezésre vonatkozó feltételeket. „Felvételezett a kükküllőpócsfalvi ref. l. egyház község presbiteriumának 1919 október 4-én tartott gyűlésén. Elnök: Tóth László lelkész, jegyző: Ósz János. [...] 2. Az elnök előterjeszti a méltóságos Igazgatótanács 1583-1919 sz. körlevelét a népiskolai tankötelesek magyar nyelvű oktatásának biztosítása tárgyában. Tudatja, hogy mivel a pócsfalvi állami iskolát a román állam átvehesse, s ezuttal Ósz János állami tanítót s ref. lévítát állásából szept. 30-án elbocsátotta. Így szinte bizonyosra vehető, hogy a községbe román tanítást neveznek ki, s gyermekeink kénytelenek lennének román iskolába járni s román nyelven tanulni. Hogy ez elkerültessék indítványozza, hogy az egyházközség egy évre állítson fel református felekezeti iskolát. A Presbiterium egyhangúlag elhatározza, hogy református felekezeti iskolát állít fel, az 1919/20as tanévbe. Iskolahelyiségül kibérli az Ósz János tulajdonát képező eddigi iskolaépületet, azt a legszükségesebb bútorzattal mielőbb ellátja. A tanítói állást a lévítai állással egybekapcsolja, s a lévita tanító ez évi fizetését tiszteséges lakáson és a temető használatán kívül 4000 (négyezer) koronában állapítja meg. [...] Presbiterium a református tankötelesek iskoladíját 10-, a nem reformátusokét 20-k ban állapítja meg. Az egyháztagokat számbaveszi, s elhatározza, hogy a vagyonosabbak 20-, a szegényebbek 10-k iskola járulékot fizessenek. Az első osztályban 30, a 2-ik ban 10 egyháztag. Ezek után összeállítja a költség-előirányzatot a következőkben:

Szükségletek:

Iskola épület házbére 1000 k, legszükségesebb felszerelések 200 k, irodai felszerelések 60 k, lévita tanító fizetése 4000 k, összesen 5260 k. Fedezet: 5 h. 1493 a lévita föld ért. 600 k, lévítai kepe és munka 900 k, lév. fakepe váltság. 12 k, isk. fenntartási járulék 700 k, 30 gyermek tan-

⁹ Egyházi Jegyzőkönyv, 1911. júl. 23.

díja 300 k, Ősz János adománya 1000 k, összesen 3512 k, s így a hiányzó 1748 k, mely összeg kiutalását a mélt. ig. Tanácstól kéri. Egyben elhatározza, presbiterium, hogy költség kimelés céljából visszaállítja az ősi szokást, mely szerint a fűtés céljából minden gyermek vigyen naponta 1-1 darabocská fát.

Elnök felhívja a presbiteriumot, hogy Ősz János lévita urat hivatalosan válassza meg az 1919/20. tanévre.

Presbiterium egyhangú határozattal nagybuzgóságú lévitáját, eddigi állami tanítóját, Ősz János okleveles tanítót, az 1919/20 as tanév, lévita tanítóvá megválasztja.¹⁰

1908. március 15-én, Tóth László tiszteletes idejében, javaslatot tesznek, hogy a pócsfalvi leányegyházat alakítsák anyaegyházzá, valamint biztosítsanak lakást az érkező pap részére. Ősz János örömmel veszi tudomásul annak a lehetőségét, hogy „kicsiny egyházunk ezután az oláh tengerben a magyarságnak egy önálló bástyája lehet az anyásítás által s így fokozott erővel szolgálhatja a magyar nemzeti érdeket.”¹¹ A küküllőpócsfalvi leányegyház 1921-ben válik anyaegyházzá, ettől az időtől kezdve Ősz János lelkesként is szolgál. 1923-ban felszenteltetik az újonnan épült templom és az új harang. Az egyház anyásításában, valamint az új templom felépítésében Ősz János oroszlánrészt vállal, engedélyt szerez a belügyminisztertől és gyűjtést szervez Erdély területén, sőt magyarországi településeken is.

Az esperesi vizsgálat alkalmából íródott jegyzőkönyvben több ízben is utalást találunk Ősz János lelkiismeretes munkájára: „...az iskola ügyek, vagyoni ügyek teljesen rendben találtak, melyekre vonatkozólag elnöklő esperes a következő utasításokat adja: Lévita atyánkfia felhívatik, hogy az iskolai növendékeinket úgy tanév megnyitásokor, mint bezártakor templomba vezesse.”¹²

Feljegyzést találunk Ősz János fizetését illetőleg is: „Ősz János 1884 március 4. óta rendes tanító, 8 gyermeke van, kik közül felsőbb iskolában 3-at tanítat, állami szolgálatából kilépésekor 1919 júniusban, állami fix fizetése volt 14980 korona.”¹³

¹⁰ Egyházi Jegyzőkönyv, 1919. okt. 4.

¹¹ Egyházi Jegyzőkönyv, 1908. márc. 15.

¹² Egyházi Jegyzőkönyv, 1912. nov. 3.

¹³ Egyházi Jegyzőkönyv, 1920. júl. 15.

A kükküllőpócsfalvi leányegyház anyásítása kapcsán az alábbi feljegyzést is említésre érdemesnek találtam: „Kimondja a közgyűlés, hogy Ósz János lévitával 1901-ben kötött szerződést, melynek alapján, Ósz Kibédrről elhívtam hogy állami tanítósága mellett lévita kántor legyen, s ki egy évtized alatt oly eredményesen munkálkodott gyülekezetünkben, míg ő munkaképes lesz, teljes egészében respektálni kívánja.”¹⁴

Ósz János 1929-ben a pócsfalvi iskola válságba kerülésének tényét ismerteti az egyház közgyűlésén: „Elnöklő Ósz János elterjeszti, hogy amennyiben az eddigi iskolahelyiség eladva, kérni van-e az egyháznak hajlama jövőre gondoskodni iskolahelyiségre, vagy feladja-e a magyarságért, a nemzeti létéért való küzdelmet s átengedi gyermekeit, a román iskolába oda adja-e gyermekeit a románizálás karmai közé?”¹⁵

Amikor az új kükküllőpócsfalvi felekezeti iskola felépítését tervezik és a kivitelezés az anyagi gondok miatt bizonytalanná válik, Ósz János Hóseás prófétát idézi: „Elvész a nép, mely tudomány nélkül való. [...] Elnöklő Ósz János felhívja a közgyűlést, hogy építsen iskolát, ha gyermekeiket iskoláztatni akarják, ne feledjék, hogy Hóseás próféta szavai szerint, elvész a nép mely tudomány nélkül való.”¹⁶

Az iskola végül az egyháztagok segítségével, adományokból, valamint hitelből megépül.

Az aktuális erdélyi politikai viszonyok negatív hatásaként Ósz János bérének részleges kifizetésére találunk utalást az alábbi feljegyzésben: „A presbiterium egyhangúlag kijelenti, miszerint végtelenül fájjalja, hogy a már 32 éve, s az egész egyház ma is osztatlan tisztelete, ragaszkodása mellett működő Ósz Jánosnak, az 1931 évre levont 1827 lei, és a 1932 évi levont 1845 leiből csak 699 és 922 tudott visszafordítani. [...] A presbiterium nagyon is a szíven viseli, de azt jelen körülményei között, lehetetlennek tartja megtéríteni. Ugyanis: az egyháznak a jövedelme semmi, mert földbirtoka nincs, ami kevés tőkepenze volt, Püspöki útasításra, hadikötvényekbe rakta így csupán rovatal és rovatal sújtotta évtizedeken át és sújtja ma, nyomorult viszonyai között százszorososan mert: templomot épített rovatalból, harangot szerzett rovatalból, lévitai lakást épített rovatalból, melléképületeket rovatalból, az 1930-ik évben 5 méter szé-

¹⁴ Egyházi Jegyzőkönyv, 1912. máj. 12.

¹⁵ Egyházi Jegyzőkönyv, 1929. máj. 20.

¹⁶ Egyházi Jegyzőkönyv, 1930. aug. 17.

les, 10 méter hosszú, 3,20 méter magas iskolát épített rovatalból, szóval: semmije sem lévén egyházat alapított mind-mind rovatalból. Ez legújabb (iskolai) rovatalból 4900 lei ma is hátralékban a földbirtokostól harmadában dolgozott, ettől azonban a földreform által megfosztott, nagy nyomorral küzdő népnél, ezzel szemben az iskola építésből ma is fennálló adóssága a Révész banknál 1900 lei.”¹⁷

A református esperesi hivatal a presbiteriumnak küldött levelében közli Ősz János mint az iskolai törvény 251. paragrafusára alapján 65 évet betöltött személy kényszernyugdíjazását. Erre vonatkozólag ezt találjuk az egyházi jegyzőkönyvben: „A presbiterium a fent leírtakra vonatkozólag egyhangúan elhatározza, kéressék meg a Méltóságos Ig. Tanács, hogy lehetőleg mindent kövessen el illetékes helyen arra nézve, hogy a 32 évvel ezelőtt egyházunk szolgálatába lépett Ősz János ma lévita lelkész, ha csak lehet ne menjen nyugdíjba, már csak 32 év alatt, itt kifejtett egyházalapító érdemeiért is, de mert, három ellátatlan gyermeke közül ma is kettőnek a taníttatását hozozza nagy nehézségek között, és, mert ha Ősz János kilép az egyház szolgálatából az határozottan és ismételve visszaesik, mert ami fizetést Ősz Jánosnak érdemei elismeréséül ad a nép ma, új embernek nem adja meg, a mai nyomorult koldus viszonyai között még ha véletlenül akadna is pályázó, sőt kinevezett személy is megszökne a majdnem semmi fizetés elől.”¹⁸

Azonban az 1933. szeptember 10-i jegyzőkönyvben utalást találunk azon tényre, hogy Ősz János átadja az iskolai és egyházi tisztséggel járó javakat (jegyzőkönyv készül az átadásról és átvételről). Ekkor Ősz János elhagyja Küküllőpócsfalvát, és Marosvásárhelyre költözik.

Meg kell említenem, hogy az abosfalvi református leányegyház jegyzőkönyvében, az 1924. szeptember 14-én Abosfalván tartott közgyűlés jegyzékében megtalálható Ősz János neve, mint jegyző és átvevő lelkész. Kilenc évet tevékenykedett lelkészként a Küküllőpócsfalvával szomszédos Abosfalván. Az 1933. szeptember 10-én tartott abosfalvi *egyház átvevő és átadó gyűlésén* ismét megjelenik Ősz János neve mint átadó lelkész.¹⁹

¹⁷ Egyházi Jegyzőkönyv, 1933. jan.15.

¹⁸ Egyházi Jegyzőkönyv, 1933. jún. 6.

¹⁹ Egyházi Jegyzőkönyv, 1933. szept. 10. „Jegyzőkönyv az abosfalvi ev.ref. l. egyház számára, az 1880-dik November havában kezdve.”

Néhány mondat erejéig a küiküllőpócsfalvi református egyház *Aranykönyvének* Ősz Jánossal kapcsolatos feljegyzéseit ismertetem. Ősz János pénzbeli adománnyal támogatja szeretett egyházközösségét, valamint az úrvacsorai bor is több esetben az ő adománya. A tanulmányozott *Aranykönyv* első oldalát Ősz János jegyzi, a rá jellemző gyöngybetűkkel: „Ezen aranykönyvet a pócsfalvi leányegyház híveinek az Úr oltárán való kegyes adakozásra való buzdítás céljából Isten dicsőségére készítette az Úr: 1907-ik esztendejében, Ősz János állami isk. tanító és a leány egyház lévitája.”

1908-as évben feljegyeztetik, hogy: „Adakozott még: egy hímtett úrasztala terítőt Ősz Jánosné szül. Tömösváry Ilona 5 korona értékben.”

1921-ben a következő bejegyzést találtam: „Ősz János 20 éves lévitai ittléte után, lelkész tanítóvá történt beiktatása alkalmával, 20 éves itteni jubileuma és lelkésszé történt beiktatása jutalmazására, anyaszentegyházunk hitbuzgó kegyes asszonyai a következő palást pénzt gyűjtötték össze meglepetésül: ifj. Máthé Jánosné Szász Katalin 10 lej, stb. [...] Összesen bejött palást pénzben: 212 lej.”

Egy másik bejegyzés szerint: „Ősz János lelkész elkárosult tehene árának pótlására, Ősz János kedves meglepetésére, krisztusi szeretettől áthatva összeadtak az egyháztagok 4675 lejt.”

Műkedvelői előadásokat szervez, melynek bevételét az egyház javának gyarapítására szánja. „1927 szeptember 3-án bevett, mint a műkedvelői előadás tiszta jövedelme 1400 lej.” „Az egyház javára rendezett műkedvelői előadásokból tiszta haszon 1010 lej.” (1928)

1926-ban feljegyzi, hogy: „A Magyar Párt központi irodája számára, mely a mai súlyos és a magyarságot elrománosítani akaró érdekek ellen oly fontos és költséges kitartással küzd, – bejött 410 lej.”

Az 1928., 1929. és 1930. években Ősz János évenként 1000 lejt esz-közöl ki a dicsőszentmártoni banktól az egyház részére. „A vármegyei bankból, Ősz János kérésére kiutaltak az egyház részére 1000 lejt.” (1929) „A dicsőszentmártoni banktól Ősz János kieszközölt 100 lejt.” (1930)²⁰

Az 1920-as években a falunak 216 kötetből álló népkönyvtára volt, tehát minden lakosra jutott legalább egy könyv. Ezek a könyvek nem csupán a könyvtárban porosodtak, hiszen a pap-tanító Ősz János buzdítására olvasták is őket. Ősz János tanítói munkásságával kapcsolatos írásos

²⁰ Részletek a küiküllőpócsfalvi református egyház *Aranykönyvében* található feljegyzésekből.

adatokat a küküllőpócsfalvi magyartanár, Gedő János tanulmányozta, az iskola irattárában található kérdőívek alapján, melyekből az Ősz Jánossal kapcsolatos adatokról jegyzetet készített. Ezeket a kérdőíveket a Magyar Párt küldte ki a tanítóknak. Sajnos, ezek a kérdőívek sok más, évtizedes dokumentummal együtt, az 1990-es évek elején egy „túlbugzó” helyi lakos könnyelmű tettének lettek áldozatai, aki egy, az iskolánál dolgozó takarítónő segítségével az iskola udvarán elégette a régi irattárat. Feltevődik a kérdés: szándékosság vagy tudatlanság állt a tett mögött? Egy 1922-ben készült kérdőív válaszaiból megtudhatjuk, hogy Ősz János előadásokat szervezett a faluban, ahol népköltészeti alkotásokat olvastak fel, szavaltak, énekeltek. A kérdőívre válaszolva ezt írja Ősz János: „ét izben tartatott felolvasást szép érdeklődés mellett. Kezdetben istentiszteletszerűen, énekel, bibliamagyarazattal, utána iskolások és ifjak által szavalt balladák, legendák, a változatosság okáért, közben cimbalom játékkal.”²¹ Humorára jellemző, hogy amikor egy kérdőívben a mellékfoglalkozásáról kérdezik, tréfásan megjegyzi: „lelkési teendők, egyházi vezetés, kántorság, tanító-ság, hogy melyiket nevezem mellékesnek, magam sem tudom.”

Gedő János a szüleitől hallott, Ősz Jánosra vonatkozó történéseket elevenít fel, amikor édesanyja elmondása alapján arról mesél, hogy amikor 1916-ban, a falut megszálló román katonák a tanítói irodából kivitték a magyar zászlót és a falu alsó végén lövésekkel lyukasztották ki, Ősz János e feletti fájdalomban nagyon sírt. A pócsfalvi szüretekről is mesélt az édesanyja: amikor a *tanárné* (Ősz János felesége) kiment a szőlőhegyre, nagy eső kapta el és mivel elegáns, sarkos cipőben volt, lehúzta és mezítláb jött vissza a faluba. Gedő Jánosnál találtam egy 1963-ból származó Köncei Ádámhoz írt, de el nem küldött levelet, melyben egy Ősz János emléktábla elhelyezésének szükségességét ecseteli, és ebben kéri Köncei támogatását. Magyar királyfalvához hasonlóan, Küküllőpócsfalván sincs tárgyi emlék, ami Ősz Jánosra emlékeztetné az utókort. Már a falusiak közül is csak néhány idősebb ember emlékszik az elődök elbeszéléseiből a falu pap-tanítójára.

Ősz Jánosról további írásos adatok fellelhetőek a küküllőpócsfalvi Szász G. Ferenc²² helyi, falusi gazdálkodó visszaemlékezéseit tartalmazó

²¹ Gedő János elmondása szerint Ősz János cimbalmozott.

²² Szász G. Ferenc 1893. október 2-án született Küküllőpócsfalván, 1985. augusztus 6-án halt meg. 1926 és 1932 között falubíró volt.

kéziratos füžeteiben. „Tekintettel, hogy iskolában jártam korábban mentem egy évvel az iskolában mikor 11 éves voltam már 5 osztályt kijártam, még kellett, hogy járjak iskolában amég betöltöttem a 12 évet, de mivel nálunk csak 5 osztály volt, kétszer jártam az 5-dik osztályt, segítségére voltam Ósz János tanító úrnak, sokszor kiküldött az 5-dik osztállyal az előszobába, hogy kikérdezzem ami fel volt hagyva. Az iskolába jó tanuló voltam, mindig az elsők között voltam. Ósz János tantó úr mindig mondta Édesapámnak. Hogy adjon felsőbb iskolába Nagyenyedre, mivel Ósz János tantó úrnak ott volt már az egyik fia János, már 1 éves volt Enyeden, de én mind pajkos gyerek, játékos voltam nem igazán volt kedvem tovább tanulni.”

Szász G. Ferenc feljegyzi, hogy esküvőjén Ósz János pap-tanító is részt vett; mi sem bizonyítja jobban Ósz János szeretetét a falu népe iránt. „Nem csináltunk nagy vendégséget, anyósom nem akart nagyra kiterjedni, a vendégségbe nem vettem részt édesapámék a rokonságba nagy gyász volt, mert sokan meghaltak a spanyol betegségbe [spanyolnáthában].” Részt vettek a vendégségben Ósz János pap-tanító és Seprődi János, kibédi származású zenetanár. „Seprődi János zene tanár éppen akkor volt itt a Tiszteletes úrnál, Ósz Jánosnál, így ők is ott voltak [...] elfértünk a kicsi házban.” Említést találunk arra vonatkozóan, hogy Seprődi János zenetanár nagy barátságban lévén Ósz Jánossal, szőlőst tartott fenn Küküllőpócsfalván, egy kb. 7 *vékás* területen, ezt a szőlőst Szász G. Ferenc sógorával együtt dolgozza *felibe*. Politikai változások következményeképpen 1926 tavaszán „a román liberális párt volt hatalman, megegyeztek a magyarpárttal, hogy minden községben alakítanak egy tanácsot és a tanács válasza meg az elnököt, ahol magyarok vannak többségben választhatnak magyar elnököt, minálunk a magyarság többségben volt és van a mai napig, úgy, hogy mi nálunk 5 magyar jutott be a tanácsba és 4 román, a román tanító és a magyar tanító hivatalból voltak jelölve, Ósz János mind felekezeti tanító, a románok részéről pedig egy Lackód községbeli Gainar Augustin.”

Szász G. Ferenc presbiteri tisztséget töltött be a küküllőpócsfalvi református gyülekezetben. A füzet második felében a templomban elhangzott beszédeit írja le, melyekből idézem az 1974-ben elhangzottakat: „Templom szentelés alkalmával 1974-dik évben Igen tisztelt Nagytiszteletű Esperes Úr tisztelt gyülekezet! [...] Református énekes könyvünkben dicséret és zsoltárok éneklése által felszentelik másodszer a mi gyönyörű

templomunkat amely kis templomunk épült 1907-ik esztendőben ezelőtt 67 esztendővel [...] Abban az időben mi Vámosgálfalvához tartoztunk, a tiszteletes úr Toth László magyarországi, karcagi születésű volt, nemigen jött mi hozzánk csak az úriszent vacsora kiosztásakor és a felnőtt hívek temetésénél vet részt. Ősz János 1901 év őszén mind állami tanító beköltözött a mi falunkba. Ősz János állami tanító megegyezett a református egyház vezetőségével, a mi kis földje volt a református egyháznak azt használatba vette és mind emlékszem még egy kis gabona képét is kapott. Abban az időben épült a mai lelkészi lakás, Ősz János tanító ezekért a javakért kántorizálta a gyermekeket, vallásra tanította és végezte az Isten tiszteletet minden vasárnap és ünnepnapokon orgonált is. Abban az időben nem volt olyan nagy pénz forgalom mind máma, a mi kis gyülekezetünkben de mégis a mi őseink is hozzájárultak, kinek milyen tehetsége volt, dolgoztak a mai lelkészi lakás és a mi kis templomunk felépítésén, nem zugolódtak, hanem hűségesen megjelentek mindenféle munkálatokon. Mi is élünk még, négy férfiú akik részt vettünk a mi kis templomunk felépítésén. A küküllőpócsfalvi református kis gyülekezet akkot is kivette részét az építkezésben, amint elébb említettem, legelőször 1902-ben a mai lelkészi lakást építette azután 1907-es évbe a mi kis templomunkat. Ezek mind Ősz János állami tanító idejében történtek. Később mind református lévita lelkész lett, volt Ősz Jánosnak egy lánya, aki most jelenleg Magyarországon lakik, foglalkozott a fiatalsággal és tanította őket szerepekre, színelőadásokat rendezett szép eredménnyel járt. Az imperium váltás után építettük a református felekezeti iskolát amelyben Ősz János is tanított egy keveset, tanította a magyar gyerekeket, amely iskolából lett a mai kultúrház.²³ Példát vegyenek a mai fiatalok is, az őseik és a szülőik is áldoztak, építettek, hogy legyen a mai nemzedék részére. Tehát nekik is ez a kötelességük, hogy jó karban tartsák és átadják az utánuk jövő nemzedéknek. Ősz János tiszteletes úrnak volt egy lakása ugyan itt, az Alszegeben, azt eladta és beköltözött az első világháború után Marosvásárhelyre az 1933-ik évben.”

„Igazi tanító-élet az Ősz Jánosé. Az ideális falusi tanító élete, aki napjait nem veszi el az apró emberi gondok között, sorsára s a falura, aho-va szerződik élete, nem lázadozva néz, mint ezt olyan gyakran látni, de a

---

²³ Ezt 2015 nyarán lebontották, helyére egyházi, közösségi ház épül.

szüntelen nemes gond és munkás szeretet szemével. A falu végtelen problémavilágában és beláthatatlan emberi színei között él. Nem kicsinek látja, hanem ellenkezőleg: bejárhatatlan nagyok a tért, hol munkálnia kell. És tudatában van annak, hogy a nemzet élete ott szerzi egészségét az elrejtőzött kis magyar faluban és ott is veszítheti el. Különösen ha ez a nemzet a magyar, amely oly sűrűn körülveve és oly veszélyesen elkeverve és más népekkel együtt” – írja Kovács László a *Csudatáska – Eredeti székely népmesék* 1941-es kiadásának előszavában. Ősz János aggodalmainak ad hangot a kor vidéki lapjaiban (a dicsőszentmártoni *Kükküllövölgyben*²⁴, a marosvásárhelyi *Székely Tanúgyben*²⁵): „Mert bizony-bizony hiszem: – írja 36 év előtti cikkében Ősz János kükküllőpócsfalvi tanító – Isten is veszni hagyja azt a népet, mely erejét, tudását, tekintélyét, befolyását kicsinyes, önző célokra, igaztalan ellenlábaskodásokra forgácsolja akkor, amikor a nemzeti állam, a nemzeti boldogulás elébbvitelére, annak jövőjét, biztosítását maga után vonó szép és nemes tettek megmunkálására összpontosíthatná” (Kovács L. 1941: 9).

A *Népújóság* 1998. október 30-i Stipendium rovatában pár soros ismertető jelenik meg Ősz János munkásságáról *Magyarkirályfalva fia, Ősz János* címmel, Kedei Zoltán festőművész tusrajzával illusztrálva (Böloni D. 1998).

Kedei Zoltán naplójának 1998. szeptember 30-i bejegyzésében a következő található: „Böloni Domokos felkért, hogy megrajzoljam Ősz Jánost és Seprődi Jánost.” Ezt követően, október 3-án ez a bejegyzés áll: „Ma egész nap Ősz János portréját rajzoltam.” Kedei Zoltán remek tusrajzán, az Ősz Jánost ismertető rovat kísérőgrafikájában Ősz portréja mellett népmesei elemek is szereplnek: királylány, paripa, szegény ember, öreganyó. „Szülőföldje jobban megbecsülhetné, szülőfaluja is többet tehetne emlékének életben tartásáért. Ki kellene adni meséskönyveit, Magyarkirályfalva iskolája vagy művelődési otthona, közművelődési vagy néprajzi köre felvehetné Ősz János nevét” – olvassuk a rövid cikk zárógondolataként. Sajnos, mindezekből a mai napig nem valósult meg sem-

²⁴ *Kükküllövölgy*. Társzerkesztők: Kedves József és Erdős Izidor. Főmunkatárs: Ágh Endre. Dicsőszentmárton, 1905–1906. Lásd Poptámas D. – Mózes J. 2000: 279.

²⁵ *Székely Tanúgy*. Nevelés-oktatásügyi közlöny. A Maros- Tordamegyei Általános Tanítótétel hivatalos lapja. Felelős szerkesztő: Máthé József. Kiadja: Adi Árpád. Marosvásárhely, 1899–1918. Lásd Poptámas D. – Mózes J. 2000: 279.

mi Magyarkirályfalván, olyannyira, hogy mára már magyar elemi oktatás sincs Ósz János szülőfalujában.

Vida Erika válogatásában és átdolgozásában 2011-ben, a marosvásárhelyi Mentor Kiadónál újra kiadására került a *Csudatáska*.

Elfeledett tanítói pálya? Ameddig találunk írásos feljegyzéseket, amelyeket megkísérelünk összegyűjteni és átadni a jövő nemzedéknek, nem beszélhetünk felejtésről.

Szakirodalom

BEKE Ödön

1942 Egy falusi tanító élettörténetéhez. Ósz János népmese gyűjteményének sorsa. *Erdélyi Helikon* XV. (4) 200–207.

BERDE Mária

1937 *Fótonfót királyfi. Eredeti székely népmesék.* (Hasznos Könyvtár, 20.) ÁGISZ Szövetkezet Közművelődési Szakosztálya, Brassó

BÖLÖNI Domokos

1998 Magyarkirályfalva fia, Ósz János. *Népújság* L. (217) okt. 30. 8.

BŐZÖDI György

1941 Ósz János: A csudatáska. *Kelet Népe* VII. szept. 8.

FARAGÓ József

1967 A mesegyűjtő Ósz János. *Igaz Szó* XV. (8) 215–223.

KEMÉNY János

2014 *Kakukkfiókák.* Pallas Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda

KOVÁCS László

1941 Bevezető a könyvhöz. Ósz János: *A csudatáska. Eredeti székely népmesék.* Gyűjtötte és feljegyezte őket Ósz János. Révai, Budapest, 5–18.

KÖNCZEI Ádám

1968 Egy elrajzolt pályakép. *Igaz Szó* XVI. (2) 271–275.

MAROSI Ildikó

1979 *A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládája (1924–1944)* I–II. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

ŐSZ János

1941 *A csudatáska. Eredeti székely népmesék.* Erdélyi Szépműves Céh, Kolozsvár

- 1969 *Az élet vize. Kisküküllő-völgyi népmesék.* Válogatta és az utószót írta Faragó József. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest
POPTĂMAȘ, Dimitrie – MÓZES Júlia
- 2000 *Maros Megyei Időszaki Kiadványok bibliográfiája 1795–1972.*
Maros Megyei Könyvtár, Marosvásárhely
- RÁDULY János
- 1969 Ósz János: *Az élet vize. Falvak Dolgozó Népe XXV.* (45) nov. 12. 5.
- 1970a Példaképünk: Ósz János. *Falvak Dolgozó Népe. XXVI.* (43) okt. 28. 4–5.
- 1970b A kibédi Ósz János irodalmi kör. *Tanügyi Újság.* nov. 10.
- 1978 *A vízitündér leánya. Kis-Küküllő menti népmesék.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár
- 2014 Seprődi János – 140. *Népújság.* aug. 21. (<http://www.e-nepujstag.ro/op/article/sepr%C5%91di-j%C3%A1nos-%E2%80%93140>)
- SZEMERKÉNYI Ágnes
- 1971 Ósz János. In: *Népi Kultúra – Népi Társadalom. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve V–VI.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 171–182.

**Amintirea lui János Ósz în regiunea Târnavei Mici.
Cariera uitată a unui dascăl**

Studiul conține date biografice ale culegătorului de folclor János Ósz (1863–1941), dascăl în comuna Chibed.

**The Memory of János Ósz in the Târnavei Mici Region.
The Forgotten Career of a Teacher**

The present study offers data on the biography of the folklore collector János Ósz (1863–1941), a teacher in the village of Chibed.

Filep Antal

A 20. századi magyar néprajz kolozsvári gyökerei. Györffy István és Banner János indulása

Nem kell különösebben indokolnom, ha a Kolozsvári Tudományegyetem 20. század elejének tudománytörténetünkre gyakorolt hatását nyomozom, miért szólok Györffy Istvánról (Karcag, 1884 – Budapest, 1939). Aligha vitatható, hogy a 20. század első felének legnagyobb hatású etnográfusaként tarthatjuk számon. Jelentőségét azon is lemérhetjük, hogy a társtudományok művelői körében máig tartósan visszhangot váltanak ki művei. Ugyan csak rövid időn át taníthatott professzorként. A tanszékalapítás első pillanatától doktorandusként maga köré gyűjtötte az ígéretes tehetségű ifjú kutatókat; Tálasi Istvántól Vajkai Aurélon át Lükő Gáborig sorolhatunk példákat. A Közgazdaságtudományi Karon tartott előadásai révén kapcsolta be a néprajzi kutatásba K. Kovács Lászlót, K. Kovács Pétert, Gunda Bélát. Ha más szakon már doktori szigorlatot tettek tehetséges fiatalok, de disszertációjuk néprajzi érdekű volt, munkáik kiadásával segítette az eredményeket felmutató kutatókat. Így tett Balogh Ilona és Fél Edit esetében. Hatása messze gyűrűzött, túllépte a Pázmány Péter Tudományegyetem kereteit. A debreceni és a szegedi egyetemi hallgatók köréből sokan a nyomába szegődtek. Érdemes Balogh István és Bálint Sándor példájára hivatkoznunk. Ne feledkezzünk meg Papp Lászlóról, a Kecskeméti Városi Múzeum kutatójáról, aki a népi jogéletet, a „hírös város” 17. és 18. századi levéltári anyagát (ami a II. világháborúban maradéktalanul megsemmisült) néprajzi szempontból tárta fel. Kecskemét és Kiskunhalas tanyarendszerét máig helytálló módon elemezte. Nevéhez fűződnek Kecskemét környékén az első késő középkori falufeltárások. Ugyan az egyetemi tanulmányait Szegeden végezte, Györffy István támogatását mindvégig élvezte. A táj- és népkutató táborozások idején Györffy István bevonta az irányító, meghatározó személyek körébe. Az 1930-as évek ifjú nemzedékének tagjai lelkesen csatlakoztak Györffy Istvánhoz, átvették szemléletét, módszerei újításait.

A kolozsvári egyetemi örökség számbavételekor joggal tárgyalhatnánk munkatársa, tanszéki utóda, Viski Károly (Torda, 1882¹ – Budapest, 1945) örökségét is. Nyilván nem véletlen, hogy a magyar néprajz első két szintézisének (az 1928-as népművészeti összefoglalónak² és az 1933-ban induló *A Magyarság Néprajza* I. és II. kötetének³) megteremtői közül ketten is a Kolozsvári Tudományegyetemről indultak szaktudományunk odaadó szolgálatára. A III. és a IV. kötet szerzői gárdáját Viski Károly is erősítette Szendrey Zsigmond (Szatmárnémeti, 1879 – Balatonfenyves, 1943) mellett, aki szintén Kolozsvárott készült fel kutatói pályájára. Nem lenne szabad megfeledkezniük Ébner azaz Gönyey Sándor (Kolozsvár, 1886 – Budapest, 1963) munkásságáról sem. A kincses város szülöttként szintén a Kolozsvári Tudományegyetemen szerzett képesítést. Ugyan Apáthy Istvánnál doktorált, ígéretes biológiai vizsgálatokat végzett, de az I. világháború után Györfly Istvánhoz fűződő egyetemi barátsága révén a Néprajzi Múzeum munkatársaként mint etnográfus teljesítette ki tudományos kutatói pályáját. Az 1920-as évektől az egyik legtöbb terepmunkát végző kutatónk volt. Hatalmas fényképanyaggal gazdagította a múzeumi archívumunkat. Ő indította el a néprajzi filmezést is.

Nem kisebb a jelentősége annak, hogy mind Györfly Istvánt, mind Viski Károlyt katedraalapítókként is tisztelhetjük.⁴ (Viski Károly kolozsvári egyetemi indulását most nem tárgyalnám, mert irodalmárként, nyelvészként végezte stúdiumait. Kezdetben folklorisztikai érdeklődést mutatott, amint azt Olosz Katalintól is tudhatjuk. Utóbb nagyszalontai tanár-

¹ Életrajzai 1883-at tüntetik fel Viski Károly születési événeként. Szülővárosa anyakönyvi bejegyzése szerint 1882. április 12-én született. A levéltári adatokat közli Olosz Katalin: Viski Károly balladagyűjtései a huszadik század elején. In: *Uő: Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2011, 9–70. 19, 21. A szerk. megj.

² A Prágában 1928-ban megrendezett nemzetközi népművészeti kongresszusra Bátky Zsigmond, Györfly István, Viski Károly reprezentatív összeállítást készített a magyar népművészet anyagáról. Ez már jelezte, hogy a szaktudomány felkészült egy nagyobb szintézis megalkotására. Megjegyzésre érdemes, hogy Viski volt a kezdeményező (Bátky Zs. – Györfly I. – Viski K. 1928a és 1928b).

³ Bátky Zs. – Györfly I. – Viski K. 1933. Érdemes arra utalni, hogy Viski Károly 1941 és 1943 között a négy kötetes teljes művet átdolgozva, átszerkesztve újra kiadta. Ennek az edíciónak nagy értéke, hogy az 1930 után megjelent szakirodalommal és a jelentősen gazdagodott rajz- és fényképgyűjteménnyel felfrissítette a szintézis dokumentációját (Viski K. 1941–1943).

⁴ Életműveiket két terjedelmesebb dolgozatban értékeltem (Filep A. 2009, 2012).

kodása idején Arany János nyelvének elemzése, Arany reáliáinak feltárása tette etnográfussá, vezette az anyagi kultúra vizsgálatára.) Meg kell jegyezni, hogy értesülesem szerint ugyan kortársak voltak, de Györffy és Viski között nem az egyetemi időszakukban szövődött barátság. A két évvel fiatalabb Györffy középiskolai évvészése miatt csak 1904-ben iratkozhatott be az egyetemre. Viski akkor már filológiai curriculumuma végén tartott. Györffy pedig a Matematikai, Természettudományi Karon végezte természetrajzi / biológiai és geográfiai stúdiumait. Értesülesem szerint Viski Károly egyik fivérével, Viski Jenővel barátkozott össze. Györffy tőle értesülhetett később arról, hogy a Nagyszalontán tanári hivatását gyakorló Viski Károly érdeklődése a tárgyi néprajz felé fordult. Györffy Istvánnak a Fekete-Körös völgyén végzett kutatásai során alakult ki életre szóló barátságuk. Pályám elején egyetemi hallgatóként, majd a Néprajzi Múzeum gyakornokaként viszonylag sokat beszélgethettem Gönyey Sándorral. Tőle tudom, hogy köztük jó viszony alakult Györffy Kolozsvárott töltött két szemesztere alatt. Emlékeit szívesen megosztotta.⁵ A természetrajz, a mai terminológiával a biológia szakon is, a geográfián is évfolyamtársak voltak.

Nem lenne szabad megfeledkeznünk arról, hogy a tárgyi néprajz művelői a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején következetesen természetrajz és földrajz szakterületen készültek fel etnográfusi, muzeológiai hivatásukra. A fizikai antropológiai kutatások akkoriban a Néprajzi Múzeumban kaptak intézményi bázist. A rassz jellegzetességekkel foglalkozó kutatók szívesen tettek közzé néprajzi megfigyeléseket, akár nagyobb dolgozatokat is publikáltak. (Példát adhat erre Semayer Vilibald és Bartucz Lajos életműve.) Másfelől az emberföldrajz (az antropogeográfia) segítette az etnográfia, különösen az anyagi kultúra kibontakozását, de ez a stúdium eléggé beágyazott maradt a természeti földrajz szemléleti, módszertani keretei között.

További külön vizsgálatot érdemelne annak a megállapítása, Györffy István mikor határozta el, hogy a néprajzi kutatásnak és a muzeológiának

---

⁵ Gönyey Sándor jellegzetesnek tartotta, hogy Karcagon középiskolás kamaszként az önálló tanyai életbe alaposan belekóstolt egyetemi hallgató elégedetlen volt az egyetemi menzával. Györffy az egykori kolozsvári piac Malomárok felőli oldalán szerzett egy kisebb üzlethelyiséget. Rendszeresen birkát vásárolt, és diáktársai számára is jutányos áron saját ízlése szerint főzött.

szenteli életét. Ugyanis Kiss Lajos, a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum néprajzi gyűjteményének megalapozója az egyik rádiónyilatkozatában még 1954 előtt úgy emlékezett, hogy 1904 kora nyarán, Budapesten egy kerthelyiségben véletlenül ismerkedett meg Györffy Istvánnal, aki elhívta az akkori néprajzi múzeumi kiállításra, javasolta, csatlakozzzék a néprajzi kutatók táborához, Hódmezővásárhelyen lásson néprajzi gyűjtéshez. Kiss Lajos akkor Budapesten színi iskolát végzett, ezután tért haza szülővárosába. Ám mielőtt valamelyik színtársulathoz szerződött volna, Tornyai János, a kiváló festőművész, atyai barátja rábeszélte, hogy a hódmezővásárhelyi ipar- és árumintavásár alkalmával felállítandó népművészeti tárlat anyaggyűjtését vállalja el. Az alkalmi kiállításból végül a Hódmezővásárhelyi Városi Múzeum született meg, aminek vezetője Kiss Lajos volt 1904 és 1912 között.⁶ (Ha már a kolozsvári gyökereket vesszük számba, nagyon is érdemes nyilvántartanunk, hogy Kiss Lajos is – mint annyi egykori kollégája – a Kolozsvári Tudományegyetem és az Erdélyi Múzeum-Egyesület szervezeti kereteire épített tanfolyamon készült fel a muzeológusi hivatásra. Az ifjú, még talán az „egyetem kapuja előtt várakozó” Györffy István néprajzi múzeumi kapcsolatait, tájékozottságát talán magyarázhatná az a közismert tény, hogy Bátky Zsigmond 1894/95-ös tanév folyamán a karcagi református gimnáziumi tanári karban tevékenykedett, Györffy István is diákja volt. (Bár kérdéses, a 10-11 éves kisdíák és közte akkor pályaválasztást meghatározó kapcsolat kialakulhatott-e? Lehetséges, hogy a kamasz korán túljutó, késmárki diák élményei váltak meghatározóbbakká.)

Györffy István 1906-ban, Karcagon írott múzeumszervezési felhívása is még a természetrajz- földrajz szakpárt studiózó egyetemi hallgató lelkes akciójaként értékelendő. A karcagi városi polgárok fogékonyságára vall, hogy 1907-ben a hírlapi cikkét önálló nyomtatványként is kiadták, terjesztették.⁷

Természetesen indokolnom kell, hogy miért vonnám be tárgyalásunkba Banner János (Székudvar [román neve: Socodor], 1888 – Budapest,

⁶ Sajátságos, hogy Ulrich Attila úgy tudja, hogy a találkozás Györffy és Kiss Lajos között már 1903-ban jött volna létre. Sőt az állítja, Györffy rábeszélésére tért volna vissza szülővárosába (Ulrich A. 2002). Kiss Lajossal való személyes és rendszeres beszélgetéseimben erről soha nem hallottam. A rádiónyilatkozatában elmondott történetet négy szemközt számomra ismételten elmondta.

⁷ Nagy Molnár M. 2015: 118. A hivatkozott helyen sajtósági mód Györffy István első helyen a helyi írásbeli források pusztulását tette szóvá, csak ezt követően tért rá a tárgyi emlékek gyűjtésére.

1971) személyét, hiszen a mai köztudat a Szegedi Tudományegyetem, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem ősrégészettel foglalkozó professzoraként tartja számon. Ám a Kolozsvári Tudományegyetemre joghallgatóként 1906-ban beiratkozó Banner János gyorsan a földrajz és történelem szakpárra váltotta curriculumát. Ugyan Márki Sándorral atyafiságban állt⁸, mégis Cholnoky Jenőnél, a Kolozsvárra 1905-ben kinevezett geográfus egyetemi tanáránál Békés város népi építkezéséről írott disszertációjával szerezte doktori fokozatát. A témát Cholnoky Jenő jelölte ki. Györffy Istvánnak a nagykun tanyáról írt néprajzi témájú doktori értekezése a geográfus professzor tetszését és mélyebb érdeklődését váltotta ki. (Abban is bizonyosak lehetünk, hogy az etnológiai tapasztalatokkal is felvértezett Cholnoky alaposan ismerte Györffy Istvánnak a doktori szigorlat előtt készített, a Nagykunság népi építkezéséről írt kiváló tanulmányát is.) Banner Jánosnak volt megbízható terepismerete Békésen. Elemi iskolai és gimnáziumi éveit Békésen nagynénjeinél töltötte. Emlékezésében hangsúllyal rögzítette: „...a téma tetszett, mert községi levéltári és helyszíni kutatások alapján újat és eredetit ígért.”⁹ Mindez arra vall, hogy a kolozsvári egyetemi közegben a népélet recens megfigyelése természetesen párosult a történeti adalékok összevetésével, vagy legalább a terepmunka eredményeit igyekeztek történeti adalékokkal szemléletesebbé tenni. Ehhez kiváló háttérrel biztosítottak az Erdélyi Múzeum-Egyesület különféle gyűjteményei. Györffy István, majd Banner János disszertációjából egyaránt fontos dolgozatok készültek a *Néprajzi Értesítő* számára.¹⁰

Banner János emlékiratából tudhatjuk, hogy gimnazista korától érdekelte a régészet. Látogatta is Pósta Béla intézetének előadásait, de régészetet egyetemi szakként csak szabadbölcészet keretében végezhetett

⁸ Erdész Ádám levéltár-igazgatótól kapott tájékoztatás szerint Márki Sándor még kiadatlan, 1892 utáni naplóiban megemlékezett Banner János egyetemi hallgatóval való kapcsolatáról.

⁹ Banner J. 1990b: 25. Az egyetemi tanulmányairól, Herrmann Antalnál végzett tanulmányairól az idézett hely 23–25. oldalai között nyilatkozott. (Noha 1989 után jelent meg, erősen válogatott szöveg, bár a sajtó alá rendező következetesen jelölte a kihagyásokat. Az eredeti kézirat magánkézben van.)

¹⁰ Györffy I. 1910, Banner J. 1911. Mindkét szerző utal a levéltári forrásokra, közzétett történeti okmánytárakra, Györffy nyelvészek nyelvtörténeti adalékait is idézte. Ugyan Györffy és Banner disszertációs témája nem fedte tökéletesen egymást. De nyilván hasznos és útmutató előzményként szolgált Györffy 1908–1909-es népi építkezési tanulmánya.

volna, amit egzisztenciálisan nem mert vállalni. Tanári oklevele és a doktori fokozata megszerzése után középiskolai tanárként Jászberényben vállalt gimnáziumi tanári állást, majd 1913-tól a Jász Múzeum szakképzett irányítójaként is tevékenykedett. Tanári és múzeumi munkája mellett folyamatosan visszajárt Kolozsvárra, hogy a Régészeti Intézetben, az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeiben tevékenykedjék. Módszeresen minden alkalmat megragadott, hogy az etnográfiai és az archeológiai ismereteit elmélyítse. Többek között a Néprajzi Múzeum továbbképző tanfolyamán is részt vett. Ezen Györffy István és Semayer Vilibald előadásait hallgatta.¹¹ A Kolozsvári Tudományegyetem 1914-ben néprajz és régészet szaktárgyakból végbizonyítvánnyal ismerte el tanulmányait. Amikor 1920-ban Szegedre költözött, ott folytatta középiskolai tanári tevékenységét, ami mellett a Szegedi Városi Múzeumban vállalt feladatokat. Móra Ferenc, Cs. Sebestyén Károly munkatársa volt. A múzeumi tevékenységét Móra halála után függesztette fel, amikor a főispán mellőzte az igazgatói pályázatát.

A húszas évek elejétől a harmincas évek derekáig rendszeresen tett közze a történeti etnográfia témakörébe vágó dolgozatokat a szegedi Régészeti Intézet még Kolozsvárott elindított *Dolgozatok* című kiadványsorozatában. A levéltárakban fennmaradt körözési levelekből kiváló viselettörténeti adalékokat publikált, de érdeklődését a 18. századi boszorkányperek sem kerülték el, hogy a tematikai színességét érzékeltethessem. Utóbb a régészeti ásatások alkalmával néprajzi megfigyeléseket is végzett.¹²

Nem tekinthető véletlennek, hogy a kolozsvári hagyományaira büszke Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1923-ban *Magyarország tárgyi néprajza, kapcsolatban az ország demográfiájával, különös tekintettel az Alföldre és Délmagyarországra* témakörben magántanárrá habilitálták. Az egyetemi Régészeti Intézet általa igyekezett

¹¹ Semayerről érdemes megjegyeznünk, hogy ugyan Sopron megyéből származott, és a fő érdeklődése a fizikai antropológia volt, ő állította össze az Erdélyi Kárpát-Egyesület múzeumi képes kalauzát 1902-ben, illetve 1904-ben. Nagybánya múzeumi gyűjteményeiről is adott közre kiadványt. Kalotaszegen pedig nagyobb terepmunkát végzett. Granasztói Péter meggyőzően elemezte Semayer terepkutatásra készített gyűjtési vezérfonalát, amit Györffy István kiválóan hasznosított (Granasztói P. 2015: 53). E helyen utal az irodalom előzményére, vö. Szilágyi M. 1984 munkájával!

¹² Most csak az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában nyilvántartott néprajzi munkáit sorolhatom fel: Banner J. 1913, 1923a, 1923b, 1925, 1928, 1929, 1933, 1990a. A felsorolás korántsem teljes.

biztosítani, hogy a régészet iránt érdeklődő hallgatók módszeres etnográfiai bevezetést kaphassanak. Az öregedő, élete vége felé járó Herrmann Antalt vele kívánták felváltani.

Feltételezhető, hogy Györffy István kolozsvári tanulmányi évében felfigyelhetett a Pósta Béla vezette Régészeti Intézet tevékenységére is. Tudnivaló, hogy kísérletet tett a középkori kunszállások régészeti emlékei feltárására. Igyekezett régészeti eszközökkel megismerni a hódoltság idején elpusztult nagykunsági falvakat. Pálóczi Horváth András régész kollégánk szisztematikusan ellenőrizte Györffy István jegyzetei, feljegyzései alapján az egykori terepbejárásait. Megítélése szerint máig korszerűnek tekinthető módon igyekezett felderíteni a középkori szállások, falvak helyét. Kísérletképpen ásátást is végzett. Késő középkori kerámiaanyagot tárt fel, amiről Kresz Mária ismételt elismeréssel nyilatkozott. (A 18. és a 19. századból ismert korsók, kanták közvetlen előzményeit lehet Györffy leleteiben felismerni.)

Györffy István pályakezdése körül a néprajz művelői általában biológiai, geográfusi stúdiumokkal készültek fel hivatásukra. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára egyben a fizikai antropológia kutatásának is szervezetszerű helyszínéül szolgált. Természetes, hogy a kutatóknak természettudományos alapképzettséget is kellett szerezniük.¹³ A geográfia ugyan magában foglalta az emberföldrajz témaköreit, ami a néprajz és a történetkutatás számos ágával szervesen összefüggött, de az alapképzés minden ízében természettudományos metodológiára épült. Magától értetődő, hogy tudományos gondolkodásukat az evolucionizmus határozta meg. Egyszerre hathatott a geológiai, az őslénytani fejlődéstudomány és a biológiai organizmusok evolúciója. Herman Ottó és Jankó János elmélyülő vitáiban ez különösen szemléletesen tetten érhető. A néprajzi tényeket mindketten a történeti források vizsgálata nélkül, morfológiai sajátosságaik alapján, evolúciós elméleti konstrukciókkal igyekeztek értelmezni. Jellegzetes az is, hogy Györffy budapesti egyetemi tanári kinevezé-

---

¹³ Pályakezdésem időszakában az idős kollégák elismeréssel szóltak Györffy embertani, élettani ismereteiről. A világháború kitörése után a nagyobb arányú mozgósítások idején a Néprajzi Tár munkatársainak betanította különböző, a szolgálatképességet kizáró betegségek tüneteit, egyben begyakoroltatta, hogy a sorozó orvosok milyen ellenőrző vizsgálati fogásokat alkalmaznak, és arra miként kell reagálniuk. Mosolyogva mondták el, hogy rajta kívül senkit nem is vonultattak be. Viszont őt a bécsi közös miniszterialás szervek mozgósították, különböző szakértői feladatokkal bízták meg.

sével párhuzamosan Herman Ottó hajdani munkatársát, Lambrecht Kálmánt bízták meg a pécsi egyetemi Néprajzi Intézet megszervezésével, aki az őslénytanban is jeleskedett, ám a szélmalom néprajzi monográfiaként is beírta nevét szaktudományunk történetébe. (Meg is kezdte előadásait, gyakorlatait, de rövidesen súlyosan megbetegedett, és 1936. január 7-én el is hunyt.)

Már az 1940-es évek vége előtt máig helytálló módon mutatott rá Tálasi István, hogy Györffy István életművének legfontosabb újítása az volt, hogy a természettudományi eredetű evolúciós konstrukciókkal, feltételezésekkel véglegesen szakított. A jelenkor és a múlt együttes, szerves vizsgálatát vállalta. A néprajzi jelenségeket, a tradicionális kultúra és az életmód egészét történeti jelenséggé is igyekezett értelmezni. A recens és a történelmi mozzanatokat szerves összefüggésekbe tudta helyezni. A jelenkori adatgyűjtés, megfigyelés mellett kitartóan vállalta a levéltári forrásfeltárás terhét, de nem hártotta el magától a forráskritika súlyos felelősségét sem. Tálasi István tökéletes összefoglalást adott tudománytörténeti szerepéről. Érdemes idéznünk: „Györffy István, a pesti egyetem első néprajzi professzora természettudományi képzettséggel indulva mindjobban a történelmi elmélyülés felé hajlott. Intuitív tudós, sokszor közvetlen tapasztalatból nagy, rendszerint értékes megállapításokat tudott levonni és történetileg igazolni, különösen a népi gazdálkodás és a település terén (pl. a kertés-városok). Őt tekinthetjük a történelmi néprajz munkaterülete alapvetőjének, munkásságával bebizonyította a főleg vidéki levéltárakban rejlő páratlan értékű néprajzi anyag szükséges feltárását.”¹⁴ Az 1922-ben megjelent *Nagykunsági krónika* (Györffy I. 1922) és az 1926-ban megjelent két nagy hajdúsági település néprajzi tanulmánya már módszertanilag kiértelt munkákként jelentek meg (Györffy I. 1926a, 1926b). Fűzzük hozzá különös hangsúllyal, hogy a kortárs szellemi élet nagy alkotó egyéniségei

¹⁴ Tálasi I. 1948: 14. A bibliográfiai adatok közlése mellett kötelességünk megjegyeznünk, a vállalkozás az 1945–1948 közötti időszak legígéretesebb kísérleteként indult. Nem kisebb célt tűztek ki, mint a hazai néprajzi kutatás szemléleti, módszertani revízióját, eredményei kritikai mérlegelését, a társtudományi kapcsolatok korszerű újjászervezését. Ám a pártállami diktatúra bevezetése első pillanatában a Néptudományi Intézetet felszámolta, a kutatók közösségét szétszórta, a Népkutatás Kézi Könyvének befejezését lehetetlenné tette. A vállalkozásból az egyes részfejezetek csak „különnyomat” formájában jelenhettek meg. Egyes fejezeteket néhány korrektúrapéldányként az országos könyvtárak kéziratáraitban igyekeztek megmenteni.

számosan hatása alá kerültek. Szekfű Gyula a magyar történelmi összefoglalójába oldalakat vett át az alföldi pásztorkultúráról írott fejezetéből. Móricz Zsigmond ugyanazokat a fontos szövegrészeket emelte be az *Erdély* trilógiájába. A település néprajzi koncepciója még ma is meghatározó. Az építészektől a szociológián és a geográfián át a történettudományig mindenkít megmozgatott. Sajátos módon 90 esztendő után is meghatározó. Den Hollander professzor, aki a II. világháború idején, Magyarországon nyugodt körülmények között kutathatott, Györffy egykori munkatársaitól alaposan megismerhette a néhány évvel korábban meghalt professzor munkásságát. Egyben alapos tereptapasztalatokra is szert tehetett. Den Hollander professzor munkái Györffy munkásságának nemzetközi jelentőségét is jelezhetik (Hollander, A. N. J. 1960–1961, 1980). Nem tekinthető véletlennek, hogy a hazai történettudomány jeles egyéniségei szorosan kapcsolódtak személyiségéhez, munkássága elveihez. Szabó Istvántól Benda Kálmánon át Paulinyi Oszkárig említhetnénk nagy egyéniségeket, akik történészkutatókként érdemben reagáltak Györffy István kutatásaira. Érdemes utalni arra, hogy a svéd etnológiában fel lehetett fedezni Györffy munkásságával összevethető párhuzamokat, olykor történetek hasonló kísérletek a német tudományosságban is. A rusticus rétegek levéltári forrásai felhasználására is alapozva a francia történetírás új tudománytörténeti korszakot nyitott, korábban nem ismert megközelítésben tárgyalhatta a társadalom, a művelődés és a gazdaság történetét. Képesé tette ez a francia történészeket arra, hogy az időben változó, ám folyamatosságot is felmutató életformát megragadhassák. Az Annales iskola érdeklődésében sok olyan mozzanat mutatkozik, ami foglalkoztatta Györffyt és követőit. Szerencsésebb helyzetben akár Fernand Braudel érdeklődésével rokonítható kutatások bontakozhattak volna ki. Az sem véletlen, hogy a harmincas évek fiatal történészei, szociológusai a hazai és külföldi példákon felbuzdulva ígéretes műveket alkottak például Nagykovács levéltári forrásai alapján. Az más kérdés, hogy az ifjú szakemberek engedtek 1945 után a diktatúrára törő politika csábításának, és emberileg is tönkretették magukat, nem találhattak vissza a kutatói műhelymunka autonóm és tiszta világához.

Tartozunk annak a jelzésével, hogy Györffy István természettudományos iskolázottsága olykor gátolta, hogy maga minden filológiai elemzést, mérlegelést megoldhasson. Az Eötvös Collegiumban végzett doktorandusza, Tálasi István vállalkozott arra, hogy teljes filológiai rendszerbe foglalja a történeti és a recens kutatások eredményeit. Egyetemi előadásait a szinté-

zis igényével dolgozta ki. De alapvető könyvei kiadását a tudománypolitika diktátorai ismételten megakadályozták. (Szerencsére sikerült a monografikus igényvel kidolgozott egyetemi előadásai kéziratát megmenteni.)

Az eddigi kutatás nem tett kísérletet arra, hogy Györffy István módszertani, szemléleti újításának, korszakos fordulatának gyökereit felderítse. Az egyik indítást maga a szülőváros, Karcag és a Nagykunság tágabb táji társadalma adhatta. Hiszen a kun szabadság, autonómia történelmi hagyományának ápolása, ébrentartása a helyi közösségek földesúri hatalomtól való függetlenségének forrása, szilárd fedezete volt. Ez tükröződik a *Nagykunsági krónikában* is. Nem kevéssé a helyi hagyomány és történelmi, népi tudat megerősítése eszközének is szánta Györffy István. Nincs itt a helye, hogy a Jászkunság redemptiós küzdelmeiről szólhassunk, de le kell szögeznünk, a történelmi hagyománynak a Jászkunság világában folyamatosan napi aktualitása volt. Györffy István ebben a közösségben szocializálódott.

Ugyancsak a történetiség igényét keltette fel benne az az élménysor, ami akkor érte, amikor édesapja megszakította vele középiskolai tanulmányait. Szinte teljes esztendőn át a családi gazdaság ökreit, szarvasmarháit kellett a tanyájukon elég rideg körülmények között tartani, teleltetnie. Szállására, az archaikus tüzelős ólba, óltanyába szívesen gyűltek össze naponta a környék öregjei. A nála időző nagy tapasztalatú személyek – amint ezt Szűcs Sándornak elmondta – estéről estére a 18. század végétől egymást követő országos és helyi változásokkal kapcsolatos élményeiket megosztották vele. Maga is alaposan ismerte gyermek- és kamaszkora valóságát, de vendégei beavatták az állandóan változó természeti, társadalmi, gazdasági körülmények során szerzett élményeikbe. Karcag, a Nagykunság és környező táj utolsó nyolcvan-száz évről alapos és plasztikus ismereteket szerezhettek. Megérezhette a 19. század sodrását. Az egyének ízes, élményszerű elbeszélései felhívhatták a figyelmét a folyamatos változások „ritmusára”. Magamnak Csongrádtól Gyórig, Mosonig sok hasonló élményem adatott. Meggyőződhettem a szabadon emlékezők előadásának dokumentatív erejéről, történelmi hitelességéről.

Nagyon jelentősnek ítéelhetjük Örsi Julianna kutatását, ami tisztázta Györffy István Kolozsvárra kerülésének körülményeit, rövid teológiai tanulmányait, életre szólóan meghatározó szucsági legációját, ahol megismerhette későbbi feleségét, Papp Annát (Örsi J. 2015a, 2015b). Nem sokkal később átiratkozott a Kolozsvári Tudományegyetem Matematikai, Természettudományi Karra, a természetrajz és földrajz szakpáron kezd-

te meg tanulmányait. A fiatalabb tanárokkal életre szóló barátságot kötött. Különösen bensőséges és folyamatos kapcsolata alakult ki Kelemen Lajossal. Minden bizonnyal ő lehetett az, aki felébresztette a mind elkötelezettebben a népelet kutatására készülő egyetemi hallgatóban, a leendő elhivatott tudósban a történeti források iránti olthatatlan érdeklődést. Amikor éppen hatvan éve, 1956 augusztusában, Kolozsvárott, az Unitárius Kollégiumban találkozhattam Kelemen Lajossal, nemcsak néprajzi tanulmányaimról, kezdeti recens és levéltári kutatásaimról érdeklődött, hanem igen nagy melegséggel, szertettel emlegette „Györffy Pistát.”¹⁵ Számomra akkor váratlanul a családtörténetre, genealógiára terelte a szót. Némi kritikai felhanggal nyilatkozott Györffy István genealógiai elemzéseiről. Nyilván nem az általa is támogatott, szervezett és szerkesztett egykori publikációkra vonatkoztak megjegyzései. Tudtommal zsidó származású családokon igyekezett segíteni olyan leszármazási táblák összeállításával, amelyek tartalmát nem lehetett hiteles forrásokkal cáfolni, ugyanis Györffy István a felmenőket, a tágabb rokonságot olyan településeken helyezte el, amelyek anyakönyveit az 1916-os hadba lépést követő harcok során megsemmisítették.

Beszélgetésünk során Kelemen Lajos eléggé hangsúlyosan kifejtette, hogy ő maga a harmincas évekig módszeresen gyűjtötte a népeletre vonatkozó levéltári adalékokat. Hozzáfűzhetjük, terepi megfigyeléseket is tett. (Múzeumtörténeti tény, hogy az általa felfedezett, kimerítően publikált, a mohácsi vész évéből származó ádamosi mennyezetet is a Néprajzi Múzeum őrizte hosszú évtizedeken keresztül.) Találkozásunk alkalmával Kelemen Lajos elmagyarázta, akkor hagyta abba a történeti etnográfiai adatgyűjtését, amikor Szabó T. Attila a harmincas évek elején ebben az irányban speciális érdeklődésével rendszeres munkába fogott. Természetesen mondta, hogy az addig gyűjtött adalékait is átadta Szabó T. Attilának. Kézenfekvő és a *Genealógiai Füzetek* megerősíthetnek bennünket abban, hogy Kelemen Lajosnak kulcsszerepe volt Györffy szemléleti, módszertani tájékozódásában. Örsi Julianna fentebb hivatkozott közleménye megerősíti korábbi feltételezésem (Örsi J. 2015b: 134–135). Tudomásom van arról, hogy Györffy Kolozsvárról való elkerülése után levelezéssel igyeke-

---

¹⁵ Korábban írtam Györffy és Kelemen Lajos kapcsolatáról. Nem először fordult elő, adalékaimat nem idézték, nem használták fel. Vö. Filep A. 2009: 519.

zett fenntartani kapcsolatát Kelemen Lajossal. Nemes feladat lenne e fontos dokumentumok lehető teljes közzététele.

Györffy István genealógiai érdeklődésének lehetett sajátos, a karcai rokonság státusával összefüggő oka. Elődei a Jászkunság redemptiója után költöztek a kiváltságolt nagykunsági településre. Az irredemptus státus a 20. század elején is még presztízsveszteséggel járhatott. A nemesség igazolása ezen előnyösen változtatható. A családtörténeti vizsgálódás levéltári jártasságot, forrásismeretet kívánt. A természettudományi képzettség mellé ajtót nyitott a filológiai módszerek felé.

Bizonyosan hathatott rá Márki Sándor is, aki ugyan történész professzori kinevezést kapott Kolozsvárott, de egész pályáján megtartotta aktív geográfiai érdeklődését is, publikált földrajzi, térképtörténeti tanulmányokat, írt geográfiai tankönyveket, volt érzéke a történeti földrajzhoz, pályája elejétől foglalkoztatta a tájöldrajz/tájtörténet. A naplóinak nem régen megindult kiadásából világosan meggyőződhetünk arról is, hogy aktívan érdeklődött az etnográfia iránt. Hunfalvy Pál kedves professzora volt. Márki ott bábkodott a magyar Néprajzi Társaság alapításánál is (Márki S. 2015). Korai és jeles, 1877-ben megjelent munkája a Fekete-Körös völgyéről, vízmentéről a népelet, a néprajz iránt mind elmélyültebben érdeklődő geográfushallgató figyelmét a történetiség felé terelhette, de maga a Fekete-Körös menti táj iránt is érdeklődést kelthetett (Márki S. 1877). Ez a korai munka közvetlen előzményül szolgált Györffy István Dél-Biharban és a Fekete-Körös völgyén végzett rendkívül jelentős vizsgálatainak, erről szóló tanulmányosorozatának.¹⁶ Ugyan Györffy István a második évfolyamát már Budapesten kezdte és a tanári oklevelét is ott szerezte meg, az Alföld és Erdély kapcsolata történeti és néprajzi problematikaként egyaránt folyamatosan foglalkoztatta.

Györffy érdeklődését a történeti etnográfia irányában ösztönözhatta Takáts Sándor (Komárom, 1860 – Budapest, 1932) munkássága is. Ugyan a nagy gyűjteményes kötetei csak az 1910-es évektől jelentek meg, de írásai folyamatosan a kor kedvelt hírlapjaiban tárcacikkékként megjelentek. Témaválasztásával, anyaggyűjtésével, stílusával abba az irányba mutatott,

¹⁶ Granasztói P. 2015. Granasztói Péter kiemelkedően gondos tanulmánya teljességre törekvően felsorolta Györffy István Dél-Biharra és a Fekete-Körös völgyére vonatkozó dolgozatait. Ez felment bennünket az alól, hogy itt ezekkel részletezően foglalkozzunk. Györffy I. 1912, 1914, 1915–1916, 1986. Györffy István Fekete-Körös vidékén végzett kutatásairól példaadó módon adtak számot Gebauer H. – Granasztói P. – Katona E. 2013.

ahol a história és az etnográfia szervesen összekapcsolódhat. Tárgyalás-módja előképet adott a *Nagykunsági krónika* megírásához, sajátos szépirodalmi rangú megfogalmazásához. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ezzel párhuzamosan gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti adatközlések is megszorodtak, a nyitott szemű etnográfusnak mind több hasznos párhuzamot kínáltak. Nyilván nem volt ismeretlen a pályakezdő Györffy István előtt Tagányi Károly (Nyitra, 1858 – Budapest, 1924) munkássága sem, az etnográfia iránti nyitottsága, mondhatni – mai kifejezéssel élve – módszeres európai etnológiai tájékozódása. Az sem véletlen, hogy 1920-ban Tagányi Károlyt választották a Néprajzi Társaság elnökévé. E tisztet haláláig, 1924-ig közmegelegedésre, rendkívül nehéz körülmények között betöltötte. Ha az egykori jegyzőkönyveket tanulmányoznánk, megbizonyosodhatnánk, hogy ebben Györffy Istvánnak is szerepe lehetett, hiszen már korábban választmányi tagként tevékenykedett. Tagányi közreműködésével éppen Györffy István kolozsvári egyetemi évében befejeződött Szolnok-Doboka megye hét kötetre rúgó, nagy monográfiája. Ez a munkálat is hozzásegíthette Györffy Istvánt, hogy például Kolozs megye középkori nemzetiségi viszonyait vizsgálja, megkísérelje rekonstruálni, s erről térképet is szerkesszen. A Tagányi Károllyal való rendszeres találkozás lehetővé tette, hogy a Kelemen Lajostól kapott indítatásokat Györffy István tovább fejleszthesse.

Hangsúlyoznunk kell, hogy Györffy István egyáltalában nem lett hűtlen a Kolozsvári Tudományegyetemhez. Friss diplomásként visszatért. Doktori értekezését a távozása után kinevezett új geográfusprofesszorhoz, Cholnoky Jenőhöz nyújtotta be. Ekkor már Györffy István elkötelezte magát végérvényesen az etnográfia mellett, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára, azaz a Néprajzi Múzeum szolgálatában állt, előbb gyakornok volt, majd segédorré nevezték ki. Maga nyilatkozott arról, hogy a néprajzkutatásért, a muzeológusi hivatásért tudatosan vállalta a lemondást, példaként említette, hogy lehetett volna Karcagon gimnáziumi tanár, vagy Kolozs megye levéltárosa is akár.¹⁷ Rendkívüli aktív és tudománytörténetileg máig ható vizsgálatok sorozatát végezte. Doktori disszertációja Karcag és a tágabb nagykunsági környezet népi építkezésének alapos elem-

¹⁷ Örsi J. 2015a: 30. Az esetleges levéltárosi megbízás, kinevezés háttérben nyilván a szorgalmas kutatói tevékenysége állhatott. Az idézett helyen Györffy Odüsszeuszra való utalása magasrendű elhivatottságról, elkötelezettségről vall.

zése után a Nagykunság tanyarendszerét dolgozta fel. Jellemző módon a munka bevezetéseként gondosan megszerkesztett történeti elemzést is adott, hogy a településtörténeti háttérrel, összefüggésrendszerrel érzékeltesse. Disszertációjának anyagát a *Néprajzi Értesítő*ben közzé is tette. Utaltunk rá, hogy Banner János is tanúsította, hogy Cholnoky professzor, aki az antropogeográfiának, az emberföldrajznak is avatott mestere volt, nagy örömmel, meglelégedéssel fogadta Györffy István értekezését. Érdeemes tudnunk, hogy Cholnoky a Távól-Keleten, Kínában, Belső-Ázsiában tett földrajzi expedíciós kutatásai során a nagy természetföldrajzi vizsgálataival mellett etnológiai élmények részesévé vált. Nyitottá vált a hazai néprajz, etnogenezis kérdései iránt is. Bepillantatható a sztyeppe népek életébe. Ez vezette az úgynevezett turáni gondolat világába, kulturális mozgalmába. Györffy elkötelezett turkológiai érdeklődése is ebbe az irányba mutatott. A kun hagyományok is a sztyeppe nomádok kulturális hagyatékának keresésére sarkallták. Györffy számára ez is a történelmi távlatok kutatása irányába adott ösztönzést.

Banner János Györffy István doktori értekezése sikerén felbátorodott, és Békés város népi építkezéséről készített feldolgozást, ami szintén napvilágra került (bár rövidített változatban) a *Néprajzi Értesítő* lapjain (Banner J. 1911). (Tegyük hozzá, Békéscsabán néprajzi tanulmánygyűjteményében évtizedekkel később ezt a művét is ismét megjelentették.)¹⁸ Banner János emlékiratában még egy fontos megjegyzést tett. Amellett, hogy Györffy disszertációját előképként említi, a békési helyválasztást a város jó levéltári anyagával indokolta. (Békés a 16. századtól iskolafenntartó mezőváros volt. 1948-ig nagy becsben tartották irathagyatékukat. A „fordulat éve” körül a becses irathagyaték legértékesebb részét megsemmisítették.) Banner vizsgálataival közel egy időben látott munkához Györffy a Fekete-Körös völgyének magyar szigettelepüléseiben. Györffy István – amint ez dolgozataiból kitűnik – a községekben fennmaradt történeti feljegyzések adalékaiból rendszeresen idézett. Bár a Fekete-Körös völgyéről megjelentetett dolgozatokban a levéltári adalék és a recens meg-

¹⁸ Banner J. 1972. Ennek a gyűjteményes kiadásnak a szerkesztője Becseji József volt, aki akkoriban Lettrich Editnek, a magyar társadalomföldrajz nagy megújítójának aspiránsa volt. Lettrich Editnek rendkívül eleven kapcsolata volt a kortárs etnográfusokkal. Társadalomföldrajzi oldalról magisztrális munkákkal gazdagította a néprajz és a geográfia kapcsolatait. A földrajz oldaláról újszerűen értékelte Györffy és tanítványai, az újabb nemzedék tagjainak településnéprajzi eredményeit.

figyelés még nem szervesült olyan mértékben, ahogyan azt a *Nagykunsági krónika* szövegében olvashatjuk. Figyelemre méltó az is, hogy a Tenke és a Belényes közötti magyar községek kultúráját az Alföld és Erdély művelődéstörténeti viszonyrendszerében kísérelte meg értelmezni. Ha nem is juthatott végleges eredményekre, a néprajzi emléanyag interpretálásának igényessége is előremutató, amit messzemenően méltányolnunk kell.

Amint Granasztói Péter, Gebauer Hanga és Katona Edit¹⁹ kutatásaiból világosan látszik, Györffy István alapos kutatásokat végzett a magyar települések román szomszédságában is. Érdeemes hangsúlyozni, hogy a Múzeum munkatársaként, egyetemi oktatóként, professzorként egyaránt mindenkit buzdított a szomszédos nyelvek elsajátítására. Ő maga bizonyosan kiválóan megtanult románul, törökül. Lükő Gábor mellett a vele együttműködő kutatók közül Balogh István is kitűnően elsajátította a román és a bolgár nyelvet. Tálasi István szülőhelye, a rangos középkori mezőváros, Laskó okán a környék nemzetiségének, a horvátok nyelvében mélyedt el, de alapképzettségéhez hozzátartozott a turkológia és a germanisztika is.

Tiszteletre méltó következetességgel múzeumi, majd egyetemi munkája mellett ernyedetlen szorgalommal járta a vidéket. A mindennapok hagyományos tevékenységétől a vásárok kavargásáig igyekezett a lehető legtöbb helyen jelen lenni, megfigyelni, dokumentálni. Ha kellett kérdezőként, fényképező kutatóként, résztvevő megfigyelőként nagyszerűen megállta a helyét. Az idős, vidéki levéltárosok csodálattal nyilatkoztak még az ötvenes, hatvanas években rendkívül kitartó, elmélyült levéltári bűvárlatairól is.

Egykori hallgatói egybehangzóan vallottak arról, hogy nehezebbre esett az egyetemi professzori prelegálás. Viszont igyekezett diákjait hétről hétre vidékre vinni. Maradandó élménnyé tette a terepkutatást, a közgyűjtemények látogatását. A levéltári dokumentumoktól az élő emlékezetig a valóság elemzésével igyekezett növendékeit szerves világlátáshoz juttatni. Kutatói érdeklődését, pedagógiai önzetlenségét is érdemes jellemezni. Tálasi István hozzá nyújtotta be a harmincas évek derekán néprajzi témá-

---

¹⁹ Granasztói P. 2015. Granasztói Péter nemcsak Györffy István Fekete-Körös völgyi kutatását, többek között a helyi történeti adalékok feltárását foglalta össze, de ismerteti a Néprajzi Múzeumban felállított, a Fekete-Körös mentén végzett kutatásokat bemutató kiállítást, a Várasfenesre készült állandó tárlatot, illetve az ezek anyagából készített vándorkiállítást is. Tanulmánya közli a Fekete-Körös völgyéről készült Györffy tanulmányok könyvészeti adatait. (Ezért e dolgozatban ezekre nem tértem ki.)

jú doktori értekezését. A Kiskunság népi állattartását dolgozta fel, miután a korábban elkészített turkológiai disszertációjának megvédése szubjektív okokból lehetetlenné vált. Amint az a feldolgozásának a két megjelent változatából jól látszik, egyszerre adott számot a kiskunsági levéltárak állattartásra vonatkozó 200–250 éves irathagyatékáról és a pásztorok, a földműves gazdák akkor még eleven gyakorlatáról. Tálasi István egyetemi előadásai során gyakran kiemelte, egyes jelenségekre azért tudott olyan kérdéseket feltenni, amivel a kortárs adatközlők már elhomályosult emlékezetéből előhívták a gyakorlatból évtizedekkel korábban kiveszett mozzanatok emlékeit. Ugyanis a helyi levéltári forrásokat előzetesen alaposan megismerte, elemezte. Azok ismeretében vezette az adatközlőkkel való társalgását.

Érdeemes még egy sajátos és jellemző tényrt rögzítenem, ami Györffy Istvánt kiválóan jellemzi! Tálasi Istvánnak kutatásai során nem volt lehetősége fényképeket készítenie. Györffy István emberi és egyetemi tanári, szaktudósi etikusságát, önzetlenségét jelzi, hogy az Eötvös Collegiumban végzett sokoldalú tanulmányok után vidéken tanárkodó disszertációjával a nyári vakáció alatt az egész Kiskunságot bejárta, és minden elérhető helyen maga készítette el a szükséges fotódokumentumokat.

Nem is csak a hagyomány izzgatta, akár recens megfigyeléseket tett, gyűjtéseket végzett, akár a levéltárban kutatott. Mélyen meg volt győződve, hogy a tudományos elemzéseinknek, eredményeinknek aktuális tanulságai vannak, amivel a gyakorlat szakembereinek és a politikai vezetőknek mindenkor számolnia kellett volna, és amit a jelenben is, a jövőben is figyelembe kellene venni. Amikor 1938-ban az Anschluss miatti rémületén túljutott, emlékirattal fordult felelős kormányzati tényezőkhöz. Ebben a múlt és a kortársi valóság együttes mérlegelésével a jövő érdekében éles kritikát gyakorolt. A népi kultúra közismertté tételére tett javaslatait szokták idézni. Legalább ennyire fontos számunkra, hogy a 18. századtól lezajló modernizáció, gazdasági átalakulás és környezetváltozás mérlegét, kritikáját is elvégezte. Emlékiratában a történelmi mérlegelésnek fontos és nélkülözhetetlen aktualitású üzenete volt. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a jogtörténetünk egyik jeles megújítója, Bónis György a Kolozsvári Tudományegyetem, majd a Bolyai Tudományegyetem professzora (többek között Tárkány Szücs Ernő mestere) is Györffy István tágabb tanítványi köréhez tartozott. Aligha tekinthető véletlennek, hogy amikor 59 éve politikai koholmányok alapján kizárták az egyetemi oktatásból, levéltá-

rosi munkája mellett az etnológia klasszikusainak kézikönyveit ültette át magyar nyelvre.

A Györffy István által megindított kutatások nemzetközi szinten is kiemelkedő eredményekhez vezettek. A hazai tudományosságon belül is és az egyetemi életben egyaránt tekintélyt biztosított magyar etnográfiai kutatásoknak. Az interdiszciplináris együttműködés abban is megnyilvánult, hogy amikor a diktatúra fontos néprajzi vállalkozásokat ellehetetlenített, a történeti és a szociológiai kutatások vezetői emeltek szót. Így történt ez akkor is, amikor az Átány monográfia magyar nyelvű kiadását megakadályozták. Ugyan a tudománypolitika téves döntésén nem változtathattak, de Benda Kálmántól, Szabó Istvánon át Wellmann Imréig a szerzői kéziratok alapján a történettudomány tudós képviselői konferenciákat rendeztek, és a „korrekt parasztokat” bemutató hatalmas mű mellett tüntetően kiálltak. Ők valamennyien Györffy István tisztelői voltak. Benda Kálmánról ma már kevesen tudják, eredetileg etnográfusnak készült. Györffy István ajánlásával vették fel az Eötvös Collegiumba. A korábban tudatosan szétszórt Domanovszky és Mályusz tanítványok számára Tálasi István vezetésével az úgynevezett Anyagi Kultúra Kutató Munkaközösség biztosította a szakmai összefogás lehetőségét. Ez alkalmat adott mind az etnográfusok, mind a történészek számára, hogy Györffy István szemléleti, módszertani örökségét ébren tarthassák, továbbfejleszthessék. Ehhez Györffy nagy tisztelője, egykori támogatója, Erdei Ferenc akadémikus, akkor miniszterelnök-helyettes, és a Földművelési Minisztériumban nagy befolyással tevékenykedő Lázár Vilmos nyújtott politikai támogatást. Ebből az interdiszciplináris együttműködésből nőtt ki a néprajzi szempontból is értékes folyóirat, az *Agrártörténeti Szemle*.

Györffy István váratlanul elhunyt 1939-ben. A lassan nyolcvan éve bekövetkezett tragikus veszteség ellenére máig folyamatos és töretlen maradt az az érdeklődés, amit úttörő módon, nagy intuícióval elindított. Ugyan a néprajz egésze lassan eltávolodott a természetföldrajz evolucionista felfogásától, de éppen a történelmi, társadalmi elmélyülésével sok segítséget kínált az emberföldrajz művelőinek és a mind gazdagabb eredményeket hozó társadalomföldrajzoknak. Talán nem függetlenül Györffy István úttörésétől, újabban mind határozottabban bontakoznak ki a történeti földrajz új, korszerű törekvései is.

Fel kell tennünk a kérdést, van-e ma aktualitása a történeti etnográfia kutatásának? Élő-e Györffy István öröksége, vagy csak a tudománytörté-

net egy már meghaladott mozzanata? Ugyan a néprajz és a kulturális antropológia számos új problémát vetett fel, szemléleti és módszertani gazdagodással ajándékozták meg szakkutatásunkat, meggyőződéssel vallhatjuk, a történeti néprajz időszerűsége csak nőtt. A 20. század és a jelenkor roppant nagy életforma változása, gazdasági, társadalmi átalakulása parancsolóan írja elő, hogy mélyedjünk el a népelet, a hagyományos gazdasági, szellemi kultúra, a tradicionális társadalmaink történeti etnográfájának elemző vizsgálatában! Egyfelől a korábbi kortársi vizsgálataink, következtetéseink revízióját csak a történeti források néprajzi szempontú elemzésével végezhetjük el. A rusztikus rétegek életformájának, kultúrájának ismerete az egyetemes társadalomtudomány és művelődéstudomány számára nélkülözhetetlen. A történeti néprajzi és a történeti antropológiai vizsgálatok nélkül közösségeink helyzetét képtelenek lennénk helyesen meghatározni, nélkülük korunk égető problémái nem tárhatók fel, nem lehet megérteni aktuális feladatainkat. A közelmúlt nagy egyéniségei, Balogh István, Bálint Sándor, Takács Lajos különböző monográfiái ma is eleven útmutatásul szolgálnak, tudománytörténeti örökségünk nemzetközi súlyú életművei. Érdemes arra is figyelniük, valamennyien a társtudományainkban is elismert alkotó egyéniségek. Csak röviden utalhatok Balogh István nagy elismeréssel fogadott művészettörténeti, irodalomtörténeti munkáira. Ugyanezt elmondhatjuk Bálint Sándor és Takács Lajos más irányú nyitottságáról is. Úgy ítéljük, Györffy István kolozsvári gyökerei ma is eleven hajtásokat táplálhatnak. Nemzetközileg a mikrotörténet irányában is volna bőségesen mondandója a korszerű, a történetiséggel következetesen számot vető etnográfájának/európai etnológiának.

Érdemes volna kutatni, hogy Györffy István későbbi múzeumi és professzori működése alatt milyen kapcsolatban volt a partiumi és az erdélyi kutatókkal, tágabban a romániai tudományossággal. Tanítványai között nyilván kell tartanunk a tragikus sorsú, rendkívül tehetséges Mikecs Lászlót, Nagy Ödönt, Kovács Ágneszt és testvérét, Szentimrei Juditot.

Ugyan Györffy István 1939-ben elhunyt, de az általa kezdeményezett táj- és népkutató táborok kezdeményezése követőkre talált Erdélyben. Az Erdélyi Tudományos Intézet és az Államtudományi Intézet keretei között az egyetemi hallgatók bevonásával számos kutatási akciót kezdeményeztek. Közülük többnyire a tövisháti, a borsavölgyi és a bálványosváraljai kutatásokat idézik leggyakrabban. Györffy István egykori munkatár-

sai, doktorandusai, tanítványai vezetőkként, résztvevőkként egyaránt jelen voltak. K. Kovács László, Tálasi István, Vajkai Aurél működtek közre rendszeresen. Ezek a terepmunkák olyan egyéniségeket indítottak útra, mint Imreh István, Kiss András, a folkloristaként-etnográfusként induló Eötvös-kollégista Köpeczi Béla. A szervezett kutatói vállalkozások jól ötvözték a táj- és népkutató táborok módszereit az *Erdélyi Fiatalok* eljárásaival, s adaptálták Gusti professzor falukutatásának eljárásait. Ezek a kutatások messze túlterjeszkedtek a néprajz tematikáján. Viski Károly utóda, a néprajz kolozsvári professzora Gunda Béla lett, aki Györffy István hallgatója, doktorandusa volt, és a Közgazdaságtudományi Kar hallgatói közül vált a néprajz művelőjévé, amint K. Kovács László és K. Kovács Péter is az ottani Györffy növendékek közé tartozott.

Ha a Kriza János Néprajzi Társaság nagyszerű tudománytörténeti kiadványaira gondolok, akkor csak röviden kell utalnom arra, hogy kedves rokonom, néhai Hantos Gyula, a geográfia professzora a fenti folyamatokból nem vett észre semmit. Ez nyilván az egykori földrajzi iskola körlátaiból fakad. Györffynek a szálláskertes településekkel kapcsolatos kutatása máig hatóan az egész magyar tudományosságot évtizedekre megmozgatta. Noha Györffy István és Viski Károly Bátky Zsigmonddal hármasban tervezték meg a szintézis s a tárgyi néprajz összefoglaló köteteit, és bár 1920-tól együtt is dolgoztak a Néprajzi Múzeumban, mégis Bátky a néprajzi szintézis településnéprajzi összefoglalójában, amit az Építkezés fejezet bevezetéseként fogalmazott meg, lemondott a szálláskertes települések érdemi tárgyalásáról. Noha a szövegezés idején az egész hazai tudományosságot lázban tartották Györffy újszerű, a történeti forrásokra is alapozó, de a recens adalékokat sem elhanyagoló tanulmányai. Bátky nem tudta a konzervatív ismeretrendszerébe elhelyezni a külföldi irodalom anyagából nem ismert településnéprajzi, településtudományi megközelítést. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a korábbi, a jelenkorra koncentrálnak morfológiai vizsgálatokkal szemben Györffy István a néprajzi jelenségekben a történelem dinamikáját is megragadhatta, sőt ezen túl a közösségek szerves működésének elemzéséhez, megértéséhez is kulcsot kínált. Ebben Bátky Zsigmond nem igazán követte.

Szakirodalom

BANNER János

- 1911 A békési magyarság népi építkezése. *Néprajzi Értesítő* 12. 129–143.
- 1913 *Erdély leírása a XVII. században, Bzenszky Rudolf Syllogimaeáinak földrajzi része: 1. könyv 1–11. prolegomena* (fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Banner János). Novotha Ny., Jászberény
- 1923a *Tarcsai halászok közt*. Körösvidek Ny., Békéscsaba
- 1923b *Török rabságban: Kovách János káplár viszontagságai 1787–1791*. Délmagyarország Ny., Szeged
- 1925 *Tűzoltás a XVIII. Században*. [Gruber Ny.] [Békéscsaba],
- 1928 *A szegedi boszorkányok*. Hírlapkiadó, Szeged
- 1929 *A békési pásztorok élete a XVIII. században*. (A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára) Városi Ny., Szeged
- 1933 *A békési községi levéltárban őrzött litterae currentales viselettörténeti adatai*. (A Szegedi Alföldkutató Bizottság Könyvtára) Városi Ny., Szeged
- 1972 *Banner János öt békési tanulmánya* (válogatta, sajtó alá rendezte Becsei József). (Bibliotheca Bekesiensis) Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola, Békés Nagyközség Tanácsa, Békéscsaba [Gyoma]
- 1990a *Apátfalva néprajzi vázlat*. (A makói múzeum füzetei) József Attila Múzeum, Makó [Szeged]
- 1990b *Békés–Kolozsvár–Jászberény–Szeged (Banner János emlékiratai 1945-ig)* (Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból, 15.) Sajtó alá rendezte Jankovich B. Dénes. Kiadja a Békés Megyei Levéltár, Gyula
- BÁTKY Zsigmond – GYÖRFFY István – VISKI Károly
- 1928 a *Magyar népművészet*. A bevezető szöveget Viski Károly írta, az ábrákat magyarázó jegyzéket Bátky Zsigmond és Györffy István írta. Egyetemi Nyomda, Budapest
- 1928 b *L'art populaire Hongrois*. L'introduction de cet ouvrage est due á Charles Viski. Les notes explicatives des figures á Sigmund Bátky et Étienne Györffy. Imprimerie de l' Université, Budapest
- 1933 *A magyarság tárgyi néprajza*. I–II kötet. Sajtó alá rendezte Czakó Elemér. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest

FILEP Antal

2009 Györffy István élő öröksége. 125 éve született, 75 éve hunyt el a magyar néprajz klasszikus mestere. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 19.* Sátoraljaújhely, 517–537.

2012 Viski Károly, a magyar néprajz tudós professzora. In: Kováts Dániel (szerk.): *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 22.* Sátoraljaújhely, 417–438.

GEBAUER Hanga – GRANASZTÓI Péter – KATONA Edit

2013 *Erdélyen innen Alföldön túl.* Néprajzi Múzeum, Budapest

GRANASZTÓI Péter

2015 Biharlonkától *A magyarság néprajzáig* – Györffy István és a Fekete-Körös völgyi gyűjtés. In: Örsi Julianna (szerk.): *A Jászkunság tudósai.* 2. kötet. (Jászkunság Könyvtéka, 4.) Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Szolnok, 50–72.

GYÖRFFY István

1908–1909 A Nagykunság és környékének népies építkezése. *Néprajzi Értesítő* 9. 1–18, 153–166, 223–224; 10. 30–40, 65–78.

1910 Nagykún tanya. *Néprajzi Értesítő* 11. 129–148.

1912 A Fekete-Körös völgyi magyarság viselete. *Néprajzi Értesítő* 13. 1–24.

1914 *A feketekörös-völgyi magyarság települése: az erdélyi magyarság eredete.* Fritz Ny., Budapest

1915 Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyedfélszáz év óta. *Földrajzi Közlemények* 43. 257–293.

1915–1916 Dél-Bihar falvai és építkezése. *Néprajzi Értesítő* 16. 101–129; 17. 99–114.

1922 *Nagykunsági krónika, melyet részint régi írásokból, részint szájhagyomány alapján egybeszerkesztett.* Nagy és Kertész Könyvnyomdája, Karcag

1926a Alföldi kertés városok. Hajdúszoboszló települése. *Néprajzi Értesítő* 18. 105–136.

1926b Hajdúböszörmény települése. *Föld és Ember* 6. 177–210.

1986 *A Fekete-Körös völgyi magyarság.* (Pro memoria) Szerkesztette, a jegyzeteket írta Gy. Ruitz Izabella, az előszót Györffy György írta. Európa Könyvkiadó, Budapest

HOLLANDER, A. N. J. den

1960–1961 The great Hungarian Plain: a European frontier Area. *Comparative Studies in Society and History* 3. 74–88, 155–169.

1980 *Az Alföld települései és lakói*. Fordította Czövek Olivér, a magyar kiadást szerkesztette, a jegyzeteket készítette és az utószót írta Lettrich Edit, az előszót írta Romány Pál. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest

MÁRKI Sándor

1877 *A Fekete-Körös és vidéke*. Hügel Ottó, Nagyvárad

2015 *Márki Sándor naplói I. 1873–1892*. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Erdész Ádám. Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula

NAGY MOLNÁR Miklós

2015 „Alakítsunk Nagykun Múzeumot!” – A felhívástól napjainkig egy kis múzeumtörténet – In: Örsi Julianna (szerk.): *A Jászkunság tudósai*. 2. kötet. (Jászkunság Könyvtéka, 4.) Kiadja a Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Szolnok, 118–126.

ÖRSI Julianna

2015a Györffy István kapcsolatrendszere az újabb dokumentumok tükrében. In: Uő (szerk.): *A Jászkunság tudósai*. 2. kötet. (Jászkunság Könyvtéka, 4.) Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Tudományos Egyesület, Szolnok, 23–43.

2015b Kolozsvári iskolai és családi kötődés a kunsági értelmiség életpályájában. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 131–147.

SZILÁGYI Miklós

1984 Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia* 94. 577–593.

TÁLASI István

1948 Néprajzi életünk kibontakozása. Különnyomat a *Magyar Népkutatás Kézikönyvéből*. Néptudományi Intézet – Kelet európai Intézet, Budapest (A magyar népkutatás kézikönyve füzetei)

ULRICH Attila

2002 Kiss Lajos. In: Bodó Sándor – Viga Gyula (szerk.): *Magyar múzeumi arcképcsarnok*. Pulszky Társaság–Tarsoly Kiadó, Budapest, 470.

VISKI Károly (sajtó alá rendezte)

1941–1943 *A magyarság néprajza*. I–IV. Sajtó alá rendezte Viski Károly. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest

**Rădăcinile clujene ale etnografiei maghiare din secolul 20.
Începuturile carierei lui István Györfly și János Banner**

Universitatea din Cluj și Societatea Muzeului Ardelean au devenit atelierul reînnoirii științelor de filologie. Aici Herrmann Antal a obținut o catedră de etnografie. De aceea nu este întâmplător faptul că aici și-a început cariera universitară István Györfly; acest mediu l-a îndemnat să utilizeze surse istorice în analiza vieții contemporane; în acest oraș și-a susținut în anul 1910 teza de doctorat. La rândul lui, István Györfly a avut o influență importantă și durabilă asupra științelor sociale maghiare.

**Roots of the 20th Century Hungarian Ethnography in Cluj.
The Start of the Careers of István Györfly and János Banner**

The University of Cluj and the Transylvanian Museum Society had become the ateliers of renewal for philology disciplines. Here Antal Herrmann had managed to create a department of ethnography. Therefore is no accident that István Györfly started his academic career eight here, and this environment made him use historical sources in the analysis of contemporary life. Furthermore, he managed to obtain his PhD degree in this city, in the year 1910. At his place, István Györfly also had a major and durable influence on Hungarian social sciences.

Veres Emese-Gyöngyvér

Egyesületek és folyóiratok hatása a barcasági magyar tanítók és lelkészek munkásságára

1886: a szakítás éve, amely a barcasági csángó közösségek életét teljesen megváltoztatta. A hosszú évtizedeken keresztül tartó önállósodási kísérlet abban az évben sikerrel járt. A magyar evangélikus gyülekezetek kiléptek a szász evangélikus egyház kebeléből, amelybe a reformáció kezdete óta tartoztak, és a Tiszai Evangélikus Egyházkerületbe kérték felvételüket. Ez a lépés igen érdekes viszonyulást eredményezett, amely tökéletesen rávilágít az erdélyi, illetve az akkori magyarországi egyházi élet és hitgyakorlat különbségeire. Míg a barcasági magyarság végre saját identitását építhette a most már saját maga által választott magyar lelkészekkel és tanítókkal, addig az egyházi gyakorlatot mégis a sok évszázados szokások határozták meg, amelyek olykor szembekerültek a tiszakerületi püspök intézkedéseivel.

Ami a társadalmi státust illeti, a barcasági magyar falvak már az 1848-as jobbágyfelszabadítás következtében elnyerték függetlenségüket, kiszabadulva Brassó város igája alól. Ez egyfajta jobb gazdasági létet segített elő, ám annak az ára a romániai munkavállalás volt. Míg 1848 előtt a csángók szökré hagyták el szülőföldjüket, ezentúl szabadon választották meg elsősorban munkahelyüket és ezzel lakhelyüket is. A bukaresti kőműves munka vagy a szállítás, illetve a lányok–asszonyok háztartásbéli munkája százával szipkázta el a csángókat, de egyébként a székelyeket is. A tíz csángó falu – 1886 után most már zömében magyar vagy magyar érzelmű – lelkészei és tanítói, de Brassó vármegye magyar előljárói is igyekeztek megfékezni a kivándorlást. Az otthonmaradást a háziipar és a gazdasági ágak fellendítésével kívánták elősegíteni, és ehhez éppen az Erdélyi Kárpát-Egyesület (EKE) kirándulásai, illetve az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) vándorgyűléseinek programjai nyújtottak segítséget. Itt rögtön érdemes idéznünk az első, 1902. május 6-i EKE-kirándulás beszá-

molójából: Tatrangon „minden várakozáson felülmúló szép és gazdag kiállítást rögtönzött saját háziiparából a csángó nép. Volt is keletje a szebbnél szebb terítőknék, asztalfutóknak, kendőknek, kötényeknek, függönyöknek stb. Vármegyénk főispánja, ki a kiránduláson résztvevén, ezzel is újabb tanújelét adta az E.K.E. ügyei iránt állandó és meleg érdeklődésnek, a szó szoros értelmében tanulmányozta a kiállítást, minden kiállítóval tüzetesen megbeszélve az iparára vonatkozó adatokat, buzdítva és oktattva, tanácsokkal ellátva őket és sajátkezűleg bejegyezve minden adatot és nevet, annak jeléül, hogy tenni is akar és fog is ő méltósága a csángók háziiparáért. A pürkereci – a szó szoros értelmében vett háziipari munkákon kívül – Kiss János türkösi, Sáneek testvérek hosszúfalusi és Gyurka Józsefné csernátfalusi lakosok nagyobb gépekkel már iparszerűleg készített finomabb szövészeti munkái is bámulatos jelét adták a csángók tanulmányosságának, kézügyességének és ízlésének.” (*Erdély* XI. évf. 1902. 4–5. sz. 47–48.) A kirándulók megnézhatték még a boricatáncot, a csárdást és a négyest. A fenti idézet csak jelzésértékű, most nem kívánok a mintakincs vagy a táncok túlélésével foglalkozni.

Az 1880-as években a Brassó vármegyei magyarság önszerveződési folyamatokon esett át. A zömében evangélikus vallású barcasági magyarság mögött most már ott volt a magyar esperesség. Bár a tíz csángó faluban nem volt felekezeti iskola, mivel az anyagi gondok miatt átadták ezeket az államnak, a lelkészek kivették részüket az oktatásból is, illetve a tanítókkal karöltve a kultúraszervezésből, néprajzi gyűjtésekből. Talán nem túlzás kijelenteni, hogy ebben a munkában leginkább a brassói származású Herrmann Antal hatása érezhető, aki több előadást is tartott a témában. Amint a *Brassómegyei Hírlap* írja 1898. október 15-én: „Dr. Herrmann Antal budapesti paedagogiai tanár, a kolozsvári egyetemen a néprajz magántanára, az »Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn« és az »Erdély népei« szerkesztője, városunk szülötte az »EKE« megbízásából meg fogja szerkeszteni Erdély ethnographiáját. A részletmunkát a hétfalusi csángók néprajzával szándékozik kezdeni. A gyűjtés és tanulmányozás megindítása s az illetékesek tájékozása céljából előleges megbeszélések után értekezletre hívja össze Herrmann tanár úr a közügy iránt érdeklődőket.” (*Brassómegyei Hírlap* I. évf. 1898. 1. sz. 3.) Az újság a következő számban röviden be is számol az eredményekről: „A Herrmann Antal dr. kiváló ethnografusunk által f. hó 16-ára Hosszúfaluba összehívott értekezlet a hétfalusi járás értelmiségének élénk részvétele mellett tartatott meg.

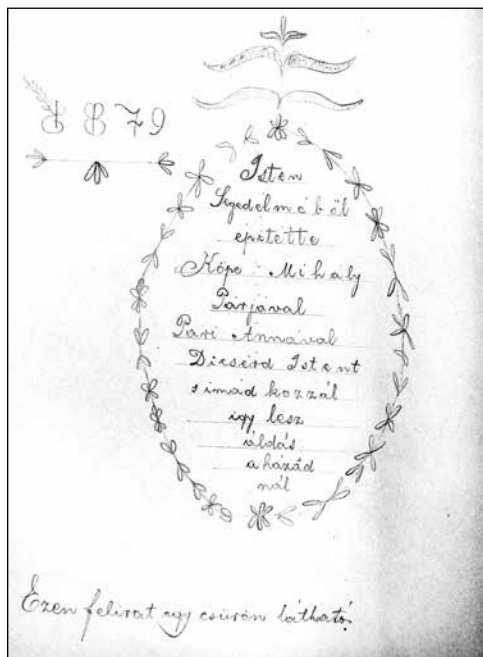
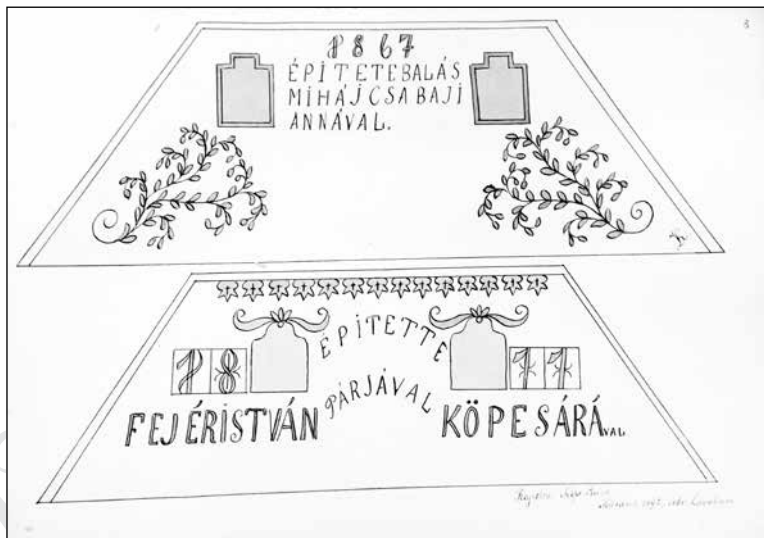
Brassóból Baráczy Sándor főgymnáziumi és Horger Antal főreáliskolai tanár vettek részt az értekezleten; a kik főmunkatársai lesznek Herrmann tanárnak. – Herrmann Antal dr. ismertette az értekezlet célját és azt a nagy fontosságot és jelentőséget, a mellyel a csángók néprajzi behatós és tüzetes ismertetése a csángók jövő fejlődésére bír. Lelkesen buzdította a jelenlévőket az adatgyűjtésre, és arra, hogy a csángó népélet különös sajátosságait őrizték meg, a hagyományos használati tárgyakat, régi szokásaikat, viseletüket, építkezési módjukat stb. mentsek meg az enyészettől, vagy legalább újításaikban is igyekezzenek megőrizni a hagyományos jelleget. Egy csángó néprajzi múzeum létesítésének eszméjét is fölvetette. Az értekezlet legközelebbi teendő gyanánt előkészítő bizottság szervezését tűzte ki, melynek feladata lesz az adatgyűjtéshez szükséges kérdőívek és utasítások szerkesztése. Üdvözöljük Herrmann Antal tanár úrnak hazafias működését és biztosítjuk a mi támogatásunkról is” (*Brassó megyei Hírlap* I. évf. 1898. 3. sz. 3). Az *Erdély Népei* című lapban már hosszabban kitérnek az eseményre, név szerint felsorolva mindazokat is, akik Hétfaluból részt vettek az értekezleten. Az ekkor beharangozott „nagyobb terjedelmű, gazdagon illusztrált népies díszmunka” (Herrmann A. 1898: 31) megjelenése elmaradt, ám ennek a munkának mégis voltak kézzelfogható eredményei: a *Magyar Nyelvőrben* és az *Ethnographiában* megjelenő újabb tanulmányok, szócikkek, gyűjtések.

A *Magyar Nyelvőrben* közlők között ott találjuk a bácsfalusi lelkészt, Borcsa Mihályt, a pürkereciti, Papp Györgyöt, a tanítók közül Pál András (aki a későbbiekben felveszi szülőfalujából adódóan a Tatrangi előnevet), Bartha Károlyt, Csefkó Gyulát stb. Papp György már ebben az időben fontosságot tulajdonított a konfirmációs köszöntőknek, amelyekre a néprajzkutatók szinte csak az 1989-es rendszerváltás után figyeltek fel. Szintén ő közölt elsőként lakodalmi kikérőket is. A többi tanító és lelkész által beküldött gyűjtés leginkább szógyűjtemény: család-, növény-, állatnevek, tájszavak. Ezek a közlések mindenképp a kutatások kiindulópontjai, ami az összehasonlító vizsgálatokat illeti.

A tanítók és lelkészek néprajzi munkásságának egy újabb – időben korábbi – eredménye az a gazdag rajzgyűjtemény, amely a Magyar Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában táruel élénk. A mappákon az 1892-es év szerepel. A rajzok keletkezésének hátteréről semmiféle adatunk nincs az archívumban. A véletlenek azonban olykor a kutató segítségére sietnek. Az *Iskola és szülőház* című folyóiratot lapozva figyeltem fel arra a

nagy szabású Comenius-ünnepségre, amelyet Brassóban tartottak születésének 300. évfordulóján. Ahogy Józsa Mihály kiállítási elnök beszédéből kitetszik, a Brassó megyei tantestület „nem elégedett meg tehát az egyszerű ünnepély rendezésével, hanem hogy ünnepe tanulságosabb és emlékezetesebb legyen *tanügyi kiállítást* is rendezett. Nem világra szóló dolgok, találmányok bemutatását czélozta, hanem megyénk magyar tan nyelvű iskoláinak szellemi és erkölcsi életét feltüntető, paedagogiai fejlettségét bizonyító dolgokat: az iskolás gyermekeknek egyes szakokból készített munkáit, házi és iskolai feladványait, rajzait, női kézimunkáit, az iskolák tanterveit és tanmeneteit stb. kívánta egybegyűjteni s az iskola ügyei iránt érdeklődő közönségnek bemutatni. Megíratta az egyes állami és államilag segélyezett községi iskolák történeteit, a működő tanítók életére vonatkozó főbb adatokat, melyekkel hű adatokat kívánt szolgáltatni egy későbbi általános nevelés történeti munka megírásához. Egybegyűjtette ezeken kívül a megyei magyar községek köz- és magán épületein található jelentékenyebb feliratokat, rajzokat, melyekkel viszont az ethnographiának kívánt szolgálatot tenni” (Józsa M. 1892: 92). A lap a kiállított anyagot falvankénti bontásban ismerteti, így egyértelművé válik, hogy a Néprajzi Múzeum adattárában található rajzok a kiállítási anyagból származnak, ráadásul az egyetlen átfogó ilyen jellegű gyűjtésként kell erre az anyagra tekintenünk. A két világháború közötti időszakban a csernátfalusi lelkész, dr. Kiss Béla, összefoglalta a csángó házak jellegzetességeit, ám az oromdíszekkel nem foglalkozott olyan messzemenő részletességgel, mint tették azt 1892-ben a tanítók. A rajzokon szereplő sírversek is mind a múltéi (1–4. ábra).

Ebből a gyűjtésből leginkább két dolgot szeretnék kiemelni: egyik Krizbára, másik Apácára vonatkozik. Szabó Gergely krizbai tanító azt írja, hogy a faluban csupán egyetlen olyan házoromzatot talált, amelyet érdemesnek talált volna megörökíteni (5. ábra). Hogy ez mennyire lehetett helytálló, ma már nem tudjuk eldönteni. Tény, hogy Krizbán elsősorban a házak építetőinek nevét és az építés évszámát láttam az oromzatokon, bár egy-egy régi házon felsejlett még holmi díszítés is. A másik adat azonban igen jelentős. Egy sírjelet rajzolt le (6. ábra), és az egyes elemeknek a jelentését is leírja: „a krizbai ágh. evang. temetőben mind ilyen fejfák használatnak. Ezen fejfák fából készítettnek. Ezt a lakosok nagyobb része elkészíti, anélkül, hogy a rajta levő alakok jelentőségét tudná. Talán nem lesz érdektelen az alakok jelentőségét e helyen közölni: 1. ezen csillag

Közzig Kriza	
<p>ÍJŰS MÁRTON ANNO 1826</p> <p>És helyek nem hársánk csak szellőnk Ást itt nem lát sokny lakásunk Ást hat véggyarunka mi elkerül Hogy majd a hársunk amir elcsúsz.</p> <p style="text-align: center;">Hársam: 75.</p>	
<p>Kriza korozón az aragatlan felirat több nemessy orokos. A több hársakon is vannak feliratok, de azok nem annyira orokosok mivel csak a tulajdonos neve is ar csorom, amelyben ipusz áll vagyuk látnak 1700 lés hársak is de arkon a feliratnak somma nyoma nem te lálható.</p> <p>Archol melyben a tulajdonos neve is ar csorom áll van orokos csem nehányat bemutató:</p>	

az, mely a bethlehemi pásztorokat Jézushoz vezérlé. 2. A csillagon felüli föld jelenti a földet. 3. A földön kiemelkedő pohár bizonyosan azt jelképezi, midőn Jézus a Gecsemáné kertben a poharat kiürítette. 4. A pohárban lévő liliom Mária ártatlanságának jelképe.” (Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma, R7247)

A barcasági csángók népművészetében csak két faluban jelenik meg a faragott fejfa: Apácán és Krizbán. Ez előbbiben még ma is szokás, ám a díszítőelemek jelentését már nem ismerik, egyedül a színeknek van jelentősége. Krizbán még az 1990-es években sikerült néhány korhadó fejfát fényképeznem (7. ábra), de mára ezek is teljesen eltűntek, a készítéséről sem tud beszélni már senki. Így adatai egyedülállóak. Ami pedig Apácát illeti, a rajzokból egy igen gazdag oromdíszmintakincs tárul elénk, amely ma már teljesen a múlté. Egy ház van még, amelyen éppen az egyik megörökített minta még nyomokban felfedezhető. Ráadásul a házfeliratokból a 19. századi embernek azon elfogása is elénk tárul, miszerint a ház csak átmeneti otthonunk, a végső lakhely Istennél van.

Ami az Etnológiai Archívum anyagát illeti, ki kell még emelnünk dr. Herrmann Antal hagyatékát is, amelyben a korabeli néprajzi gyűjtőmunkákból igen sok kézirat található. Sajnos néhány igen jó leírás szerző nélküli, a kézírás alapján sem lehet kijelenteni, hogy akár idősebb, akár ifjabb

Herrmann Antalé lenne. Annyi azonban bizonyos, hogy az ott talált adatok zöme megjelenik abban a hétfalusiakról szóló fejezetben, amelyet ifj. Herrmann Antal *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képből* című sorozat VII. kötete számára állított össze (1891).

Ebben az időszakban – 1903-ban – látott napvilágot Kolumbán Lajos *A hétfalusi csángók a múltban és jelenben* című kötete, amely az első bővebb leírás Orbán Balázs nagy ívű munkája után. Ugyancsak ezekben az években írja tanulmányait a nyelvjárásról, a boricatánacról, illetve adja ki népmesegyűjteményét Horger Antal, ám az ő munkásságának ismertetése szétfeszítené ezen ismertető kereteit, így erre nem kívánok kitérni.

Az I. világháború előtti időkből a nagy terveknek, nekibuzdulásoknak a néprajzi hozadéka jelentős, ám mondhatnám azt, hogy mégis csekély. Bár abban az időszakban még igen sok jelenséget meg lehetett volna fogni és leírni, pl. a viselet- vagy életmódváltását, néhány szokásleírással és hiedelemszöveggel maradtunk, miközben az ifj. Herrmann Antal tanulmányához készített illusztrációk is utalnak olyan szokásra, amelyekről semmiféle adatunk nem maradt, így például a hozományösszeírás. Kétségtelen, hogy a legjelentősebb gyűjtés ebből a korszakból Horger Antal népmesegyűjteménye (Horger A. 1908), amely megismételhetetlennek bizonyult már a két világháború közötti időszakban is.

A Trianon utáni korszakban a barcasági csángók ismét az önszerveződéssel néznek szembe. Egyházszervezetileg már nem tartozhatnak a Tiszakerülethez, érthető módon a szász evangélikus egyházzal nem akarnak közösséget vállalni. A Brassó megyei magyar esperesség létezési formája nem kerül veszélybe, ám a felettes szerv, a superintendencia megalkotásáig még hosszú az út. Főleg, hogy az evangélikus püspöki címet a szászok vívják ki maguknak. Ilyen körülmények között érhető, hogy a magyar lelkészek és tanítók sokkal inkább szervezési gondokkal foglalkoznak, a közösséget mentik, annak magyar nyelvű oktatásának megoldásait keresve elsősorban. Hiszen annak a ténynek, hogy anyagi gondok miatt az 1870-es években átadták az egyházi iskolákat az államnak, most látják hátrányát. Mind e mellett az 1920-as években, a román állam megtiltja, hogy egyházi könyveket Magyarországról rendeljenek. Így ágendát, bibliát, konfirmációi vezérfonalakat kell elsősorban nyomtatni, nem néprajzi kiadványokat. Ám nem állunk mégsem olyan rosszul. A barcasági magyar lelkészekben és tanítóknak nagy az írásvágy. Többük irodalmi munkássága jelentős: Bíró László, Petrovits Pál (Magyarországra településéig) ver-

seket közöl, Nikodémusz Károly novellisztikája igen jelentős helyet foglal el az erdélyi irodalomban. Így nem meglepő, hogy igen hamar alapítanak újságot, megjelenik a *Csángó naptár*, majd az 1930-as években az *Evangélikus Élet*. Ez utóbbiban már visszaköszönnek azok a kérdések is, amelyekkel még békeidőben foglalkoztak Herrmann Antalék.

Ezekben az években kerül Barcaújfaluba Raduch György, Bácsfaluba Gillich György, Pürkerecre Mátyás Béla és Csernátfaluba Kiss Béla (1908–1951). Legfőbb céljuk gyülekezetük nevelése, a gyermekek magyar nyelvű oktatása (pótolni mindazt, amit iskolai keretek között nem lehetett), de a közösség hagyományainak ápolása is. A kérdésnek leginkább Kiss Béla a szakavatottja, aki a kolozsvári egyetemen néprajzi előadásokat is hallgat, és még Gunda Béla nemzedékét mondhatja tanárainak. Már Borcsa Mihály dédapja is szívesen foglalkozott a helyi értékekkel, gyűjtötte őket. A korán elhunyt édesapa, Kiss Béla lokálpatriotizmusa egy helyi lap indításában jelentkezett. Ilyen hagyaték birtokában nem csoda, hogy ifj. Kiss Béla a családlátogatások alkalmával nem a tisztaszobára volt elsősorban kíváncsi, hanem a fészerek mélyén meghúzódó ládákra, kasztenekre¹, egyéb csángó ritkaságokra. 1938 márciusában a *Helikon* hasábjain hívta fel a figyelmet Hétfalura (Kiss B. 1938b: 196–252). A néhány oldal azonban csak töredéke munkásságának, amely teljes egészében még ma sem látott napvilágot. A két világháború között elsősorban az *Evangélikus Életben* jelentette meg írásait, amelyekben a csángó nép történetével, művészetével éppúgy foglalkozott, mint a gyerekneveléssel, aktuális szociológiai kérdésekkel.

Bizonyos szokásokra Kiss Béla pasztorációs munkájából, illetve az azokra vonatkozó cikkeiből szerezhetünk tudomást. Így a halottak napi világitás és gyászistentisztelet ellen küzdött, mondván, hogy az nem egyeztethető össze az evangélikus hittel, vagy a torok tartása ellen. Érdeemes idéznünk az *Evangélikus Életben* megjelent cikkét. (Melléklet I.)

Az idézett írásból már néhány újítására is fény derült, amely a többi hétfalusi gyülekezetben is megvalósult, így a gyertyavívés megszüntetése vagy a persely elhelyezése. Mint a fentiekből is kitűnik, Kiss Béla ostromozta a gyülekezetét, ám mindezt javító szándékkal tette, hiszen rajongásig szerette csángó népét annak minden hibájával együtt. Igen fontos volt számára, hogy a csángókat arra bírja, hogy ne szégyelljék viseletüket. Számos

---

¹ Szekrény (német).

olyan fényképen jelenik meg, ahol még csángóruhás lányok, legények vesznek körül. Ez is ugyanolyan visszatérő kérdés volt írásaiban, mint a csángó múzeum alapításának ügye. Már Herrmann Antalék is felvetették, a korabeli tudósítások nem szólnak arról, hogy történetek-e bármilyen lépek a tárgygyűjtésre. Kiss Bélának a monográfia megírása mellett talán ez volt az egyik legfontosabb kérdés, erről újabb és újabb írásokat jelentetett meg akár a *Csángó naptárban* és az *Evangelikus Életben*. Az egyik cikkben már konkrét eredményekről is beszámol.

„Kallódó népművészeti kincseink megmentésére végre megfelelő helyiség akadt, ha ideiglenesen is: a hosszúfalusi kultúrház egyik szobája. Eddig már néhány igen szép ládát és tálast sikerült szereznünk, de nagy szükségünk van híveink nagyobb arányú megmozdulására, adakozására. Szóttések, varrottasok, csángó ruhák, régi festett ágy, asztal, székek, korszok, tálak, szőnyegek kellenének. Lehetetlen, hogy akciónk, mely a csángó nép elsődrendű érdeke, híveinknél süket fülekre találjon. Egy bucureștii testvérünk 500 lejrel sietett segítségünkre, hogy a régi tárgyakból vásárolhassunk; ha többen követnék példáját, hamarosan igen szép múzeummal dicsekedhetnénk.

Nagy, felbecsülhetetlenül nagy szolgálatot tennének híveink az ügynek, ha régi csángó népmeséket, mondákat, ősi népdalokat gyűjtenének, vagy hoznák tudomásunkra, hogy ilyenek hol kinél hallhatók, találhatóak? (Ez volna ifjúsági egyleteink egyik fő munkaprogramja!) Rövid időn belül feltétlenül össze kellene gyűjtenünk őket, így is már alig vannak, akik még tudnak róluk. A múzeummal kapcsolatosan tervbe vettük egy emlékkönyv kiadását is, mely a hétfalusi csángóság történetét, népszokásait, népművészetét, társadalmi, hitéletét tárgyalná, Hétfalu hegy- és vízrajzát, növény- és állatvilágát ismertetné. Kevés jóakarattal, népünk iránti kötelességérzettel mindezt meg lehetne valósítani. Annak a pénznek egytized részével, amit haszontalanságokra szoktunk kiadni, annak az energiának negyedével, amellyel értéktelen színdarabok, táncmultságok rendezésére tékozzunk, ennél többet is tudnánk elérni, de ennyit föltétlenül!

Kezembe került a hétfalusi román ifjúság folyóirata, a »Plaiuri Săcelene«. A hétfalusi táj képei, a hétfalusi román nép balladái, népdalai, mondái, története szerepelnek benne. Cikkeiben népe helyzetével, az egyházak tennivalóival foglalkozik. Hogy felismerték tennivalóikat, és hogy elmaradunk e tekintetben mi mellettük! És a lapot az intelligencia tartja fenn! »Akinek van füle a hallásra, hallja!«” (Kiss B. 1937: 1)

A múzeum számára összegyűjtött tárgyak a II. világháború során semmisültek meg. Kiss Béla gyermekei még emlékeznek azokra az apró faragott szekerekre, állatokra is, amelyek az egyes népi foglalkozások bemutatását célozták, ám már senki sem tudja, hogy hová tűnhettek. A brasói Néprajzi Múzeum négyfalusi fiókintézményében talán megtalálhatók tárgyak az egykori gyűjteményből, ám a kutatást eddig nem segítette a múzeum igazgatósága, így a leltárkönyvekbe nem nyerhettünk betekintést. Magánál a családnál alig néhány viseleti darab maradt, illetve fényképek csipkékről, hímzésekről, amelyeket Kiss Béla készített (8. ábra).

Igen fontos munkája a népi építészetről írt tanulmánya, amely a *Havi Szemlé*ben jelent meg 1943-ban (Kiss B. 1944: 115–116, 787–179, 182–184, 246–247). Kiss Béla elsőként mutatta be a ház- és csúrtípusokat, kitért az oromdíszekre, illetve a faragott faelemekre. A tanulmány gazdagon

illusztrált, és az akkori leírások alapján még mindig felfedezhetünk egy-egy régi csángó házat, amelyet nem alakítottak át tulajdonosai, és megcsodálhatjuk a különleges építési megoldásokat vagy a díszítéseket.

Az egykori csernátfalusi lelkész munkásságát tekintve, ugyanazokat a felvetéseket tapasztaljuk majd két évtizednyi munkássága alatt. Következésképpen küzdött a csángó népéért, a brassói magyarság fennmaradásáért, felemelkedésért és a hagyományokért. Munkásságának összefoglalójaként egy beszédét szeretném idézni, amelyet a hagyatékban találtam (időpont megjelölés nélkül), és amely tökéletesen rávilágít a lelkészre, a kutatóra és tanítóra egyaránt, de a mai erdélyi magyarság gondjaira is. (Melléklet II.)

Mindeközben egy állásától megfosztott, szinte nyomorgó egykori tatrangi tanító Pál András magányos farkasként írta novelláit, visszaemlékezéseit, jegyezte le gyűjtéseit és próbálta megjelentetni írásait a különböző dél-erdélyi lapokban. Egy személyeskedő hangvételű cikkben Kiss Béla munkásságát kritizálta, ám a két hagyatékban megtalált levelek alapján úgy tűnik, hogy Kiss Béla felismerte Pál András íráskészségét, illetve csángók iránti szeretetét, és segíteni próbált egy kötet kiadásával. A tervek megvalósítását valószínűleg a II. világháborús front közeledése akadályozta meg, és a további kapcsolatról sincs semmiféle adatunk. A Kiss Bélának írt alábbi válaszlevélből azonban pontosan értesülünk Tatrangi Pál András terveiről. (Melléklet III.)

Sajnos, az e levélben említettek közül alig néhány témát dolgozott ki, ám ezek a Tatrangi Pál András hagyatékában található írások idén végre kötetben is napvilágot láttak *A csángó expressz* címmel (Barca kiadó, 2016, Dunavarsány), így vele szemben már törlesztett az utókor. A közeljövőben talán Kiss Béla szerteágazó munkássága is megjelenhet egy gyűjteményes kötetben. A csángóság mindennapjainak irodalmi ábrázolását Pál András után senki sem próbálta, Kiss Béla nyomába pedig senki nem lépett a romániai magyar evangélikus egyházban. Munkássága mind a mai napig egyedülálló, legyen az hitéleti, evangelizációs, néprajzi, vagy akár zenei is.

Szakirodalom

- AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA ÍRÁSBAN ÉS KÉPBEN
1891 *Magyarország II.* VII. kötet. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest
- [HERRMANN Antal szerk.]
1898 Csángó néprajz. *Erdély Népei* I. (8–9) 31–32.
HORGER Antal
1908 *Hétfalusi csángó népmesék.* (Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam, X.) Athenaeum, Budapest
- JÓZSA Mihály
1892 Ünnepeink lefolyása. *Iskola és szülőház* III. (6–7) (április 1.) 91–94.
KISS Béla
1937 Csángó múzeum. *Evangélikus Élet* II. (7) (február 14.) 1.
1938a A halotti torról. *Evangélikus Élet* III. (13) (március 27.) 3.
1938b Hétfalu. *Helikon.* (1) 196–252.
1944 A hétfalusi csángó magyarok művészete. *Havi Szemle* I. (3),(4), (5) 115–116, 787–179, 182–184, 246–247.
- KOLUMBÁN Lajos
1903 *A hétfalusi csángók a múltban és jelenben.* Herz, Brassó
- TATRANGI Pál András
2016 *A csángó expressz.* Barca Kiadó, Dunavarsány (n. n.)
1898a Csángó néprajz. *Brassómegyei Hírlap* I. (1) 3.
1898b Csángó néprajz. *Brassómegyei Hírlap.* I. (3) 3.
1902 Pürkerecz-zajzoni kirándulás. *Erdély* XI. (4–5) 47–48.

Mellékletek

Melléklet I.

A halotti torról

Ismeretes szokás népiünknel, hogy halálesetek alkalmával a hátramaradottak az elhunyt tiszteletére »asztalt szoktak teríteni«. E szokást több szempont hozta létre.

Az első szempont az *udvariassági*. Az ember mindig meg szokta vendégeit valamivel kínálni. A halottas ház tagjai is szégyellik vendégeiket a »vivőket« üresen »elbocsátani«. Mintegy részvétüket viszonzozni: meg szokták őket valamivel kínálni.

A második szempont a *családi*. Sok ember azzal akarja halottja iránti szeretetét kifejezni, hogy minél nagyobb tort rendez a tiszteletére. »Ne mondják, hogy sajnáltam tőle, jó ember volt, megérdemli.«

A tor elmaradása némelyek szerint azt jelentené, hogy nem szerette a halottat, sajnálta tőle. (Így fordul elő némelykor az az eset, hogy bár lélekben egyáltalán nem fáj a haláleset a hátramaradottaknak, mindazáltal nagy torral mutatják ki iránta érzett »megbecsülésüket«.)

A harmadik ok a *vallási*. Sokan, főleg a »vallásos« emberek a tort mintegy érdemszerző cselekedetnek fogják fel. Némely haldokló átok terhe alatt hagyja meg rokonainak, hogy halála után tort csináljanak, mert amikor az »Isten előtt« lesz, az Isten »irgalmasabb« lesz hozzá. A hátramaradott pedig mintegy engesztelő áldozatképpen fogja fel a tort: könnyebb lesz az elköltözött nyugalma, ha ezt a jócselekedetet megteszi halottjáért. Ez a gondolkodás nemcsak a torra, hanem a félévi, évi »emlékeztetőre« (pomána) is vonatkozik.

Felvilágosodott evangélikus ember tudja, hogy ez a hit balgaság, nem érdem, hanem bűn. Egyszer azért, mert az Isten nem a cselekedeteinket nézi, hanem a Krisztus érdemét, és Érte bocsát meg nekünk! Ha pedig a cselekedeteket nézi, az egy torral úgysem segíthetünk, ha többi cselekedeteink gonoszak voltak. Az Istent nem lehet egy torral megvesztegetni... Végül azért, mert tudjuk, hogy halottaink boldog helyen vannak, nem »tisztítótűzben«, honnan jó cselekedetekkel kellene kiszabadítani. Vallási szempontból tehát a tornak semmi jelentősége, sőt bűn az evangéliumi felfogás ellen! Úgyszintén semmi jelentősége a többi szempontoknak. A halott iránti szeretetet nem torral, hanem életében gyakorolt szeretettel kell kimutatni.

Ellenben igen súlyos érvek szólnak a tor ellen! Elsősorban az egészségi szempont! Eltekintve attól, hogy nem hiszem akadjon valaki, aki egy halottas házban jó étvágyal tudjon enni, egyenesen tömeggyilkosság egy ragályos betegségben (tüdővész!!) elhalt házában asztalt teríteni. Minden korty ital és minden falat étel a bacilusok millióit ontja magából. Ki tudja, hány ember pusztult el a torokon szerzett betegségek következtében!

Azt szokták ugyan a tor hívei mondani, hogy legalább segítenek a szegényeknek. Ez igaz, de ezt más módon is meg lehet tenni. A csernátfalusi egyház egy derék embere ajánlott módot erre, amit az egyház el is fogadott és bevezetett: a koporsó mellé perselyt helyeztetett el, és gyertya helyett ma minden öntudatos csernátfalusi pénzt visz virrasztáskor magával, és ezzel nemcsak a hozzátartozókon segít, hanem jut a szegényeknek is.

Egy igen fontos ellenérv a tor ellen a *pazarlás*. Némely ember azt mondja: csinalok tort, mert telik. Senkinek sincs beleszólása az én dolgomba! Lehet, de gondolja-e az ilyen ember, hogy a torra dobott ezrek pénzpcsékolást jelentenek, ami bűn! Ma, amikor az egyházak nem tudnak iskolákat fenntartani, kultúrházakat építeni pénzhiány miatt megengedhető az ilyen pénzkidobás? Mért nem adják a torozók a haszontalan és káros vendégeskedés helyett a tor költségeit az egyháznak: egész sereg intézményt: óvodát, iskolát, kultúrházat, szegényházat, tanfolyamokat, ifjúsági és felnőtt otthonokat, könyvtárakat lehetne állítani abból a pénzből. Hiszen hozzávetőleges számítás szerint egyetlen egyházközségben 100 000 lejnél is többre rúg a tor költsége évente. Nem szebb emlék lenne a megholt után, ha egy közhasznú intézményt lehetne a torra kidobott pénzből létesíteni?

Ne adjuk fel a reményt, hogy eljön népünkhöz is az a helyes gondolkodás, amit itt-ott már látunk, hogy a torozás helyett minden erejével egyházát fogja támogatni, mert ezzel saját helyzetét erősíti. Csak bátor keresztyén lelkek kellenek, és ezt is meg lehet valósítani. (Kiss B. 1938: 3).

Melléklet II.

Ez a mostani tanítói értekezlet sokkal nagyobb fontossággal bír, mint ahogy első pillantásra hinni lehetne. Egyenesen korszakalkotó vagy legalábbis annak kell lennie egész erdélyi magyarságunk szempontjából.

Az értekezlet a MNSZ² kezdeményezésére jött létre. Ez az első fontos momentum. A MNSZ jól tudja, hogy nem tartozom a hízelgői közé, véleményemet a szervezeti hibákkal szemben nem rejtettem véka alá soha, és nem is fogom. De azt is tudom, hogy ma többről van szó, mint az egymásban való hibakeresésről. Tudom, hogy a MNSZ ma a romániai magyarság egyetlen szervezete. Ami azt jelenti, hogy vagy ezt a szervezetet erősítjük még hibáiban is, vagy elvesztünk. Tudjuk jól, hogy a világtól mit várhatunk. Párizsban igazán napfényre jött, hogy idegen elem vagyunk Európa szláv, latin és germán tengerében. Párizsban a világ valamennyi nemzete között egy sem akadt, amely felemelte volna a szavát az érdekünkben. És hogy itt, az országban is milyen vélemények vannak rólunk, azt felesleges hangoztatni. Mármost két lehetőség áll előttünk: vagy erősíteni a MNSZ-t, mint egyetlen szervezetünket, vagy pedig... a többit tudjuk. Itt ma létérdekről, milliós magyar tömeg megmaradásának vagy elpusztulásának, ezredéves kultúránk megőrzésének vagy elvesztésének a lehetőségéről van szó. A testvérek között egy házban lehetnek véleményeltérések. De ha egy idegen támad a családra, olyankor mégiscsak összefogunk, félretesszünk minden különbséget, nehogy elveszünk. Erről van szó. Amennyiben a MNSZ egyházaink munkáját szabadon biztosítja, részt veszünk valamennyien az erdélyi magyarság megtartásáért vívott munkájában, mert ez – létérdeklünk.

A második momentum, hogy ez az öntudatra ébresztés éppen a tanítóság összehívásával kezdődik, szintén létérdeklű jelenség. A tanítóságot már Vas Gereben a nemzet napszámosainak nevezte. Igaza van. Anyagi szempontból régebben a tanítóság helyzetét csak a napszámoséval lehetett összehasonlítani, amely kategória a legalacsonyabban fizetettek kategóriája volt. Ismétlem, régebben. Ma ezt az összehasonlítást azért nem lehet megtenni, mert egy napszámosnak ma 15 000 Lei napszám jár, viszont hol van az a tanító, aki 450 000 Lei fizetést kapna egy hónapban? A magyar társadalom szégyene, ha tanítói karát ebben az állapotban engedni tengődni tovább ma is.

Annál inkább, mert ugyanakkor nyilvánvaló igazság, hogy a társadalom nevelése szempontjából mindössze három kategória vehető komoly tényezőnek: a lelkészek, tanítók és tanárok munkája. A többi tényezőké azért nem, mert mindig csak egy-egy kis körre, csoportra tagozódik munkájuk, míg a lelkészek, tanítók és tanárok vállaira az egész közösség nevelésének a munkája nehezedik. És éppen emiatt egy öntudatos erdélyi magyar társadalom csak az ő munkájukon keresztül születhet meg. A napszámos lehet lenézett kategória, de az is tény, hogy csak az ő verejtékes munkája után élhetünk. A nemzet napszámosai, mi, pedagógiai értelmiség, lehetünk anyagilag a legutolsó sorban álló társadalmi réteg, de az is tény,

---

² Magyar Népi Szövetség.

hogy a társadalom a mi munkánk szükségességét érzi a leginkább. Az új erdélyi magyar társadalom annyira lesz öntudatos, komoly, szilárdan álló, amennyire mi, tanítók, tanárok neveljük.

Ez egyúttal óriási terheket is ró a tanítóság vállaira. Ma nincs szükség olyan tanítóra, aki csak azt nézi, hogy a nap valahogy elteljen. Olyanra van szükség, aki a rábízott gyermekereget komolyan neveli. Sőt, továbbmegyek és hozzáteszem: csak olyan tanítóra és tanárra van szükség, aki a gyermekeket új szellemben neveli. Értem új szellem alatt elsősorban az igazi népi erőkhöz alapuló kultúrát.

Engedtessék meg egyetlen erőtelen példa a sok közül. A magyar értelmiség 50 százaléka még mindig az indiai jövevény cigány érzelgős, a magyar lényeggel homlokegyenest ellenkező stílusát tartja igaz magyar zenének, és sejtelve is alig van a magyar népzeneről, büszkeségünkről. Bartók, Kodály révén ma már az egész világ elragadtatással beszél róla, kivéve természetesen a magyarságot. Bartók is akkor lett nagy, amikor már Anglia rég felfedezte, és a magyar népzene és népművészet is akkor lesz érték, amikor a külföld nyomására majd a mieink is kénytelenek lesznek elismerni, hogy az *Elindultam szép hazámból* mégiscsak van olyan szép, mint a *Halvány sárga rózsá... vagy a Bóg a tehén, mert nincs kalap a fején...* kezdetű sláger. Engedtessék meg megjegyznem ezzel kapcsolatban azt is, hogy az *Iffjú Erdély*, amely a *Mi dalaink* kiadásával eddig a legtöbbet tett a magyar népzene felkarolására, egy, az új magyar zeneművészetet népszerűsítő füzetke megírására kért fel nemrég, amely *Bartók Béla művészete* cím alatt meg is jelent. Most, amidőn a füzet sorsáról érdeklődtem, azt a választ kaptam, hogy élénk érdeklődés tapasztalható iránta, főleg az ifjúság köréből. Sajnos, a papok, tanárok és tanítók mutatnak iránta a legkevesebb érdeklődést. Holott ennek az állapotnak meg kell szűnnie. A tanítóságnak az új magyar mélykultúra élharcosaivá kell lennie, különben egyszerűen feleslegessé teszi önmagát. Hivatkoztam egy kolozsvári tanárra, aki a népzénet szívből gyűlöli, mire az ifjúság nyíltan kijelentette, hogy nem hajlandó tanulni tőle.

Ezeket a tanítói értekezleteket rendszeresíteni kell, és rá kell mutatnunk az új idők új dalaira, ha kedves előttünk népünk sorsa, és lépést akarunk tartani az idővel.

Végül a harmadik momentum, hogy ez a tanfolyam Brassóban zajlik le. Brassó a magyarság végvára. Az Ókirályság területén már csak szóránymagyarsággal találkozunk, ha tekintélyes számban is. Közösségi kultúrája azonban csak az egy tömbben élő népcsoportnak lehet, és így valóban mi, brassói magyarok Kelet felé és Dél felé a magyarság kultúrájának utolsó bástyáit alkotjuk.

Vitézek, mi lehet szebb dolog a végeknél – éneklé Balassi. A végvárnak megvan a maga kálváriája, de dicsősége is. Sajnos, Orbán Balázs óta a brassói magyarság történetével nem foglalkozott senki, pedig ez a mű már elavult, el is fogyott, holt igen-igen szükséges lenne annak meglátása, hogy a maroknyi Brassó megyei magyarság mit tett eddig a magyar kultúra érdekében? A legátfogóbb magyar település, Hétfalu története évek óta feldolgozva fekszik fiókomban, de Isten tudja, mikor kerülhet a kiadására sor.

Ennek a gigantikus harcnak bár nagy vonásokban történő meglátatására hangzik el ez a mai előadás. (Itt megjegyzem, hogy ha csak ezer példányt el tudnánk helyezni belőle, ki lehetne a könyvet adni.)

[...]³ Társadalmi és kulturális szempontból a Brassó-vidéki magyarság életében a tömösi országút kiépítése, majd a felépült vasút jelentett döntő fordulatot. Bár magyarjaink kezdettől fogva híres fuvarosok és kőművesek voltak, akik a város falait is építették és Konstantinápolyig is elfuvarozgattak, a fő kereskedelmi útvonal a Bodzai- és Törcsvári-szoroson haladván, falvaink éltek a maguk egyszerű, tipikusan falusi életmódját. Az országút és vasút azonban egy csapásra megváltoztatta a helyzetet. A kevés föld nem tudta eltartani a lakókat. Bár rá kell mutatnunk arra a nagy különbségre, amely a régi és a mostani felfogás közt fennáll. A régi idők csángó magyarja egy célt ismert: kitartani minden körülmények között, és ahogy Reményik írja: körömmel is kapaszkodni ebbe a néhány négyzetméternyi földbe. Irtásokkal, vásárlásokkal növelték határukat, míg ma? Csak egy jó ár kell, és eladják embereink a házuakat is a fejük felől. 1920-tól 1946-ig hozzávetőleg Hétfalu 4 000 holdnyi szántójából idegen kézre vándorolt mintegy 500 hold.

A bukaresti vándorlás csaknem máról holnapra megváltoztatta falvaink képét. A főváros hemzsegett a Brassó megyei kőművesektől, munkásoktól, nagy pénzeket kerestek, és csakhamar épülni kezdtek a falvak, hogy az egész ország legszebben kiépített magyar falvaivá fejlődjenek. Rendkívüli civilizálódási vágyhullám öntötte el népünket, a lakosok versenyeznek szebb és szebb házak, gazdaságok emelésében. A polgári iskola is jótékony hatást gyakorolt a kulturális emelkedettség terén, a magyarság analfabétái csaknem eltűntek. Csernátfalva 1 700 lakosából az analfabéták száma 5, azaz 0,30 százalék, olyan eredmény, amellyel az északi államok kivételével egyetlen más állam sem dicsekedhetik. Ezzel szemben a székelység átlagos analfabéta százaléka meghaladja a 4–5 százalékot, ha nem többet. Hogy a csángó fiú és leány vasárnapi ruhája ma a brassói korzón sétálókéval egyenrangú szabású és minőségű, ha ugyan nem jobb, az nyilvánvaló. Házuk, bútoraik a legújabb stílusúak, beszédük választékos.

Hogy a túlsó oldalon a civilizálódás hihetetlen károkat okozott, az kétségtelen. A népművészet kiveszett, az anyagiasság orgiákat ül, a becsület és szavahihe-tőség meggyengült, a jellem megingott, a tánc és mulatásőrület minden elképzelhető arányt felülmúl. A szabadság jelszavát félreértő és hamisan értelmező ifjúság lerázva minden gyámkodást, elindult a romlás útján. Vállalják érte a felelősséget a történelem ítélőszéke előtt azok, akik elindították. Mi, egyházak, csaknem tehetetlenek vagyunk az árral szemben, csak nézünk és jegyzünk, és tesszük, ami keveset tehetünk.

Zárszó

Végigtekintve a Brassó-vidéki magyarságon, a következő dolgokat kell leszögeznünk.

Az első: a tömérdek mostoha viszony dacára is az otthonához való hűséges ragaszkodás. Háromnegyed életét idegenben tölti a népünk, de a legtöbb öregkorára visszatér szülőföldjére, ott akarja kipihenni magát. A nép! Mert a magasabb osztályoknál másként áll a helyzet. A legtöbb iparos és értelmiségi a saját érdekét nézi

3 A Brassó megyei magyarság történeti leírásától most eltekinttem.

csupán, és máról holnapra hátat fordít falvainknak. Hiszen igaz, hogy annyi értelmiségit nem tud eltartani a hét falu, mint amennyi kikerül belőle, mondjuk, bár nem igaz, mert a valóság az, hogy az összes csángó magyar orvosok, mérnökök, művészek, tanárok, ügyvédek faképnél hagyták, amikor a legnagyobb szükség lenne rájuk. De ha már elmentek, legalább lélekben velünk lehetnének, és törődhetnének ügyeinkkel, ennek azonban ritkán lehetünk a tanúi.

Csak a nép hú a földjéhez, és néhány tanító, lelkész, iparos és egyéb. És éppen itt, e ponton kell sokat tanulnunk a brassói magyarság történelméből. Amikor 1940-ben bekövetkezett a bécsi döntés, megálltam a Kapu utcán, és néztem szomorú szívvél azt a meggajdult ármádiát, amely csapat-papot itt hagyva rohant a maga nyomorult életét és motyóját menteni. Egynek oda is kiáltottam: menekülnek a patkányok, ugye, a süllyedő hajóról? Mert az én rongyos egzisztenciám mégis csak fontosabb, mint az erkölcsi kötelességem, hogy állj a poszton, ahová Isten állított, halálodig! Néztem, hogyan üresednek meg magyar lakások, hogyan költöznek idegenek házaikba, és hogyan pusztulunk, veszünk önzésünk és erkölcsünk fogyatékosága miatt. Olyan jólesett hazamennem! A szomszédaim kint állnak az utcán és megszólítanak: »Igaz, hogy a tiszteletes úrék is elmennek? Soha – feleltem – míg nem muszáj. Mi sem.« Ez volt a válasz.

És ma? A párizsi döntés előtt lépten-nyomon ezt hallottam: ha a határok nem változnak meg, elmegyek. Elmegyek... Milyen könnyen gondolkozó emberek! Elmegyek és a többivel nem törődöm. Csak a magam érdeke a fontos. Vajon mi történne azzal a katonával, akit kiállítanak a posztra, és így szólna: elmegyek, lesz, ami lesz. Nekünk kötelességeink vannak. Ha egyéb nem, akkor – mint ahogy Zrínyi mondta: elődeinknek a porladó csontjai készítetnek az itt maradásra. Hétfalu vérről áztatott föld. Nemrégén a Bodzai-szorosban sétáltunk. Végigjöttünk azon az útvonalon, ahol Tököli vándorolt, ahol elődeink százai haltak meg a törökkel, táttárral vívott küzdelemben. Azért haltak meg, hogy most elfussunk arról a földről, amelyet ők vérről szenteltek meg? A Tömösi-szorosban ott a magyar vár, ahol Kiss Sándor vívta csatáját. Nem idevaló székelyek adták életüket a szabadság eszméjéért. Nem a menekülés a mi utunk, hanem a szabadság, az egyenlőségért folytatott küzdelem. Itt élnünk, halnunk kell. És ha elszalad valaki? Ha arra hivatkozik, hogy odaát jobb sorsom lesz? Testvér, a sors nem minden. A hazaáruló is hivatkozhat arra, hogy szegény volt, és sok pénzt ígértek, ez még nem menti fel az örök vádalól... Akinek van füle a hallásra, hallja...

* * *

A másik, amit ebből az előadásból meg kell hallanunk az erdélyi magyarság fennmaradásáért vívott élethalál-harcra való elszánásunk. Testvérek! Tanítók, nevelők! A Borcsa Mihályok, Molnár Viktorok, Koós Ferencek, Szemerjai Jánosok szeleme kötelez arra, hogy ezt a népet ismét visszavezessük a kultúra útjaira. Az anyagiasság a halál jele. Rajtunk múlik, hogy elvakult népünk ismét rájőjön arra, hogy az erkölcs több a dorbézolásnál, a hit az istentelenségénél, a szeretet a gazdagságnál. Három módot tudok erre:

1. A halálos komolyan vett nevelés. 2. Az iskolán kívüli munka. 3. Egy csángó múzeum. A két első szükségessége egészen nyilvánvaló. Minden tanító tisztában kell legyen azzal, hogy a gyermek egy reá bízott anyag, amelyet neki kell napról-napra alakítania. A tanító nem előad, mint az egyetemi tanár, akinek szinte semmi köze a növendékeihez, hanem fokról-fokra alakít, fejleszt. Úgy képzelem el, mint a szobrászt, aki vésőjével végtelen szeretettel alakítja az anyagot, hogy kialakuljon kezei között az elképzelése. Óriási türelem és szeretet kell a neveléshez. Ma ne menjen tanítói pályára senki, aki nem érez arra hivatást. Sajnos a múltban az volt a helyzet, hogy ha egy leány tanulni akart, hát milyen pályára is menjen, hogy hamar kenyérhez jusson, hát elment tanítónak, holott ki nem állhatta a kisgyermekeket. Ha a tanítóság átképzéséről van szó, én ezt tartom a legsürgősebb feladatnak. A tanító műalkotásnak, szent pillanatnak tartson minden időt, amikor a gyermekkel foglalkozhatik. Az erdélyi magyarság olyan gyökeres átalakuláson kell átmenjen, hogy nevelői ma nem mesteremberek, hanem próféták kell legyenek. Arról nem is akarok szólni, amikor egy tanító botránkoztatja a gyermekeket magaviseletével vagy beszédével. Erre csak egyet lehet idézni, Jézus mondását: »Aki pedig megbotránkoztat egyet a kicsinyek közül, jobb annak, ha malomkővet kötnek a nyakára és a tengerbe vettetik.« És ezt Jézus mondja: a tökéletes szeretet. Mert a gyermek mindennél nagyobb kincs: a jövő záloga.

A másik az iskolán kívüli nevelés. A tanítói és lelkészi kar nem feledkezhetik meg arról, hogy ma mindenkinek nevelődnie kell. Az iskolából kikerülő gyermekeink olyan világba jutnak, amelyből csak rosszat tanulhatnak. Ezt a hatást muszáj ellenhatással kiegyenlíteni, és ezért az iskolán kívüli népnevelés legalább olyan fontos, mint az iskolai, sőt! Az ifjúság a legveszedelmesebb életkor, és ebben a valóságos időben kell segédkeznet nyújtanunk neki a helyes út megtalálására.

Végül a harmadik: egy múzeum megteremtésének a szükségessége. 15 év óta dolgozom egy leendő komoly múzeum felállításának előmunkálatain. A szentgyörgyi múzeum baráti támogatásával akkora anyagunk van máris, hogy megfelelő épület esetén akár most felállíthatnánk egy tekintélyes múzeumot. A telek megszerzése éppen most folyik, reméljük, sikerülni fog ez is. Birtokunkban van Hétfalu legszebb csángó szobája, amelynek egy részét bárki megsemlélheti a ma megnyílt szövetkezeti kiállításon. Birtokunkban van félig-meddig a teljes barcasági madár- és kisállat gyűjtemény, birtokunkban vannak értékes csipkék, rajzok, kézimunkák és sok minden.

Miért tartom nagyon fontosnak egy múzeum felállítását? Régi kincseink megőrzése mellett a múzeumnak rendkívül fontos praktikus jelentősége is van. Éspeidig a szemlélőben tudatosítja népének értékeit, kincseit és ezzel tudatosítja érzésében, népéhez való ragaszkodásában is.

Képzletben végigvezetem hallgatóimat az eljövendő csángó múzeum termein. Ismétlem, az anyag jó része máris megvan. És képzeljék el a látottak hatását gyermekeink lelkében, életében!

Az első terem a természetrajzi szakosztály. Tervem szerint ez magában foglalná a teljes barcasági állatgyűjteményt. A gyermekek itt tanulnák meg a hasznos madarak gondozását, a káros állatokat stb. A nagyvadakat, a mérges kígyókat, az ehető és mérges gombákat, a gyógynövényeket, gyűjtésük módját. Megismernék a halakat, fákat, gyümölcsfajokat. A barcasági hegyek alkatrészeit, történetét, a ter-

mészeti szépségeket. Eddigi földrajzoktatásunk bűne volt, hogy a III. gimnazista tudott az Alpesekről és a Rocky Mountainról, de a Paltinról fogalma sem volt. Tanítói karunkat is meg merném nyugodtan kérdezni, hogy merre van a Piroska, Tej-kő, Zăganu, Sipot havas, Csora, Czlojer, Tatár és Sziriu. Pedig 30 km-es sugárban mind itt vannak a környéken. Egy hatalmas hétfalusi térkép jelezne ezeket a helyeket. Így ismerné és szeretné meg a gyermek hazáját igazán. A falon ott lennének a legszebb helyekről készült felvételek, statisztikák stb.

A régiségár kultúrtörténetileg mutatná be vidékünket. Az ősemlék konyhójától kezdve ott látnánk a különböző kultúrák fejlettségét. A szentgyörgyi múzeum gazdag ajándékkal ajándékozna meg az eródi és egyéb leletekből. A barcasági szász múzeum még régen felajánlotta a másodpéldányait. Látnák a gyermekek a prehisztórikus állatmaradványokat, hiszen a szentpéteri Leimpesch-hegy aljában találták az egyik legszebb ősz-jávorszarvas maradványait stb.

A 3. kultúrtörténeti terem lenne a legfontosabb rész. Az elkészült tervek szerint a látogató okmányok, fényképek, kimutatások segítségével teljesen világos képet nyerne a barcasági magyarság életéről, kultúrájáról. A tervbe vett fényképek statisztikák száma meghaladja a 300-at, csak munkaezők kellenének, és főképpen pénz. Egyúttal bemutatnánk a szász és román kultúrtörténetét is.

A szemléltető képek így alakulnának például az elején: a Barcaság, mint lakatlan föld. A székely település határa. Kunország térképe. Az első falumagvak vázlata. A lármafák. Egykorú határvédelem. A német lovagrend. A lovagrendi várak. A brassói cenki vár. A Tatárhányás. Törcs vára. Az első hétfalusi okmány. A fekete templom stb. stb. Háromnyelvű kíséző felirat megtanítana 15 perc alatt a barcasági magyarság történelmére. Ez a beállítás egészen újszerű, legalábbis nem láttam egyetlen múzeumban sem.

A 4. néprajzi terem A. osztálya feldolgozná a magyar vidékek gazdaságtörténetét. Apró modellecskék mutatnák be a magyarság foglalkozásait. Itt látnánk a különböző típusú házakat, csűröket stb. E modellek jó része készen is van. A B. terem felölelné a népművészeti anyagot, valamint a magas művészet anyagát (Jakab A., Istók J. szobrai).

Egy ilyen múzeum hihetetlen mértékben fokozná azt, amire ma a legnagyobb szükség van: a magyarság öntudatra és kötelességeire való ébresztését eltekintve attól, hogy nagyon megkönnyítené a tanítóság munkáját. Végül kézbe kell adni népünk múltját tartalmazó könyveinket. Tervünk Múzeumi Füzet-sorozat kiadása. Hétfalu történelme készen van. Összeállítottam egy könyvet a Barcaság kiválóságairól is. Borcsa Mihály, Kiss Árpád, Kiss Béla, Molnár Viktor, Rab István, Simon István, Sipos Jánosné élete fel van dolgozva. Egy II. kötetben Gödri János, a két Köpe János és mások élete lenne feldolgozva. Mennyit tehetne a tanítóság ezen a téren? Csak ő tehetne. Hisszük és reméljük, hogy hívó szavunkra jönnek, sorompóba lépnek, és segídkezten nyújtanak ahhoz, hogy ez a sok elgondolás meg is valósuljon. Kötelességük, kötelességünk.

Magyar jövőnk kötelez erre. Ez a szent magyar zászló, amely alatt előadásomat tarthatom. És Petőfi lelke. Az örök magyar lélek és lelkiismeret. Úgy legyen! (Kiss Béla, kézirat a lelkész hagyatékából)

Melléklet III.

Nagyt. Kiss Béla úrnak
 evangélikus lelkész,
 Csernátfalú

Visszatérve múltkori levelem tartalmára, a csángó néppel kapcsolatosan a következő kidolgozásra váró elgondolásaim vannak:

1. Régi erkölcsök – új szokások.

Visszapillantás a múlt idők erkölcsseire s egyben rávilágítani a jelenlegi visszás állapotok, erkölcsi tévelygések által teremtett tarthatatlan helyzetre, s az ezek fölötti szemhunyas káros következményeire. Mit kellene tenni egy eszményibb jövő megteremtésére? Kikre vár elsősorban ennek a feladatnak a megoldása?

2. Karácsony

Karácsonyi szokások: éneklés karácsony estéjén: beköszöntő versek. István és János napi énekek, beköszöntő versek.

3. A borica

Mindent leírni úgy, ahogy még él az emlékezetben. A táncnótákat, ha van: szöveggel, ha nincs: szöveg nélkül is leköttázni úgy, ahogy az emlékezetben fennmaradtak. Összegyűjteni mindazokat a tárgyakat, amiket a boricával kapcsolatosan használtak és használnak.

4. Húsvét

Ma: öntözés, régen: kolindálás. Kolindapálca, miből és hogyan készül? Húsvéti rigmusok, festett tojás, írott tojás.

5. Egy kis természetrajz

Fű, bokor, fa, virág, gomba-félék népies csángó elnevezése.

6. Csángó lakodalom

Szokások, nóták, hogy szól a hegedű? Táncközi rímes mondókák.

7. Csángó népdalok és mesék

A dalok és mesék szövege lehetőleg fonetikusán írva, a nóták dallama leköttázva.

8. Vegyes szokások: kaláko, guzsajos.

9. Babonák

Babonás hit, kuruzslás, igézés stb.

10. A csángó nép művészi hajlamai és kiválóságai. Jó és rossz tulajdonságai.

11. Csángó bölcs mondások

12. Csángó szavak gyűjteménye

13. Mit ettek a csángók ezelőtt 45-50 évvel?

Ezekkel a dolgokkal foglalkoztam gondolatban a legtöbbet. Feljegyzéseim is legnagyobb részben ezekre vonatkoznak. A fentiekből, amik az én falumban voltak és vannak használatban, kész örömmel megírok mindent olyan tempóban, ahogyan ezt a jelenlegi nehéz helyzetem lehetővé teszi. Kívánatosnak tartom, hogy Négyfalu népszokásait és nyelvjárását alapos utánjárással, külön dolgozzák fel, mert eddigi tapasztalataim mellett bizonyítanak, hogy Háromfalu és Négyfalu között – nyelvjárás és szokások tekintetében – lényeges eltérések vannak.

A csángó növénynevekről, nemkülönben a csángó nép nyelvéről, ezelőtt 30 évvel a Magyar Nyelvőrben közöltem egyet-mást. A csángó nép gyászának a humoráról írt cikkemet az Etnográfia havi folyóirat közölte, ugyancsak 30 évvel ezelőtt.

Ami végül a csángó népies ízű elbeszéléseimet és rajzaimat illeti, ezekből, a meglevőkön kívül – még legalább vagy 15 darab várja, hogy nekiüljek és kidolgozzam őket. Meglepően kedves ígérletét jó sarkantyúnak érzem, hogy minél gyorsabb tempóban igyekezzem megírni ezeket a rajzokat és elbeszéléseket. Meglevő írásaimat nem áll módomban rendelkezésére bocsátani, mert szétszórva, összevissza vannak leírva. Mihelyt sorjába veszem őket, azonnal kezeihez fogom juttatni valamennyit.

Most mellékelem »Andris« című elbeszélésemet és »A csángó nép gyászának humora« című dolgozatom kefelenyomatát. A csángók címen egy nagyobb költői elbeszélésen is dolgozom. Az előhang már ezelőtt másfél évvel elkészült. Hogy a többi mikor lesz készen? Azt igazán magam is szeretném tudni. Az előhangot – izeltőtől – a túlsó oldalon közlöm.

A CSÁNGÓK

Költői elbeszélés

Előhang

Írjam-e, ne írjam?... tünődözve kérdem,
S hogyha meg is írom, kinek lesz az érdem?
Kit kap fel a hírnek villámsebes szárnya,
Hogy ámulva nézzünk híres Csángliára.
Hűen lefesteni nem tudom, úgy félek.
Üstökös mindenik a nagy csángó égen,
Jaj, csak méltón írjak!... Jaj, ne érjen szégyen!...

Látom a tanítót, kinek minden gondja,
Népe erényeit koszorúba fonja,
Mindaz, ami érték, napfényre kerüljön,
Irigységnek vára örökre ledűljön.
Szülőföldje hívó szaván szíve rezdül:
Hazajön szenvedni tűz-vízen keresztül,
Nevelni, építeni mindazt, ami áldott...
Haj, mi lett a vége!?... Golgotára hágotott.

Ott van a Főpap is, hangra és termetre,
Mindenki azt mondja: papnak van teremve,
Csak a szíve, lelke álnokság, irigység,
Akit meg nem hatott soha semmi ínség.
Dulló háborúban ezer veszély-, bajjal
Küzködött a szegény. Vágyódó sóhajjal
Álmodott kenyérről, tejes puliszkáról...
S neki manna hullott a háborús fáról.

Mint hadi menekült: hadikár nem érte,
 Mégis hadisegély megadását kérte,
 Negyvenezer kroncsi hullott a papzsákba,
 Bele is nevetett kapzsi két markába.
 Disznókat hizlalni kukorica kellett:
 Karhatalommal a szegényektől szerzett.
 Jába könyörögtek, rimánkodtak sírva:
 Nem jött a kezéből szeretetnek írja.

A nép, hogy a nyelve fennmaradjon, éljen,
 Iskolát teremtett véres verejtéken,
 Ámde ez a sáfár, fajának Júdása,
 Csekély négy év alatt a sírját megásta.
 Most titkon gyötrődik sok jó csángó lélek,
 Mert csak a templomban zendül magyar ének,
 Magyar gyermekajkon idegen szó csendül,
 Magyar szívek mélyén döbbenetes csend ül...

Szörnyű átok fekszik a csángón mint felhő!
 Hiába várom, hogy derült napja feljő...
 Látják, tudják a jót s csak rosszat akarnak,
 Újra s megint újra, de egymásba marnak.
 Ha egynek sikerül, szám irigye támad:
 Nyíltan is ordítják: üssed, ne hagyd, vágjad!
 Hogy felettünk álljon érdemben, érényben...
 Hát még mit nem?!... Üljön ő is a szemétkben.

Ott van Ügyvéd Bandi, a jognak bajnoka,
 Szíve, lelke üres, de jó nagy a toka,
 Amiért kínlódik sok száz kérges tenyér,
 Bandi asztalán lesz fehér foszlós kenyér.
 Csip-csup ügyvel, bajjal, akik hozzá jőnek
 Addig csűr-csavarja és úgy hozza rendbe:
 Alperest, felperest leteríti rendre.

Tudom, amit tudok: borsót hányok falra,
 Meddő könnyhullatást gyászos ravatalra.
 Csángó agyak, szívek vajúdnak, hevülnek,
 Újra s megint újra visszavonást szülnek.
 Becsület, igazság erjesztő kovásza
 Vajjon szökik-e majd hullámzó kalászsba?
 Megértik a jó szót? Észre térnek mégis?...
 Hozzásegíteni megpróbálom én is. (Tatrangei 2016: 194–195)

Efectul asociațiilor și a revistelor asupra activității dascălilor și preoților maghiari din Țara Bârsei

În anii 1880 asistăm la o renaștere a identității maghiarilor din Țara Bârsei. În această perioadă are loc o orientare din partea preoților și a dascălilor către cultura populară: ei sunt inițiatorii colectării obiectelor pentru muzeu și ei sunt cei care înregistrează date referitoare la folclorul din această zonă.

Effect of Societies and Periodicals on the Activity of Hungarian Teachers and Priests in Țara Bârsei

In the 1880s we can assist at the renaissance of the identity of Hungarians from the region of Țara Bârsei. In this period we witness an orientation of the intelligentsia's interest towards popular culture: they are the ones to initiate the collecting of different objects for museums as well as to collect important data about the local folklore.

Kiss Emőke

A bözödi Móka Eszter mesemondó és meséi

Bevezetés

Bözödi György folklorisztikai tevékenységének legnagyobb része Bágyi János mesemondóhoz kapcsolható. Ahhoz viszont, hogy a bözödi mesemondás kérdését a teljesség igényével kezeljük, nem hagyhatók figyelmen kívül Móka Eszter meséi sem, akinek nemcsak életéről, mesemondásának körülményeiről, alkotói és emberi mivoltáról nem tudunk, de még a neve is sokak számára ismeretlen. Tizennégy írásban rögzített, ám kiadatlan meséjét csak Bözödi György kézírathagyatéka őrzi. Kutatásom kiindulópontját ezért az Erdélyi Múzeum-Egyesület kolozsvári kézírattárában talált Móka Eszter-mesék jelentették.¹ Ugyanakkor, a jelen kutatást megelőző bözödi gyűjtéseimben is többször előkerült Móka Eszter neve. Látva, hogy akadnak adatközlők, akik Bágyi mellett szívesen felemlégetik őt is, úgy gondoltam, hogy ez újabb vizsgálódások irányába nyithat utat: az alkotói biográfia, illetve a mesélés kontextusának körvonalazása felé.

Jelen tanulmány célja tehát Bözödi György folklorisztikai tevékenységeinek felvázolása, Móka Eszter meséinek közzététele, tipologizálása, valamint a mesemondónő életéről összegyűjtött adatokra való összpontosítás, az alkotó egyéniség sorsának megfigyelése, az egyéniségkutató módszer alkalmazása.²

Fontosabb adatközlőim³: Gyórfi Mihály, Móka Eszter Szovátán élő nevelt fia, Marosi Domokos, 2009-ben a legidősebb férfi a faluban, Be-

---

¹ Bözödi György Kézírathagyatéka (BH), Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltára, Kolozsvár. IV. Bözödi György kézíratai: 69. Mesegyűjtés és feldolgozás (Bágyi János és Móka Eszter meséi), A katalógus internetes változatát ld.: Bogdándi Zsolt: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=356>.

² Jelen tanulmány folytatása Bözödi György bözödi mesegyűjtése bemutatásának. Előzmény: Kiss E. 2015.

³ Az interjúk szövegét lásd Kiss E. 2011: 48–58.

rei Juliánna, 2011-ben a legidősebb asszony a faluban, Vas Mózes, Móka Eszter szomszédja, valamint Vas Ibolya és Koncz Ágnes, akinek a legnagyobb köszönettel tartozom segítségéért. Az idős adatközlők személyesen is ismerték a mesemondót, a fiatalabbak viszont az idősek elbeszéléseiből, csupán közvetten.⁴

Indokoltan tartottam az anyakönyvek számbavételét is, viszont a Móka Eszter korából származó összes dokumentum a második világháború során megsemmisült⁵, ezért nem állt módomban azok vizsgálata. Fényképek sem maradtak fenn az ismerősök tulajdonában. Sajnálatos, hogy Móka Eszter könyvei, személyes tárgyai is közvetlenül halála után eltűntek, ismeretlen okok miatt.

Bözödi György a folklorisztikában

Móka Eszter és Bágyi János meséinek gyűjtője az 1913 és 1989 között élt Bözödi György, akinek jelentős folklorisztikai tevékenysége már fiatalon elkezdődik. „A történész, az író s a népe iránt felelős társadalomkutató erényei találkoznak szerencsésen Bözödiben” (Gáll E. 1969: 358).

Elősorban szépirodalmi, publicisztikai íróként és szociográfus-történészként tartjuk számon. Az *Ellenzék* és a *Keleti Újság* munkatársa, a marosvásárhelyi *Székely Szó* felelős szerkesztője. 1939-ben Baumgarten-díjat kapott. 1942–44-ben a *Termés* szerkesztője, 1945 után az 1848–49-es Történelmi Erekllye Múzeum őre, majd Marosvásárhelyen akadémiai munkatárs. Történészként a népi lázadások, az 1848–49-es forradalom eseményei foglalkoztatták. Fontosabb munkái: *Székely bánja* (1938), *Romlás I–II.* (1940), *Repedt csupor* (1944), *Erdély szabadságharca* (1945), *Hazafelé* (1958), *Nap és árnyék* (1979)⁶.

Ezeket a munkákat mélyreható adatgyűjtő utazás előzte meg, mintegy ötven falut és kisvárost járt be a hiteles helyszínrajzok érdekében. Történészként a székelység és az erdélyi múlt szenvedélyes kutatója, szépiro-

⁴ Gyórfi Mihály 1942 (születés éve)/2011 (a beszélgetés éve), Marosi Domokos 1919/2009, Berei Juliánna 1910/2011, Vas Mózes 1930/2011, Vas Ibolya 1966/2009, Koncz Ágnes 1929/2011.

⁵ Fazakas Lajos Levente bözödi unitárius lelkész szíves közlése.

⁶ Ld. Katona Szabó I. 1981: 230.

dalmi alkotásainak témáit is többnyire a székely falvak világából meríti, és mindkét irányt a hitelességre törekvés hatja át, a népélet realista ábrázolása jellemzi. Szerteágazó érdeklődése mögött ott lappang az egységes cél: felszínre hozni a népi értékeket – és ez már a folklórkutatás irányába való elmozdulását is indokolja.

Motivációjában szerepe lehet emellett a hivatásos néprajzkutató kortársak bátorításának is, akik sokszor biztatták a költőket, írókat a népi alkotások gyűjtésére, népszerűsítésére, feldolgozására (Faragó J. 1959: 762). Saját szavaival így vall néprajzi érdeklődésének kezdetéről: „Már a Lajthával való ismeretségem [ti. 1941] előtt is érdekelt a folklór. Szülőfalumban, az udvarhelyszéki Bözödön több népmesét, népdalt jegyeztem le” (Pávai I. 1992: 138).

A Bartók és Kodály nyomdokain járó Lajtha László 1941 nyarán több napot töltött Bözödön, és fonográfjával sok dalt rögzített. „Azért fordult hozzám, mert tudta, hogy én jól ismerem a bözödieket. Ismeretlenül hiába megy gyűjteni az ember, ehhez olyan kell, akiben megbíznak az adatközlők” (Pávai I. 1992: 138). Ez év őszén ő kísérte Budapestre a négy bözödi népi énekest, hogy a Néprajzi Múzeum munkatársai gramofonlemezre rögzíthessék dalaikat, feljegyezhessek életrajzi adataikat. Az író annak idején az eseményről Énekelnek a bözödi székelyek című cikkében rögtön beszámolt a kolozsvári *Ellenzék* hasábjain (Bözödi Gy. 1998: 249–254).

Nemcsak Lajtha barátja és hűséges útítársa székelyföldi barangolásai során, hanem Móricz Zsigmondnak is, akit többek között az *Erdély-trilógia* megírása sarkallt arra, hogy erdélyi utazásokat tegyen. Bözödi sokszor hívta magához és vendégelte meg szülőházában író társait, barátait, és ilyenkor a mesemondó Bágyi János is hivatalos volt nála, hiszen mesével a vendégek szórakoztatásáról gondoskodott.⁷

1942-ben megjelent első mesegyűjteménye *A tréfás farkas*, mely Bágyi János meséit tartalmazza Gy. Szabó Béla illusztrációival ellátva (Bözödi Gy. 1942). E kiadást több meseközlés is megelőzi, Bözödi gyakran publikálja egyenként is a meséket a *Székely Szó* hasábjain, és más folyóiratban, összesen 30 mesét jelentet meg, ugyanakkor megszokott volt tőle az is, hogy cikkeiben ismerteti az aktuális néprajzi gyűjtések eredményeit is.

---

⁷ A bözödi Marosi Domokos utólagos közlése. Ld. Kiss E. 2009: 34.

A folklorisztika módszertanában és e tudományterület legújabb fejleményei terén való tájékozottságát mi sem bizonyítja jobban, mint a kéziratban talált értekezése, *A székely népmesegyűjtés fejlődése* címmel. Ebben a kéziratban a mesekutatás tudománytörténetének ismerete mellett a kutatásai során szerzett személyes tapasztalatait is megosztja: „Egy új világ tárult fel előttem, a népi lélek és a népi kultúra világa, amiről pedig már régen azt hittem, ismerem” (EME, BH 34). A mesemondó teljes repertoárjának rögzítésére vállalkozott, az egyéniségkutatás módszerét követte, szó szerint igyekezett megörökíteni Bágyi meséit, rajtuk hagyva a jellegzetes ö-ző nyelvjárás nyomait. Böződi tehát tudatosan törekedett a szellemi néprajz módszertani paradigmáinak betartására. 1958-ban meg is jelent második kötete, *Az eszös gyermekök*, Bágyi János további meséivel (Böződi Gy. 1958). Az utolsó kiadott gyűjtemény pedig B. Nádor Orsolya szerkesztésének köszönhető, aki 1993-ban adja ki Böződi gyűjtése nyomán *A Nap s a Hold keresését* (Böződi Gy. 1993).

Móka Eszter meséinek lejegyzésére is a szöveghűség jellemző. A gyűjtő Böződi György viszont vele nem foglalkozott annyira behatóan: tizennégy meséjén és nevének lejegyzésén kívül nem osztja meg velünk a mesemondás kontextusát – egyetlen kivételt képez a legutolsó szöveg, mely után feltünteteti elhangzásának pontos dátumát.⁸ Ezt indokolhatja, hogy ezek a mesék egyszerűbbek, inkább anekdotikus, rövid történetek, nem olyan színvonalasak, mint a nála tehetségesebb Bágyi meséi. Sőt, inkább obszcén vicceiről és humoros beszólásairól volt híres a faluban.

A tudomány Böződinek köszönhetően figyelt fel a falu folklórájára. „Hol vannak a fonográfhengerek és gramofonlemezek tízezrei, a könyvtárak sorozatos kötetei, amelyekkel meg kellett volna menteni a mulandóság elől ezeket a felbecsülhetetlen népi értékeket?” – hangzik a kérdés Böződi tollából (EME, BH 34). Anyaggyűjtését a hiánypótló szándék mellett tehát az archiválás szükségessége és azok másokkal való ismertetése is motiválja. Mindezt pedig folyamatos érdeklődése, a természetes elérhetőség (szülőfalujában, közvetlen környezetében bukkannak fel a tehetséges mesemondók és népi énekesek), valamint a szakértői körhöz való hozzáférés teszi lehetővé (kapcsolatai, levelezései és személyes találkozásai Lajthá-

⁸ A hagyaték Móka Eszter meséit tartalmazó dossziéjának beazonosítása a datálással teljes: *Nem Bágyibá féle mesék* 1958. VIII. 27.

val, folyamatos tájékozottság, a budapesti Néprajzi Múzeum tevékenységeinek, a mesegyűjtés múltjának és jelenének ismerete).⁹

Mi történhet akkor, ha egy író értelmiségi olyan közegbe kerül/születik, ahol népi értékeket talál? Természetes módon válhat néprajzossá. Bözödi megjelent mesegyűjteményei, a különböző folyóiratokban publikált mesék és néprajzi tárgyú cikkei, a hagyatékban található gyűjtései, levelezései, kézíratai értelmezhetők tehát *a saját kultúrájában kutató etnológussá* válásának lenyomataiként is.

Móka Eszter meséi

A hagyatékban fennmaradt tizennégy mese a tréfás, humoros epikai alkotások csoportjába tartozik. Házasságról, furcsa, véletlen helyzetekről, csalásokról, kópéságokról, kijátszásokról szólnak. A közönség számára a történetek élvezetességét az is növeli, hogy többször találkozunk bennük konkrét és valós hely- (pl. Balavásár, Kőrispatak) és személymegjelöléssel.

A magyar népmesék tréfakatalógusának (Vőő G. 1986–1988) előszava feltünteti a tréfa és a vicc közti különbséget: az alapegységtől függ, hogy a komikus szituációra vagy a csattanóra épül-e a történet. Elmondható, hogy Móka Eszter repertoárjának darabjai mindkét kategóriába beillenek, ám rendkívül nehéz őket a mesekatalógusokban szereplő mesékkel rokonítani, tipologizálni – ezek egyedi, a valóságban is megtörténhetett,¹⁰ anekdotaként is felelgethető esetekről szóló történetek.

Számos obszcén szöveg is található közöttük, csakúgy, mint Bágyi János publikálatlan meséi között. Ezeket valószínűleg műfajukból kifolyólag sem tekintették alkalmasnak arra, hogy megjelenjenek. Nagy Olga a következőképpen szólal fel az erotikus témák védelmében: „a folkloristáknak az a feladatuk, hogy ha elébük kerülnek, gyűjtsék, sőt kutassák is fel, nemcsak a néprajzi kutatás teljessége érdekében, hanem esztétikai értékeink gazdagítása végett is. [...] az esztétikai értékelés nem légiures térben, hanem abban a közegben érthető és értelmezhető, melyben az él és bizonyos funkciót teljesít” (Nagy O. 1978: 311). A vulgáris komikum, a testi-

⁹ Elméleti alap lásd Tánzos V. 2011: 1–6.

¹⁰ Ezt jelzi a fizikai valóságban is létező helynevek, személynevek, konkrét utalások beiktatása, mely a múlt idő használatával is párosul.

ség, nemiség szerves beépülése a mesékbe a férfi mesemondók és közönség esetében volt megszokott, a nők szemérmesebben viszonyultak hozzá – ezért is távolították el sokszor a nőket és a gyerekeket a hallgatóság köréből. Móka Eszter repertoárjában viszont ez is szerepel. Nem hiába tartották a faluban erős, férfias asszonynak.¹¹

Móka Eszter életpályája

A kérdést teljességében csak a terepen szerzett információk alapján lehet tárgyalni, illetve csoportosítani, ismertetni mindazt, amit Móka Eszterről ez idáig megtudhattunk. Igaz ugyan, hogy helyenként hiányosak vagy töredékesek az adatközlők emlékei, mégis következtetni tudunk a mesélő természetére, a mesélési kontextus sajátosságára. Az általam felkutatott adatokat, biográfiai eseményeket, úgynevezett élettörténeti epizódokat¹² úgy szeretném csoportosítani, hogy kialakuljon valamiféleképpen egy lineáritás, progresszív rendszer,¹³ a születés és halál határai között elhelyezkedő élettörténet. Ezért ezt a történetet az emberi életet jellemző csomópontok, határköveket jelentő fordulópontok, azaz biografikus topozok szerint megvizsgálom a születés, származás, gyermekkor, foglalkozás, házasság, utód, jellegzetes életpozódok szempontjából, rekonstruálva a mesemondó asszony alakját.

Születése, származása, gyermekkora

Az összes megkérdezett adatközlőm azt állította, hogy Móka Eszter bözödi származású volt, a szüleire viszont senki sem emlékszik. Állítják ugyanakkor azt is, hogy soha nem beszélt, mesélt róluk. Ennélfogva nemcsak szüleiről, de gyermekkoráról sem tudunk részleteket. Valószínűleg azért, mert már kihalt az a generáció, amelyik személyesen is ismerhette volna, de az is lehet, hogy megtéveszti őket a *Móka* vezetőknév.¹⁴ Valódi neve

¹¹ Ld. a Győrfi Mihállyal készített interjút: Kiss E. 2011: 48–52.

¹² A biografikus történetek három alapvető típusáról lásd Keszeg V. 2005. 7.

¹³ Keszeg V. 2005. 8.

¹⁴ Érdekesesség: ha valakire a faluban azt mondták, „olyan vagy, mint Móka Eszter”, akkor ez a megállapítás az illető jó kedélyére, humorára, mókás természetére vonatkozott.

ugyanis: Marosi Eszter. A faluban több Marosi család él még ma is, akiknek Móra Eszter távoli rokona. Mivel a bözödiek évszázadok óta az Esztereket a jellegzetes ö-ző nyelvjárással Estöröknek szólították, *Mók Estör* néniként ismeri őt mindenki.

Nevelt fia, Győrfi Mihály az 1890-es évekre helyezi Móra Eszter születésének időpontját.

Foglalkozása, családi állapota

Nagylánykorában, körülbelül húszévesen került ki Magyarországra,¹⁵ vélhetően Budapestre, ahol mezőgazdasági munkát végezve szerzett marandó sérülést, a cséplőgép levágta a lábát, és örökre féllábú maradt. Talán ezért került vissza szülőfalujába, ahol sokan szép asszonynak tartották testi hibája ellenére is. Családoknál szolgált, részt vállalt a szalmakalap-készítés munkájában, szalmát pucolt – eközben mondta a meséket –, valamint segített a ház körüli teendőkbén. Cserébe szállást és ételt kapott. Saját lakhelye a község jóvoltából épült fel később, Bözödi György szülőházának közelében.

A pálinkafőzésről nevezetes bözödi Győrfi család évekig otthont adott Móra Eszternek, aki kezdetektől fogva részt vett Győrfi Mihály nevelésében, ennek köszönhetően nagyon közel kerültek egymáshoz. A nevelt fiú második édesanyjaként szerette és gondol vissza ma is a mesemondóra. Mivel Móra Eszternek családja, saját gyereke nem volt, őt is különleges kötődés fűzte Győrfi Mihályhoz.

Móra Eszter személyisége

Írni, olvasni tudó asszonyként rengeteg könyve volt, kalendáriumok – benne versek, regényrészletek, történelmi szövegek –, továbbá volt egy álomfejtő könyve is, melyet féltve őrzött. Nagy tudású asszony volt. Sokszor jószolt cigánykártyából, az élet számos területén voltak előrejelzései és jó tanácsai. Amikor kutatásom során először hoztam szóba Móra Esztert Győrfi Mihálynak, ő gondolkodás nélkül így összegzett vele kapcsolatban: *jószolni tudott, sok könyve volt, úgy szeretett, mint édesanyám.*¹⁶

¹⁵ Magyarországi utazásáról nevelt fián kívül senki se számolt be.

¹⁶ Saját jegyzet, telefonbeszélgetés ideje alatt.

A többi adatközlőm főként azt emelte ki, hogy citerázni tudott, amire a lányok táncoltak – méltatták zenehallását –, vicceket, obszcén tartalmú szövegeket mondott, és rendkívül humoros beszólásai voltak.

Erőszakos, agresszív természete miatt a gyerekek féltek tőle, ez a tulajdonsága erőssé, férfissá tette őt. Nevelt fiát például sokszor védte meg az iskolában elszenvedett igazságtalanságokkal szemben. Ha őt csúfolták fél lába miatt, nem hagyta magát. Sőt, kiabált, oda-odacsapott, ha a szükség megkívánta.

Személyes tárgyait (álomfejtő könyv, egyéb könyvek,¹⁷ jóskártya, zsebkendők, citerája) nagyon féltette, és csak az ő jelenlétében lehetett hozzánk nyúlni, átlépni velük a küszöbön teljességgel lehetetlen volt.

Halála

A böződiék nem tudják időpontokhoz igazítani az életét. Győrfi Mihály körülbelül 13-14 éves lehetett, amikor Estör néni meghalt, tehát az 1955–56-os évekről lenne szó.

Egészségi helyzetéről csak annyit sikerült megtudni, hogy vizelet-visszatartási problémái voltak, mely sokszor kellemetlen helyzetbe hozta őt, s a falubeliek humoros-vicces esetekről számolnak be.

Református szertartással temették el. Szigorú, agresszív természete ellenére is szerették a faluban, ezt bizonyítja, hogy meglehetősen sokan vettek részt utolsó búcsúján. Sajnos a sírja már megtalálhatatlan, nincs sírkő, ami jelezné, hogy ott nyugszik, és feltüntetné életének két legfontosabb évszámát.

A mesemondás kontextusai

A mesék gyűjtője nem jegyezte fel azok elhangzásának körülményeit, kénytelen vagyok kizárólag adatközlőim emlékeire, illetve a tényekből levont logikus következtetésekre támaszkodni.

Móka Eszter nem csupán mesét mondott. Repertoárja színes: voltak benne viccek, anekdoták, igaztörténetek. Leghíresebbek azonban obszcén tartalmú elbeszélései és beszólásai maradtak. Böződi mesegyűjtése kizá-

¹⁷ A tulajdonában lévő írások tartalmáról lásd a Győrfi Mihállyal készített interjút (Kiss E. 2011: 48–52).

rólag humoros epikai műfajokat, és nem a spontán beszólásokat tartalmazza, melyeket aranyköpéseknek is nevezhetnénk.

A Hoppál Mihály említette¹⁸ szociális kontextus vizsgálatakor megállapítható, hogy gyerekeknek, felnőtteknek, nőknek, férfiaknak egyaránt mesélt, szabadszája nem válogatta a közönséget. Főként szalmapucolás közben mondott az összegyűlt társaságnak. Mivel a szalmakalap készítése inkább télen válik meghatározó tevékenységgé a faluban (nyáron inkább mezőgazdasági munkát végeznek), gyanítható, hogy a hideg hónapokban a bent ülést és a szorgalmas munkát a mesemondás tette élvezetesebbé. A mesélést az is motiválhatta, hogy cserébe a helybeliek szállást, étkezést biztosítottak neki. Nem a munka rovására mesélt, épp ellenkezőleg, annak színesítéséhez járult hozzá. Több bözödi személy beszámol arról, hogy ilyen munkaalkalmakkor sokszor kérték Estörnét, hogy meséljen, és egy-egy csattanó és nevetés után arra is kérték, mondja el ismét, hogy ők is megtanulhassák.¹⁹

A mesemondás tárgyi kontextusához hozzátartoznak a birtokában lévő és féltve őrzött könyvei, ám ezeket a társas együttlét során sosem vette kézbe.

A szövegek megértéséhez szükséges háttér-információkat a mi esetünkben a helyi környezet ismerete képezi. Erre Bözödi is felfigyelt: *Egy népmese két változatához* című, a hagyatékban található kézirata a falusi hallgatóság fontosságára is figyelmeztet, melynek a mesélő beszél. Ugyanannak a mesének két változatát veti össze, és mindkettő a Kis-Küküllő völgyének tájegységéhez tartozik. „Otthon kell lennünk az egész vidék népi életében, hogy a mese elérhesse igazi hatását” (EME, BH, 71). Például Újfalu említése a mesében a bözödiek harsány felcacagását idézi elő, míg egy idegennek elsikkadna a helynév mellett a figyelme. A hallgatóság tisztában van a térrel, ahol a mese világa zajlik (ezért is használ konkrét helymegjelöléseket), ily módon a befogadó „tudja például, hogy ha a hős ezen az úton indult el, a másik meg amazon, hol fognak találkozni, és ez fokozottan tartja feszülten figyelmét” (EME, BH, 71). Bözödi arra a következtetésre jut elemzése során, hogy a mese szorosan a népi közösség életébe beágyazott produktum. A háttértudás így alkotja meg a hiedelmek azon hálóját, mely a kognitív kontextust képezi a mesék megértéséhez.

---

¹⁸ Elméleti alap: Hoppál M. 1998: 99–100.

¹⁹ Ma már sajnos senki sem emlékszik konkrét szövegekre.

Konklúzió

Jelen tanulmány arra törekszik, hogy felvázolja Böződi György folklorisztikai pályafutását, kiemelve a hagyatékból Móka Eszter meséit, igazolva a gyűjtés hitelességét, a korabeli néprajzi szemléletek ismeretét és tudatos alkalmazását, és bemutassa egy 20. századi erdélyi magyar mesemondónő pályáját és repertoárját. Kutatásom során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy ki az, aki a mesék mögött áll, hogyan alakult sorsa, mi határozta meg mesemondói habitusát, hogyan tekintett rá a közösség.

Ritkán találkozunk olvasott, széles érdeklődési körű, pajzán szókimondást kedvelő női mesemondóval. Leginkább azonban az ismerte őt, és emlékezett rá részletesen, akit személyes viszony fűzött hozzá, és a vele kapcsolatos élményeknek érzelmi töltete is volt. Megfigyelhető volt, hogy aki nem is ismerte személyesen Móka Esztert, annak is volt tudomása róla – főként különlegessége miatt –, az adatközlő hiába tartozott fiatalabb generációs csoportba.

Természetesen Böződ falu reprezentatív mesemondója továbbra is Bágyi János marad, viszont a böződi mesemondás kérdését lehetetlen lenne körüljárni Móka Eszter említése, a hagyatékból őrzött történetei és azok háttérkontextusának ismerete nélkül.

Szakirodalom

BÖZÖDI György

1942 *A tréfás farkas. Bágyi János meséi*. Budapest

1958 *Az eszös gyermek*. Bágyoni János meséi Böződi György lejegyzésében. Gy. Szabó Béla és F. Ferenczi Júlia rajzaival. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest

1993 *A Nap s a Hold keresése. Böződi népmesék*. Nagy Ilona közreműködésével szerkesztette B. Nádor Orsolya. Akadémiai Kiadó, Budapest

1998 A „tölcséres urak”. In: *Uő: Földre írt történelem. Válogatott írások*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 249–254.

FARAGÓ József

1959 Bágyi János meséi. *Korunk* XVIII. (5) 762–767.

GÁLL Ernő

- 1969 Az elkötelezett társadalomkutató [Bözödi György]. *Igaz Szó* XVII. (3) 356–360.
- HOPPÁL Mihály
1998 Szöveg – környezet – megértés. In: Uő: *Folklór és közösség*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 99–100.
- KATONA SZABÓ István
1981 Bözödi György. In: Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. I. A – F*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 230.
- KESZEG Vilmos
2005 Előszó. In: Uő (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek 1*. (Sapientia Könyvek) Scientia Kiadó, Kolozsvár, 7–23.
- KISS Emőke
2009 *A mesélés szocializációs szerepe. A bözödi Bágyi János mesemondó*. Szakdolgozat. Kézirat. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár
- 2011 *Móka Eszter és meséi*. Szakdolgozat. Kézirat. Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár
- 2015 Bözödi György bözödi mesegyűjtése. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23. Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 97–120.
- NAGY Olga
1978 *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- PÁVAI István
1992 Bözödi György emlékezik Lajtha Lászlóra. *Magyar Zene* XXXIII. (2) 138–140.
- TÁNCZOS Vilmos
2011 *A néprajzi kutatómunka jogi és etikai kérdései*. <https://tanczosvilmos.files.wordpress.com/2011/09/12-kutatasetika.pdf> (Letöltés ideje: 2016. 10. 20.)
- VÖÖ Gabriella
1986–1988 *Magyar népmesekatalógus 7 A, B, C*. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest

Kéziratok, levéltári dokumentumok

BÖZÖDI GYÖRGY KÉZIRATHAGYATÉKA (BH)

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. IV. Bözödi György kéziratai: 34. A székely népmesegyűjtés fejlődése, 69. Mesegyűjtés és feldolgozás (Bágyi János és Móka Eszter meséi), 71. Egy népmese két változatához.

A katalógus internetes változatát ld.: BOGDÁNDI Zsolt: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=356>

Melléklet

Móka Eszter meséi

Ez a tizennégy mese az EME-levéltárban található: Bözödi György kézírathagyatéka, IV. Bözödi György kéziratai: 69. Mesegyűjtés és feldolgozás (Bágyi János és Móka Eszter meséi). Ez jelentené a fennmaradt teljes Móka-repertoárt (betűhív átírással).

1. [A haragos szomszédok]

Típus: hasonlóságot mutat: AaTh 1699, AaTh 1284.

Eccer két szomszéd embör haragutt egymásra, sokáig nem beszéltek együtt. Az egyik szomszédasszonnak vót nyóc gyermeköke s az asszon idős vót már, vót vaj hatvan esztendő, de sok kicsigyermöke vót. Vót még ott egy másik embör s egy másik vénasszon is, sokan vótak, ezök laktak az uton küjjel, mint Györgyinéjék, ojanformálag. A másik szomszédasszon urastól laktak belöl.

Odamönt egy embör, hogy vögyön csürkét kotlóstól, a belsőkhöz. Aszt mongya az asszon:

– Nekünk nincsen, hanem van küjjel – aszt mongya – nyóc csürke s egy kotlóstyuk.

Az embör kimönt a külső szomszédhoz, s mongya:

– Hallotta, hogy van itt nyóc csürke kotlóstól, nem adnák el neköm?

Aszt mondja az asszon, hogy:

– Kijed tán bolond, bácsi, hisze én vagyok a kotló, neköm van nyóc gyermeköm.

Biztoson belöl mondták, hisze én vagyok s a nyóc gyermeköm.

Az embör nem kapott csürkét, elmönt onnét, kotlót se kapott. Másnap elmönt a vén cigánné oda, egy csuf vén cigánné, egy kuruzsló cigánné, oda a külső szomszédhoz. Aszt mongya a háziasszon, hogy belöl mind megrühösödtek s vögyön egy nagy üveg orvasságot a cigánné oda.

A cigánné másnap elmönt a belső szomszédhoz s aszt mongya, hogy:

– Hoztam, gazduram, maguknak egy nagy üveg orvasságot, me hallottam, hogy mind rühösök.

Az asszon vötte a söprüit s kiverte a cigánnét a háztól, ugy hogy még a lába se érte a földet. A két szomszéd igy megjárta egymással.

Mondotta Móka Eszter, Bözöd.

2. [A barát és az apáca együtt hálnak]

Típus: számon nem tartott történet (kategória: trufák papságról és szerzetesrendekről)

Egy apáca s egy barát összetalálkoztak Háromszéken. Indultak Marosvásárhelyre. Balavásárán a piculás kisasszon kapujánál [vendéglő] elsötétödtek. Békéreztek

oda, hogy haggyák, hogy hájanak ott mind a ketten, me ojan sötét vót, hogy már tovább nem tuttak mönni. Aszt mongyák a háziurnak, hogy lögyön szüves, haggya, hogy háljanak ott ketten, az apáca s a barát.

Aszt mongya a vendéglős, hogy itt el is hálhatnak, me van itt – aszt mongya – egy ágy s amijen szönt népek, ketten egy ágyban elhálhatnak.

A háznak az alsó felinél egy ágyba egy hetven esztendő s vénembör alutt hasra buva, a feke ki vót duvasztva. A vendéglős elmönt külön, lefeküött.

A barát s az apáca, mivel együtt háltak ketten, nem tuttak alunni, me csipdösték egymást. Aszt mongya a barát az apácának, hogy forduljon feléje. Aszt mongya az apáca, hogy:

– Előbb megnézöm, a vénembör aluszik-é?

Elmönt az apáca a vénembörhöz, megcsipdöste, hogy lássa, hogy aluszik-é, de a vénembör tötte magát, hogy aluszik. Két szál szórt a vénembör fenekiből kihúzott az apáca, de a vénembör egyet se mozdult. Aszt mongya az apáca a barátnak:

– Most lehet akármit ettől csinálni, me ugy aluszik a vénembör!

Akkor aluttak egy órát, megint eszibe jut a barátnak, hogy az apáca arra forduljon. Aszt mongya az apáca:

– Most már megint meg kell nézzem, hogy aluszik-é az a vénembör.

Az apáca odamönt a vénembörhöz s kitépött egy félmarék szórt a fenekiből, a vénembör akkor se mozdult. Akkor visszamönt az apáca a baráthoz, s azt monta:

– Itt akármit lehet, me megint aluszik a vénembör tovább.

Ez így vót azon az éjjel vagy három-négyszer is. Röggel négy óra felé az apáca megnyújtzkodott az ágyba. Aszt mongya, hogy:

– Hej, csak ez az éccaka Szöngyörgynapig tartana!

Aszt mongya a vén embör:

– Me biza akkor az én fenekemön egy szál szór se maradna.

3. [Halott, felpuffadt cigány újraélesztése]

Típus:tipologizálhatatlan.

Eccör vót egy vén cigán, százötven esztendő s vén cigán, meg vót puffadva a vén cigán s meghót. Két purdék vót a cigánnak s tötték a vén cigánt gyalogszánkóra s Körispatakból lehuzták Szöngyörre a doktorhoz. A doktor aszt monta, mikor odahuzták, hogy:

– Sze ez meghót, purdék!

Aszt monták a purdék:

– Há most mit csinájunk, doktor ur, evel a vén cigánnal?

Aszt monta a doktor, hogy:

– Vigyétök haza, fíjajim, fújátok föl szalmaszállal.

A purdék kerestek ojan jó vastag pozdorját, egyik purdék belédugta a cigánnak a s...íbe a pozdorját s futta. Eccör azt mongya a purdék a másíknak:

– Már fújad te is, - asztmongya – me én má futtam!

Aszt mongya a másík purdék, hogy:

– Én a te sádot utálok.

– Hát akkor a másik felit fogd bé, s azt fudd.
A pozdorjának amék fele vót a fenékibe, aszt fogta bé s azt futta.
De hijába fukálták, me immár meghót a cigán, nem támatt föl.

Mondotta Móra Eszter, Bözöd.

4. [Várakozás a szentlélekre fehér galamb képében]

Típus: számon nem tartott szövegek

Eccör vót egy katólikus pap. Kihirdette a templomba, vosárnaphoz lec egy hét elküldi az ur a szöntleket, fejér galamb képibe.

A papnak a szógállója esztöt meghallotta s mikor vosárnap a népek a templomba vótak, a szógálló fölmönt a templom padlására, hogy ő is meglesse. Oda állott, ahol a lapancs kéne lögyön, de csak lepődő vót a lappancs helyett. Monta a katólikus pap, hogy:

– Kedves atyámfi, immár az ur elküldi a szöntleket minél hamarább, fejér galamb képibe.

A szógálló is meg akarta látni a szöntleket fejér galamb képibe, mind nyújtotta a nyakát, de nem látott sömmöt, mind leskölödött le a nyiláson, aszt hitte, hogy ő csak azért nem lássa, mer nem ott van, ahol a többi. Addig mind leskölödött, hogy eccör béessött a népek közü. A szoknyája a nyaka köré repült, ugy szállott le a templomba.

Aszt mongya a katólikus pap, hogy:

– Kedves atyámfi, hunnyátok bé a szemötököt, me a mennyei világosságtól mind mind megvakultok.

Mondotta Móra Eszter, Bözöd.

5. [Szegény ember gyémántot talál, hamuba rejti, megfélekedzik róla]

Típus: számon nem tartott szövegek (rokonságot mutat az ostoba házaspár és az okos ember kategóriával)

Vót eccör egy szegényembör. Ojan szegén vót, az égvilágán sömmije sem vót. Aszt mongya a szegényembör a feleséginek, hogy:

– Én elmönnék, hogy valahol kössek söprüt, kapjak vajégy krajcár pénzt, hogy lögyön miből éldögéljünk.

Amint mönt, möndegélt, a szegényembör kapott az uton három díjót. Amint mönt tovább, egy patak mellett jácodott három fíjugyermök. Azok kaptak egy gyémántot, de nem üsmerték. Aszt mongya annak a három fíjugyermöknek, hogy:

– Aggyátok neköm, s adok érte három díjót.

A gyémánok, mivel nem ismerték a gyémántdarabot, odaatták a három díjóér a szegényembörnek. Az embör aszt a gyémántot hazavitte a feleséginek. Aszt mongya az asszony:

– Hát te fol kaptad eszt a fényös valamit, te embör?

Aszt mongya az embör:

– Három fíjugyermököt kaptam a patakon, azok kapták, s attam három díjót érte. De – aszt mongya a feleséginek, – eszt tödd el jól, nehogy elveszön, ere kell ügyelni.

Este megnézögették, hát ugy kivilágosodott mindönféle, az egész szomszédtság, az egész ucca, ojan szép vót, annál szöbb nem lehetött.

Az asszon belétötte hammuba aszt a gyémántot s elfelejtközött rólla. Mönt egy zsidó, kiátotta a hammut s az asszon hirtelen elfelejtközött, hogy ott van benne a gyémánt s a hammut odaatta a zsidónak. Este az ura mönt haza.

– No asszon, hol van az a gyémánt?

Aszt mongya az asszony:

– Hát én biza elfelejtöttem, lelekem uram, odaattam a zsidónak a hammuval. Oztán ugy busultak, s ugy sirtak, hogy ma májnapig is mind sirassák, ha élnek.

Mondotta Móra Eszter, Bözöd.

6. [A szegény és a gazdag testvér]

Típus: AaTh 1689

Hetethétországön túl éldögélt egy gazdag embör s annak a gazdag embörnek volt egy szegényembör tesvére. Annak a szegényembörnek sok-sok gyermekö vót. Ojan szegényök vótak, hogy égvilágon sömmijök se vót, még amit mögeggenek se. Többször elmöntek a nagygazda bátyához, hogy aggyon valami kis kinyeret, de nem adott, aszt monta, mönnyenek dógozni, me fősvény vót.

Abbiza a szegényembör kapja magát s elmönt halászni. Kapott egy akkora követ, mint égyg köszörükös s hazavitte. Gondóta, hogy a gyermekök legalább avall töccsék az üdöt, ha nincs mit ögyenek, karikázzanak. De ojan fényös vót az a kerék kő, hogy az egész szobát öste megvilágította s az egész udvart. Aszt mongya a feleséginek, hogy:

– Én eszt a fényös követ el ké vigyem, főviszöm a kirájhoz, ajándékba odaadom.

A kiráj, mivelhogy megismerte, hogy gyémánt, hát adott egy zsák arannyat a szegényembörnek. Az embör hazavitte a zsák arannyat s a feleséginek mutatta, hogy mennyi sok arannyat kapott azér a gyémántkőér. Aszt mongya a középső gyermeknek, hogy a bátyától hozza el a vékát, de ne mongya meg, hogy mit mérnek vele, csak hozza el. Kérdözte a nagygazda bátyya:

– Hát e minék, nektök nincsen sömmö se, mit mértök a vékával?

A gyermek elhozta a vékát s megmérték a pénzt. A vékának a fenéke rossz vót s vaj két-három darabb benne maratt a fenékibe. A gyermek hazavitte a vékát s kérdözte a bátyya:

– Hát tü mit mértetök? Pénzt mértetök, vaj mi? Hol kaptátok a pénzt?

A nagygazda embör kapta magát s odamönt az öccsihez, hogy kérdözze meg, mér atták aszt a sok pénzt neki. Aszt mongya a szegény embör:

– Én egy zsák macskát vittem a főségös kirájatyámnak ajándékba s azér atta.

A nagygazda embör megirigyölte, emönt haza s a kocsissával béfogatott, hogy ő is keressön macskát. Aszt mongya a kocsisnak, hogy:

– Mönnyünk el legalább három-négy faluba.

Kérte a feleségitől, hogy aggyon három duszát, töccsék meg macskával.

Elmöntek, három-négy falut is összejártak s amennyi macska vót, mind esszeszödték, a három duszát megtötötték macskával.

Elmöntek a szekérrel föl a kirájhoz. A kapustól békéreztek, hogy a kiráj öfölséginek ajándékot hoztak. Mikor ott bémentek, hát a kirájtól kérdözte a gazdag embör, hogy há elfogadná-é az ajándékot?

Aszt monta a kiráj:

– Csak hozzád – aszt mongya, – bé a szobába, de addig ne ódd ki a duszákat, jöjön ki a feleségöm s a küsasszonyok, hogy lássák meg.

Mikor mind kijöttek, akkor a gazdag embör kódta a duszákat.

A macskák megijedtek mivel az ajtó bé vót téve, ugy esszetörtek minden évegöt, porcolán edényököt, hogy egy darab se maratt, a küsasszonyokot s a kirájnéit ugy esszekörmölték a macskák, hogy elig tuttak elfutni. Ekkor a gazdag embör megjedött s ugy elfutott, hogy még mái napig odavan.

Mondotta Móra Eszter, Bözöd.

7. [A beteg királylány és őrzője]

Típus: számon nem tartott történet.

Ecör vót, hó nem vót, hetethétországön is tul, még azon is tul vót, vót egy szép kirájleján. Ojan szép vót az a kirájleján, hogy még hetethétországön is ojan szép nem vót. A kiráj kiadta a parancsot a legénységinek, hogy másnap nyoc órára mönnyenek a sétatérre. El is indult egy század katonaság, másnap nyóc órára már künn is vótak a rétön. A kiráj meghagyta, hogy az egész század katonaság vetközzék le tiszta mesztelen, s ájjanak haptákba.

Eközben a kirájküsasszon ezztöt meghallotta s elmönt ő is, hogy lássa meg a katonákat csurdén. Amig a kirájküsasszon ott sétált a katonák mellett, hát a széjjin vót egy csuf cigánlegén, csuf fekete, ojan rusnya vót, hogy csunyább vót még a rusnyábbnál is. A kirájküsasszon aszt meglátta s neki megteccöt, s belészeretött abba a cigánlegébe.

A kirájküsasszon aval elmönt haza, ojan beteg lött, hogy mingyár orvast kellett hozzanak neki. Mikor az orvast föl vitték a palotába, megvizsgálta a kirájküsasszon s azt mondta, hogy katonát kell tögyenek éjjel melléje, me ha nem, meghal a küsasszon. A küsasszon nem lehet magára az éjjel, kell vigyázzon a katona reja.

A kiráj a lejánának éppen azt a csuf fekete cigánlegényt rendölte oda azon az éjjelre. A kiráj nagyon szépön földiszította aszt a cigánlegént vosárnapi ünneplő ruhával. A kiráj aszt mondta a cigán katonának, na, vigyázzon jól a küsasszonra, az ajtót zárja bé.

A cigánlegén a lámpát égve hagyta a szobába, sétálgatott ott a küsasszon előtt. A király meghagyta vót, hogy akármit mond, mondja aszt a küsasszon, hogy nem. Aszt mongya a cigán katona, hogy:

– Há küsasszon kéröm, a lámpát kifujam-é?
 Aszt mongya a küsasszon, hogy ne. Aszt mongya a katona:
 – Há egész éjjel mind sétáljak?
 A küsasszon aszt mongya, hogy ne. Aszt mongya a katona, hogy:
 – Én az ágyba egész éjjel üldögéljek?
 Aszt mongya a küsasszon, hogy ne. Aszt mongya a katona, hogy:
 – Mindig a paplan tetejin lögyek az éjjön?
 Aszt mongya a küsasszon, hogy ne. Akkor aszt monta a katona, hogy akkor ő is
 bébuvik oda. Erre a küsasszon nem szólott sömmit.
 Aszt mongya a katona a küsasszonnak, hogy:
 – Hát az ing huzatlan maradjon?
 A küsasszon aszt mondta, hogy ne. Akkor a katona odabutt égybe, égyütt vótak
 s ugy ésszemelegödtek, még mai nap is ugy vadnak, ha élnek.

Mondotta Móra Eszter, Bözöd.

8. [Egy hajóslegény elcsábítja a cigány szép feleségét]
 Típus: számon nem tartott mesék

Eccör vót a faluba egy cigánlegén. A megházasodott s elvött égy igazi szép
 cigánléját. Mikor elmöntek a hetedik faluig, hát ott nagy-nagy viz vót s azon tul
 égy nagy város. Aszt mongya a cigán, hogy:

– Te feleség, – aszmongya, – mönnyünk el abba a városba, égy kicsi pénzt
 kericsünk, vögyünk malacokot, ha kapnánk vajégy kicsi pénzt belőle.

De az a viz ojan nagy vót, hogy hajon kellött körösztülmönni rajta. S a viz mel-
 lett vót egy csomó füzfabokor. A cigán aszt a füzfabokrot mind leverte nagy bottal
 a földre. Aszt mongya erre a cigánné a cigánnak:

– Szokherec, mit csinálsz?

Aszt mongya a cigán:

– Ha valakit látnám, hogy tégöd megszeret, éppen így megverném.

Akkor aszt a hajóslegén meghallotta, s mikor odamöntek, hogy üljenek föl a ha-
 jóra, aszt mondta, hogy csak égyvedül üljön föl akármejik, mert hárman elsüjedenek.
 Aszt mongya a cigán:

– Lögyön szüves, vigye a feleségöm hamarább, hogy lássam, már tul van; hogy
 lássam, hogy nem esött belé a vízbe.

A hajóslegén a cigánmenyecskét föl is vötte a hajóba. Mikor a víz közepiig
 möntek, hát a cigán meglátta, hogy a felségit ölegeti a hajós. A cigánmenecske
 mind mozgatta a lábát. Aszt mongya a cigán, hogy:

– Kemizsálet! Kemizsálet!

Aszt mongya a cigánmenyecske:

– Hijába kemizsálet, me már a van, álizsálet!

Mondotta Móra Eszter, Bözöd.

9. [A csikótojás]

Típus: Aa Th 1218 (Az ostoba ember a kotló helyén)

Eccör vót égy faluba egy cigánpurdé. A purdé lehetött etédi s elmönt Szöngyörre a hetivásárba. Otthon mondogatta vót az apjának, hogy ő szeretne valami csitkót vásárolni. Szöngyörgyön a piacon árult égy embör égy szekér disznyótököt. A purdé odamönt s aszt mongya:

– E mija, bácsi?

Aszt mongya az embör, hogy:

– E fijam, lótojás.

Aszt mongya a purdé:

– Hát ebből, bácsi, hogy lönne csitkó?

Aszt mongya a gyermöknek az embör:

– Hát fijam, ugy, hogy ha van neköd nánnyád, aval kiméssz Pipehöggye s vizsöd eszt a lótojást egy zsákba magaddal. Pipehöggye tetejin van két bokor, az egyikbe lerakod szépön, fészket csinálsz, abba belerakod s akkor nagyanyád réjáül. De – aszt mongya az embör a purdénak, – két hétig réjta kell üljön a vén cigánné azon a tojásokon, ugy lössz csitkó belőlle. Az alatt a két hét alatt a cigánné nem szabad enni egy falást se. Akkor két hét mulva a vén cigánnének vigyél enni s akkor meglátod, hogy a csitkók kelnek ki.

A purdé ugy is tött. Két hét mulva vitte az önnivalót a cigánnének. Mikor a högyre kiérközött vóna, a cigánné meglássa, hogy a purdé jó kifelé, örömbé a lótojásról fölemelkedött! Abbiza ahogy fölemeleködött a cigánné, hát a lótojások elhögörödtek béfelé. A cigánné fölhuzva fogta a szoknyáját s vótak ott valami burjánok, lófarku fű is vót. Aszt mongya a purdé:

– Hé; látom a sörényit – aszmongya, – látom a sörényit!

De azok a lótojások ugy elfutottak bé, hogy még Kovács Gecibá házát is szinte leverték, körösztiülmöntek a patakon. A purdé mind kiátotta:

– Né a csitkó, né a csitkó!

De azok ugy nekivágotnak a főnek, mikor béérték a patakg, hogy mind szértemöntek.

Mondotta Móka Eszter, Bözöd.

10. [A királylány és a királyfi]

Típus: számon nem tartott történet.

Eccör vót, hó nem vót, vót égy szép kirájküsasszon s égy kirájurfi. A kirájurfi fölötözött szép kiráji gunyába s elmönt a kirájküsasszonyhoz, kérje meg feleségnek. A lejánnak nem tetszött meg a kirájlegény. Akkor felötözött a kirájurfi fazekaslegények, ugy mönt megint a kirájküsasszonhoz. Fölötözött fazaka ruhába, odamönt a kirájküsasszonhoz s akkor a küsasszon megszerette, hozzá mönt feleségül.

Aszt mongya eccör a feleséginek, hogy el ké vinni a fazakakot a vásárba, hogy kapjanak vajéggy kicsi pénzt belőlle. Eggy szamarat fogott bé az asszon s aval

elmönt a vásárba, az ura otthon maradt dógozni. A fazakakat az asszon mind larakta a piacon szépen, sorjába, s a számár mellette vót, a fazakak között.

Arra mönt egy katona s aszt mongya az asszonnak:

– Haggya, hogy ennek a számárnak valamit pustogjak a fülibe.

Aszt mongya az asszon a katonának:

– Én nem bánom, vitéz ur – aszt mongya –, akármit sugjon annak a számárnak, amit akar aszt.

A katona megfogott egy toplót, megtüzesítötte, belétötte a számárnak a fülibe aszt a toplót. Akkor a számárnak égött a füle, kezdött táncolni s a fazakakat mind ésszerűgotta a számár. Az asszon sirni kezdött s üres szekérrel, pénz nélkül elmönt haza. Otthon az ura odaborult a nyakába:

– Há mija, lelkem feleségöm – aszt mongya, – mi baj van?

– Pustogtak valamit a fülibe a számárnak s mind összetörött a fazék.

Aszt mongya az ura, hogy:

Ne busulj – aszt mongya, – mert nekünk pénzünk elég van, ha te nem hoztál is, csak próbára akartalak tönni, hogy lásd meg, mijen a szegény asszon dóga.

Ekkor a fazakasruhát levetötte magáról s kiráji ruhába ötözött. Osztán így tutta meg a küsasszon, mégis jobb kirájnénak, mint egygy szegén asszonnak.

Mondotta Móka Eszter, Bözöd.

11. [A három cipó]

Típus: okos emberek.

Eccör három fiatalmebör utazott. Amint möntek, há egyebük nem vót, csak három cipó a hátukon. Amint möntek, möndegéltek, hát elsötétödték. Aszt mongya a küsebbik fiatalmebör:

– Fekügyünk le – aszt mongya –, a mék hamarébb főkél, a fülkóti asztán a többit is. Addig nem összük meg a cipót, hanem megkérdezőm, hogy mejik mijen álmot látott.

Az egygyk aszt az álmot látta, hogy elmönt vót pokolba, onnét nem tudott visszajöni. A másik pedig aszt látta, hogy ő meghót. Akkor aszt mongya a harmadik:

– Aszt láttam, hogy fölakartam mennybe mönni, a lajtorjának a legfölső fokára jutottam, de Szönt Pétör aszt mondta, aki meghót annak szabad csak odamönni, aki él, annak nem szabad idejöni.

Mikor elévötték a cipókat, hogy egyék meg, aszt mondta a fiatalabbik az egygyknek, hogy te meghótál, há neköd nem kell cipó!

A másiknak aszt mondta: aki elmönt pokolba, hát a nem jó vissza, hogy a cipót mögögye.

Igy hát a fiatalabbik mögötte mind a három cipót, a másikkó nem kapott belölle sömmit.

Mondotta Móka Eszter, Bözöd.

12. [A huszárok szalonnát lopnak]

Típus: AaTh 1624A

Ezelőtt mikor negyvennyócba katonajárás vót, tizenkét huszár ésszetalálkoztak s elmönte bé egy házhoz. Vót közöttük egy cigán katona is. Ott a háznál vót egy vénasszon s egy vénembőr. Azoknak a vénembőröknek a hijjuba vót két nagy egész szalonna. Eszt a katonák meglátták s mondták a cigánlegénnek a többi huszárok:

– Osztán mönny föl a padlásra s vágjál a szalonnából jó nagyot!

A tizenéggy huszár benn a házba figuráltak kerekön, kiátották ahogy figuráltak, hogy:

Aprón vágjad, több fér belé,

Szalaggy a lajtorja felé!

Akkor a cigán a zsákot telivágta szalonnával. Mondta a huszár neki:

– Mikor mondom: szalaggy a lajtorja felé, akkor gyere arrafelé s száj le.

Aval még egy kicsindég figuráltak a huszárok s akkor mondtak a huszárok:

Köszönnyük a mulaccságot,

Teliraktuk már a zsákot!

A vénembőr és a vénasszon mondták:

– Jó szüüvel vitéz urak, jőjenek el még máskor is s figurázzanak, rég nem látunk ilyen szép táncot, mint most.

Akkor mondtá az egyik huszár:

Háj, háj...

El kell mönni már!

De már a hájat vitték!

Aszt mongya a vénembőr s a vénasszon:

– Ne busujanak, vitéz ur, jőjenek el még máskor is.

– Többet nem soha se, mert el kell mönnyük.

Aval elbucsuztak a huszárok s elmöntek.

Mondotta Móka Eszter, Bözöd.

13. [Bolond Mihók]

Típus: MNK 1684

Éggy királynak vót három fija. A másik kirájnak vót éggy szép lejánya, ojan szép kisasszon vót, hogy még hetethétországön is hire vót. A három kirájfju elindultannak a keresésire, hogy nézzék meg. A harmadik legént Bolond Mihóknak hitták. Mikor möntek hárman, a két ügyes legény mönt elől s Mihók rejaült egy favágó kecskére, azon mönt a másik után. Amint mendegéltek, hát a két lengén elől elhalatt messze s Mihók elmaradt tőlük. Kapott az uton egy döglött bagjat. Asztmongya a két legénnek, hogy ájatok meg, me né mit kaptam. Akkor a két lengén megvárta s asztmonta, hogy hej, aszongya, e még sömmi, mennyünk tovább.

Mikor megint elhaladott a két ügyes legén, hát Mihók megint asztmongya, hogy valamit kapott. A két lengén megint megállott s nézték, hogy mitkapott a

Mihók. Kapott a Mihók egy tepsit. Asztmongya a két legény, e még semi, mönnyünk tovább.

S megint elmöntenk. Mokor a két ügyen legény elől elhalatt, megint aszt mongya Mihók, hogy várjatok meg, megint kaptam valamit. Akkor kapott egy jó csomó lóganét. A két legény megállott s néztek, hogy mit kapott Mihók, osztán elmentek megint.

Mikor a két legén odaérkezik a kirájléjához, a kapuhoz, hát a Mihók is már ott vót a kecskével. Békopogtattak a kirájléjához a kétlegény s Mihók is ott vót. Mikor a kétlegén bémönt a szobába, a kisasszon nagy tüzet csinált vót, nagy melegség vót. Asztmongya mind a két legén, egymás után bémöntenk, hogy mijen nagy melegség van itt, kisasszon kérem, hogy nem is lehet kibirni, ojan meleg van.

A kisasszon asztmonta annak a két ügyes legénnek, ha nem szeretik a melegt, há mönnyenek ki az ajtón, mönnyenek el.

Harmadikszor bément a Bolond Mihók, asztmongya, hogy jó estét, asszongya, kisasszon, itt ojan melegség van, hogy meg lehetne sütni akármit. Mongya a kisasszon: itt meg lehet akármit, hozott-é? Aszt mongya Mihók, hogy hoztam kisasszon égy bagjot, meg van dögölve.

Hát, aszt mongya a kisasszon, aszt mibe süssük meg?

Aszt mongya Mihók, hogy itt van egy tepsi.

Aszt mongya a kisasszon, mostmár ebbe kéne, aszt mongya, zsir, amivel megkennyük.

Aszt mongya Mihók, most már itt a lógané, kisasszon, mivel meg kell kenni a tepsit.

Aszt mongya a kisasszon, na Mihók, mivel maga életrevaló, a melegtől nem jedött meg, maga az enyim, én a magájé. Ésszekeltek s ma májnapig is élnek, ha meg nem haltak.

14. [A csalfa asszony]

Típus: kategorizálhatatlan

Négy lába van az asszonnak.

Éccör vót égy fíjatal asszon. Az ura már üdös vót, de nem is vót ojan ügyes, nem szerette az asszony. Az ember elment a szomszédba s egy legény odament a menyecskehez, az asszonnal ketten lefekütek a lepedő alá.

Mikor az ura hazament, há a sötétbe bényult, az asszonnak a lábát fogja meg. Aszt mongya:

– Te feleség, itt annyi láb van? Itt igönsok láb van.

Aszt mongya a menyecske, kijed tá bolond? Hozza bé csak a szapulló üstöt, hogy boricsam a fejibe, olvassak a fejibe, hogy jöjön meg az esze.

A szegény ember a nagy üstöt bédöcögtette s a fejibe borította az asszon. Odaállította az ágy mellé az embört, az asszon kopogtatta az üstöt a fejibe, hogy egy, kettő, három négy; egy, kettő, három, négy. Addig a legén kimönt az ajtón, amíg az embörnek olvastak a fejibe.

Aszt mongya az asszon, most már mönnyön, vigye ki az üstöt s jönn bé, fekügyék le.

Aszt mongya az asszon az embörnek, hogy most már olvassa meg megint a lábakot, hogy mennyi van?

Az embör megint bényult a lepödő alá s olvasott, hogy egy kettő. Csak két láb van. Az embör lefekütt s akkor megint olvasta a lábát s hát már ketten négy lába vót a feleségivel.

Aszt mongya az asszon, lássa mijen jó, hogy az üstöt béhozta, hogy olvastam a fejibe, most sokkal több esze van, mint eddég. Aszt mongya az embör, há csakugyan feleség, neköd vót mégis igazad, nem neköm.

Mondotta Móra Eszter, Bözöd, 1941. nov 1.

Povestitoarea Móra Eszter și basmele ei din Bezid

Móra Eszter este o povestitoare încă necunoscută în literatura de specialitate. Cele 14 basme notate de Bözödi György la începutul anilor 1940 sunt păstrate în arhiva Societății Muzeului Ardelean. Scopul acestei lucrări este de a reconstitui circumstanțele povestitului și a vieții povestitoareii după amintirea ce-i păstrează satul. Studiul de față conține și aceste basme încă nepublicate.

The Folktale Teller Eszter Móra and Her Stories from Bezid

Eszter Móra is a folktale teller yet unknown in specialised literature. Fourteen tales were written down by György Bözödi at the beginning of the 1940s that are now kept in the archives of the Transylvanian Museum Society. The aim of this paper is to reconstruct the circumstances of story-telling and the life of the tale teller based on the recollection by locals. This paper also contains these yet unpublished tales.

Magyar Zoltán

Faragó József nagymohai folklórgyűjtése

Ha számba vesszük a magyar folklorisztika, és azon belül is a népköltészeti kutatások legfőbb eredményeit (és adósságait), az elsők között érdemes az egyéniségkutatásra reflektálni. Noha a máig is Ortutay Gyula nevéhez társított (Ortutay Gy. 1940), ám a nemzetközi folklorisztikában inkább Dégh Linda és Kovács Ágnes által ismertté tett egyéniségkutató iskola („budapesti iskola”) számos analógiával bír más nemzeti kultúrák esetében is,¹ e kutatási módszer/irányzat a magyar néprajztudományban a 20. század közepétől vált meghatározóvá. Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény első kötetének (*Fedics Mihály mesél*) 1940-es megjelenése óta a magyar folklórkutatás keretében közel félszáz olyan egyéniségmonográfia, illetve népköltészeti gyűjtemény jelent meg, amely egy-egy (megtalált, felfedezett) népi mesemondó repertoárját (vagy annak egy részét) tárta fel, adta közre többnyire tudományosan annotált, szöveghű formában.² Mindez akár egyfajta hungarikumnak is tekinthető, hiszen mennyiségi tekintetben egyedülálló a nemzetközi folklorisztikában, különösen annak tükrében, ha azt is megemlítjük, hogy számos további rangos mesemondói korpusz máig is kéziratban lappang, megjelenésre vár. Az egyéniségkutatás mint módszer rövid időn belül a folklórkutatás, illetve a népi kultúra más regisztereibe is elhatott és mintát adott, miáltal sorra láttak napvilágot a jeles népi muzikusokról, táncosokról, nótafákról, tárgyalkotó népművészekről szóló kötetek és egyéb feldolgozások. A folklór ugyanis bármennyire is közösségi keretekben valósul meg, alkotó készségű, invenziós specialisták nélkül nem működne, illetve óhatatlanul elszűrkülne. A rangos 19. századi kezdetek és Ortutay tudománytörténeti jelentőségű kezdeményezése ellenére a magyar mesekutatás máig legproduktívabb

---

¹ Sőt a magyarban is, példa rá Kálmány Lajos egyházaskéri gyűjtése és a Borbély Mihálytól származó mesék (Kálmány L. 1976).

² A téma legújabb erdélyi áttekintése: Keszeg V. 2007.

időszaka a 20. század második fele volt, amikor a jelzett egyéniségmonográfiák zöme is publikálásra került, amikor a különféle népszerűsítő antológiák (Benedek E. 1894–1896: I–V, Illyés Gy. 1953) mellett (és helyett) megjelentek az első tudományos igénnyel összeállított és a magyar nyelvterület egészéről merítő népköltészeti korpuszok (Ortutay Gy. 1960), amikor posztumusz megjelent Berze Nagy János nagyhatású mesekatalógusa (Berze Nagy J. 1957: I–II.), valamint valamivel később a nemzetközi klasszifikációs gyakorlatot követő 12 kötetes *Magyar népmesekatalógus* (Kovács Á. – Benedek K. 1982–2001: 1–10).

A magyar epikus folklór feltárásának legfontosabb korszakát tehát a 20. század második fele, továbbá – immár ama bizonyos 24. óra jegyében – az ezredforduló körüli évek időszaka képezi, amikor még népballadák ezreit, mesék, mondák, tréfás népi elbeszélések tízezreit sikerült megörökíteniük az e nemes feladatra szegődött kutatóknak és gyűjtőknek. E sorba illeszkedik az erdélyi Faragó József szövegfolklorisztikai munkássága is, különös tekintettel a javarészt az 1950–1960-as években végzett Görgény-völgyi/Felső-Maros menti, mezősegi és moldvai mesegyűjtésekre (Faragó J. 1969c, Balla T. – Faragó J. 1970, Faragó J. 2004), nem utolsósorban pedig az előadás témáját alkotó dél-erdélyi – műfajilag átfogóbb jellegű – prózaepikai gyűjtéseire.

E királyföldi/Kóhalom vidéki gyűjtések megkezdéséről egy 1967 tavaszán Kovács Ágnesnek írt levelében tett említést Faragó: „No most röviden magamról. Kóhalom vidékét folytatom. Eddig háromszor voltam Nagymohában, egyszer-egyszer Datkon és Halmágyban. A napokban szándékszom indulni Olthévízre. Anyag rengeteg. Legutóbb is 126 magnofelvétellel jöttem vissza. Mivel a sok próza a fejünkre dől, hozzákezdünk a tipologizáláshoz.”³

Az 1966–1969 között végzett (a levélben felsorolt községeken kívül még az Olt-menti Alsórákossal kiegészülő) dél-erdélyi gyűjtések legjelentősebb és mennyiségileg is legnagyobb szegmensét a nagymohai folklór-gyűjtések képezik. E gyűjtőpont kiválasztását minden bizonnyal Faragó balladakutatói érdeklődése motiválta, ugyanis Nagymoha nem más, mint a hősepikai motívumokat is tartalmazó/megőrző (Demény I. 1980, 1997: 223–224) Kerekes Izsák balladájának (*Magyar Népköltési Gyűjtemény*.

³ MTA BTK NTI Kézirattár: Kovács Ágnes hagyatéka. 1438. 126v. Közli: Szakál A. 2015: 13.

III. 1882. 2. sz.) a helyszíne,⁴ sőt nagy valószínűséggel e népköltészeti alkotás keletkezése is e településhez köthető, hiszen a Kerekes család valaha valóban birtokos volt a községben, és történelmi emlékek, lokális mondakörök még 2009-ben is gyűjthető volt a nagymohaiak körében (Magyar Z. 2011: I. 344–345). Faragó 1966–1968 között hét alkalommal fordult meg és végzett folklórgyűjtéseket e településen, s hogy kimagasló eredményességgel, az leginkább annak tudható be, hogy itt talált rá az akkor már 78 éves Mátyás Dénes személyében arra az adatközlőjére, aki folklórgyűjtői pályafutása legnagyobb tudású (legnagyobb repertoárral rendelkező) mesemondójának bizonyult.

Nagymoha, amely a hajdani Felső-Fehér vármegye egyik száz és román lakta falvakkal övezett királyföldi enklávéját alkotta, még a 20. században is túlnyomórészt magyar többségű település volt,⁵ ám olyan nyelvsziget, amelynek magyar lakói elsősorban a közeli szórványmagyar Dombossal, valamint a távolabbi Kóborral tartottak fenn etnikai kapcsolatot. Mint az már Pesty Frigyes kéziratos helynévtárában is szerepel, a helybeli magyarság sorait a 19. századot megelőzően szervezett telepítések és a Székelyföldről történő spontán betelepülés is gyarapította (Csáki Á. 2012: 162). Ez utóbbi momentum azért bír külön jelentőséggel, mert a mesemondó Mátyás Dénes családja is ilyen telepes lehetett, amire a családnévén kívül a vallása is utal (katolikus volt a zömmel reformátusok által lakott községben).

Faragó nagymohai gyűjtéseinek értékét az is növeli, hogy ott jártáig e falu népköltészete teljesen ismeretlen volt a néprajztudomány számára.⁶ És sajnálatos mód hozzáfűzhetjük: az szinte máig is. Noha az 1960-as évek második felében Faragó összesen 539 prózaepikai alkotást (elsősorban mesét és mondát) jegyzett fel e településen, közülük alig tucatnyi látott nyomdafestéket, többségük a Vöő Gabriella által összeállított *Tréfás népi elbeszélések* című kötetben (Vöő G. 1981: 197, 200, 203–204, 209–210, 251–253, 262–263, 281–282, 308–309, 335–337, 357–358). E folklórszövegek java része Mátyás Dénes repertoárjából került elő, azon

⁴ Lásd még Vargyas Lajos balladakatalógusában: 34. Háznépe védelmében elesett hős (Vargyas L. 1976: I. 338–342).

⁵ 1864-ben az 1320 lakosból 1026 fő volt magyar a 300 román ajkú mellett. A településen a reformátusoké mellett ortodox és görög katolikus templom is volt (Csáki Á. 2012: 153).

⁶ A nyelvjárási bibliográfia szerint sem gyűjtöttek korábban a községben (Benkő L. – Lőrincze L. 1951).

375 népköltészeti szöveg által, melyeket a kolozsvári folklorista magnetonfonszalagra is rögzített.

A nagymohai Mátyás Dénes, akiről Faragó mindössze egy róla szóló újságcikkben (Faragó J. 1969a: 9) és egy német nyelvű tanulmányban (Faragó J. 1973), továbbá érintőlegesen két repertoárelemző tanulmányban tett említést (Faragó J. 1969b, 1970, 1971), valóban egyike a magyar folklórtörténet legjelentősebb mesemondó egyéniségeinek. Mint azt Faragó a jelzett írásokban is kihangsúlyozta, a nagymohai mesemondó magyar és nemzetközi összehasonlításban is kimagasló számú prózaepikai folklóralkotásnak volt az adatközlője. Ha pusztán a repertoár mennyiségi paramétereit nézzük, a tőle feljegyzett 375 mese, monda és (egyéb) tréfás történet darabszámra túlszárnyalja a szamoszegi Ámi Lajos 262 szövegből álló repertoárját is (Erdész S. 1968), erdélyi összehasonlításban pedig a magyarói Büszke Kocsis Miklósét éppúgy, mint a széki Győri Klárát, ugyanis Nagy Olga mezőségi adatközlőjének 450 történetéből több mint száz darab nem tradicionális folklór, hanem igaztörténet (Nagy O. 1969, 1976, 1977, 1983), a magyarói mesemondó mintegy 700 szövegből álló mesetudása pedig javarészt az újabb keletű mesemondói repertoárépítés eredménye, és a szájhagyományból organikus módon megismert folklóralkotások száma mindössze a fenti szám harmada-negyede (Raffai J. 2004: 87–88). Az ezredforduló körüli/utáni évek erdélyi folklórgyűjtéseinek a hozadékaként vált ismertté a szilágysámsoni Szilágyi Ferenc által elmondott történetek impozáns mennyisége (mintegy 550 szöveg), melyeknek azonban csak a töredéke mese vagy monda (Magyar Z. 2007), többségük a széki példához hasonlóan a helyi szájhagyományban organikus módon létező tréfás elbeszélés (anekdota, adoma, vica), valamint személyes vétetésű igaztörténet (Magyar Z. 2009a).

A nagymohai mesemondó folklórrepertoárjának kimagasló gazdagságát adatközlője változatos életútjával magyarázta már Faragó is: „A falusi hat osztály elvégzése után, tizenöt éves korától Nagymohában és a Környező szász falukban, majd Fogarason, végül Bukarestben szolgált, gazdája pedig lett légyen földműves vagy községi bíró, adószedő vagy patikus, mészáros vagy vendéglős, a fiatal Dénes mindenik munkahelyén egyre több mesével gyarapodott. Nyolc hónapi katonaidejét az első világháború kezdetén Óbrassóban, a Hosszú utcai tüzérlaktanyában töltötte, a lovak mellett; ez a kaszárnya nemcsak a környező megyék katonáinak, hanem velük együtt nagy terület mesekincsének is igazi gyűjtőmedencé-

je, ugyanakkor a mesék mindenirányú áramlásának fontos csomópontja volt. Hazatérve és szülőfalujában végleg megállapodva, mesemondói egyénisége mindjobban kibontakozott, repertóriuma azonban többé lényegesen nem gyarapodott; válaszai azt mutatják, hogy meséit elenyésző kivétellel gyermek- és ifjúkorában, majd a katonaságnál, tehát több mint fél évszázaddal ezelőtt tanulta” (Faragó J. 1969a: 9).

A Mátyás Dénesről szóló írásaiban a kolozsvári néprajzkutató azon megfigyelésének is hangot adott, hogy a nagymohai mesemondó szinte minden meséjének pontosan megjelöli a forrását: a hallomásának helyét, idejét és körülményeit, *lett legyen* az szülőfaluja (saját mostohaapja, a község cipésze, juhásza, a fonó öregasszonyok vagy az utcapadon üldögélő öregemberek), vagy a felsorolt távolabbi helyszínek (Faragó J. 1969a: 9, 1973: 218–219). Ebből adódik az is, hogy míg a repertoár a szóbeli eredet szempontjából egységes (a saját bevallása szerint mindet a szájhagyomány által ismerte meg), nagy változatosságot mutat az etnikai eredet, a különféle interetnikus kapcsolatok tekintetében. Bár számos, általa ismert mese is ilyen, főként a tőle feljegyzett mondák sokasága utal környékbeli szász vagy román hatásra/eredetre, a nagyszámú székelyföldi vonatkozású történetet pedig szintén az általa megismert székelyektől hallhatta és jegyezte meg.

Noha impozáns folklórrepertoárjának nagyságát és jellegét már nem befolyásolta, a megőrzésében és főként továbbadásában meghatározó momentum az is, hogy a gyűjtések idején Mátyás Dénes már világtalan volt: fiatal korától fokozatosan, 1962-től pedig teljesen elvesztette a látását.⁷ Mint Faragó írja: „Az öregségnek és a vakságnak kettős élettani törvénye, hogy a jelenből a múlt felé fordult, és a látás helyett gondolkodással kárpótolja magát. Miközben Kati reggeltől estig mezei munkára jár, ő kényszerű magányában százszor meg ezerszer újraálmodja életének minden kisebb-nagyobb mozzanatát. Memóriája rendkívüli módon megnőtt és megélesedett, s ha hallgatóra lel, parttalanul áradnak belőle hosszú életének emlékei, a személyesen átélt vagy másoktól hallott esetek, történetek és mesék. Képes reggeltől estig beszélni, sőt akkor boldog, ha ezt néhanapján megteheti” (Faragó J. 1969a: 9).

⁷ A folklorisztikai szakirodalom szerint ugyancsak vak volt az észti Peeter Käär (Faragó J. 1970: 941) és Kaarel Jürjenson (Voigt V. 1974: 67) is, akiktől hasonlóképpen több száz mesét jegyeztek fel.

A Faragó által Mátyás Dénestől gyűjtött 375 prózaepikai folklórszöveg⁸ műfaji, tematikai megoszlása sokszínű és viszonylag egyenletes képet mutat: Faragó összesítése szerint 50 állatmese (ATU 1–299), 45 „tulajdonképpeni mese”, azaz tündérmese (ATU 300–749) és novellamese (ATU 850–999), 30 legendamese (ATU 750–849), 120 tréfás mese (ATU 1001–1999), 60 monda (történeti és helyi monda) és 70 hiedelemtörténet (főként fabulat jellegű szöveg) alkotja (Faragó J. 1970: 943, 1971: 441, 1973: 218). Mint azt Faragó hozzáfűzi, adatközlője csekély számú igaztörténetei is – melyeket vélhetőleg a hiedelemtörténetek közé sorolt – javarészt szintén általánosan elterjedt témák, melyeket a mesemondó lokalizált és aktualizált (Faragó J. 1970: 943). Ez az impozáns népköltészeti korpusz egészül ki a további 164 narratívummal (főként mondával), melyeket a hét nagymohai folklórgyűjtői kiszállás alkalmával más helybéli lakosoktól jegyzett fel, többnyire variánsaként a Mátyás Dénestől hallottaknak, bár olyan szövegtípusok is szép számmal találhatók közöttük, melyekről a vak mesemondó nem tett említést. Hasonlóképpen, mint a közelmúltban publikált csinódi (Úz-völgye) monográfia esetében, ahol a helybéli mesemondó és polihisztor, Karácsony Gyula átlagon felüli folklórtudása – kiegészülve számos további helybéli lakos ez irányú ismereteivel – adta ki e havasi telep népköltészeti hagyományanyagának megközelítő teljességét (Magyar Z. 2009b).

E nagyszabású nagymohai folklórgyűjtés a Román Akadémia kolozsvári Folklór Archívumában található magnetofonszalagokon, valamint a gyűjtő egykori kéziratos lejegyzésében.⁹ A nevezett kutatóintézet magyar vonatkozású anyagai között ez az egyik leginkább precíz módon dokumentált gyűjtemény. Ezért is tűnik talányosnak, hogy a jeles kolozsvári folklorista miért nem rendezte sajtó alá és publikálta élete további három és fél évtizedében azt, különösen annak fényében, hogy a gyűjtemény terjedelme nem haladja meg egy 700–800 oldalas kötet terjedelmét (ellentétben például másik, máig szintén kéziratban maradt jelentős gyűjtésével, a magyarcécsi

⁸ Különböző írásában Faragó olykor a repertoár nagyságát illetően ettől eltérő számokat (357/365) is jelez (Faragó J. 1974: 64, 1979: 29), ami abból adódhat, hogy a mesemondó által elmondott igaztörténeteket, illetve élményelbeszéléseket nem sorolta a hagyományos folklóralkotások közé.

⁹ Leltárszámai: AFAR Mg. 1311.j–m., 1326a–1336o.; 1363a–b.; 1442.I.a.–1445.II.r.; 1450.I.1–1453.II.n.; 1482.I.g–1482.II.l.; 1534.I.a.–1535.I.a.; 1582.I.a.–1583.II.l.; 1584.I.a.–1585.II.i.; 1657.I.m–1661.II.e.; 1754.II.a–f.; 1760.II.b–n.

Joó Jánosné Márton Izabella által elmondott 52 mesével, melyeknek terjedelme mintegy 1 500 kéziratos lap (Faragó J. 1970: 944)). E kutatói mulasztás már csak azért is sajnálatos, mert mára egyre bizonyosabbnak tűnik az, hogy Faragó József folklórkutatói életművének éppenséggel e nagyszabású mesegyűjtések és mesemondói egyéniségmonográfiák (lásd még: Kurcsi Mínya, Baka András) váltak a leginkább időtálló, folklórtörténetileg is megkerülhetetlen részévé (Faragó J. 1969, 2004). Faragó közelmúltbeli halálával e kéziratban maradt gyűjtések kiadása immár az utókorra hárul, s reményeink szerint e folklorisztikai kuriózumokban bővelkedő, nagyszabású népköltészeti gyűjtemény, s általa az egyik legjelentősebb erdélyi népi mesemondó alakja is belátható időn belül a magyar kulturális örökség mindenki által megismerhető, integráns részévé válhat.

Szakirodalom

- BALLA Tamás – FARAGÓ József
1970 *Fehér Virág és Fehér Virágszál. Magyardécsei népmesék*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- BENEDEK Elek
1894–1896 *Magyar mese- és mondavilág I–V*. Budapest
- BENKŐ Lóránd – LŐRINCZE Lajos
1951 *Magyar nyelvjárási bibliográfia 1817–1949*. Budapest
- BERZE NAGY János
1957 *Magyar népmesetípusok I–II*. A bevezető tanulmányt írta és a tudományos szerkesztést végezte Banó István. Pécs
- CSÁKI Árpád (szerk.)
2012 *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye 1864–1865. Székelyföld és térsége I. Kovászna megye*. Országos Széchényi Könyvtár–Székely Nemzeti Múzeum, Budapest–Sepsiszentgyörgy
- DEMÉNY István Pál
1980 *Kerekes Izsák balladája. Összehasonlító-tipológiai tanulmány*. Kriterion Könyvkiadó
- 1997 *A magyar szóbeli hősi epika*. Pallas-Akadémiai Könyvkiadó, Csíkszereda
- ERDÉSZ Sándor
1968 *Ámi Lajos meséi I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest

FARAGÓ József

1967 Kurcsi Minya, havasi mesemondó. *Ethnographia* LXXVIII. 238–262.

1969a Ismerkedés Mátyás Dénes nagymohai mesemondóval. *Utunk* XXIV. (7) 9.

1969b A mesemondók repertoárjának kutatása. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A szájhagyományozás törvényszerűségei. Nemzetközi szimpózium Budapesten.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 61–65.

1969c *Kurcsi Minya, havasi mesemondó.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1970 Nagytudású mesemondók. *Igaz Szó* XVIII. (12) 939–944.

1971 Story-tellers with Rich Repertoires. *Acta Ethnographica* 20. 439–443.

1973 Dénes Mátyás, ein blinder Märchenerzähler. *Acta Ethnographica* 22. 217–222.

1979 A hamelni patkánybűvölő háromszéki meséje. *Művelődés* 32. (3) 27–29.

2003 *Baka András tréfás beszédei. Moldvai csángómagyar népmesék.* Gyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és táj-
szójegyzékkel közléteszi Faragó József. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

ILLYÉS Gyula

1953 *Hetvenhét magyar népmese.* Móra Könyvkiadó, Budapest

KÁLMÁNY Lajos

1976 *Pingált szobák. Borbély Mihály meséi. Kálmány Lajos gyűjtése.* (Hagyományaink, VI.) Sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket írta Katona Imre. Fórum Könyvkiadó, Újvidék

KESZEG Vilmos

2007 A népmese előadásának módja és kontextusa. *Ethnographia* 118. 15–70.

KOVÁCS Ágnes – BENEDEK Katalin (szerk.)

1982–2001 *Magyar népmesekatalógus* 1–10. MTA Néprajzi Kutatócsoport–MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest

MAGYAR Zoltán

2007 *A Szilágyság mondahagyománya.* (Magyar Népköltészet Tára, VII.) Balassi Kiadó, Budapest

2009a *Szilágysági dekameron. Szilágysámsoni tréfás népi elbeszélések.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

2009b *Csinódi népköltészet. Az Úz-völgyi csángók folklórhagyománya.* (Magyar Népköltészet Tára, IX.) Balassi Kiadó, Budapest

- 2011 *Erdélyi népmondák I–II.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely
 MAGYAR NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY III.
- 1882 *Székelýföldi gyűjtés.* Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. Budapest
- NAGY Olga
- 1969 *Lüderc sógor.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1976 *Széki népmesék.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1977 *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből.* Magvető Kiadó, Budapest
- 1983 *Újabb parasztkamerón. A szerelemről és a házasságról.* Magvető Kiadó, Budapest
- ORTUTAY Gyula
- 1940 *Fedics Mihály mesél.* (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, I.) Budapest
- ORTUTAY Gyula (szerk.)
- 1960 *Magyar népmesék III.* Szerkesztette és a bevezetőt írta Ortutay Gyula; a meséket válogatta és jegyzetekkel ellátta Dégh Linda és Kovács Ágnes. Budapest
- RAFFAI Judit
- 2004 *A magyar mesemondás hagyományai.* Hagyományok Háza, Budapest
- SZAKÁL Anna
- 2015 „Rajta kívül nem teremhet fű a folklórtudomány cseppét sem kies mezején” – Kritikai észrevételek Faragó József filológusi életművéhez. In: Bakos Áron – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 23.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 13–48.
- VARGYAS Lajos
- 1976 *A magyar népballada és Európa I–II.* Zeneműkiadó, Budapest
- VOIGT Vilmos
- 1974 A repertoárok összehasonlítása. In: Uő. (szerk.): *A színhagyományozás törvényszerűségei. Nemzetközi szimpózium Budapesten.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- VÖÖ Gabriella
- 1981 *Tréfás népi elbeszélések.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

Képek

1. Nagymohai utcakép, 2009.

2. Sírkövek a nagymohai református templom cintermében, 2009.

3. A nagymohai római katolikus harangláb, 2009.

4. A nagymohai római katolikus temető, 2009.

Culegerile de folclor ale lui József Faragó din Grânari

Studiul prezintă cercetările de folclor ale lui József Faragó, efectuate în satul Grânari (jud. Braşov), rămase nepublicate. Folcloristul a efectuat aceste culegeri cu ocazia a şapte vizite între anii 1966–1969. În acest interval a reuşit să înregistreze aproape 500 texte de folclor, în mare parte de la povestitorul nevăzător Mátyás Dénes. El este povestitorul maghiar cu cel mai bogat repertoriu (375 texte), alcătuit din basme, legende, povestiri comice, printre care şi tipuri de texte rare, necunoscute, arhaice.

The Folklore Collections of József Faragó from Grânari

This study presents the folklore researches of József Faragó in the village of Grânari (Braşov County), with the results unpublished so far. The folklorist has carried out these researches during seven visits between 1966 and 1969. In this period he had managed to collect almost 500 texts of folklore, mostly from the blind story teller Mátyás Dénes. He is the most prolific Hungarian story teller, with a repertoire of 375 texts: folk tales, legends, comic stories, including rare, archaic, and formerly unknown types.

Szócsné Gazda Enikő

A sepsiszentgyörgyi székely kiállítások és előzményeik

Bevezetés a székelyföldi háziipari kiállítások történetébe¹

Európa kultúrtörténetében a 19. század közepétől kiemelt szerepet játszottak a világkiállítások, majd az ezek mintájára megszervezett országos és regionális kiállítások. Ezeknek legfontosabb célja mindig a figyelemfelkeltés volt, és segítségükkel közvetetten az illető vidék iparának fejlesztésére, a kereskedelem intenzitásának növelésére tevődött át a hangsúly.

A világkiállításokon már az 1850-es évektől kialakult az az igény, hogy néprajzi, háziipari jellegű tárgyakat is bemutassanak, mivel segítségükkel jobban ki lehetett domborítani a különböző népek közti különbségeket, és a regionális, etnikus ízlés jobban kifejezésre jutott bennük, mint a nagyipar sorozattermékein. Az 1851-es londoni világkiállításon a szervezők már tudatosan népszerűsítették azt az elvet, hogy a modern gyáripárt e sokoldalú, nemzeti jellegzetességeknek és hatásoknak kell alávetni ahhoz, hogy megújulhasson, és szélesebb tömegek által is elfogadottá váljon (Kósa L. 2001: 114–115).

A 19. század egyébként olyan időszak volt, amelyben nem csupán a magyar nép- és iparművészet elemei iránt kezdtek fokozottan érdeklődni, de a különböző régiók is egyre intenzívebben keresték a saját kulturális jellemzőiket, amelyek révén elkülöníthetővé válnak lokális csoportjaik a környező területi csoportoktól. A magyar iparkiadások első megálmodója Kossuth Lajos volt, aki a Védegylet mozgalom égisze alatt több kisebb

---

¹ A székelyföldi háziipari tárlatok történetére vonatkozó részhez felhasználtam a 2014-es Bolyai ösztöndíj támogatásával végzett kutatásom írott változatát, lásd Szócsné Gazda E. 2014. A két székely kiállításra és a Székely akcióra vonatkozó kutatások elmélyítésére 2015–16-ban került sor.

iparkiállítás rendezett 1842, 1843 és 1846-ban (Szabó M., N. 2008: 309). Erdélyben az első ilyen kiállításokat a szász városokban szervezték: 1843-ban Nagyszébenben és Brassóban kerül sor ezekre, amelyeknek hasznát az iparosokra és kézművesekre gyakorolt ösztönző hatásuk mellett abban látták, hogy általános áttekintést nyerhetett ezeken keresztül a közönség a honi ipar állapotáról, beszerezhetette a hazai gyárak termékeit és ezáltal közvetlen módon támogathatta a hazai ipar fejlődését. A kiállítóknak ugyanakkor módjukban állott a saját szintjüket és a környékbeli konkurenciát felmérni, és ezáltal a termékeik jobbítását önmaguk számára is prioritássá tenni (Molnár M. 1957: 152–157).

A magyar néprajzi szakirodalom korán megfogalmazta azt a tényt, hogy az etnográfia mint tudományág kialakulásában is igen fontos szerepe volt ezeknek a kiállításoknak (Balassa I. 1968: 318). A vidéki népművészet etnikai és földrajzi többletjelentései miatt jelentősen felértékelődött, és az ezt bemutató kiállítások népszerűsége gyorsan nőtt. A magyar ipar pártolása és ezáltal az osztrák iparpolitikával való nyílt szembehelyezkedése miatt a kiállítások szervezése ellenzéki magatartással párosult. A korabeli diskurzus patetikus zöngéi – miszerint minden kiállítás szervezése hazafias ügy, vagy éppen kötelesség – ezt a gondolkodásmódot fejezte ki. (*Székely Nemzet*. 1905. aug. 23.) A kiállítások számának szaporodása pedig arra utalt, hogy komolyan gondolták, hogy a honi ipar ilyen jellegű pártolása változtatni képes a politikai konjunktúrán, a közgondolkodás megváltoztatása hatással lehet a magyarság státuszának felértékelődésére.

Székelyföld területén is számos kiállítást szerveztek, ezeknek egy részére még a 19. század végén, más részére a huszadik század elején került sor. Még ha vázlatosan is, de fontos felsorolni azokat a kiállításokat, amelyek megvalósulásáról eddig tudomásunk van, mivel jelzik egy stratégiai elképzelés terjedését és általános meggyökeresését. A néprajzi mozgalmak sajátos történeti formáját kell látnunk bennük, mivel ezek terelték rá a figyelmet a népművészet és a háziipar sokoldalúságára, a megszervezésük céltudatos gyűjtőakciókkal párosult, így egy-egy kiállítás létrehozásának előfeltétele volt a vidék népművészetének kutatása, megismerése. Szervezőkké többnyire azok a kulcsszemélyek váltak, akik korábban is tevékenyen részt vettek a székelyföldi ipar fejlesztésében vagy éppen a népművészet, a háziipar kutatásában. Ők voltak azok, akik felkérték a legtehetségesebb iparosokat a részvételre, és ők tudták felmérni, hogy elég

gé reprezentatív-e a bemutatásra szánt tárgy. Ők tervezték meg, milyen tárgycsoportokat szeretnének kiállítani, és ezt a felhívásokban, programokban, újságokban közzétett híradásokkal népszerűsítették.

A háziipari kiállításokat azért is át kell tekintenünk, mivel az eredeti környezetükből kiemelt és új kontextusukban művészi értéként interpretált néprajzi tárgyak több kutatót mozdítottak el a népművészeti gyűjtés, feldolgozás vagy éppen a tárgyi világ tudományos értelmezése felé.

Eddig előkerült adataink szerint a háziipar népszerűsítésére a Székelyföldön már 1847 előtt is szerveztek kiállításokat. Kőváry László említette meg, hogy a híres székely szövő háziipar fellendítése céljából „Erdővidéken jutalmokat és műkiállításokat kezdének vala az utolsó években. A műkiállítás megszűnt, de azért ma is a székelyföld az ugynevezett házi szőtt nyári kelmékkel egész Kolozsvárig kezd kereskedni” (Kőváry L. 1847: 220).

A Székelyföldön az első komplexebb háziipari és néprajzi kiállításra, amelyen már nem csupán egy szűk kompakt tárgycsoport került bemutatásra, 1864-ben, Marosvásárhelyen került sor, amelyet a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. nagygyűlésének időpontjára időzítettek. Ez annál is meglepőbb, mivel az önkényuralom időszakában a „nemzeti háziipar” reklámozása és bemutatása nem volt veszélytelen vállalkozás. A népművészeti-háziipari kiállítási forma ritka volt ekkor még e vidéken, így az eszme rendkívül modern volt a 19. század derekán. A marosvásárhelyi kiállítás tárgyainak beszerzése célirányos népművészeti-háziipari gyűjtőtevékenység is volt, a terepbejárás és tárggyűjtés módszertanának megfogalmazása a későbbi tárgyi néprajzi kutatások és gyűjtések előzményének tekinthető (Olosz K. 2003).

1875 szeptemberében Kézdivásárhelyen szerveztek egy állat-, termény- és műkiállítást. A dr. Szabó Alajos, dr. Gerlóczy Gyula és dr. Rodiczky Jenőből álló szakbizottság többek között a fehér- és fekete tímárokat, ezek közül is különösen a kecskebőrt feldolgozó kordoványosokat tüntette ki. A beszámoló külön is kiemelte a kászoni havasok kőrifáit feldolgozó asztalosokat (berakott ágyakat, fiókos almáriumokat, szekrényeket, kihúzó asztalokat készítettek), de a kiállításon tudomásunk szerint szűcsárukat, rézöntő készítményeket, lakatos munkákat, fésűket, nyerges készítményeket és szíjgyártó munkákat is lehetett látni (Kozma F. 2008: 313).

1878 szeptemberében Csíkszeredában a megyei általános tanítótestület a római katolikus tanítóegylettel szövetkezve tartotta meg a tanszer-,

háziipar- és gazdasági kiállítását. A kiállítási bizottság elsősorban tanítók-ból állott, tagjai között látjuk Madár Mihályt,² Tivai Nagy Imrét,³ Felméri Albertet, Lakatos Mihályt, Domokos Jánost, Deák Ignácot, Imets Jákót,⁴ Csiszér Jánost, Földes Józsefet, Glósz Miksát, Veres Lajost. (*Erdélyi Gazda*. 1878. jan. 11.) A kiállítási felhívás szerint elsősorban szalma- és vesszőmunkákat, fonásokat, famunkákat, faragványokat, esztergályozott tárgyakat, faedényeket, tetőcserepeket, cserépedényeket, hímzést, varrást, horgolást, szövetekeket és vásznakat vártak a szervezők, de nem zárkóztak el azon más tárgyaktól sem, „mely Csikmegyében mint házi-ipartárgy előállítható vagy állíttatott elő, s mint ilyen figyelmet érdemel.” (*Erdélyi Gazda*. 1878. aug. 2.)

1878. szeptember 12-én Sepsiszentgyörgyön a Háromszéki Háziipari Egylet kiállítása is jelentős szemle volt, ez elsősorban a Sepsiszentgyörgyön megnyílt Szövészeti Tanműhely szótteseit reklámozta, termékei közül a fotosi rongyszőnyegeket, a sepsiszentgyörgyi gyapjú rokolyákat, asztalterítőket, és az új háziipari ágként meghonosodott hárászkendőket, valamint a kézdivásárhelyi felső népiskola műfaragványait, kefekötő- és kosárfonó termékeit említette meg az újságbeszámoló. (*Nemere*. 1878. szept. 15.)

1879. október 2–5. között Sepsiszentgyörgyön az Erdélyi Gazdák 5. Vándorgyűlésével összekötött állat-, termény-, gazdasági eszközök és gépek, valamint háziipari tárlatokkal nagyobb és jelentősebb háziipari kiállítás volt, ezen a szervezők a háziiparnak hét külön szakosztályát hirdették meg: I. Faipar. II. Vessző-ipar. III. Káka-ipar. IV. Szalma-ipar. V. Szövő-ipar. VI. Cserép-ipar. VII. Táp-ipar (tészták, sütemények, tej- és húsipari készítmények). Tárgyakat „a magyar haza összes területé”-ről vártak a kiállításra, a kiállítási bizottság elnökeként Pótsa József⁵ bizottsági elnök és Málik József⁶ bizottsági jegyző írt alá. (*Erdélyi Gazda*. 1879. júl. 8.)

² Madár Mihály a csíkszeredai Gazdasági Felső Népiskola igazgatója volt. Lásd Tivai Nagy I. 1996: 271–272.

³ Tivai Nagy Imre (1849–1931) gazdasági szakember, publicista, neves közéleti személyiség.

⁴ Imets F. Jákó (1837–1912) a csíksomlyói főgimnázium igazgatója, később gyulafehérvári apát-kanonok, író, költő.

⁵ Pótsa József (1836–1903) Háromszék vármegye főispánja, a Háromszékmezei Háziipari Egyesület elnöke.

⁶ Málik József író, újságíró, neves háromszéki közéleti személyiség.

„Sepsi-Szentgyörgy város ilyen kiállítást még nem látott. Pedig kevés kivétellel mind székely produktumok az itt felmutatott tárgyak” – jelezte röviddel a kiállítás megnyitását követően az újság. (*Nemere*. 1879. okt. 5.)

Az 1900. június 30-án, a Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszter látogatása alkalmából Marosvásárhelyen megrendezett Székelyföldi Iparkiállításán az egyik legfontosabb népművészeti teljesítmény a marosmagyarói hímző- és szövő háziipar kiemelkedően igényes bemutatása volt. A női munka kiállításnak másik érdekessége a szintén magyarói székely szoba bemutatása volt, mindkettőt Lénárt Józsefné magyarói papné rendezte be Vásárhelyi Mihályné székely asszonynak a segítségével (XXX 1901: 126–127; Szőcsné Gazda E. 2013: 204–205).

Ugyanezen miniszter látogatását Székelyudvarhelyen is megünnepelték. A Székelytámadt vár területén lévő főreáliskola tornaterme adott teret a tárlatnak, ahol a háziipar csoportban szötteket, vessző-, nád-, szalma- és lombfűrész munkákat, a kisipari szekcióban pedig ruházati, bőr-, fa-, asztalos-, vas-, kerekes-, nyerges-, kő-, agyagipari termékeket mutattak be. (*Budapesti Hírlap*. 1900. júl. 2.)

A Székely Kiállítások és ezek háttere

A székelyföldi háziipari tárlatok sorában a leginkább figyelemre méltó kezdeményezések az ún. Székely Kiállítások voltak. Ezeknek a szervezési koncepciójában kiemelt szerepet szántak a székely identitásformálásnak, a székely háziipari/tárgyi szimbólumok felkutatásának és felmutatásának.

Három Székely Kiállítás megrendezéséről van tudomásunk: ezekre 1887-ben, 1905-ben és 1907-ben került sor. Mindhárom esetben jól érzékelhetővé vált az, hogy az országos miniszteri elképzelésekhez és ipari akciókhoz csatlakozva, a székelyföldi elit kihasználta azt a lehetőséget, hogy meghatározza önmagát, tárgyak révén is reprezentálja regionális különbözőségét.

A 19–20. század fordulójának szociális makrostratégiájában kiemelt szerep jutott a székelyföldi háziipar fejlesztésének. A kor vezető politikusai, elsősorban Darányi Ignác földművelésügyi és Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszter kísérleti terepnek tekintették a Székelyföldet. E területet a nagyipar csaknem teljes hiánya jellemezte: egy-két fűrészüzem, tex-

tilgyár, megszűnés szélén álló üveghuta jelentette az ipart, ám ezek semmiképpen sem voltak képesek megoldást nyújtani az egyre aggasztóbb elszegényedésre és társadalmi leszakadásra. A kisiparosok is válságba jutottak: a céhrendszer megszűntével és a szabadpiac törvényeinek hatályba lépésével, a vámháború miatt elvesztett piaci kerületükkel egyre jobban visszaszorult a tevékenységi körük. A birtokaprózódás, az erdős területek aggasztó csökkenése, az egyre intenzívebb elvándorlás megannyi felkiáltójel volt a politikusok számára, hogy valamit változtatni kell. A társadalmi önszerveződés mellett (Székely Közgazdasági és Közmívelődési Egyesület, Székely Társaságok, Háziipari Egyletek megalakulása), a politikusok szociális segélycsomaggal próbálták segíteni az elszegényedett háziiparosokat: az Iparkamarán és a Háziipari Egyleteken keresztül első körben munkaeszközöket osztottak ki.

A rutén akció tapasztalatait kamatoztatva, a gazdaság és a háziipar kormányzati támogatásával, az ezen termékekkel való kereskedelem felső szervezésével próbálták segíteni a helyzetet. 1902-ben a Székely Kongresszus megszervezésével elkészültek az első akciócsomagok, majd a jobb szervezés és a helyzet pontosabb áttekintése érdekében 1902-ben közvetlen miniszteri kirendeltséget létesítettek Marosvásárhelyen (Balaton P. 2004: 14–62). Darányi, aki 1895-től földművelésügyi miniszter lett, elsősorban a *mezőgazdasági háziipar* felsőbb szervezését tekintette fontos feladatának: ennek körébe sorolta a fafaragást, a kosárkötést, a sás- és gyékényfonást, a gyékény- és nádszövést, a seprű- és kefekötést, de kortársai ez alá értették a pokróc- és szőnyegszövést, valamint a varrottas munkák készítését is.⁷ A két minisztérium közti egyezmény értelmében a más háziipari ágak támogatását ezzel szemben a kereskedelemügyi minisztérium vállalta magára.

A Székely Kiállítások a miniszteri és székely kirendeltségi akciók áttekintése mellett felakarták térképezni, milyen háziipari ágazatok élnek a területen, és melyek azok, amelyeknek segítése javallott volna.

Az első Székely Kiállítás megszervezésére mindenképpen jelentős hatást gyakorolt az 1885-ös budapesti Országos Általános Kiállítás, amelynek kétesztendő felkészülési periódusában elkészült a székelyföldi háziipar áttekintése és az értékeinek a tudatosítása, szervezőbizottsága szemé-

⁷ *Jegyzőkönyv a maros-vásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1903. évi december hó 15-én tartott rendes teljes üléséről.* 1903. V. szám, 145–146.

lyes tapasztalatokat szerzett arra, hogy hogyan kell egy komplex háziipari szemlét megvalósítani.

Mivel az 1887-es Székely Kiállításnak viszonylag kevés anyaga maradt fenn (*Székely Nemzet*. 1887. aug. 20., szept. 1., szept. 6. valamint *Budapesti Hírlap*. 1887. márc. 5.), ezért csak az 1905-ös és 1907-es kiállítást tekintem át kissé részletesebben.

Az 1905-ös Székely Kiállítás

1905. augusztus 22–24. közt Sepsiszentgyörgyön nagyszabású Székely Kiállításra került sor a Székely Társaságok Szövetségének szervezésében, a Székely Mikó Kollégium épületében, tornacsarnokában. A kiállítás szervezőbizottságának elnöke Végh Endre gimnáziumi tanár volt, a munkálatokba viszont besegített Papp György titkár, Bikfalvi István, Istvánfy János, Gyárfás Győző,⁸ Fogolyán Endre,⁹ Sequens József¹⁰ is. A kiállítás ötletével már 1904-ben foglalkozott az Erdélyi Gazdasági Egylet, ezzel kívánták a Székely Akció munkáját egyrészt segíteni, másrészt a már meglévő eredményeket hitelesíteni. (*Budapesti Hírlap*. 1904. jan. 12.) Sepsiszentgyörgyön először 1905. április 19-én említették meg, már ekkor a tervezett címe a „Székely kiállítás” volt. A szervezők iparosokat, ipartelepeket, gyárat, kereskedőket szólítottak fel a szemlén való részvételre, és már ekkor kiemelték, hogy „A Székely Szövetségnek az a célja ezzel a kiállítással, hogy különösen a kivitelre képes székely produktumokat megismertesse és megmutassa.” (*Székely Nemzet*. 1905. ápr. 19.) Mivel a szervezők úgy érezték, hogy „a székelység ügyéről” van szó, ezért felkérték a Marosvásárhelyen székelő Székelyföldi Miniszteri Kirendeltséget, valamint a budapesti Székely Egyesületet is a szervezési segítségre. (*Székely Nemzet*. 1905. jún. 24.)

A kiállítási beszámolók szerint a néhány nap alatt sikerült az egész Székelyföldet megmozdítani, és a rendezvényt valódi háziipari szemlévé szélesíteni. A többszáz kiállító több ezer tárgya zsúfolt termeket eredmé-

⁸ Gyárfás Győző (1855–1912) Háromszék királyi mérnöke, jelentős gyűjtő, az ozsdolai hímzőműhely működtetője.

⁹ Fogolyán Endre iparos, temetkezési vállalatot, bútorraktárat működtetett Sepsiszentgyörgyön.

¹⁰ Sequens József sepsiszentgyörgyi posztógyáros.

nyezett, és a három nap alatt megforduló csaknem hatezer látogató jelezte a szervezőknek, hogy jelentős társadalmi igény volt e székely seregszemle eredményeinek megismerésére. (*Székely Nemzet*. 1905. szept. 18.)

A kiállításról szóló részletes beszámoló, valamint a ránk maradt hat fotó alapján a tárlat valóban reprezentatív volt, felölelte az egész Székelyföldet, és kiemelte annak legfontosabb háziipari, ipari ágazatait. Egyes szakirodalmi összegzések szerint Háromszéknek valamennyi ipartársulata, kézművese és iparosza kiállította termékeit (Demeter L. – Kisgyörgy T. 2011: 230). Ebben fontos szerep hárult a földművelési minisztérium marosvásárhelyi kirendeltségére is, amely Székelyhidi Viktor szervezésében Csík-, Udvarhely-Maros-Torda és Torda-Aranyos vármegyék háziipari tárgyait gyűjtötte össze. A kiállítás szervezőbizottsága felszólította a Székely Nemzeti Múzeumot is a közreműködésre. László Ferenc múzeumőr nem pusztán egy 426 tárgyból álló reprezentatív gyűjteményt állított össze és szállított a kiállítás helyszínére (*Székely Nemzet*. 1905. aug. 25.), de a Székelyföldön 1903–1904-ben folytatott néprajzi kutatásai során szerzett kompetenciájával is segítette a szervezőbizottság munkáját.¹¹ A múzeum azért tartotta fontosnak e szemlén való jelenlétet, mivel ekkor még nem rendelkezett saját székházzal, és anyagának nagyrésze a Mikó Kollégium termeiben ládába csomagoltan állt, elrejtve a látogatók szemei elől (Jelentés 1906: 11). A szervezés kulcsfigurája volt a múzeummal szintén szoros kapcsolatot ápoló Gyárfás Győző mérnök is, aki jókora háziipari (elsősorban varrottas, szőttés és kerámia) gyűjtemény birtokosa volt, és akinek felesége hízműhelyt működtetett Ozsdolán (Szócsné Gazda E. 2015: 204–205), a kiállítók közt ott volt két lánya is egy válogatott néprajzi gyűjteménnyel. A sepsiszentgyörgyi Háziipari Egyesület a sepsiszentgyörgyi szövészeti tanműhely és a nőipariskola termékeiből hozott igé-nyes válogatást.

Bár ifjú Gödri Ferenc, a Székely Társaság elnöke a megnyitó beszé-
dében úgy értékelte, hogy „nem hivatalos” és „nem profesionatus kiállít-
ásrendező” által készített „a mi kis kiállításunk” (*Székely Nemzet*. 1905.
aug. 23.), az újság felsorolásai mégis reprezentatív seregszemléről tanús-
kodnak.

¹¹ László Ferenc 1903-ban 23 háromszéki falut, 1904-ben pedig 24 háromszéki és 16 udvarhelyszéki falut barangolt be, tudatos felmérése során közel 1400 háziipari tárggyal gyarapítva a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményét. Lásd Gazda K. 1978: 64–65.

A néprajztudomány története szempontjából elsősorban a háziipari szekció áttekintése a fontos. Bár az újságbeszámolók nem ismertették a megjelent kiállítók pontos számát, elsősorban csak a jutalmazottak felsorolására tértek ki, ezeknek a rövid áttekintésekből is érzékelhető, hogy 1905-ben a következő kis- és háziipari ágakat tartották érdemesnek a bemutatásra és díjazásra: kőfaragás (Málnásfürdő, Sepsiszentgyörgy), hímzés- és varrottaskészítés (Előpatak, Árapatak, Nyén, Hídvég), szőttesek (Kálnok, Sepsiszentgyörgy, Hídvég), kosárfonás (Sepsiszentgyörgy), lakatosság (Sepsiszentgyörgy), asztalos mesterség (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely), szűrszabó (Sepsiszentgyörgy), posztószövő (Sepsiszentgyörgy), viseletkészítő (Kálnok, Hídvég), kádár (Haraly), kalapos (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely), csizmadia- és cipész (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely), fazekas (Korond, Torda), cserépvető (Bodok, Sepsiszentgyörgy), tímár (Sepsiszentgyörgy), kovács (Sepsiszentgyörgy, Gidófalva, Tusnádfürdő), nyerges (Sepsiszentgyörgy), kerekes (Sepsiszentgyörgy, Oltzsem), favilla- és gereblyekészítő (Fotos-Martonos), kárpitós (Sepsiszentgyörgy), bádogos (Sepsiszentgyörgy), mézeskalácsos (Sepsiszentgyörgy), kötélverő (Sepsiszentgyörgy). (*Székely Nemzet*. 1905. aug. 23., aug. 25., aug. 28., szept. 4.)

Fényképekről rekonstruálható, hogy a székelyföldi miniszteri kirendeltség gyergyói és csíki festékes szőnyegeket, udvarhelyszéki szőtteseket, marosmagyarói és torockói varrottásokat, korondi és tordai kerámiát, marosszéki gyékénykötést, szalmakalapkészítést, taplófeldolgozást és bőséges csizmadiaterméket mutatott be, de kis házmakettek segítségével a híres székely építészet is reklámozta.

A Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményes kiállítása gazdag háromszéki kerámiaállományt, székelyföldi úrihímzéseket és szálszámolásos hímzéseket, a torjai esztergások gazdag fakupa-típusait, fakanalakat, pásztorbotokat és faragott sulykokat, kulacsokat állított ki, de a látogatók elé tárta Balázs Márton kézdivásárhelyi tanár színezett rajzait is a háromszéki írott tojásokról.¹² Muzeális értékű régi tárgyakat állított ki Gyárfás Gizella és Ilona is a Gyárfás család ozsdolai és lécfalvi gyűjteményéből, „háziiparilag készített fa, vessző, fonó-, szövő- és székely házberendezési készítmények,

¹² Balázs Márton híres tojásfelmérése 825 tojásmintát tartalmazott, amelyeket Malonyay Dezső magyar népművészetről szóló összegzésének székelyföldi kötetéből ismerhetett meg későbbben az olvasóközönség.

eszközök, szerszámok és kellékek” kaptak helyet a Székely Kiállításon. (*Székely Nemzet*. 1905. aug. 25.) Nagyon jelentős műkincsállománnyal jelentkezett a brassói Resch Adolf is.¹³ A neves numizmatikus és régiséggyűjtő Resch barcasági szász és habán kályhacsempékkel, kerámiákkal, varrottasokkal jelent meg, gyűjteményéből 150 darab régi csempét és két ónedényt vásárolt meg a múzeum vezetősége (Jelentés 1906: 11).

Bár a 125 dicsérő oklevél és 20 díjazott nevének felsorolása nem engedi meg, hogy pontos képet nyerjünk a kiállítók számáról és területi megoszlásáról, egyértelmű mégis, hogy a kiállítás rendezői – valószínűleg a szűk szervezési időnek köszönhetően – legfontosabbnak azt tekintették, hogy a korábban már híressé vált háziipari telepek tevékenységét a szélesebb közönség előtt is felvillantsák. Így például a fotók egyikén ott látjuk a bécsi világkiállításon is bemutatott marosszéki gyékény szotyrokot és szalmaárukat. Ezek a termékek Harasztos, Vaja, Mezőfele, valamint Hodos községekben készültek, és már 1878-ban Bécs, Karlsbad, Marienbad, Berlin piacai mellett Franciaországba, Angliába és Amerikába is eljutottak (Deák L. 1879). Ugyanígy nem véletlen az, hogy viszonylag nagy teret szenteltek az ekkorra már országon kívül és belül egyaránt híressé vált árapataki varrottasoknak is: e hímezéstípus díjazott volt az 1900-as párizsi világkiállításon is, de elmaradhatatlanul ott volt a minisztérium segítségével szervezett budapesti, szegedi háziipari bazárokból, és rendszeres terjesztése Csorba Samu háziipari kereskedőn keresztül megoldott volt (Demeter É. 2006, 2007). Marosmagyaró hímezési szintén 1900-ban keltettek nagy feltűnést, a Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszter marosvásárhelyi látogatására időzített háziipari tárlaton.¹⁴ A csíki festékes szőnyegek az 1885-ös országos kiállításkor figyelt fel a közvélemény, és a későbbiekben is visszatérő figyelem övezte az országos sajtóban. (*Budapesti Hírlap*. 1892. nov. 25.) A sepsiszentgyörgyi Első Székely Szövőgyár által forgalmazott székely szőttések, valamint Sequens József sepsiszentgyörgyi posztószövő termékei szintén országos hírnév-

¹³ Adolf Resch a régiségek híres szakértője volt. Rendszeresen publikált az *Archeológiai Értesítő*ben, és Szebenben 1901-ben saját könyve jelent meg *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart* címmel. A brassói ötvös céh egyik jelentős kutatója volt. Az egyik korai, jelentős régiségkereskedő volt, aki jó érzékkel és szaktudással gyűjtötte össze és juttatta magángyűjteményekbe, múzeumokba a 19. század végéig fennmaradt műtárgyakat.

¹⁴ Lásd e tanulmány elején.

nek örvendtek, de a szélesebb közönség előtt ismert volt ifjú Fazekas Ferenc sepsiszentgyörgyi lakatosmester is, akinek ekkorra már számos újszerű termékét jegyezte és nyilvántartotta az országos szabadalmi hivatal. Hasonlóan szívesen mutatták az érdeklődőknek Torda agyagiparát is, amelyről egy 1837–38-ból származó tudósítás is kiemelte: „a tordai fazekasok azonban méltó dicséretet érdemelnek, kiknek edényei nemcsak Erdélyben, hanem Lengyelországban és Bukovinában is híresek és kelandók” (Téglási Ercsei J. 1973: 45).

A híres székelyföldi háziipari termékek mellett a kiállítás valódi tudománytörténeti értéke azoknak a kisebb központoknak és háziipari ágazatoknak a reprezentációs térbe való beemeléséből áll, amelyeket akkortájt híreseknek, exportra érdemesnek könyvelt el a szervezőbizottság, de amelyeket azóta elfelejtett a néprajztudomány. A jól átgondolt és megtervezett háziipari szemlén például nem feledkeztek el a szervezők arról, hogy az árapataki varrottas csupán egyetlen ága a Székelyföld külső peremén lévő híres hímzőkultúrának. S ámbár napjainkra csak múzeumok féltve őrzött kincsei a hídvégi, nyéni, vagy éppen előpataki variációk, e korai kiállítás híján talán örökre rejtve maradt volna, meddig tartott e hímzéstípus elterjedési határa. A kiállítók tömege (Hídvégről például 12 nevet sorol fel az újság) jól szemlélteti, hogy nem csak szórványjelenség volt a településen a varrottas- és szötteskészítés, hanem szerves tartozéka volt a falu életének. (*Székely Nemzet*. 1905. aug. 28.)

Hasonló háziipari telep hatását kelti bennünk a sok kiállító láttán Kálnok. E kis sepsiszéki település szövő háziiparáról ma egyáltalán nem tudunk, holott nyolc darab, név szerint említett/díjazott szövőasszonya és az ezek által bemutatott gyűjteményes kiállítása nagy hatást gyakorolt ekkor a kiállítás szakmai zsűrijére is.¹⁵A kis falu „házilag készített székely szöttesekből való szoknya”-kat, „szép és felette tartós szötteményeket”, „székely házi vásznakat” állított ki. A szervezők a kiállítási dicsérő oklevél adományozása által tudatosították azt, hogy a kálnoki szövő háziipar lelke a 20. század elején Hosszú Ferencné tanítóné volt, aki „nemcsak, hogy önmaga foglalkozik állandóan a szövőiparral, a melyben kiváló produk-

---

¹⁵ Kálnok szötteskultúráját 2016-os gyűjtések során próbáltam megismerni. Az eddigi felvételek nyomán elsősorban csíkos gypajúszöttesek, több nyüstös pamut- és fejtő terítők kerültek elő a szekrények mélyéről.

tumokat mutat fel, hanem terjeszti és ismerteti is ezen hasznos foglalkozást.” (*Székely Nemzet*. 1905. aug. 25.)

A jelentőségéből vesztő, de valamikor híres háziipari ágak között említették a beszámolók a sepsiszentgyörgyi tímáripart is, érthetetlen okként tüntetve fel, hogy „Sepsiszentgyörgy egykor hírneves tímáripára” a termékek minőségének fenntartása mellett is hanyatlik. (*Székely Nemzet*. 1905. aug. 26.)

Gere István jónévű fényképész gyönyörű fotójáról jól tanulmányozható a két sepsiszentgyörgyi viseletkészítő, Szabó András és Szabó György szűrszabó tevékenysége, akik a jó minőségű Sequens-posztóból állították elő a székely népviseletben még ekkor is keresett zekéket, kurtikát, ujjasokat és férfi harisnyákat. A kiállítási zsűri elsősorban ezekben a termékekben érezte meg a székely háziipar sajátos lokális többletét, ezzel magyarázható, hogy a két szabó munkásságát nem csupán dicsérő oklevéllel, de 10-10 korona pénzjutalommal is díjazta. Hasonlóan elismerően szóltak Szalai István harisnyaszövő termékeiről is (*Székely Nemzet*. 1905. aug. 26.).

A népviselet felújításának, nemzeti identitásjelölő funkciójának, a magaskultúra keretébe való beemelésének hangoztatása fontos visszatérő eleme volt a kiállítási híreknek. A korabeli média úgy érezte, hogy fontos lenne, hogy „pap, papné, tanító, tanítóné, jegyző, jegyzőné s minden más a községben vezérszerepet vivő személyiség ne szégyelje felvenni a székely szóttas ruhát, mely a boltinál minden tekintetben sokszorosan nem csak kiállja a verseyt, de le is győzi azt. Karoljuk és karoltassuk fel a házi ipart, s segítsük a népet ennek tovább fejlesztésében: adjunk olcsó anyagot rendelkezésére, teremtsünk piacot a kész munka értékesítésére. Szóval szeretessük meg a munkát. Vetkezzük és vetkeztessük le a czifrátkodást, s akkor ne féltünk a székelyt, meg fog az élni.” (*Székely Nemzet*. 1905. szept. 4.)

A kiállításról az országos sajtó is elég részletes beszámolót írt, úgy érezték, ennek külön érdekességévé vált a „székely jelleg”. Ezt a nyéni és árapataki varrottásokon, kálnoki szóttéseken, a székely szövőgyár gyűjteményes kiállításán, a köpeci szénbánya termékein, a híres borvizeken és a híres sepsiszentgyörgyi mézes pogácsásokon keresztül ragadták meg. Úgy vélték, hogy a kiállítás érdeme, hogy bebizonyította, érdemes a székely ipart támogatni. Ugyanakkor nagy hiányosságnak tartották azt, hogy még az érdeklődő publikumnak is „valóságos kutatást kell rendezni a beszerzésükre”. Így a legnagyobb kihívásnak a terjesztés megszervezését tekintették. (*Budapesti Hírlap*. 1905. aug. 26.)

Az 1907-es Székely Kiállítás

Az erdélyi gazdasági, ipari és néprajzi kiállítások sorában kiemelkedő szerepű volt az 1907-es Székely Kiállítás, amelyre szeptember 29. és október 2. közt került sor Sepsiszentgyörgy belvárosában, csaknem 20 000 négyzetméter területen. (*Székely Nép.* 1907. szept. 28.) Ezt a tárlatot az országos sajtó is úgy értékelte, mint „melyhez hasonló Erdélyben még eddig soha nem volt” (*Budapesti Hírlap.* 1907. okt. 1.), és méretei, reprezentativitása alapján is úgy tekintették, mint amely semmiben sem marad el a pécsi hatalmas tárlat mögött. (*Budapesti Hírlap.* 1907. szept. 8.)

Az 1907-es Székely Kiállítást az Erdélyi Gazdasági Egyesület és a székelyföldi miniszteri kirendeltség kezdeményezésére egy széleskörű választott munkacsoport szervezte. A szervezők közt olyan jeles politikai, közéleti személyiségek voltak, mint Benedek Elek író, Dr. Koós Mihály miniszteri titkár, Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi és Török Andor kézdivásárhelyi polgármesterek, a székely megyék alispánjai. A főszerző szerepkört Szentkereszty Béla báróra bízták, aki korábban országgyűlési képviselő volt, jó kapcsolatai voltak mind a földművelésügyi miniszterrel, mind a miniszterelnökkel.

A szervezési munkálatokba bekapcsolódtak a székely vármegyék gazdasági egyesületei, a Székely Társaságok, a budapesti Székely Egyesület és a Székely Nemzeti Múzeum is (Felhívás 1907: 3 és 19). Az együttes cél az volt, hogy reprezentatívabb, nagyobb kiállítást hozzanak létre, mint amekkora az 1905-ös ipari szemle volt, ezért már az első előkészületekkor hangsúlyozták, hogy felszólították „egész Erdély összes megyéi”-t a részvételre. (*Székely Nép.* 1907. febr. 6.) Úgy gondolták, a kiállítás sikere érdekében érdemes nagy nevetek is megnyerni a szervezés ügyének. Épp ezért fővédnökül Darányi Ignác földművelésügyi minisztert kérték fel, aki e feladatot elfogadta, és arról értesítette a rendezőseget, örömet fog neki okozni, ha bármit tehet a kiállítás sikere érdekében. (*Borászati Lapok.* 1907. ápr. 7.)

Az átgondoltabb, alaposabb szervezés már a kiállítás ötletének felvetésétől kezdődően nyomon követhető: Elekes Béla főispán „előértekezletet” hívott össze, és már február első felében követelte a részletes tervjavaslatot. (*Székely Nép.* 1907. febr. 11.) A szervezőbizottság nyomtatott felhívásban és tájékoztatóban összegezte, hogy mit vár el a kiállítástól, pontosan meghatározták a kiállítás öt tervezett osztályát is (I. Állatkiállítás

és vásár. II. Termény- és termékkiállítás. III. Gyümölcs. IV. Gazdasági és háztartási gépkiallítás és vásár. V. Néprajzi és háziipari tárgyak, természeti kincsek osztálya). Átgondolt szervezésre utal, hogy a háziipari részen belül külön is felsorolták, hogy pontosan milyen tárgytipusokat várnak. Mivel tudománytörténetileg izgalmasnak tartom, hogy mit tekintettek 1907-ben néprajznak és háziiparnak, ezért ezt a részt pontosan beidézem.

„1. Néprajzi tárgyak: a) Régibb időből fennmaradt, esetleg ma is használt gazdasági eszközök; b) a pásztorélet és állattenyésztés tárgyai; (a pásztor kézművéssége, balták, edények, ostor, bot, kürt, furulya, harang, állatjegyek, rováások stb.) c) az ősi halászat és vadászat eszközei, szerszámai (varsák, hálók, szigonyok, horgok, halászkasok, haltartók, régi vadászfegyverek, puskaportartók, adagolók, golyóöntők, táskák, török, csapdák, lépek, hurkok, csalogató sipok, stb.) d) lakásberendezési tárgyak, butorok, konyhaszerszámok; e) a fonás-szövés szerszámai (kendertörő, tiló, gereben, héhelő, rovásos, faragott, festett guzsalyok, osztováta, motolla, csőrölőkerék, fonalterelő, vetélő, porong, fonókerék, orsó, madzagszövő, sulyok, vászonsimító stb.); f) népviselet, a ruházat összes nemei s alkotó részei; g) női kézimunkák (varrottasok, szőttesek, csipkék, szőnyegek stb.); h) mindennapi használati tárgyak (pipák, dohányzacskók, tűzcsiholók, bicskák, borotvatartók, erszények, kulacsfélék stb.); i) régi székely kismesterségek szerszámai s egyéb tárgyai (ács-, kádár-, kerekes-, molnár-, kovács-, tímár-, csizmadia-, szücs-, szabó, takács-, festő-, mézeskalácsos-, fazekas-, bányászszerszámok, szerszámok, céhládák, jelvények, kupák, céhbehívó táblák stb.); j) különböző ünnepeken használt népeleti tárgyak, babonákra, hiedelmekre, népies gyógyásatra vonatkozó tárgyak, zeneszerszámok; k) székely eredetű gyermekjátékok; néprajzi tárgyú fényképek stb.

2. Háziipari tárgyak. a) Szekéralkatrészek félgyártmányban (tengegy, rud, ágas, lajtorja, küllő, kerékfej, lócs, nyújtó, szán, korcsolya stb); b) gazdasági eszközök (járom, villa, gereblye, lapát, seprű, szerszámnyelek, talicska, lajtorja stb); c) faedények és más házi eszközök (cseber, veder, fatál, tányér, lapító, kanál, teknő, székláb, turóborító, sőtartó stb); d) butorok (tulipános láda, asztal, szék, kanapé, fogas stb); e) szalmából, gyékényből, vesszőből font tárgyak (kosarak, kasok, pincetok, szalmakalap, méhkas, szotyor, lábtörölő, gyékény stb); f) agyagipari tárgyak (tégla, cserép, különböző edények); g) szőttemények gyapjuból, kenderből, len-

ből, pamutból, ruházati cikkek stb) (A háziipari tárgyak készülő félben is bemutatathatók)” (Felhívás 1907: 7–9).

A felsorolásból jól követhető, hogy a néprajz alatt már ekkor valamiféle múlttudományt értettek, ezért ebbe az osztályba az eltűnőben lévő tárgyi világot várták. A háziipari szekcióba pedig elsősorban azokat a tárgyakat szánták, amelyeknek előállítását abban a korban propagálta a földművelési és kereskedelmi minisztérium.

A kiállítási tervezés komolyságát mutatja, hogy a szervezők a néprajzi gyűjtés egyik nagy nevét, Herrmann Antalt is felkérték a néprajzi felhívás véleményezésére, aki vezércikkben válaszolt a felkérésre: „Az eszme jogosult. Az egész koncepció, a rendezés rendszere is, amennyiben a Tájékoztatóból meg lehet itélni, általán helyes és célszerű” – írta a neves kutató és politikus. Herrmann ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy a legfontosabb rész az V. osztály kell hogy legyen, mivel „tulajdonképpen ez teszi székellyé e kiállítást.” Helyesnek tartotta a felhívás néprajzi szekciójának kiemelt tárgysorait, ám a szervezőket továbbgondolkodásra szólította fel: „Lesznek-e tipikus székelly házak és házmodellek, székelly interiőrök biológiai csoportokkal, gyűjtik-e a jellegzetes népéleti tárgyak sorozatát? Ha van ember, érzék s egy kis pénz, akkor mindegyikre még volna idő. Legalább a kiállítás gazdája, Háromszék vármegye törekedjék arra, hogy népéletének mennél teljesebb és tanulságosabb képét mutassa fel, és hogy ebből minél többet mentse meg a székelly muzeum számára, melynek szintén ő ad hajlékot. Ez a kiállítás a legjobb alkalom erre. A dolog nagyon fontos és nagyon sürgős. Ezt most nem fejtegetem bővebben, de használom a lelkes és okos gróf Bethlen István kijelentését: Mi vagyunk az utolsó generáció, a kik még megmenthetjük a népéleti kincseinket. Ha mi elkéstünk: Erdély néprajza örökre elveszett.” (*Székelly Nép.* 1907. aug. 24.)

A néprajzi osztály szervezése Szentkereszty Béla báró ötlete volt, aki egyetértett Herrmannal: „ha már csinálunk néprajzi osztályt, akkor az legyen gazdag.” Ő úgy vélte, mind a román, mind a szász néprajzi tárgyakat be kellene emelni, mert ezáltal több látogató gyűlne, de „természetesen a magyar mindenütt domináljon.” (*Székelly Nép.* 1907. szept. 3.) A tárlat sikere érdekében mind Balázs Márton kézdivásárhelyi néprajzkutatót, mind pedig dr. László Ferenc kollégiumi tanárt felkérte a néprajzi rész alaposabb megszervezésére. László a siker érdekében augusztus folyamán személyesen járta végig az udvarhelyszéki és csíki falvakat (*Székelly Nép.*

1907. szept. 7.), és további embereknek osztotta le a feladatot: tanítókat, papokat szólított fel a további szervezésre és a célirányos gyűjtésre.¹⁶

Bár mindenki tudatában volt a vállalkozás nagyságának, a Székely kiállítás túlszárnyalt minden elképzelést. Már június folyamán egyértelművé vált, hogy a kiállítás a város központját is be fogja lakni, ezért több pavilont, állatoknak való szint kellett építeni, ezeknek megtervezésére Gyárfás Győző királyi mérnököt kérték fel. (*Székely Nép.* 1907. jún. 8.) Az állatkiállítás 308 kiállítója több mint ezer állat felhajtását ígerte Sepsiszentgyörgy központjába, ezzel az egész ország tudomására jutott: minden idők legnagyobb állatkiállítására kerül sor. E gazdasági részt azért tervezték kiemelt szerepűnek, mivel a Székely Kirendeltség egyik fő célkitűzése és tevékenységi köre éppen a székelyföldi gazdálkodás fejlesztése volt.¹⁷

A néprajzi és háziipari kiállítók száma oly nagy volt, hogy a rendezőség különválasztotta a női munkákat egy hatodik szekcióba. Az eredeti terv szerint a néprajz és háziipar teljes egészében a Székely Mikó Kollégium termeibe és tornacsarnokába került volna, ám a több mint 200 kiállító túlnőtte a tanoda falait. A felkérés szerint a különböző vármegyék maguk állították össze a saját néprajzi bemutatkozásukat, a saját elképzelésük szerint. Brassó megye, Kisküküllő, Udvarhely és Csík jelentkezett nagyobb gyűjteménnyel, Maros-Torda vármegye viszont visszamondta a jelenlétet.

Az 1907. szeptember 29-én megnyílt kiállítást a háromszéki napilap „A székely nép kiállítása”-ként hirdette és reklámozta, ezzel is jelezve, hogy a korai Székely Kiállítás megnevezést nem véletlenszerűen választották a szemle címéül. Annak érdekében, hogy a hatalmas néprajzi kiállítás székelyföldi része elkülönüljön az ország más részéből jött kiállítók tárgyaitól, a székely rész a Székely Mikó kollégiumba került, ezzel szemben a más övezetek tárgykultúrája – például Brassó megye háziipari kiál-

¹⁶ A Székely Nemzeti Múzeum levéltárának 1907-es irategyűtteséből látható, hogy Zetelakáról Bíró Mózses, a felsíki falvakból pedig a csikmadarasi Balló József plébános és Gidró Mátyás szűcs gyűjtötte a tárgyakat. (SZNM Levéltára, 1907-es iratcsomó) László Ferenc – az 1907-es jegyzetfüzetei szerint – Muzsnán, Székelyudvarhelyen, Mátisfalván, Agyagfalván, Hodgyán, Farcádton, Székelyszentléleken, Farkaslakán, Kecsedon, Kisfaludon, Csehétfalván, Erősdön fordult meg. A csíki kiszállásokra egyelőre nem találtunk írott nyomokat.

¹⁷ A Székely Kirendeltség aktivitásai közt az országos sajtó kiemelte a több mint 700 falusi gazdakör szervezését, az 50 tejszövetkezet megszervezését, az állatbiztosítási szövetkezetek és a gabonaraktárak megalkotását. (*Budapesti Hírlap.* 1907. okt. 1.)

lítása – a mezőgazdasági csarnokban került bemutatásra. (*Budapesti Hírlap*. 1907. okt. 1.)

A kiállítási beszámoló és a fényképfelvételek tanúsága szerint Brassó megye tárlatában két szobabelső volt: a hétfalusiak piros szőttesei és varrottasai, festői népviselete mellett a szászok komor fekete varrottasai kerültek bemutatásra.

A székely kiállítási részben elkülönítve mutatták be Csíkvármegye háziipari és néprajzi gyűjteményes kiállítását. Ebben Kállay Ubulné, csíki főispán nejeének hímzészgyűjteménye mellett felcsíki festett bútorok (kanapé, asztal, székek, ágy, pohárszék, kendőszeg), fonó-szövő eszközök, népviseletek voltak, és kiemelt szerepet kaptak a vidék híres háziipari termékei, a székely festékes szőnyegek. Érdekes, hogy a csíki részen több mesterség-bemutatót is tartottak: csíkkarcfalvi Szabó Andrásné a szövőszéken való szövést, és csíkmadarasi Kásás Barnabás a korongon való agyagformázást mutatta be számos érdeklődő jelenlétében. A csíkmegyei gyűjteményes kiállítástól elkülönülten egy gyergyószárhegyi gyűjtemény is látható volt, melyben annak gyűjtője, Dr. Szini Sándorné varrottasokat és női kézimunkákat mutatott be. (*Székely Nép*. 1907. okt. 19.)

A háziipari tárlat egyik kiemelkedő része az Udvarhelymegyei Iparfejlesztő Bizottság csoportos kiállítása volt, amelynek rendezői elsősorban a textil háziipar bemutatására koncentráltak. Céljuk az volt, hogy ezen keresztül próbálják felhívni a figyelmet, milyen hatalmas iparfejlesztési potenciállal rendelkezik a vármegye. Bár csak a kiállítók névsorában sorolták fel Seitz (Szeitz) Margit felsősófalvi tanítónőt, és azt jelezték csupán róla, hogy hímzésekkel jelentkezett e kiállításon, az ő neve jelentős ismertségre tett szert a 20. század második felében. Az 1895-től Felsősófalván tevékenykedő félig német, félig székely-magyar származású tanítónő a század elején már kiemelkedett intenzív népnevelői tevékenységével. Jelentős hímzészgyűjteményéből pár évvel később Malonyay Dezső is publikált néhány rajzot (Malonyay D. 1909: XLI, XLII. színes tábla). Gyűjteménye egyrészt eredeti sóvidéki hímzésekre, másrészt pedig átmásolt mintákra terjedt ki, és egyes információk szerint az volt a célja, hogy Malonyay Dezső közreműködésével egy székelyföldi szövő- és varró iskolát állítson fel (Molnár I. – Molnár K. 1971: o. n.). Szeitz Margit Marosvásárhelyen őrzött keresztzemes mintáinak nagyrésztét az 1970-es években Molnár István és Molnár Kálmán publikálta (Molnár I. – Molnár K. 1971). Szabadrajzú hímzéseiből csupán

néhány darab publikálásáról tudunk (rőla lásd még: Szőcsné Gazda E. 2015: 203–204).

Az udvarhelyszéki szőtteskészítők hatalmas számban jelentek meg, a sepsiszentgyörgyi sajtó név szerint ismertette őket. A felsorolásból a következő helységek szővőkultúrájára derült fény: Bágy (3 egyéni kiállító és a Bágyi Pokróc Szövetkezet gyűjteménye), Bögöz (2 kiállító), Bözöd (2 kiállító), Csekefalva (1 kiállító), Farcád (4 kiállító), Felsőrákos (3 kiállító), Firtosvárálja (3 kiállító), Homoródszentmárton (5 kiállító), Kadács (1 kiállító), Kisgalambfalva (1 kiállító), Korond (14 kiállító), Lövéte (2 kiállító), Máréfalva (10 kiállító), Olasztelek (14 kiállító), Parajd (2 kiállító), Székelypálfalva (3 kiállító), Székelyszenttamás (3 kiállító), Székelyudvarhely (Barcsai és Társai Szövőgyára), Székelysombor (10 kiállító), Tarcsafalva (1 kiállító), Tibod (1 kiállító), Ülke (6 kiállító). (*Székely Nép.* 1907. okt. 29, nov. 2.) A szekcióról fotó is maradt fenn, és az udvarhelyi textilipar összegzését Solymossy Endre cikkéből is részletesebben átláthatjuk. Solymossy szerint „Udvarhely vármegyében 10 000 = tizezer aszszony tud szőni: rongyból, kenderből, lenből, gyapotból, marhaszőrből, gyapjúból. A kiállított termékek pedig arról tesznek bizonyosságot, hogy nincsen az a gazdasági, háztartási, népviseleti textilcikk, melyet előállítani képesek ne volnának.” Solymossy úgy vélte, hogy ez a tevékenység ennek ellenére nem versenyképes, és csupán a „cél tudatos irányítás, szakszerű vezetés és modern munkás gépek által” válik olyan stratégiai eszközzé, amely esetleg képes lesz megfékezni a székelyek kivándorlását. (*Székely Nép.* 1907. szept. 28.) A textilipar mellett Udvarhely vármegye úgy érezte, hogy még az agyagfeldolgozó háziiparát érdemes bemutatnia (székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola, korondi, küsmödi, siklódi és székelykeresztúri kiállítók). (*Székely Nép.* 1907. okt. 29)

Nem véletlen, hogy Háromszék iparkiállításán nagy számban képviseltette magát a háromszéki háziipar is. A szervezők didaktikai célból két munkában lévő szővőszéket állítottak egymás mellé: a hagyományos osztován egy fotoszmartonosi szővőasszony dolgozott, míg a modernebb, gyorsabb és egyenletesebb szővést biztosító gépen az Első Székely Szővőgyár egyik munkása készítette a gyapotszöttéseket. (*Székely Nép.* 1907. okt. 19) A szervezők több olyan mesterségre is felhívták a figyelmet, amely nem tartozott a népművészet kategóriájába, de amelyet háziipari keretek között Háromszék falvaiban nagy profizmussal készítettek. Például jelentős teret szántak a kádártermékeknek, amelyeknek már ekkor jelen-

tős hírneve alakult ki elsősorban a haralyi mestereknek köszönhetően,¹⁸ de mellettük uzoni és kovásznai kádárok is kiállították portékáikat. Bár nyilvánvaló volt, hogy az ipari termelés kereteibe nem fejleszhető tovább, mégis fontos szerepet szántak ebben a kiállításban is a fotosmartonosi faviállknak, jármoknak, fagereblyéknek, valamint az oltszemi csépek, felezőseprűk, szórólapatok gyártóinak. Az 1907-es esztendőben épp bukás szélén állott a bükszádi üvegyár,¹⁹ de a krasznai üveghuta termékeinek széles skáláját mutatta be egy ügyvéd, ezzel is jelezve, hogy fejlesztésre méltó a híres háromszéki üvegyártás is. A minisztérium fejlesztési stratégiájában oly fontos szerepet játszó vesszőfonást ekkor a sepsiszentgyörgyi kosárfonó iskola, a gidófalvi tanító és a keresztvári gazdasági ismétlő iskola mutatta be. Jelentős szerepet szántak a kiállítás tervezői a bodoki, uzoni, sepsiszentgyörgyi, málnási és kovásznai tégl- és cserépgyártásnak is. (*Székely Nép.* 1907. okt. 24.) A fazekasságot Háromszékről csupán a kézdivásárhelyi Szász Bálint és a bodoki Henter Lajos képviselte, de a régi háromszéki agyagipar gyönyörű termékei Daday Vilmos és Bodor Tivadar gyűjteményei révén megismerhetővé váltak. Árapatak, Hídvég, Kálnok és Bodola lakosai – akárcsak 1905-ben – ezen a kiállításon is csoportosan jelentek meg gyönyörű szőtteseikkel és varrottasaikkal. A berekiek a híres berecki csergét próbálták újult erővel a köztudatba vinni, Kovászna és Sepsiszentgyörgy a gyapjúszttesekkel, halina- és darócposztóval dicsekedett. Az erdőipar keretében elsősorban a kovásznai, papolci fadobozok, a körösi szíták kaptak nagyobb szerepet. (*Székely Nép.* 1907. okt. 26.)

¹⁸ A haralyi kádárookra a Marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara is figyelt, mivel nagy létszámú és jelentős szaktudású iparos csoportnak tartották őket. A kiállítás is rá akarta terelni a figyelmet e háziiparosok ügyére: 1901 és 1903 között több beadványban kérték, hogy a kereskedelmi minisztérium oldja meg problémájukat: eltiltották őket a hetivásárok látogatásától, hatalmas adókkal terhelték őket, így mesterségük folytatására egyre kevesebb az esélyük. Lásd *A marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara 1901. márc. 30-i ülésének jegyzőkönyve*, 1901/2. szám, 63., 1902. nov. 29-i ülésének jegyzőkönyve, 1902/3. szám, 156; 1903. ápr. 25-i ülés jegyzőkönyve, 1903/2. szám, 43.

¹⁹ A bükszádi híres hutát a Mikes-örökösök 1902-ben bezárták, 1903-ban Babka és Krecsil vette kezelésbe, de a kérvényezett vasúti kedvezményeket és adómentességet nem hagyta jóvá a kereskedelmi minisztérium. Lásd *A marosvásárhelyi Kereskedelmi- és Iparkamara 1903. dec. 15-i ülésének jegyzőkönyve*. 1903/5. szám, 141. A cég az 1904. ápr. 27-i ülésen jegyeztette be a hivatalos cégtörést. 1904/2. szám, 65. A szünetelő gyárról csupán 1908-ból van újabb információink, mikor az már Sovánka István híres üvegművész szakmai irányítása alatt állott. 1908. dec. 28-i ülés jegyzőkönyve, 1908/5. szám, 136.

Az 1907-es székely kiállítás – amint látható a beszámolókból – átfogó képet próbált nyújtani Székelyföld iparáról. Újból kiemelt szerep jutott annak, hogy tudományos alaposággal mutassák be a legfontosabb háziipari és kisipari ágazatokat. A sajtóban sorozatban közölt kiállítási katalógus úgy mutatja, hogy távol maradt a kiállításról a híres bőripar. Valószínű, ez azzal magyarázható, hogy a korábbi kiállítás után hatalmas állami megrendelésekkel nagyobb léptéket vett ennek az iparágaknak a felsegítése.

A kiállításnak a valódi „székellyé” varázsolásában ismét jelentős szerep hárult a Székely Nemzeti Múzeumra, a nívós szakmai gyűjtemény ismét „az egész Székelyföldre kiterjedő, tisztán néprajzi kollekciónál állított össze, a mely nagy érdeklődést keltett.” (*Budapesti Hírlap*. 1907. okt. 1.)

Összegzés

Az iparkiadásokot már első megjelenési formáiktól fogva az ipar motorjaiként, a műszaki fejlődés tükröként tartja számon a szakirodalom. Bár úgy tartják, hogy a szűkebb első szemléktől kezdődően végig nyomon lehet követni bennük az általános tárlattá fejlődés nyomvonalát (Vámos É. 1983: 365–369), mindvégig a helyi jellegzetességek kidomborítása is fontos feladatuk volt. Ezt leginkább a népművészet és háziipar bemutatásával érték el. A háziipar támogatása és fejlett iparrá való hosszú távú átalakítási kísérlete olyan szociális stratégia volt, amelynek a fejlett nyugati országokban is komoly hagyománya volt (lásd Keller K. 1998: 189).²⁰ Mindez a honi ipar pártolását célzó, jellegzetesen magyar védegyeleti mozgalommal és a 19–20. század fordulóján elterjedő Tulipán mozgalommal párosulva, a századelőn „hazafias mozgalommá” alakult (párhuzamait lásd Keszeg V. 2014: 188–189).

A századforduló makropolitikai vonulatában kiemelten fontosak voltak e kis régiók háziipari szemléi, mivel segítették a politikusokat az iparpolitika regionális fejlesztési irányvonalainak kidolgozásában. A néprajztudomány szempontjából pedig azért voltak kiemelkedő szerepűek, mivel

²⁰ Keller szemléletes példákkal mutatja be, hogy már az 1560-as években a Cseh-Szász-Érchegységben támogatták a csipkeverést, hogy a bányaiipar csődje esetén is maradjon kereseti forrás a helybeliek kezében. Hosszú távon ezt a csipkeipart gépesítéssel fejlesztették tovább.

hozzájárultak a vidéki háziipar és népművészet kutatásához és mindennek a magaskultúra keretébe való beemeléséhez. Nem véletlen tehát, ha e háziipari szemlék jó alkalmak voltak a múzeumok gyarapítási stratégiáinak kidolgozásához is.

A Székely Kiállítások háziipari ágának megszervezésében olyan néprajzosok vettek részt, akik később közreműködtek a vidék néprajzi monográfiájának megírásában (Balázs M. 1942), vagy akik az első erdélyi és magyarországi néprajzi múzeumok megszületésénél is bábáskodtak (Herrmann A. 1894 és 1897). A Székely Kiállítások háziipari szekciójának egyik főszervezője, László Ferenc nem pusztán a Székely Nemzeti Múzeumot gyarapította a kiállításon bemutatott tárgyakból, de ő maga irányította a Székelyföld népművészetét leíró Malonyay Dezsőt is, hogy milyen gyűjteményeket kellene megnéznie és milyen tárgytípusokat kellene leírnia.²¹

A két sepsiszentgyörgyi Székely Kiállításról alapos leírás, fotódokumentáció készült, így a szervezők tudatosan hozzájárultak e háziipari szemle eredményeinek szakszerű archiválásához. A nagyléptékű mediatisálás, az Iparkamara, Székely Kirendeltség és a Földművelésügyi Minisztérium bevonása a munkálatokba ahhoz is hozzájárult, hogy elinduljon a székelyföldi háziipar nagyobb léptékű revitalizálása és tudatos szakmai befolyásolása háziipari mozgalmak, tanfolyamok szervezése, a háziipari termékek tudatos felvásárlása által. Ez a folyamat tette lehetővé azt, hogy a háziipar a közelmúltig fennmaradjon, napjainkig megismerhetővé váljon Székelyföld községeiben.

---

²¹ A Malonyay népművészeti munkájának II. kötetében sok kép a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből származik, ezt Malonyay nem mindig jelezte. A Malonyay-munka múzeumi könyvtári példányába Roediger Lajos múzeumőr bejegyezte, milyen sok helyre vezették el dr. László Ferencsel együtt Malonyayt, és felhívóként tartotta Malonyay azon módszerét, hogy az általuk mutatott gyűjteményekről, tárgyakról úgy nyilatkozik, mintha azt ő maga „lelte” volna a terepen.

Szakirodalom

BALASSA Iván

1968 Jankó János, az etnográfus. *Ethnographia* LXXIX.(3) 317–330.

BALATON Petra

2004 *A Székely Akció története. I. Források. I/1. Munkaprogram és ki-
rendeltségi jelentések.* Cartofil, Budapest

BALÁZS Márton

1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához.* Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy

DEÁK Lajos

1879 A székely szotyor. In: Buzogány Áron (szerk.): *A Székely Mivelődési és Közgazdasági Egyesület harmadik évkönyve 1878-ra.* M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 127–130.

DEMETER Éva

2006 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez. In: *Acta (Siculica) 2006/3.* T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 35–42.

2007 Adalékok az árapataki varrottas történetéhez 2. In: *Acta Siculica 2007.* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–632.

DEMETER Lajos – KISGYÖRGY Tamás

2011 Életem, Háromszék. Boldog békeidők. Emlékképek a XIX–XX. századból az 1848–49-es szabadságharctól Szarajevóig. Charta Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy

FELHÍVÁS

1907 *Felhívás és tájékoztató a Sepsiszentgyörgyön 1907. év szeptember hó 29, 30 és október 1, 2-án tartandó Székely Kiállításra.* Jókai Nyomda Részvénytársulat Könyvnyomdája, Sepsiszentgyörgy

GAZDA Klára

1978 A néprajzos muzeológus. In: László Ferenc: *Táj és tudomány. Válogatott írások.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 64–74.

HERRMANN Antal

1894 Néprajzi kataszter. *Erdély III.* (11) 368–392.

H(ERMANN) A(ntal)

1897 Az EKE a néprajzért. *Erdély VI.* (11–12) 149–150.

JELENTÉS

1906 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról.* Jókai Nyomda RT, Sepsiszentgyörgy

KELLER, Katrin

1998 Der vorzüglichste Nahrungszweig des weiblichen Geschlechts: Spitzenklöppeln im Sächsischen Erzgebirge als textiles Exportgewerbe. In: Reith Reinhard (szerk.): *Praxis der Arbeit: Probleme und Perspektiven der handwerksgeschichtlichen Forschung*. Campus-Verlag, Frankfurt am Main–New York, 187–215.

KESZEG Vilmos

2014 A lokális-regionális gazdálkodás rekontextualizálása: az 1906-os tordai ipar- és gazdasági kiállítás. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 185–246.

KÓSA László

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Osiris Kiadó, Budapest

KOZMA Ferencz

2008 *A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota*. (Az 1879-es első kiadás reprintje). Székely Nemzeti Múzeum–Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda

KŐVÁRY László

1847 *Erdélyország statistikája*. Tilsch János, Kolozsvár

MALONYAY Dezső

1909 *A magyar nép művészete II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete*. Franklin Társulat, Budapest

MOLNÁR István, Dr. – MOLNÁR Kálmán

1971 *Sóvidéki keresztesemesek*. Művelődés- és Művészetügyi Bizottság Népi Alkotások Háza, Hargita Megye kiadása, Csíkszereda

MOLNÁR Miklós

1957 *Az iparfejlesztés kérdése Erdélyben 1848 előtt*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest

OLOSZ Katalin

2003 *Egy kiállítás emlékképei*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

SZABÓ Magdolna, N.

2008 Adatok a hazai háziipar reprezentációjához az országos és a világitállításokon. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Néprajzi tanulmányok – Studia Ethnographica 6*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 309–329.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2013 1880–1945 közti adatok az egyházak, nőszövetségek székelyföldi népművészet-irányító tevékenységéhez. In: Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 21. Kulturális gyakorlat és reprezentáció*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 201–216.

2014 *Székelyföld népművészeti kutatásának története és eredményei (1736–1945)*. Kézirat. Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János kutatási ösztöndíjpályázata.

2015 Székelyföldi népművészeti magángyűjtemények a 19. század végén és a 20. század elején. In: Jakab Albert Zsolt – Kinda István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*. Kriza János Néprajzi Társaság–Szabadtéri Néprajzi Múzeum–Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 199–208.

TÉGLÁSI ERCSEI József

1973 Utazások Torda vármegyében. In: Egyed Ákos (szerk.): *Az utazás dívatja. Útleírások, úti jegyzetek az 1848 előtti Erdélyből*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 29–54.

TIVAI NAGY Imre

1996 *Emlékezés régi csíkiakról*. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda XXX

1901 Székelyföldi iparkiallítás Marosvásárhelyt. In: *Székely Egyesületi Képes Naptár és Évkönyv az 1901-ik közönséges évre*. Franklin Társulat, Budapest, 118–133.

VÁMOS Éva

1983 Iparkiallítások mint a műszaki fejlődés tükrői és motorjai Magyarországon 1842–1885. In: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. (Monumenta Historica Budapestiensia, 14.) Budapesti Történeti Múzeum–ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 365–372.

Képek

1. Az 1905-ös Székely Kiállítás általános képe. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 133-as jelzet. Fotó: Gere István

2. Pototzky Sebestyén sepsiszentgyörgyi kosárfonó és Horváth Gergely sepsiszentgyörgyi asztalos az 1905-ös Székely Kiállításon. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, Neg-16-6-os jelzet. Fotó: Gere István

3. Torockói, marosmagyarói varrottasok, tordai, korondi agyagipar és marosszéki gyékénykötés az 1905-ös Székely Kiállításon. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 129-es jelzet. Fotó: Gere István

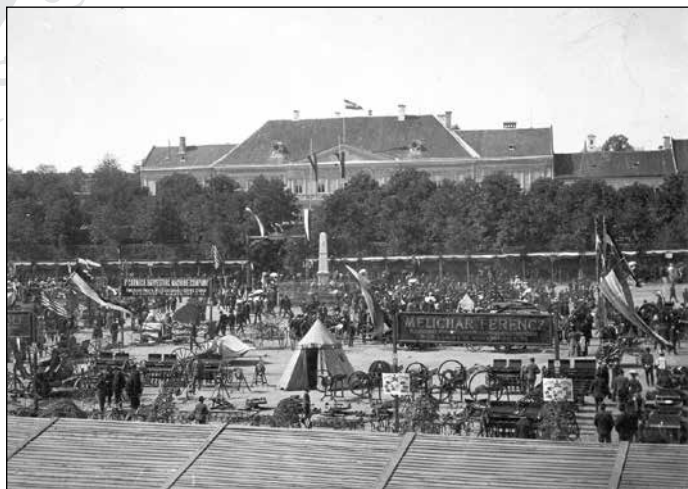
4. Sepsiszentgyörgyi szűrszabók, árapataki varrottasok, hidvégi szóttesek és hímzések az 1905-ös Székely Kiállításon. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, Neg-2-04-es jelzet. Fotó: Gere István

5. A sepsiszentgyörgyi Nőipariskola és Szövészeti Tanműhely kiállítása az 1905-ös Székely Kiállításon. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 135-ös jelzet. Fotó: Gere István

6. A Székely Nemzeti Múzeum kiállítása az 1905-ös Székely Kiállításon. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 136-os jelzet. Fotó: Gere István

7. Az 1907-es Székely Kiállítás szabadtéri része Sepsiszentgyörgy belvárosában. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 139-es jelzet. Fotó: Bartisek Antal

8. Barcasági szász szobabelső az 1907-es Székely Kiállításon.
Székely Nemzeti Múzeum fototékája, Neg-16-2-es jelzet.
Fotó: Bartisek Antal

9. Hétfalusi csángó szobabelső az 1907-es Székely Kiállításon.
Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 496-os jelzet.
Fotó: Bartisek Antal

10. Csík vármegye kollektív kiállítása Kállay Ubulné székelly varrottas gyűjteményével az 1907-es Székely Kiállításon. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, Neg-16-3-as jelzet. Fotó: Bartisek Antal

11. Kásás Barnabás csíkmadarasi fazekas bemutatója az 1907-es Székely Kiállításon. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 690-es jelzet. Fotó: Bartisek Antal

12. Udvarhelyszék textilparának bemutatása az 1907-es Székely Kiállításon. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, Neg-16-4-es jelzet. Fotó: Bartisek Antal

13. Háromszéki szövőő munka közben az 1907-es Székely Kiállításon. Székely Nemzeti Múzeum fototékája, F. 134-es jelzet. Fotó: Bartisek Antal

Expozițiile Secuiești și precedentele lor

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea cadrul științific al cercetărilor etnografice maghiare a început să se lărgească, prin studierea sistematică a artei populare și a industriei casnice. În prima fază a acestor cercetări un rol deosebit de important au avut lucrările de organizare a expozițiilor industriale, deoarece în rândul acestora s-a realizat o imagine generală asupra industriei casnice și a artei populare, și a început conșcripția, documentarea și arhivarea celor mai importante meserii. În rândul expozițiilor industriale din Sfântu Gheorghe, Expozițiile Secuiești au fost cele mai reușite din acest punct de vedere. Dintre cele trei Expoziții Secuiești, lucrarea prezintă pe cele organizate în anul 1905 și 1907, și analizează care au fost principalele meserii populare și cele mai renumite centre de industrie casnică din Secuime reprezentate în acest cadru.

The Szekler Exhibitions and their Antecedents

At the end of the 19th century and the beginning of the 20th the scientific frames of Hungarian ethnographic research started to widen by the systematic analysis of folk art and cottage industry. In the first phase of these researches an outstanding role was given to the organization of industrial exhibitions, as through these events one could get an overall image of cottage industry and folk art, and also the description, documentation and archiving of the most important crafts had started. Concerning the industrial exhibitions from Sfântu Gheorghe, the Szekler Exhibitions had been the most successful from this point of view. From the three Szekler Exhibitions the present paper deals with the ones organized in 1905 and 1907, and analyses which were the major folk crafts and the most renowned centres of Szekler cottage industry represented within these frames.

Albert Ernő

A Gyökerek iskolai folyóirat (Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy)

A Gyökerek születése

Azt nem tudhattuk az 1960-as években, hogy mi következik életünkben, merre alakul sorsunk, csupán másként akartuk végezni hivatásunkból adódóan feladatainkat. Természetesebben, kialakult hagyományaink tiszteletében, nem a rideg éljenezések, értelmetlen dicsekvések, állandó uszítások között. Erre lehetőségnek ígérkezett a *Gyökerek* iskolai folyóirat megjelentetése. Korábban is megfordult fejünkben, a reformkori példát követve, hogy törekvésünknek szélesebb körben is hangot adjunk. Középiskolás koromban, az egyetemen és kezdő tanárként is foglalkoztatott diákfolyóirat megjelentetése, de rendszerint valamely akadály folytán elhalt e terv.

A diákok megelőztek – bátrabbak, határozottabbak voltak.

1966. október 1-jén az ifjúsági szervezetek országos konferenciát tartottak. Azon az összejövetelen hangzott el, hogy fel kellene eleveníteni a diákújságok hagyományát. Végre olyan javaslat hangzott el, amely mozgósítani tudta a diákokat. Magam arra gondoltam, hogy elkészítem az első szám tervét, megbeszélem a tanulókkal, elindítjuk a folyóiratot. *Diákok* lett volna a címe. Előzőleg azonban megkerestem a Brassóban működő nyomdánál dolgozó ismerősünket azért, hogy tájékozódjunk a nyomdai költségekről. Olyan összeget közölt, amelyet akkor nem tudtunk volna előteremteni. Arra gondoltunk, esetleg majd később a szülők segítségével összegyűjtjük a szükséges összeget.

Néhány hét elteltével órák után Kerekes Mária és Szabó Éva XI. osztályos tanuló azzal kísért el, hogy folyóiratot szeretnének megjelentetni – bizonyára a forrás közös volt. Elmondtam, hogy Brassóban költségeiről érdeklődtem, egyelőre el kell halasztanunk megvalósítását.

Egy hét elteltével, most már óránk kezdésekor közölték tanulóim, hogy ha nem lehet nyomtatni, kézírással el is készítették a folyóirat első számát. Neve: *Gyökerek*. Látszott az egész osztály hangulatán, hogy megvalósítását magukénak érzik, ezért elő sem hozakodtam az általam kigondolt címmel. Az első szám megszületett, valamely érdekes és értékes folyamat elindult.

Az első szám szerkesztői: Herbst István, Kerekes Mária, Szabó Éva. A 34 oldalt olvasható betűkkel, egységesen Keresztes Irén írta. Mind a négyen a XI. A osztály tanulói voltak.

Az első írások irodalomtörténeti jellegűek, a szerzők pedig álnéven jelentették meg írásaikat: (ősz) néven Herbst István, (lányi) néven Kerekes Mária, (taylor) néven Szabó Éva írt.

Az első szám még az osztálynak készült „jelentős, érdekes” eseményként. Célja: „megszerettetni az irodalmat a tanulóársainkkal”, és az eddigi „ismereteink minél jobb elmélyítése.” Szerkesztőségi felhívást is közöltek: az osztály tanulói írásaikat juttassák el a „szerkesztőséghez”.

Amikor év végén a szerkesztők elbúcsúztak az iskolától, Kerekes Mária a *Gyökerektől* is a későbbi találkozás reményében búcsúzott (Kerekes M. 1967: 41–42). Azt írta: „Iskolai folyóiratunk névadásakor a jövőre gondoltunk. Akkor azonban még csak azt terveztük, hogy a XI. A osztályban jelentetjük meg, osztályunk tanulói olvassák, és írják is. [...] Azért, hogy ilyen tartalommal jelenik meg, hogy már több újság is írt róla, köszönetet kell mondanunk tanárainknak, akik felkarolták kezdeményezésünket, osztály- és iskolatársainknak, akik támogatták a szerkesztők munkáját. [...] Azt szeretnénk, hogy bármikor is visszatérünk szeretett iskolánkba, a többi szép megvalósítás mellett a *Gyökerek* is létezze.

Eltávozásunkkor elsősorban a X. osztályos tanulókat, de iskolánk minden tanulóját arra kérem: szeressék az irodalmat, alaposan sajátítsák el az írás művészetét, szép írásokkal örvendeztessenek meg minket is, és sok lelkesedéssel írjanak a *Gyökerekben*.”

A *Gyökerek* első számát 1966 novemberében szerkesztették.

Gyökerek

A *Rădăcini* – *Gyökerek* iskolai folyóirat 1966 és 1980 között jelent meg. Az utolsó a 47-es szám volt. 1980-ban a helyi szervek közölték az iskola igazgatóságával, hogy a továbbiakban be kell szüntetni a folyóiratot, pedig

a kolozsvári diáklapok később is megjelenhettek: a 11. számú (volt Római Katolikus) Líceumban *Hajnal* címen 1972–1985, a Brassai Sámuel Líceumban *Fiatal Szívvel* 1967–1991-ig.

A 47 szám összesen 3680 oldalt foglalt magába: 34 kéziratos, 1687 gépelt, 1959 nyomtatott oldalt. Az évfolyamok az iskolai évhez igazodtak: vagyis szeptembertől júliusig terjedtek. Az évek során mind a szerkesztők, mind a megjelent írások szerzői cserélődtek. A szerkesztésben 69, az írásban 565 tanuló vett részt.

A megjelent írások széles körben mutatták be az iskola életét, de tájékoztattak a város és a megye kulturális életéről, és kitekintettek – ha leszűkítve is – további országokba.

Csikós Barnabásné Péter Júlia magyartanár, az iskola dokumentációs könyvtárának irányítója, őrre elkészítette a folyóirat megjelent számainak teljes bibliográfiáját, amely 1946 tételt tartalmaz (Csikós J. 2014). A *Mutatók* témák szerinti fejezeteiben számokkal közölve csoportosítását találjuk a különböző írásoknak. Legnagyobb számban a tanulók önálló alkotásai jelentek meg, összesen 430. Döntő többségben vers, de prózai írások is szerepelnek. Számos tehetségesnek mutatkozó költő jelentkezett, de jelentős részük az iskola elhagyása után nem folytatta a versírást. A *Gyökerekben* Veress Gerzson már IV. osztályos korában verssel jelentkezett. Attól kezdve folyamatosan írt a folyóiratba, több folytatásban regényt is közölt. Kapui Ágota is itt jelentette meg első verseit és más írásaival. Az V. osztálytól kezdve az érettségig 43 verset közölt. Veress István, a *Szatmári Hírlap* főszerkesztője első verseit szintén ebben a folyóiratban közölte, s számos német szépirodalmi alkotást fordított magyar nyelvre. Ugyan korábban érettségizett, 1955-ben, Czegő Zoltán, mégis végig figyelemmel követte a *Gyökerek* működését: verssel köszöntötte az iskola jeles tanárait, az iskolai ünnepeket. Hasonlóképpen korábban, 1966 tavaszán érettségizett Bogdán László, aki a *Gyökerekben* közölte a *Régi iskolámnak* vagy a *Szentgyörgyi diákoknak* című versét. A *Gyökerekben* írásaival és rajzaival mutatkozott be Boros Judit, a kiváló művészettörténész.

Hogy a *Gyökerekben* milyen témakörök váltogatták egymást, annak bizonyosságára felsorolunk még néhányat. Különböző helytörténeti írások 13 alkalommal jelentek meg. Lapjain folyamatosan követhettük az iskola vendi-ájkjai munkásságának eredményeit. Róluk 29 számban jelent meg összefoglaló közlemény, átlag 20-30 adattal. Ezekben a közlésekben kutatásokról,

tudományos, irodalmi művekről, művészek, sportolók eredményeiről szerezhettünk tudomást. Az egyetemen tanuló volt diákjaink 19 írásban tájékoztatták a végzős tanulókat a felvételi vizsgákról és az egyetemi életéről. Az iskolában barlangos kör is alakult. Kirándulásaikról, élményeikről 33 írásban számoltak be. A diáklapban közölték himnuszuk szövegét és dallamát.

Az iskolai folyóiratban folyamatosan jelentek meg írások az iskola történetéről. 58 ilyen közleményt lehetett olvasni. Mivel az akkor közzétett monográfiában nem engedélyezték a történeti rész közlését, az akkor cenzúra nélkül megjelent kézírásos számokban folytatásokban megjelenhetett. Az iskola történetéhez kapcsolódott az *Iskolai Lexikon* rovat, amelyben 83 ismertető szól korábbi tanárokról. Végző cél az volt, hogy külön kötetben jelenjék meg minden fellelhető adat az iskoláról.

Az évente rendezett kirándulásokról, táborozásokról 88 írás szól. Végigjárva a hazai nevezetes helyeket tanulóink eljutottak Bulgáriába, Ukrajnába, Lengyel-, Csehországba, Magyar-, Olosz- és Németországba (Fodor G. – Lepedus J. 1967: 47–48; 1968: 48–49).

Kapcsolat alakult ki mind belföldi, mind külföldi személyiségekkel levelezés és személyes kapcsolat révén. A diákok már a házi dolgozatok készítése idején számos íróval leveleztek. Ezeknek egyik része megjelent a később induló *Gyökerek*ben. A kéziratok összegyűjtése az iskolai irattárba irodalomtörténeti gyűjteménnyé nőtt, hisz itt közel száz ilyen levél található. Itt őrizzük Illyés Gyula, Passuth László, André Wurmser, a *L'Humanité* szerkesztője, Csutak Vilmos, Bágya András, Beke György, Horváth István, Sütő András, Domokos Géza, Nagy István, Huszár Sándor, Kányádi Sándor, Szabó Gyula, Bihari József stb. leveleit. „Én – visszanézve – legtöbbit a hűségnek köszönhetek. Hűnek lenni az ifjúság eszményéhez, az anyanyelvhez, a Gyökerekhez” – írta Illyés Gyula (Illyés Gy. 1975. IV. 10).

Amikor kiemelkedő személyiségek látogattak városunkba, a szerkesztők felkeresték őket. A beszélgetések eredményét a *Gyökerek*ben közzelték. 33 ilyen közlemény jelent meg. Móricz Virág az iskola tanáraival, diákjaival beszélgetett. Emlékeztek arra, hogy Móricz Zsigmond 1941-ben a tornateremben összegyűlt diákokhoz beszélt „felnőttek súlyos dolgairól” (Pető Zs. 1972: 43–45).

Az iskolában 38 későbbi képzőművész végzett, közülük többen szerepelnek a *Gyökerek*ben. Hasonlóképpen a 45 színművész és a 34 zenész.

A nyugdíjba vonuló pedagógusokról 18 alkalommal jelent meg írás.

És folytathatnók tovább: a testvériskolákról 6, a végzős diákokról 62, a vendiákokról 82, a diákvendégekről 36, pályaválasztásról 12, a sportolók-ról 39 írás jelent meg.

A diákok kedvenc olvasmánya volt a humoros *Nahát* rovat. Nyelvi ficamokat, visszas megfogalmazásokat tartalmazott. Egy-két példa: „A *Vörös Rébék*ben Arany azt ábrázolja, hogy teszi tönkre a földesúr kasznárja a kisasszonyt.” „Dóry erőszakkal adja hozzá lányát egy főúri ifjúhoz, akinek már volt szeretője.” „Ha mai nyelven fogalmaznám meg, Turi Dani egy nagy menő szoknyapecér volt.” „Azokat a szabályokat, amelyeket a diákok nem tudnak betartani, iskolai szabályzatnak nevezzük.”

A *Gyökerek* az országos diákfolyóiratok versenyén III. díjat nyert.

Külön fejezetet érdemelne a *Gyökerek* román nyelvű közleményeinek ismertetése.

A Gyökerekről

A *Gyökerek* 1966 őszi megjelenését követően rövid idő alatt országos elismerésben részesült. Szinte minden magyar nyelvű újság, folyóirat felfigyelt eredményeire.

Az első szerényebb elismerés már a második számban elhangzott. Tóth Attila XI. E osztályos tanuló köszöntötte: „...amikor iskolánk első újságját köszönhetem, akkor bátran mondhatom, tanulóifjúságunk nagyon régi vágya valósult meg. A *Gyökerek* c. irodalmi folyóirat létrehozói: szervezői, írói a XI. A osztály tanulóinak voltak. Örömmel fogadtuk, hogy az első szám megjelenése után iskolai folyóirattá alakul. [...] Kérem iskolatársainkat és tanárainkat, hogy együtt érezve támogassuk a lap megalapítóit, szervezőit és szerkesztőit munkájukban, hogy a *Gyökerek* minél mélyebbre nyúljanak...” (Tóth A. 1966: 2).

A *Gyökerekről* országos híradást szintén Tóth Attila írt. Írása az *Ifjúmunkás*ban jelent meg: „A második számban már versek is helyet kaptak, és gazdag népköltészeti gyűjtést olvashattunk, amelyet iskolánk tanulói jegyeztek le.” (Tóth A. 1967: 68).

E cikk nyomán a kolozsvári Brassai Sámuel Líceum tanulóinak is felfigyeltek a *Gyökerekre*, és az iskola diákjai nevében Kardos Adrienne és Gyulay Gyöngyi levélben keresték fel a *Gyökerek* szerkesztőit: „A mi diákjaink is egy iskolai folyóirat indításán kínlódnak-bajlódnak, kilincselnek.”

Kölcsönös tájékoztatást és látogatást ajánlanak. (1967. február 4. Kardos Adrienne és Gyulay Gyöngyi levele az iskolai dokumentációs könyvtár irattárában található.) Megállapítják: „Már az a tény, hogy egy magyarul megjelenő diáklap látott napvilágot, sokat jelent számunkra” (Kardos A. – Gyulay Gy. 1967: 69–70).

Februárban már a *Tanügyi Újságban* is lehetett olvasni a *Gyökerek*-ről: „...az első siker mindig ösztönző. A *Gyökerek* szerkesztői már témás számok kihozatalát tervezik: az iskolából kikerült írók, művészek számon tartása mellett Sepsiszentgyörgy környékének népköltészete, Sepsi rajoni népballadák szerepelnek tervükben” (Kapusai G. 1967: 68–69).

Elismerő szavakkal szólt a *Gyökerekről* Tompa Miklós is, a marosvásárhelyi színház igazgatója. Szabó Éva XI. A osztályos tanuló abból az alkalomból kereste fel, hogy Szentgyörgyön rendezte a *Rómeó és Júlia* előadását. Véleményét írásban közölte: „Tehetséges diákokra, jó közösségre és kemény tanári karra vall a *Gyökerek*, és mondhatom, büszkék lehetnek rá, mert az országban működő néhány száz iskolából alig 2–3 dicsekedhet ilyen eredménnyel. Vigyázzatok rá, és minden számért úgy dolgozzatok, mintha az elsőt írnátok. [...] Sok sikert kívánok a *Gyökerek* szerkesztőinek és olvasóinak” (Szabó É. 1967: 70–71).

Veress Dániel az *Előrében* hívta fel a figyelmet a diákfolyóíratra a *Gyökerek* hat számát áttekintve: „Milyen fájdalmas öröm: ifjúságunk tűnt Atlantiszaiba merülve, újraélni a tavaszi rügyek fényét és melegét nyomozó nászát” (Veress D. 1967b: 2).

Gálfalvi György az *Ifjúmunkásban* köszöntötte a *Gyökereket*: „mindmáig csak a sepsiszentgyörgyi 1. sz. Líceumból érkezett hozzánk biztató hír, megjelent az iskola folyóirata, a *Gyökerek*. [...] A kezdeményezésért minden dicséretet megérdemelnek mindazok, akik a *Gyökerek* megjelenését elősegítették” (Gálfalvi Gy. 1967: 95–96).

1967-ben már az *Utunkban* is hírül adják a *Gyökerek* megjelenését (Veress D. 1967a). 1968 elején Baróti Pál szintén az *Utunkban* említi a *Gyökereket* (Baróti P. 1968: 1–2).

Czegő Zoltán verssel köszöntötte a *Gyökereket*: „...A százszínű ősz hozzon izmosodást, új ágakat a már országszerte ismert Gyökereknek./ Jókívánásaimat, szerető üdvözetemet tolmácsolja ez a vers, melyet itt küldök. Büszkád, 1967. szeptember 28.

Czegő Zoltán

PERCEK HAJÓIN

Te szólíts Tavasz
millió levéllel
magadnak takard be a testem az arcom.
Ne legyen egyetlen fáradt percem
Mely magadnak lekötve tartson.

Alkossak piros virágot
És erőt a fáradt árnyékok ölére
Lehessek napfény ha késő ősszel
Balladássá hűsül lombjaid vére.

Az Időt járom a percek levél-hajóin
s itt-ott
ábrát vések tarka kikötők falára.

Egy-egy levelet hullass szemeimre
Ha majd egy májusod fáradtan találna.”

(Czegő Z. 1967a: 7–8).

Sütő András Sütő József XI. C osztályos tanulóinak a *Gyökerekről* szólva írta: „...csináljatok jó lapot a *Gyökerekből*. [...] Nagyon jó, hogy van egy lapotok, ezek a *Gyökerek* táplálják a majdani friss hajtásokat... Barátsággal Sütő András. Mvs. 1968. jan. 10.” (Sütő András levele az iskola dokumentációs könyvtára irattárában található.)

Passuth László 1968. I. 14-én *Kedves Gyökerek Szerkesztősége!* megszólítással küldte levelét, és benne a történelmi regények fontosságára hívta fel a diákok figyelmét (Passuth L. 1968: 10–11).

Czegő Zoltán 1968-ban újabb verssel köszöntötte a diákfolyóiratot (Czegő Z. 1968: 11).

Veress Gerzson V. osztályos korában Kányádi Sándorral beszélgetést közölt a *Gyökerekben*. Külön papírra üzenetet is írt a költő. „Szeretettel köszöntöm a *Gyökerek* munkatársait és olvasóit, nagyon szeretnék rend-

szeres olvasótokká válni. Kányádi Sándor. Sepsiszentgyörgy, 1968. április 5” (Veress G. 1968: 12–14).

A világ jobban kitárul a *Gyökerek* olvasói előtt, amikor Elekes Piroska IX. C o. t. levelére a *L’Humanité* szerkesztője, André Wurmser válaszolt: „Kedves Gyermelem! Levele nagyon meghatott. Meglepett, hogy egy romániai magyar kislány ilyen szépen ír franciául. Adja át tanárainak üdvözetem. Itt van egy kis újságcikk, mely gondolom, érdekelni fogja barátait és a *Gyökerek* olvasóit...” (Fordította Elekes Piroska) (Wurmser, A. 1968: 16–17). (A levél eredetije és a küldő fényképe az iskola dokumentációs könyvtára irattárában található).

A kor román költője, Mihai Beniuc verssel köszöntötte a *Gyökerek* olvasóit (Beniuc, M. 1968: 9).

Beke György a *Korunkban* írt a *Gyökerekről*: „Az a terület, ahol a tanár-szerkesztők számára lehetőség kínálkozik a diák-munkatársak irányítására, az az iskolai hagyományok ápolása és a folklórgyűjtés. Ebben is összebeszéltek a szerkesztők, egymással versengenek, hogy ki közöl több frissen gyűjtött népmesét, népdalt, csujogatót. Legtöbb iskolában régi hagyományt folytatnak ezzel” (Beke Gy. 1968: 1345).

A pártoló és biztató levelek, cikkek továbbra is egymást követték, amelyek serkentőleg hatottak a *Gyökerek* további fejlődéséhez.

Illyés Gyula 1975-ben Kolcza Judit XII. A o. tanuló kérésére írt levelet iskolánkba: „Kedves Judit! Épp gyengélkedem, most jöttem ki a kórházból. De oda, nektek, oly távolra tán a gyenge hangot megerősíti a szeretet. Mily tanácsot adhat ma öreg a fiatalnak? Én – visszatekintve – legtöbbit a hűségnek köszönhetek. Hűnek lenni az ifjúság eszményeihez, az anyanyelvhez, a *Gyökerekhez*.” (Illyés Gy. 1975. IV. 10. 2) (Illyés Gyula levele Kolcza Judithoz. Eredetije megtalálható az iskola dokumentációs könyvtára irattárában.)

Meg kell említenünk, hogy a különböző sajtótermékekben a *Gyökerekről* szóló írások jelentős részét Faragó József a *Háromszéki népdaladák* kötetének bevezetőjében közölte (Albert E. – Faragó J. 1973: 21).

Népköltészet a *Gyökerekben*

A Székely Mikó Kollégiumban már az iskola megalakulását követő években a háromszéki népköltészeti gyűjtés megkezdődött. Minderről korábban is beszámoltunk (Albert E. 1980: 35–39; 1994: 130–139), legutóbb a

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. kiadásában (Albert E. 2014: 109–162).

A *Gyökerek* az említett témák mellett jó lehetőséget kínált a háromszéki népköltészet közreadására és a gyűjtés fokozására is. A kezdetben irodalmi alkotások közreadására indult folyóiratban már a második szám megjelenésekor külön rovatban helyet kapott a népköltészet is. Az egymást követő lapszámokban összesen 274 népköltészeti alkotás látott napvilágot. Ebből 174 népballada, 8 közlés népdal, 10 mese, 1 monda, 5 verses levél, 1 anekdota, 3 közlésben 69 közmondás, 6 lakodalmi szokás, 1 közlésben 18 kurjantás, 1 közlésben 24 táncszó, 2 közlésben 8 találós kérdés. A román folklórból: 15 közlés népdalokról, közmondásokról, lakodalmi szokásokról, kurjantásokról, 20 közlés különfélekről: közlemények, különböző népköltészeti alkotások fordítása német, angol, francia, orosz nyelvből magyar, illetve román nyelvre.

Meg kell említenünk, hogy amikor már minden kutató döntő részen lemondott arról, hogy még megtalálható az a *Nyugtatvány*, amelyről Kriza János önéletrajzában írt, hogy 1842-ben előfizetőket gyűjtött a *Vadrózsák* kiadására, akkor Tana Gyula tanuló a *Gyökerek*ben közölte a Bölönben előkerült, 1843-as keltezésű felhívást (Tana Gy. 1978: 47–49). Ezt az írást kibővítve 1979-ben a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben* is megjelentették (Tana Gy. 1979: 59–66).

A tanulók korábbi hagyományt folytatva a helyneveket is gyűjtötték. Berde Mária a *Gyökerek*ben közölte, térképpel együtt, Sepsikőröspatak helyneveit (Berde M. 1978: 61–66). Később kiegészítve Berde Mária Sepsikőröspatak és Fotosmartonos helyneveit a NyIRK-ben is közölte (Berde M. 1979: 225–228). Korábban a Székely Nemzeti Múzeum kiadványában, az *Alutában* Zalán és Feldoboly helyneveit szintén ő közölte (Berde M. 1976–1977: 419–434). Péter Júlia 1979-ben a *Gyökerek*ben tette közzé Bögöz község helyneveit (Péter J. 1979: 69–72).

Az említett verses levelek egyik részére utalás megjelent a Kriza János Néprajzi Társaság Keszeg Vilmos szerkesztette Évkönyvében, 1999-ben (Albert E. 1999: 30–36).

A népköltészetéről szólva meg kell említenünk két tanuló írását is. Az egyik szerzője Veress Olga IX. A o. t.: „Már kislánykoromban nagyon boldog voltam, valahányszor nagymamám esténként mesét mondott. Nagyon megszerettem a népköltészeti alkotásokat. Nagy öröömre szolgált, hogy iskolánkban irodalmi folyóirat jelenik meg *Gyökerek* címmel, és hogy

ebben különböző népköltészeti alkotások: balladák stb. jelennek meg. A népballadákat különösen megszerettem. Osztályunk tanulói elhatározták, hogy részt vesznek a *Gyökerek* népköltészeti anyagának gyűjtésében. Osztályunk minden tanulója év végére dolgozatot is készít saját népköltészeti gyűjtéséből” (Veress O. 1967: 44). Tamás Katalin XII. C o. tanuló pedig azt írta: „...az a cél vezetett bennünket, hogy megszeretessük tanulóinkkal a népdalt, népi táncot, a népi muzsikát, megszeretessük tanulóinkkal az ősi népi szokásokat. Iskolánk tanulói tisztában vannak e nemes feladat nehézségeivel, de szívesen vállalják, hiszen már régi hagyomány iskolánkban a népköltészeti kincsek gyűjtése. Konsza Samu *Háromszéki magyar népköltészet* című gyűjteményében sok-sok diákgyűjtő neve szerepel, akik vakációjukat is „feláldozták”, hogy egy-két népdallal, balladával, kurjantással gazdagítsák kedves tanárunk népköltészeti anyagát. Ugyanezt teszik a *Gyökerek* munkatársai is.” [...] Kikerülve az életbe „egy percig sem fogjuk feledni, hogy népünk szeretete, alkotásainak megbecsülése, évszázadok kincseinek feltárása erkölcsi kötelességünk” (Tamás K. 1969: 35–36).

Konsza Samu neve gyakran szerepelt különböző írásokban a háromszéki népköltészet gyűjtése kapcsán. Nyolcvanadik születésnapján tanárok, diákok külön ünnepségen köszöntötték az iskola nyugalmazott tanárát. Tiszteletére a *Gyökerek* külön száma Emlékszámként jelent meg (*Gyökerek* 1967: 10. sz.). Az általános bevezető köszöntőben irodalmat népszerűsítő munkásságáról, a népköltészet kiváló gyűjtőjéről, a nép szellemi kincseinek közlétevéjáról lehetett olvasni. Czegő Zoltán verssel köszöntötte az ünnepet:

ÉJFÉLI LECKE

Konsza Samu tanár úrnak
mély tisztelettel

Léptei előtt a pletykás pocsolyák is
Szilenciumba merevednek.

A május még ma is
– Mit tagadjuk –
Könnyelmű csevegésre csábít,
De ő leinti a sugdosó, kósza szeleket,

Hogy csengő visszhanggal a hegyek szólhassanak,
Melyek körül ég felé nőni tanítja most is
Ötven éve elültetett fáit.

December kemény éjszakáján
– Két lázgörbe között – még egyszer
A múlt örvénylő lángjai közt égett...
Hajnalig viselte
Feszés, fekete kabátját:
Még egyszer feleltette az emberiséget.” (Czegő Z. 1967: 11)

Faragó József mint Konsza Samu tanítványa méltatta a kiváló tanár munkásságát. „A székely népköltészet fogalomkörében – írta – Konsza Samu életműve szorosan összeforrott Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek, Ósz János meg a többi régi jeles gyűjtő nevével.” Kitért arra is, hogy a munkáját szerető tanár bárhová kerül, megtalálja a módját az alkotásnak. Konsza Samu „mély gyökeret eresztett, és oly magasra nő, hogy akik ismerjük, vagy csak hallottunk felőle, szerető tisztelettel nézünk fel rája” (Faragó J. 1967: 12–14). Tanári magatartásáról, igényességéről, az emberek „nemcsak taníthatók, hanem nevelhetők is” hitével Izsák József, Veress Dániel, Salamon Sándor, Beke György írt. Itt jelent meg az ünnepelt írása is, amelyet 1957-ben az akkori iskolai faliújságon lehetett olvasni, *Gyűjtsük népünk dalait* címmel (Konsza S. 1967: 33–35). Konsza Samu az I. világháború idején katonai füzetekből verses leveleket is kimásolt. Ezekből közölt a *Háromszéki magyar népköltészet* című kötetében (Konsza S. –Faragó J. 1957: 541–549). Gyűjtéséből öt mesét és két népdalt román és magyar tanulók fordítottak román nyelvre (*Gyökerek* 1967: 27–32).

Az ünnepi számban mai diákok is bemutatták népköltészeti gyűjteményüket. Megjelent 15 népballada, 2 verses levél és 2 lakodalmi szokás néhány mozzanata.

Az ünnepségen elhangzott beszédek a *Gyökerek* következő számában közölték (*Gyökerek* 1968: 18–60). Itt olvasható Dobolyi László, Albert Ernő, Ion Mitroi, Berde Zoltán, Kelemen József köszöntője, Izsák József levele. A tanulók nevében pedig Jány Edit és Bodó Attila XI. o. tanuló szólt.

Konsza Samu köszönő szavaiban életéről, népköltészeti gyűjtéséről beszélt, s ekkor idézte Petőfi Sándor „Amíg az ember boldog nem volt, meg nem halhat!” sorait (Konsza S. 1968: 37–39).

Konsza Samu 1971. szeptember 15-én, az iskolakezdés napján végleg eltávozott közülünk. Tanárok, diákok búcsúztatták, köszönték mindazt, amit az iskoláért, városunkért, e vidék népköltészetének összegyűjtéséért tett, és kísérték utolsó útjára a nagybaconi temetőbe. Konsza Samuról a 2010-es években életét és munkásságát bemutató füzet is készült, amelyet a család leszármazottja, Konsza Júlia közölt (Konsza J. é. n.). Konsza Júlia összegyűjtötte a családra vonatkozó irattári adatokat, felsorolta Konsza Samu műveit, közölte önéletrajzát is (Konsza S. 2010: 651–668).

2013. szeptember 15-én ünnepélyes keretek között a nagybaconi iskolát Konsza Samu Gimnáziumnak nevezték el.

A majdani kutatónak, aki Konsza Samu életművét összegezi, segítségére lehetnek a következő adatok és hivatkozások: Beke György: Háromszék Krizája. *Tanügyi Újság*. 1957. 8. sz.; Szabó T. Attila: A Háromszéki magyar népköltészet kötetéhez. *Korunk*. 1958. III. évf. 3. 457.; Izsák József: Újból hajtott a Vadrózsák. *Igaz Szó*. 1958. VI. évf. 10. sz. 480–490. Továbbá: a 80 éves Konsza Samu köszöntéséről és későbbi haláláról a romániai magyar sajtó döntő többsége megemlékezett. Összesítő felsorolása a *Háromszéki népballadák* kötetében található (Albert E. – Faragó J. 1973: 20).

A búcsúztató közlemények *Iskolánk a sajtóban* rovatban jelentek meg (*Gyökerek* 1972: 144). Konsza Samu temetéséről a *Gyökerekben* Nagy Sarolta írt (Nagy S. 1972: 100–101).

Népballadák a *Gyökerekben*

A már korábban elkezdett népköltészeti gyűjtést 1954-től Sepsiszentgyörgyön is folytattuk. Ebből a gyűjteményből válogattuk a *Gyökerekben* megjelent balladákat. A közlés jó lehetőségnek mutatkozott egyrészt szépségük, értékük szélesebb körben való bemutatására, másrészt a további gyűjtés serkentésére. Az első összesítésre a gyűjtemény és a *Gyökerek* viszonyáról 1968-ban került sor. Csak a balladákat vizsgálva az akkor készített dolgozatban 117, Háromszéken és Csíkban gyűjtött balladának teljes szövege található, továbbá 320 balladának csak a szokásos adatait soroltuk fel, így 437 népballadáról közöltünk adatokat. Ezen kívül még más változatokra nem térünk ki, mivel kevés eltérést láttunk a változat és a közölt szöveg között. Ebből a gyűjteményből a *Gyökerekben* 59 ballada

már korábban megjelent. Közöttük található a *Molnár Anna (Az elcsalt anyja)*, *Bihari Péterné (A gazdag asszony anyja)*, *A nagy hegyi tolvaj (A zsvány felesége)*, *Diófának három ága (A három árva)* stb. ballada (Albert E. 1968).

A gyűjteménnyel kapcsolatban írta Faragó József az *Utunkban*: „folk-lórgyűjtésünk történetében soha egyetlen iskolai munkaközösségnek sem sikerült ekkora mennyiségű népballadát felhalmoznia. (Összehasonlításként megemlítem, hogy az Akadémia Etnográfiai és Folklor Intézete Kolozsvári Osztályának archívumában a székelyföldi magyar népballadák száma jelenleg 700 felé halad)” (Faragó J. 1969: 9).

A következő állomás a *Háromszéki népballadák* kötet. Ebben a kiadványban 1972-es az utolsó lejegyzési év. Eddig az évig az iskola gyűjteményéből 886 balladáról található adat: teljes szöveggel 425, csak adatokkal felsorolva 461. A *Gyökerekben*, a kötet közreadása után is folyamatosan jelentek meg balladák a diákok gyűjtéséből, így ebben a diákfolyóiratban összesen 174 ballada látott nyomdafestéket.

Összesítő

A *Gyökerekben* megjelent népballadák adatait sorrendben a következőképpen soroltuk fel: csoportosítás a *Háromszéki népballadák* kötet beosztása szerint, a diákfolyóiratban megjelent cím, típusmegnevezés (a kötet szerint, egyes esetekben először közlünk típuscímet), a *Gyökerek* Gy jelöléssel, folyamatos sor- és oldalszáma, a közlő neve és életkora, a gyűjtő neve, a gyűjtés helye és ideje, hiányában h. n., é. n., gy. n. rövidítéssel, a végén H betűvel jelöltük, ha megjelent a *Háromszéki népballadák* kötetben, közöltük a kötetben jelölt sorszámot is. Cs betűvel jelöltük, ha a *Halálra táncoltatott leány. Csiki népballadák* kötetben jelent meg.

Háromszéki népballadák

Klasszikus népballadák

1. *A nagy bécsi torony (A falba épített feleség)* Gy: 44. sz. 117–118. Közlő: Dima Gyuláné Ruzsa Lujza, 49 éves. Gyűjtő: A tábor tagjai. Kisborosnyó, 1979.

2. *Elindult egy jó katona (Az elcsalt anya)* Gy: 10. sz. 60. Közlő: Ambur Jánosné Balogh Julianna, 58 éves. Gyűjtő: Albert Ernő. Sepsiszentgyörgy, 1968. Másodszor: Gy: 25. sz. 49. H: 1. sz.
3. *Molnár Anna (Az elcsalt anya)* Gy: 27. sz. 64. Közlő: Tankó Vilmos, é. n. Gyűjtő: Bíró Zoltán XII. o. t. Árkos, 1970. H: 2. sz.
4. *Szegény koldus asszony (A gazdag asszony anyja)* Gy: 2. 14–15. Közlő: Bogdán Ferencné Baló Róza, 61 éves. Gyűjtő: Páll Erzsébet XI. o. t. Oltszem, 1963. Másodszor: Gy: 25. sz. 48–49. H: 9. sz.
5. *A nagy híres tolvaj (A zsvány felesége)* Gy: 13. sz. 64. Közlő: Molnár Sándorné Bereczki Borbála, 53 éves. Gyűjtő: Molnár Károly IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1964. Másodszor: Gy: 25. sz. 46. H: 10. sz.
6. *Sárighasú kígyó (A szeretet próbája)* Gy: 41. sz. 59. Közlő: Királyné Molnár Teréz, 81 éves. Gyűjtő: Kelemen Klára X. o. t. Kézdialmás, 1976.
7. *Sárighasú kígyó (A szeretet próbája)* Gy: 42. sz. 54–55. Közlő: Gerebenes Éva é. n. Gyűjtő: Nagy Előd IX. o. t. Réty, 1975.
8. *Sárighasú kígyó (A szeretet próbája)* Gy: 44. sz. 119. Közlő: Góga Józsefné Ruzsa Klára, 79 éves. Gyűjtő: A tábor tagjai. Kisborosnyó, 1979.
9. *Kicsi csobánka (A hagyakozó pásztor)* Gy: 41. sz. 60. Közlő: Szász Béláné Baka Anna, 45 éves. Gyűjtő: Tubák István IX. o. t. Esztelnek, é. n.
10. *Kicsi csobánka (A hagyakozó pásztor)* Gy: 41. sz. 61. Közlő: Bokor Vince, 21 éves. Gyűjtő: Albert Levente, László Zsolt, Veress Katalin IX. o. t. Polyán, é. n. (1974).
11. *Három árva (A három árva)* Gy: 13. sz. 65. Közlő: Bölöni Margit, 53 éves. Gyűjtő: Molnár Károly IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1964.
12. *Három árva (A három árva)* Gy: 13. sz. 66. Közlő: Daczó Ilona, 32 éves. Gyűjtő: Molnár Károly IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1964.
13. *Diófának három ága (A három árva)* Gy: 15. sz. 120. Közlő: Hamar Anna, 15 éves, Gyűjtő: Veress Ibolya IX. o. t. Sepsikőröspatak, 1968. Másodszor: Gy: 25. sz. 46.
14. *Három árva (A három árva)* Gy: 21. sz. 32. Közlő: Gáspár József, 17 éves. Gyűjtő: Krájinik Katalin IX. o. t. Sepsikőröspatak, 1969.
15. *Három árva (A három árva)* Gy: 42. sz. 54. Közlő: Balázs Jenő és felesége, é. n. Gyűjtő Nagy Előd IX. o. t. Nagyborosnyó, 1976.

16. *Diófának három ága (A három árva)* Gy: 44. sz. 120. Közlő: Bódi Ágnes, 74 éves. Gyűjtő: Nagy Levente IX. o. t. Szentiván, 1980.
17. *Dombra építettem házat (A három árva)* Gy: 44. 121. Közlő: Kozák Vilma, 8 éves. Gyűjtő: Nagy Erika IX. o. t. Komolló, 1980.
18. *Szegszádi Mariska (A halálra táncoltatott leány)* Gy: 6. sz. 73. Közlő: Józsa Erzsébet, 38 éves. Gyűjtő: Molnár Károly IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1964. H: 52. sz.
19. *Jó estét, jó estét (A halálra táncoltatott leány)* Gy: 10. sz. 45. Közlő: Kádár József, 50 éves. Gyűjtő: Deáky Béla X. o. t. Zalán, 1957. Másodsor: Tollasné asszony leánya címen Gy: 25. sz. 48. H: 55. sz.
20. *Tollas Erzsi (A halálra táncoltatott leány)* Gy: 23–24. sz. 44. Közlő: Fazakas Anna, 69 éves. Gyűjtő: Péli Mihály X. o. t. Páva, 1969.
21. *Szeglédi Mariska (A halálra táncoltatott leány)* Gy: 30. sz. 91. Közlő: Kisgyörgy Mihályné Beke Irma, 35 éves. Gyűjtő: Bíró Zoltán XII. o. t. Árkos, 1970. H: 44. sz.
22. *Jó estét, jó estét (A halálra táncoltatott leány)* Gy: 30. sz. 92. Közlő: Igyártó Irma, 42 éves. Gyűjtő: Krausz Ildikó IX. o. t. Papolc, 1968. H: 47. sz.
23. *Szegvári Mariska (A halálra táncoltatott leány)* Gy: 44. sz. 122. Közlő: Kozma János, é. n. Gyűjtő: Kozma Judit IX. o. t. Bölön, 1980.
24. *Landorvány Ilona (A megesett leány)* Gy: 30. sz. 89–90. Közlő: Román Jánosné Nedelka Erzsébet, 60 éves. Gyűjtő: Román Rudolf IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1968. H: 31. sz.
25. *Tollas Mariska (A kedvese után haló legény)* Gy: 30. sz. 90. Közlő: Kászoni Dénesné Rizotti Mária, 70 éves. Gyűjtő: Péli Mihály X. o. t. Felsőcernáton, 1968. H: 39. sz.
26. *Londovány Ibolya (A kedvese után haló legény)* Gy: 44. sz. 124. Közlő: Kolumbán Emma, 47 éves. Gyűjtő: Kolumbán Sándor IX. o. t. Székelyszáldobos, 1980.
27. *Fehér László (A halálraítélt húga)* Gy: 10. sz. 46–47. Közlő: Zsigmond Dénes, 48 éves. Gyűjtő: Zsigmond Mária X. o. t. Magyarhermány, 1957.
28. *Fejér László (A halálraítélt húga)* Gy: 12. sz. 80–82. Közlő: Ambrus Jánosné Balogh Julianna, 58 éves. Gyűjtő: Albert Ernő. Sepsiszentgyörgy, 1968. H: 57. sz.

- 29.** *Fejér László (A halálraitélt húga)* Gy: 17. sz. 96–98. Közlő: Ambrus Jánosné Balogh Júlianna, 58 éves. Gyűjtő: Albert Ernő. Sepsiszentgyörgy, 1968. H: 57. sz.
- 30.** *Fejér Anna (A halálraitélt húga)* Gy: 21. sz. 34. Közlő: Szócs Zsuzsanna, 72 éves. Gyűjtő: Kovács Sándor IX. o. t. Bereck, 1968. H: 65. sz.
- 31.** *Fehér László (A halálraitélt húga)* Gy: 32–33. sz. 108. Közlő: Bíró Julianna, é. n. Gyűjtő: Albert Etele I. évf. (IX). o. t. Kökös, 1971.

Történeti, bujdosó- és rabénekek

- 32.** *Bolthajtásos az én szobám (A rab – Szilaj csikó nem eladó)* Gy: 30. sz. 95. Közlő: Pinti Miklós, kb. 26 éves. Gyűjtő: Szabó Sándor IX. o. t. Sepsikőröspatak, 1968. H: 81. sz.
- 33.** *Bolthajtásos az én szobám (A rab)* Közlő: Csutak Gizella, 23 éves. Gyűjtő: Kiss Katalin IX. o. t. Gidófalva, 1970. H: 82. sz.
- 34.** *Váradi József (Váradi József, Rófainé)* Gy: 32–33. sz. 109. Közlő: Fogadós Andrásné Kisgyörgy Rozália, 72 éves. Gyűjtő: Kölczé György IX. o. t. Málnás, 1972. H: 71. sz.
- 35.** *Dancsuj Dávid (Bodok felett vagyom...)* Gy: 35. sz. 89. Közlő: Benedek Józsefné Bartha Ilka, 56 éves. Gyűjtő: Karácsony József IX. o. t. Bodok, 1972. H: 74. sz.
- 36.** *Farkas Márton (A bánatos útra induló kedves)* Gy: 2. sz. 17–18. Közlő: Bodoli Sándorné énekes füzetéből, 72 éves. Gyűjtő: Milosovits Mária IX. o. t. Uzon, é. n.
- 37.** *Elment az én babám (Elment...)* Gy: 30. sz. 96. Közlő: Bálint Istvánné Witeg Emma, 76 éves. Gyűjtő: Szőke György IX. o. t. Sepsikőröspatak, 1967. H: 90/A. sz.

Betyárballadák

- 38.** *Bogár Imre (Lova lába megbotlott)* Gy: 42. sz. 50. Közlő: Benedek Ferenc füzetéből. Nagybacon. Jankó Vince, 18 éves. Jászberény, 1913.
- 39.** *Bogár Imre (Zavaros a Tisza)* Gy: 12. sz. 78–79. Közlő: Bartos Julianna, 18 éves. Gyűjtő: Albert Ernő. Sepsiszentgyörgy, 1968. H: 97. sz.

40. *Dobos Gábor (Betyár volt)* Gy: 35. sz. 90. Közlő: Barabás Kálmánné, 79 éves. Gyűjtő: Demeter Lajos IX. o. t. Sepsikőröspatak, 1970.
41. *Esik eső, csepereg (Lova lába megbotlott)* Gy: 10. sz. 61. Közlő: Fazakas Katalin, kb. 35 éves. Gyűjtő –. Sepsiszentgyörgy, 1967.
42. *Rózsa Sándor (Lova lába megbotlott)* Gy: 14. sz. 105. Közlő: Török Zsuzsa, 56 éves. Gyűjtő: Veress Olga IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, é. n.
43. *Török Márton (Török Márton – Lova lába megbotlott)* Gy: 16. sz. 54. Közlő: Bartha György füzetéből. Gyűjtő: Albert Ernő. Háromszék, 1883. H: 125. sz.
44. *Nem messze van ide Kismargita (Kismargita)* Gy: 27. sz. 65. Közlő: Rápolti István, 60 éves. Gyűjtő: Kocsis Rozália IX. o. t. Szotyor, 1970. H: 120. sz.
45. *Tisza partján elaludtam (Itt az utazólevelem)* Gy: 30. sz. 99. Közlő: Barabás Imréné, 44 éves. Gyűjtő: Veress Olga IX. o. t. Kézdikóvár, 1968. H: 114. sz.
46. *Csütörtökön virradóra (Szilaj csikó nem eladó)* Gy: 43. sz. 63. Közlő: –. Gyűjtő: Nagy István XI. o. t. h. n.
47. *Rózsa Sándor (Megüzentem a bírónak)* Gy: 42. sz. 57. Közlő: Sándor Gyula füzetéből, Kovászna, 1909.
48. *Rózsa Sándor (Esik eső)* Gy: 30. sz. 97. Közlő: Török Ágnes, 79 éves. Gyűjtő: Veress Olga IX. o. t. Kézdikóvár, 1968.
49. *Rózsa Sándor az erdőben (Be is lóttek az ablakon)* Gy: 30. sz. 99. Közlő: Bodali Sándorné, 72 éves. Gyűjtő: Veress Gyula XII. o. t. Uzon, 1970.
50. *Bakony erdő gyászba van (Rózsa Sándor)* Gy: 30. sz. 98. Közlő: Dávid Tivadarné, 55 éves. Gyűjtő: Nagy Zsuzsanna IX. o. t. Kálnok, 1968. H: 148. sz.
51. *Bakony erdő gyászba van (Rózsa Sándor)* Gy: 32–33. sz. 107. Közlő: Barabás Kálmánné, 79 éves. Gyűjtő: Demeter Lajos III. évf. (XI). o. t. Sepsikőröspatak, 1970.
52. *Rózsa Sándor (Rózsa Sándor–Nem bántjuk mi a szegényt)* Gy: 13. sz. 68. Közlő: Józsa Erzsébet, 38 éves. Gyűjtő: Molnár Károly IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1964.
53. *Az aradi csárda (Nem bántjuk mi a szegényt)* Gy: 30. sz. 98. Közlő: Sándor György, 61 éves. Gyűjtő: Kiss Katalin IX. o. t. Gidófalva, 1969. H: 158. sz.

- 54.** *Fábián nótája (A betyárrá lett szökött katona)* Gy: 42. sz. 57. Közlő: Sándor Gyula füzetéből. Kovászna, 1909.

Új balladák

- 55.** *Megöltek egy legényt (A megszólaló halott)* Gy: 3. sz. 32. Közlő: Jungvert Mária, 43 éves. Gyűjtő: Herbst István IX. o. t. Sepsibükszád, 1964.
- 56.** *Megöltek egy legényt (A megszólaló halott)* Gy: 8. sz. 56. Közlő: K. Kiss Zsuzsanna, 65 éves. Gyűjtő: Páll Erzsébet XI. o. t. h. n., 1963.
- 57.** *Megöltek egy legényt (A megszólaló halott)* Gy: 27. sz. 63. Közlő: Bardóczy Nándorné, é. n. Gyűjtő: –. Kézialbis, 1969.
- 58.** *Megöltek egy legényt (A megszólaló halott)* Gy: 30. sz. 93. Közlő: Veress Bernád, 37 éves. Gyűjtő: Erdő Judit X. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1968.
- 59.** *Megöltek egy legényt (A megszólaló halott)* Gy: 30. sz. 94. Közlő: Veress Erzsébet, 25 éves. Gyűjtő: Román Rudolf IX. o. t. Réty, 1969. H: 166. sz.
- 60.** *Megöltek egy fiút (A megszólaló halott)* Gy: 10. sz. 49. Közlő: Csurulya Irma, 17 éves. Gyűjtő: Jakabffy Erzsébet X. o. t. Lemhény, 1957.
- 61.** *Juhász, juhász, szegény juhászlegény (Alku – Leégett a cserény)* Gy: 30. sz. 100–101. Közlő: Veress Bernád, 37 éves. Gyűjtő: Erdő Judit IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1968.
- 62.** *Domboldalon van két juhászlegény (Alku – Leégett a cserény)* Gy: 44. sz. 127. Közlő: Giligor Pál, 37 éves. Gyűjtő: Giligor Lujza IX. o. t. Alsócsernáton, é. n.
- 63.** *Leégett a botfalusi cukorgyár (Leégett a gyár)* Gy: 35. sz. 96. Közlő: Demeter Gézané Barabás Eszter, 52 éves. Gyűjtő: Solymosi Károly IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1972. H: 186. sz.
- 64.** *Szabó Vilma bement a gőzmalomba (A malomba esett leány)* Gy: 11. sz. 71–72. Közlő: Kolozsi Anna, 44 éves. Gyűjtő: Jakabffy Erzsébet X. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1957.
- 65.** *Göndör Lidi (A malomba esett leány)* Gy: 3. sz. 35. Közlő: Kurta Jolán, 42 éves. Gyűjtő: Kurta Jolán IX. o. t. h. n., 1964.

66. *Kiss Mariska (A cséplőgépbe esett leány)* Gy: 35. sz. 97. Közlő: Ince Ágostonné Magyar Krisztina, 62 éves. Gyűjtő: Izsák V. Vilma IX. o. t. Kézdimárkosfalva, 1972. H: 280. sz.
67. *Szabó Anna (A cséplőgépbe esett leány)* Gy: 27. sz. 66. Közlő: Marháti Ibolya, 13 éves. Gyűjtő: Páll Júlia IX. o. t. Lécfalva, 1966.
68. *Kispej Lajos (A cséplőgépbe esett legény)* Gy: 23–24. sz. 42. Közlő: Teleki Borbála, 53 éves. Gyűjtő: Péli Mihály X. o. t. Páva, 1969.
69. *Páll Lajos (A cséplőgépbe esett legény)* Gy: 3. sz. 34–35. Közlő: Marháti Jánosné, 38 éves. Gyűjtő: Németh Ágnes. Lécfalva, 1964. Másodsor: Páll Lajoska Gy: 25. sz. 47.
70. *Pál Lajoska (A cséplőgépbe esett legény)* Gy: 30. sz. 103. Közlő: Nagy Anna, 64 éves. Gyűjtő: Nagy Gyula IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1967.
71. *Szendre báró leánya (A bárókisasszony)* Gy: 7. sz. 113. Közlő –. Gyűjtő: Páll Erzsébet XI. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1963.
72. *Szendre báró (A bárókisasszony)* Gy: 10. sz. 52–53. Közlő: Zsigmond Dénes, 48 éves. Gyűjtő: Zsigmond Mária X. o. t. Nagybacon, 1957.
73. *Szépen legel a báróné gulyája (A bárókisasszony)* Gy: 16. sz. 53. Közlő: Bartha György füzetéből. Gyűjtő: Albert Ernő. Háromszék, 1883.
74. *Kinn a pusztán van egy nyárfa magába (A bárókisasszony)* Gy: 30. sz. 101–102. Közlő: Veress Bernád, 37 éves. Gyűjtő: Erdő Judit IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1968. H: 192. sz.
75. *Túl a Tiszán, a szentréti határban (A bárókisasszony)* Gy: 30. sz. 102. Közlő: Fogarasi István, 65 éves. Gyűjtő: Simon Éva IX. o. t. Torja, 1969.
76. *Endre báró leánya (A bárókisasszony)* Gy: 44. sz. 125. Közlő: Kolumbán Emma, 47 éves. Gyűjtő: Kolumbán Sándor IX. o. t. Székelyszáldobos, 1980.
77. *A szendrei határban (A tisztartó leánya)* Gy: 9. sz. 37–38. Közlő: Szász Gergelyné, 52 éves. Gyűjtő: Csorja Incze Katalin IX. o. t. Papolc, 1967.
78. *Kéri pusztán (A tisztartó leánya)* Gy: 16. sz. 52. Közlő: Bartha György füzetéből. Gyűjtő: Albert Ernő. Háromszék, 1883. H: 200. sz.
79. *Szabó Gyula (A meggyilkolt szerető)* Gy: 10. sz. 48–49. Közlő: Csurulya Imre, 17 éves. Gyűjtő: Jakabffy Erzsébet X. o. t. Lemhény, 1957.

- 80.** Szabó Gyula (*A meggyilkolt szerető*) Gy: 10. 57–58. Közlő: Török Ágnes, 79 éves. Gyűjtő: Veress Olga IX. o. t. Kézdivárad, 1967.
- 81.** Horvát Jolán (*A meggyilkolt szerető*) Gy: 8. sz. 57. Közlő Nagy B. Rozália é. n. Gyűjtő: Páll Erzsébet XI. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1963.
- 82.** Fince Mihály (*A meggyilkolt szerető*) Gy: 35. sz. 91. Közlő: Szabó Lázárné Sánta Borbála, 84 éves. Gyűjtő: Veress Sára IX. o. t. Zalán, 1972. H: 215. sz.
- 83.** Barna Jancsi (*Az anyagyilkos fiú*) Gy: 7. sz. 112. Közlő: Csákány Sára, 16 éves. Gyűjtő: Páll Erzsébet XI. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1963.
- 84.** Barna Jancsi (*Az anyagyilkos fiú*) Gy: 10. sz. 51–52. Közlő: Kész Ilona énekes füzetéből. Gyűjtő: Fazakas Irén IX. o. t. Málnás, 1967.
- 85.** Barna Jancsi (*Az anyagyilkos fiú*) Gy: 10. sz. 54. Közlő: Kocsis Emma, 45 éves. Gyűjtő: Csorja Incze Katalin IX. o. t. Papolc, é. n. (1967).
- 86.** Barna Jancsi (*Az anyagyilkos fiú*) Gy: 11. sz. 70–71. Közlő Both Anna, 81 éves. Gyűjtő: Kakas Éva IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1967.
- 87.** Barna Jóska (*Az anyagyilkos fiú*) Gy: 42. sz. 51. Közlő: Benedek Ferenc füzete, Jankó Vince, Nagybacon. Jászberény, 1913.
- 88.** Gyula Bandi (*Felesége gyilkosa*) Gy: 3. sz. 33–34. Közlő: Zerkula Róza, 38 éves. Gyűjtő: Csósz Vilma XI. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1967. H: 235. sz.
- 89.** Gyuri Bandi (*Felesége gyilkosa*) Gy: 35. sz. 101. Közlő: Balog Kálmánné, 82 éves. Gyűjtő: Balogh Ildikó IX. o. t. Réty, 1972. H: 236. sz.
- 90.** Erdélyi Jóska (*Barátja gyilkosa*) Gy: 35. sz. 92–93. Közlő: Miksán Erzsébet, 29 éves. Gyűjtő: Szilágyi Attila IX. o. t. Maksa, 1972. H: 233. sz.
- 91.** Szabó Vilma (*A gyermekgyilkos anya*) Gy: 6. sz. 74. Közlő: Somogyi Béla, 68 éves. Gyűjtő: Dávid Hajnal XI. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1963.
- 92.** Szabó Vilma (*A gyermekgyilkos anya*) Gy: 10. sz. 50–51. Közlő: Péter Etelka é. n. Gyűjtő: Dávid Zsuzsanna IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1967.
- 93.** Szabó Vilma (*A gyermekgyilkos anya*) Gy: 10. sz. 57. Közlő: Török Ágnes 73 éves. Gyűjtő: Veress Olga IX. o. t. Kézdivárad, 1967.
- 94.** Szabó Vilma (*A gyermekgyilkos anya*) Gy: 10. sz. 59. Közlő: Csorja Katalin, 62 éves. Gyűjtő: Csorja Incze Katalin IX. o. t. Papolc, é. n. (1967).

95. Szabó Vilma (*A gyermekgyilkos anya*) Gy: 26. sz. 68. Közlő: Nagy Anna, 64 éves. Gyűjtő: Nagy Gyula IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1967.
96. Szabó Vilma (*A gyermekgyilkos anya*) Gy: 42. sz. 52–53. Közlő: Benedek Ferenc füzete, Nagybacon, 1912.
97. Molnár Kata (*A gyermekgyilkos anya*) Gy: 10. sz. 50. Közlő: Székely Erzsébet, 68 éves. Gyűjtő: Bogdán Anikó IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1967.
98. Erdő, erdő, kerek erdő (*Az apagyilkos lányok*) Gy: 35. sz. 96. Közlő: Székely Jánosné Rápolti Borbála, 57 éves. Gyűjtő: Lakos Katalin IX. o. t. Szotyor, 1971. H: 241. sz.
99. A kocsmáros (*Pápainé*) Gy: 30. sz. 104. Közlő: Kocsis Erzsébet, 65 éves. Gyűjtő: Krausz Ildikó IX. o. t. Papolc, 1969. H: 255. sz.
100. Szarvas István (*A meggyilkolt kocsmáros-család*) Gy: 15. sz. 123. Közlő: Molnár Kelemen, 55 éves. Gyűjtő: Székely Ildikó IX. o. t. Kézdiszentlélek, 1968.
101. Szarvas István (*A meggyilkolt kocsmáros-család*) Gy: 42. sz. 51–52. Közlő: Jankó Vince. Benedek Ferenc füzete, Nagybacon. Jászberény, 1913.
102. Sugár Jankó (*A kiirtott család*) Gy: 35. sz. 99. Közlő: Magyar Lászlóné Nyáguly Gizella, 43 éves. Gyűjtő: Sípos Csilla IX. o. t. Bardóc, 1972. H: 319. sz.
103. Barna legény (*Kórházban*) Gy: 12. sz. 83. Közlő: Fazakas Katalin, 28 éves. Gyűjtő: Erdő Judit IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1968.
104. Erős Vilmos (*Kórházban*) Gy: 22. sz. 38–39. Közlő: Ráduly Árpádné, 27 éves (füzethől) Gyűjtő: Kozma Lidia IX. o. t. Zágon, 1969. H: 265. sz.
105. Beteg vagyok (*Kórházban*) Gy: 42. sz. 56. Közlő: Gerebenes Éva, é. n. Gyűjtő: Nagy Előd IX. o. t. Réty, 1976.

Helyi balladák

106. Hallod, pajtás, Szemerían mi történt? (*A meggyilkolt postáslegény*) Gy: 35. sz. 93. Közlő: Pakucs Andrásné Bodó Rozália, 73 éves. Gyűjtő: Salamon Árpád IX. o. t. Réty, 1972. H: 308. sz.
107. Hallod, pajtás. (*A meggyilkolt postáslegény*) Gy: 41. sz. 62. Közlő: Mike Györgyné Kelemen Berta, 78 éves. Gyűjtő: Tubák István IX. o. t. Esztelnek, é. n.

- 108.** *Varga Mihály (Hallották-e...?)* Gy: 21. sz. 33. Közlő: Antalka Györgyné, é. n. Gyűjtő: Fogarasi Edit IX. o. t. Sepsibükszád, 1969.
- 109.** *Kiss FABIÁN (Hallottad-e...?)* Gy: 35. sz. 97. Közlő: Baksa Mihály, 65 éves. Gyűjtő: Bódi Ibolya IX. o. t. Lemhény, 1972. H: 350. sz.
- 110.** *Árok Balázs (Tudjátok-e...?)* Gy: 32–33. sz. 110. Közlő: Mészáros B. Albert, 58 éves. Gyűjtő: Albert Ernő. Kézdivásárhely, 1971.
- 111.** *Gáspár Károly (Hallod, pajtás...?)* Gy: 22. sz. 42. Közlő: Olosz Mihályné, 82 éves. Gyűjtő: Kozma Lídia IX. o. t. Zágon, 1969. H: 362. sz. Másodszor: Gy: 25. sz. 47.
- 112.** *Bartis Anna (Hallod, pajtás...?)* Gy: 30. sz. 106. Közlő: Varga Ágnes, 63 éves. Gyűjtő: Román Rudolf IX. o. t. Réty, 1969.
- 113.** *Puskás Vilmos (Hallod, pajtás...?)* Gy: 35. sz. 98. Közlő: Salamon Árpádné Pakucs Irma, 42 éves. Gy: Salamon Árpád IX. o. t. Réty, 1972. H: 364. sz.
- 114.** *Megöltem egy legényt (A bujdosó gyilkos)* Gy: 15. sz. 119. Közlő: Akácós Józsefné Nyerges Irma, 47 éves. Gyűjtő: Veress Ibolya IX. o. t. Sepsikőröspatak, 1968. H: 341. sz. Másodszor: Gy: 26. sz. 67.
- 115.** *Fosztó Jani emlékére (A meggyilkolt családapa)* Gy: 15. sz. 125. Közlő: Bíró Lászlóné, 50 éves. Gyűjtő: Szabó Sándor IX. o. t. Zalán, 1968. H: 303. sz. Másodszor: Gy: 30. sz. 106.
- 116.** *Ledán Laji (A meggyilkolt apa)* Gy: 35. sz. 94. Közlő: Rétyi János, 73 éves. Gyűjtő: Benkő Edit IX. o. t. Illyefalva, 1972. H: 365. sz.
- 117.** *Kiss Lajoska (Tetemrehívás)* Gy: 35. sz. 92. Közlő: Fényes Miklósné, 82 éves. Gyűjtő: Izsák Vilma IX. o. t. Kézdimárkosfalva, 1972. H: 213. sz.
- 118.** *Györke János (A meggyilkolt családapa)* Gy: 30. sz. 87–88. Közlő: –. Gyűjtő: Kádár Gyula III. évf. (XI.) o. t. Aldoboly, 1971. H: 301. sz.
- 119.** *Györke János (A meggyilkolt családapa)* Gy: 41. sz. 62. Közlő: Szabó Dávidné Köpe Róza, 64 éves. Gyűjtő: Szabó Edit IX. o. t. Uzon, é. n.
- 120.** *Pál Sándorka (Vérét vették)* Gy: 15. sz. 124. Közlő: Bartos László, 56 éves. Gyűjtő: Székely Ildikó IX. o. t. Kézdiszentlélek, 1968. H: 361. sz.
- 121.** *Váncsa Jancsi (Az apagyilkos legény)* Gy: 4. sz. 55–56. Közlő: Mezei Gábor 58 éves. Gyűjtő: Módi Katalin X. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1963. (Kétes) H: 318. sz. Másodszor: Gy: 25. sz. 46–47.
- 122.** *Váncsa Jancsi (Az apagyilkos legény)* Gy: 10. sz. 55. Közlő: Máthé Ilona, 70 éves. Gyűjtő: Kakas Éva IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1967. H: 317. sz.

- 123.** *Váncsa Jancsi (A felakasztott gyilkos)* Gy: 4. sz. 57–58. Közlő: Németh András, 50 éves. Gyűjtő: Lepedus Ida X. o. t. Sepsiszentkirály, 1963. H: 335. sz.
- 124.** *Györgybíró Áron (A vízbe fúlt legény)* Gy: 4. sz. 58–59. Közlő: Somogyi Béla, 68 éves. Gyűjtő: Dávid Hajnal X. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1963.
- 125.** *Szakács Gyuri (A vízbe fúlt legény)* Gy: 35. sz. 94. Közlő: Mihály Jánosné Nyeső Erzsébet, 62 éves. Gyűjtő: Páll Barna IX. o. t. Málnás, 1972.
- 126.** *Miklós Judit (A vízbe fúlt leány)* Gy: 35. sz. 95. Közlő: Nyáguly Márton, 73 éves. Gyűjtő: Ráduly Ilona IX. o. t. Mikóújfalu, 1972. H: 398. sz.
- 127.** *Kádár Jancsi (Az öngyilkos legény)* Gy: 6. sz. 72. Közlő: Sükösd Ferencné Kovács Erzsébet, kb. 75 éves. Gyűjtő: Dávid Hajnal X. o. t. Sepsiszentkirály, 1963. H: 382. sz.
- 128.** *Ma két hete (Az öngyilkos leány)* Gy: 30. sz. 105. Közlő: Dani Gergelyné Hollanda Mária, 73 éves. Gyűjtő: Dani Árpás IX. o. t. Lemhény, 1968. H: 387. sz.
- 129.** *Károly Anis (A letartóztatott leány)* Gy: 26. sz. 68. Közlő: Bardóczy Sándorné, 70 éves. Gyűjtő: Gábor Annamária IX. o. t. Kézdiabícs, 1969.
- 130.** *Téglás Marika (A meggyilkolt leány)* Gy: 32–33. sz. 110. Közlő: Bálint György, 50 éves. Gyűjtő: Bedő György IX. o. t. Kálnok, 1971. H: 311. sz.
- 131.** *Bartis Anna (A meggyilkolt leány)* Gy: 41. sz. 63. Közlő: Fiser Istvánné Bartók Erzsébet, é. n. Gyűjtő: Tubák István X. o. t. Esztelnek, é. n.
- 132.** *Zavaros az Olt (Bíró Jóska – A megölt leány)* Gy: 35. sz. 91. Közlő: Csia Árpádné Benke Katalin, 43 éves. Gyűjtő: Csia Árpád IX. o. t. Barátos, 1970. H: 338. sz.
- 133.** *Kicsi Maris (Az öngyilkos leány)* Gy: 35. sz. 100. Közlő: Bálint Ferencné Kis Rozália, 86 éves. Gyűjtő: Bitay Erika IX. o. t. Dálnok, 1972. H: 395. sz.
- 134.** *Kovács Mária (Az öngyilkos leány)* Gy: 41. sz. 61. Közlő: Kelemen Ferencné Szígyártó Zsuzsanna, 78 éves. Gyűjtő: Szabó Edit IX. o. t. Uzon, é. n.

- 135.** *Kollektor Ida (Az egymásért haló szerelmesek)* Gy: 12. sz. 84. Közlő: Kónya Erzsébet, 64 éves. Gyűjtő: Csorja Incze Katalin IX. o. t. Papolc, 1968.
- 136.** *Katona Ida (Az egymásért haló szerelmesek)* Gy: 12. sz. 85–86. Közlő: Boros Rozália, 68 éves. Gyűjtő: Pál Julianna IX. o. t. Lécfalva, é. n.
- 137.** *Katona Mihály (Az egymásért haló szerelmesek)* Gy: 35. sz. 95. Közlő: Csia Antalné Albert Rozália, kb. 65 éves. Gyűjtő: Csia Árpád IX. o. t. Barátos, 1972. H: 423. sz.
- 138.** *Ferenc Károly (Az idő rövidre volt mérve – A fától megütött légény)* Gy: 4. sz. 59–60. Közlő: Józsa Erzsébet, 38 éves. Gyűjtő: Molnár Károly IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1964.
- 139.** *Ferencz Károly (Az idő rövidre volt mérve – A fától megütött légény)* Gy: 4. sz. 60–61. Közlő: Máthé Ilona, 58 éves. Gyűjtő: Molnár Károly IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1964. H: 406. sz.
- 140.** *Ferencz Károly (Az idő rövidre volt mérve – A fától megütött légény)* Gy: 30. sz. 106. Közlő: Hamar Lajosné Ilyés Irma, 29 éves. Gyűjtő: Veress Ibolya IX. o. t. Sepsikőröspatak, 1968. H: 408. sz.
- 141.** *Bartha Pali (Az idő rövidre volt mérve)* Gy: 9. sz. 35. Közlő: Kerekes Pálné, 28 éves. Gyűjtő: Veress Olga IX. o. t. Futásfalva, 1967. H: 370. sz. Másodszor: Gy: 14. sz. 106. Harmadszor: Gy: 30. sz. 107.
- 142.** *Baróthi János (Az idő rövidre volt mérve)* Gy: 11. sz. 72. Közlő: Csurulya Irma, 17 éves. Gyűjtő: Jakabffy Erzsébet X. o. t. Lemhény, 1957.
- 143.** *Horváth Miklós, mit gondoltál? (...mit gondoltál? – Bánatos útra indultam)* Gy: 9. sz. 36–37. Közlő: Kerekes Pálné, 28 éves. Gyűjtő: Veress Olga IX. o. t. Futásfalva, 1967.
- 144.** *Molnár Gyurka (...mit gondoltál? – A halállal kezét fogtam)* Gy: 25. sz. 45. Közlő: Gáspár Ferenc, 75 éves. Gyűjtő: Pusztai Miklós IX. o. t. Zalánpatak, 1969. H: 325. sz.
- 145.** *Oláh Ignác (...mit gondoltál?)* Gy: 35. sz. 100. Közlő: Köpe Géza, 42 éves. Gyűjtő: Csiszér Csilla IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1972. H: 356. sz.
- 146.** *Veress Dénes (...mit gondoltál? – Béküljünk meg)* Gy: 35. sz. 98. Közlő: Csia Árpádné Albert Róza, kb. 65 éves. Gyűjtő: Csia Árpád IX. o. t. Cófalva, 1972. H: 358. sz.

- 147.** *Kovács Albert (...mit gondoltál? – Erdőre indultál)* Gy: 35. sz. 99. Közlő: Nagy Dezsóné, 78 éves. Gyűjtő: Izsák V. Vilma IX. o. t. Kézdimárkosfalva, 1972. H: 414. sz.
- 148.** *Butyka Imre (A meggyilkolt csendőr)* Gy: 23–24. sz. 43. Közlő: Csekme Emma, 64 éves. Gyűjtő: Péli Mihály X. o. t. Páva, 1969. H: 304. sz. Másodszor: Gy: 30. sz. 104.
- 149.** *Vajda János (A medvétől megölt legény)* Gy: 22. sz. 40–41. Közlő: Tankó Erzsébet Jáni, é. n. 45 éves. Gyűjtő: Szabó Ildikó IX. o. t. Kálnok, 1969. H: 402. sz. Másodszor: Gy: 25. sz. 45.
- 150.** *Vajda János (A medvétől megölt legény)* Gy: 35. sz. 90. Közlő: Kernác Anna, 65 éves. Gyűjtő: Bartos Éva IX. o. t. Torja, 1972. H: 403. sz.
- 151.** *Káplár Marci (A megölt legény)* Gy: 2. sz. 15–16. Közlő: Bedő Gyuláné, é. n. Gyűjtő: Fazakas Júlia IX. o. t. Sepsikőröspatak, 1964. (Könyvből)
- 152.** *Kormos Pista* Gy: 3. sz. 33. Közlő: Tompa Erzsébet, 49 éves. Gyűjtő: Sándor I(stván) XI. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1964.
- 153.** *Imreh Anna (Két szerető)* Gy: 32–33. sz. 109. Közlő: Demeter Gézané Barabás Eszter, 51 éves. Gyűjtő: Demeter Lajos IX. o. t. Sepsiszentgyörgy, 1972.
- 154.** *Imreh Julis (A szeretőt tartó asszony gyilkosa)* Gy: 37. sz. 103. Közlő: Áda Mária Dalma, 45 éves. Gyűjtő: Fésüs Mária, Szövetkezeti Líceum, Torja, 1973.

Csíki népballadák
Klasszikus balladák

- 155.** *Molnár Anna (Az elcsalt anya)* Gy: 41. sz. 57–58. Közlő: Lukács Erzsébet, 61 éves. Gyűjtő: Kercsó Erzsébet X. o. t. Gyergyószentmiklós, 1977.
- 156.** *A halálra táncoltatott leány (A halálra táncoltatott leány)* Gy: 20. sz. 46. Közlő: Bíró Ágnes, 18 éves. Gyűjtő: Albert Ernő. Csíkmadaras, 1952.
- 157.** *Fehér László (A halálraitélt húga)* Gy: 37. sz. 99–101. Közlő: László Bálint, 80 éves. Gyűjtő: Both Gizella X. o. t. Szövetkezeti Líceum, Csíksicsó, 1973.

158. *Fejér László (A halálraítélt húga)* Gy: 20. sz. 47–48. Both Amália, 18 éves. Gyűjró: Albert Ernő. Csíkdánfalva, 1952.

159. *Gyáva legény (A gyáva szerető)* Gy: 17. sz. 98–100. Közlő: Both Amália, 18 éves. Gyűjtő: Albert Ernő. Csíkdánfalva, 1952. Cs: 50. sz.

Új balladák

160. *Megöltek egy legényt (A megszólaló halott)* Gy: 17. sz. 101. Közlő: Simon Károly füzetéből. Gyűjtő: Albert Ernő. Csíkdánfalva, 1952. Cs: 61. sz.

161. *Szabó Anna (A gyermekgyilkos anya)* Gy: 37. sz. 101–102. Közlő: Antal Gyárfás, 75 éves. Gyűjtő: Rancz Julianna IX. o. t. Szövetkezeti Líceum. Csíkszentmiklós, 1973.

162. *Kiss Mariska (A cséplőgépbe esett leány)* Gy: 41. sz. 64. Közlő: Csíki Lőrincné Csata Vera, 70 éves. Gyűjtő: Benke Enikő IX. o. t. Gyergyócsomafalva, é. n.

Helyi balladák

163. *Köllő Péter (Hallod, pajtás...?)* Gy: 41. sz. 63. Közlő: Csíki Lőrincné Csata Vera, 70 éves. Gyűjtő: Benke Erika IX. o. t. Gyergyócsomafalva, é. n.

164. *Ferenc János (Az idő rövidre volt mérve)* Gy: 41. sz. 64. Közlő: Csíki Lőrincné Csata Vera, 70 éves. Gyűjtő: Benke Erika IX. o. t. Gyergyócsomafalva, é. n.

Vegyes

Klasszikus balladák

165. *Kegyés és Hangos (A tolvajjá lett testvér)* Gy: 37. sz. 98. Közlő: Kerekes Árpádné, é. n. Gyűjtő: Márton Alpár IX. o. t. Magyardecse, 1968.

166. *Rossz feleség (Rossz feleség)* Gy: 15. sz. 122. Közlő: Soós Ferencné, 76 éves. Gyűjtő: Fekete István IX. o. t. Keresztvár, Brassó megye. é. n.

167. *Amikor én tizenennyolc éves voltam (A házasság legény)* Gy: 19. sz. 50. Közlő: Kiss Zsigmond, György Ferenc füzetéből, é. n. Kecsetkisfalud (Udvarhely), 1909.

Új balladák

- 168.** *Szendre báró (A bárókisasszony)* Gy: 19. sz. 51. Közlő: Bokor Izsák, György Ferenc füzetéből. Árvátfalva, Udvarhely, 1912.
- 169.** *Szabó Vilma (A gyermekgyilkos anya)* Gy: 19. sz. 52–53. Közlő: György Dénes, Nagy Sándor, György Ferenc füzetéből. Udvarhely, 1912.
- 170.** *Göndör Lidi (A malomba esett leány)* Gy: 19. sz. 48. Közlő: György Ferenc füzetéből, Udvarhely, 1909.
- 171.** *Barna Julcsa (A sofőr által elgázolt leány)* Gy: 37. sz. 102. Közlő: Szabó Béla, 55 éves. Gyűjtő: Ţenţ István é. n. Szecseleváros, 1973.

Helyi balladák

- 172.** *Péter Sándor nagyobb fia (A gyilkos legény)* Gy: 26. sz. 68. Közlő: György Ferenc füzetéből. Udvarhely, 1909.
- 173.** *Cserják Pálné leánya (A megölt leány)* Gy: 19. sz. 49. Közlő: György Ferenc füzetéből. Patakfalva, Udvarhely, 1909.
- 174.** *Baga Kata (Datk falu nagy gyászba van)* Gy: 2. sz. 19. Közlő: Tóth Lőrincné Kóródi Kata, 58 éves. Gyűjtő: Bedő Ildikó X. o. t. Datk, Brassó, 1964.

A felsorolt 31 klasszikus ballada közül külön figyelmet érdemel a *Gyökerek* XIV. évf. 1. (44.) számában a 117–118. oldalon megjelent ballada. Több adatára azért is kitérünk, mert ezekkel a változatokkal némileg elősegíthetjük *A falba épített feleség* típusú ballada ismeretének további bővítését, bővebb megismerését. Kodály Zoltán így fogalmazott: „Nem ismerünk egy dalt, míg nem ismerjük térbeli és időbeli elterjedését. Idővel el kell érniünk, hogy egy-egy dallam életét, fejlődését, változásait hosszú időn, századokon át követni tudjuk” (Kodály Z. 1982: 450–455).

Ez a törekvés érvényes a népballadákra is. A *Gyökerekben* *A falba épített feleség* típusú balladának ez a változata jelent meg:

„A nagy bécsi torony
(A falba épített asszony)

– Istenem, Istenem, mit tudjak csinálni?
Mit nappal dolgozunk, éjjel eszeomlik,
Mit nappal dolgozunk, éjjel eszeomlik.

Azt láttam álmomba, déli nagy álmomba:
Kinek feleség hamarább érkezik,
Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony,
Szép piros vérrel meszet kell ótani.

Szép piros vérrel meszet kell ótani,
Apró csontjaiból kőfalakat rakni.
Szép piros vérrel meszet kell ótani,
Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.

Hallod-e kocsisom, hallod-e kocsisom,
Fogjad a lovakot, fogjad a lovakot:
Induljunk el útnak, induljunk el útnak,
Hogy haladjunk előre, hogy haladjunk előre.

Az enyém a hat ló, ja téd az ostoró,
Az enyém a hat ló, ja téd az ostoró.
Messzünet fenýtne, messzünet fenýtnek,
Hogy: – Ne gyere, ne gyere, megláttam álmomba,

Mert megfognak szép gyengén, megfognak szép gyengén,
Szép piros véreddel meszeket ótanak,
Apró csontjaidból kőfalakat raknak.

Kisborosnyó, Dima Gyuláné Ruzsa Lujza, 49 éves. Gyűjtötték a tábor tagjai. 1979. szeptember 8.” (A tábor tagjai 1979: 119).

Először „a tábor tagjai”-ról kell írunk. 1979. szeptember 5–11. között Péter Júlia XII. o. t. magyar irodalmi tábort szervezett a Rétyi Nyírbe. A tábor tagjai a környék nevezetességeit megtekintették, de feladatuknak

tartották a következő iskolai év *Gyökerek* számainak előkészítését. Közben megismerkedtek a népköltészet gyűjtésével is. A rétyi gyűjtés mellett ilyen céllal látogattunk el Kisborosnyóra. Azért választottuk Kisborosnyót, mert itt korábban éppen *A nagy bécsi torony*ról szóló éneket már hangszalagra vettük, tehát ismertünk egy forrást.

Török Katalin XI. o. t. a tábor naplójába elcsodálkozva írt a szép énekekről s az énekesekről: „...az asszony a *Kőműves Kelemen* egy érdekes változatát kezdi énekelni.” Azt is rögzíti, hogy a cigányok a „történelmes éneket” a régi öregektől, a keserveket a virrasztóban tanulták. „Ha meghal valaki, összegyűl a rokonság [...] és három éjszaka virraszt a halott mellett. Siratás közben éneklük a keserveket, s azokat a székely balladákat, amelyeket a mai székely falu emberei már csak könyvből ismernek.

Ők zártabb közösségben képesek voltak megőrizni ezeket a dallamokat és szövegeket, s úgy színeznék, alakítanák azokat, ahogy saját ízlésüknek megfelel” (Török K. 1980: 110–113).

Később megkértük Dima Gyulánét másodszori éneklésre. Ekkor a korábbi hat versszak helyét kilencben énekelte el a történetet. Ezt a változatot közölték 1980-ban a *Művelődésben* (Albert E. 1980: 38). 2001-ben ez a szöveg újból megjelent, most már dallamával (Albert E. 2001: 24–25).

Előzménye: 1977. július 27-én dr. Nagy Lajossal és fiával, Előddel Kisborosnyón meglátogattuk a cigányokat. Góga Józsefné Ruzsa Klára 77 éves asszonyt kerestük fel. Ekkor énekelte el *A nagy bécsi torony* balladát. Akkor így szólt:

„(de) – Hallod-e, kocsisom, hallod-e, kocsisom
Az enyém a hat ló s téd az ostoró,
Induljunk mi útnak, induljunk mi útnak!
Déli nagy álmomba azt láttam álmomba,

A te édes gazdád meg vagyon mán halva,
A te édes gazdád meg vagyon mán halva.
Messzünnet fenyíti, messzünnet fenyíti,
Oda es érének, Bécsbe, nagy városba.

Mit éjjel dógoztak, nappal eszeomlott.
– Két hervadt orcámon fojdogál a könnyű,
Fojjon mind a kettő, mint a záporesső,
Fojjon mind a kettő, mint a záporesső.

– Hallod-e, feleség, hallod-e, feleség,
Hozd el nekem ide kicsi rengő-pengő,
Kicsi gyermekemet, fekete ruhádót.
Szép piros véreddel meszet kell ótani.

Úgy áll meg a torony, a nagy bécsi torony.
Mit éjjel dőgoztak, nappal eszzeomlott.
– Két hervadt orcámon fojdogál a könnyű,
Fojjon mind a kettő, mint a záporessó!”

Ez a szöveg 1990 decemberében Sepsiszentgyörgyön a *Tulipán Füzetek*ben is megjelent (Albert E. 1990–1991: I. 1. sz. 10).

E találkozáskor Góga Józsefné Ruzsa Klára és Ruzsa Dénesné Budi Anna most már közösen is elénekelték a balladát, amely újabb változtatások keletkezésének bizonyítéka (Albert E. 1990–1991: II. 1. [2.] sz. 6–7). Majd 1979. szeptember 8-án Góga Józsefné is elénekelték. Az előző négy versszak helyett most nyolc versszakban hangzott a történet (Albert E. 1990–1991: II. 1. [2.] 5–6). A dallammal együtt Szenik Ilona lejegyzésében a *Szabad madár* című kötetben található (Albert E. 2000: 27–28).

Mivel megállapítottuk, hogy a balladagyűjtemény mindvégig forrásként szolgált a *Gyökerek*ben megjelent balladáknak, ezért meg kell említenünk olyan változatokat is, amelyek nem szerepelnek a *Gyökerek*ben. A már említett 1977. július 26-i gyűjtéskor Nagyborosnyón többször is elénekelték a cigányok a *A falba épített feleség* típusú balladát. Ez alkalommal csupán szám szerint soroljuk fel, és külön figyelemmel követjük azt a motívumot, amely a kardra esküvésről szól, mivel csak itt találhattunk rá. Mocsel Árpádné Góga Terézia 60 éves Nagyborosnyón más szövegét énekelte *A falba épített feleség* típusú balladának. Ebben a tizenkét kőműves arra esküszik, hogy „magos Déva váron templomot építenek.” Megjelenik a kardhúzás is:

„Tizenegy kőműves, húzzatok tü kardot,
Vegyétek tü vérit...”

De azt is kéri a kőműves: „Rakjátok kőfalba a kicsi fiamot.” Viszont az elringató szélről és az esővel „feresztés”-ről is szólnak (Albert E. 1990–1991: II. évf. 2. [3.] sz. 5). Nagyborosnyón Mocsel Istvánné Góga Ilona 43 éves már így egészítette ki a balladát:

„– Húzzatok tü kardot, húzzatok tü kardot,
Esküdjünk meg arra, esküdjünk meg arra.”

Ez a változat teljes szöveggel megjelent a *Tulipán Füzetek*ben, majd a *Szabad madár* kötetben (Albert E. 1990–1991: II. évf. 4. [5.] sz. 8–9; 2000: 23–25).

Rövid szünet után Mocsel Árpádné Góga Teréz újból elénekelt, kibővítve ilyen sorral is: Déva vára sikeres építéséért „Kardot es húzának, fel es esküvének.” (Albert E. 1990–1991: II. évf. 6. [7.] sz. 6–8).

Mocsel Árpádné Góga Teréz kérésünkre harmadszor is énekelt. A 16–19. versszak éneklésekor többen közbeszóltak, kiegészítették a történetet, majd Mocsel Istvánné Góga Ilona folytatta egészen a 27. versszakig (Albert E. 1991: II. évf. 7. [8.] sz. 3–4; 1998: 11–13). Ez a szöveg dallammal is megjelent Szenik Ilona lejegyzésében a *Sok szép cigányleány* kötetben (Albert E. 1998: 11–13).

Meg kell jegyeznünk, hogy a nagyborosnyói és kisborosnyói gyűjtés-kor a nevek az előénekest jelentik, mert a jelenlévő 15-20 cigány többnyire bekapcsolódott, néha külön is beleszólt az éneklésbe. Egy évvel később, 1978-ban Nagyborosnyón, a már említett Mocsel Árpádné Góga Teréz 61 éves korában Pozsony Ferencnek is újabb, 18 versszakos változatát énekelte el *A falba épített felség* típusú balladáinak (Pozsony F. 1984: 63–64).

Pozsony Ferenc ebben a kötetben még Ikafalváról, Kovásznáról, Páváról közölt egy-egy változatot, és a kihagyott balladák jegyzékében 11 változat adatait sorolta fel, köztük Nagyborosnyóról kettőt, szintén Mocsel Árpádné Góga Teréztől, egyet pedig Gáspár Györgytől, további hármat Ikafalváról, hármat Ozsdoláról, kettőt Zaboláról (Pozsony F. 1984: 239).

Amikor 1952-ben a népballadák gyűjtéséhez hozzákezdtünk, mind a mai napig az énekesektől érdeklődtünk: ismerik-e a Kőmíves Kelemenről szóló népballadát? Esetleg hallottak-e róla? Hosszú idő eltelte után legelőször 1971-ben Ditróban találtunk szép változataira (Albert E. 1989: 45–53. és jegyzetek 148–151), majd a háromszéki cigányok között 1977-ben (Albert E. 1990–1991).

Mivel Vargyas Lajos 1973-ig 45+2 adatot (valójában 46+2 adat) vett számba (Vargyas L. 1976: II. 25), a háromszéki adatok gyarapodását látva, megpróbáltuk kiegészíteni a teljes adattárt táblázat szerint.

Vargyas Lajos közlése 1973-ig			
Székelyföld	Moldva–Bukovina	Más terület	
24	9	13	
A székelyföldi megoszlás			
Marosszék	Udvarhely	Csík	Háromszék
2	6	13	2 (Kisbaccannal)

1989-ben még újabb 23 változatának adatait soroltuk fel (Albert E. 1989: 148).

Területi megoszlása:

Székelyföld	Moldva–Bukovina	Más terület
17	–	6

(Albert E. 1989: 148).

1995-ben a következő összegezést közzöltük:

Székelyföld	Moldva–Bukovina	Más terület	Összes
62	11	18	91+2

Székelyföldi megoszlás

Maros	Udvarhely	Csík	Háromszék	Összesen
6	7	20	28	62

(Albert E. 1995: 191–192).

Az eddigi számbavételkor nem említettük a sepsiszentgyörgyi Mocsal Anna, és a nagyborosnyói Gáspár György énekét. Mindkettő a *Szabad madár* kötetben jelent meg (Albert E. 2000: 26–27; 29–31).

Néhány olyan gyűjteményt sorolunk még fel, amelyek eddig nem szerepeltek a hozzánk eljutott kiadványok között. Szegő Júlia a még 1953-ban Külső-Rekecsinben lejegyzett ballada változatát 1988-ban tették közzé (Szegő J. 1988: 28–31). Szintén Moldvából Pozsony Ferenc 1994-ben

külön kötetben jelentette meg Lőrinc Györgyné Hodorog Luca klézsei lakos énekeit (Pozsony F. 1994: 32–35). 2001-ben Sebestyén Dobó Klára az 1952-ben a Kászonokban gyűjtött népdalokat tette közzé, ebben *A falba épített feleség* két változatát közölte (Sebestyén K. 2001: 217–219).

Az utóbbi időben Olosz Katalin két kötetben is értékes szétszórt hagyatékot gyűjtött össze, mindkettő tanár és diák közös munkájának eredménye. Az egyikben a marosvásárhelyi tanár, Szabó Sámuel irányításával diákok gyűjtése található, közöttük *A falba épített feleség* változata (Szabó S. – Olosz K. 2009: 154–155). A másikban Kanyaró Ferenc kolozsvári tanár irányításával Erdély különböző vidékeiről összegyűlt diákok gyűjtése található, közöttük számos háromszékié. Ebben a kötetben *A falba épített feleség* típusú ballada két változata található: az egyik Etéd–Székelykeresztúr, Udvarhely, a másik Alsórákos, Brassó helyjelöléssel (Kanyaró F. – Olosz K. 2015: 292–293; 293–294).

Így tehát további 8 adattal bővíthetjük *A falba épített feleség* típusú ballada változatait.

Székelyföld	Moldva–Bukovina	Más	Összesen
5	2	1	8

A székekyföldi megoszlás:

Maros	Udvarhely	Csík	Háromszék	Összesen
–	1	2	2	5

Összesített kimutatás szerint:

Székelyföld	Moldva–Bukovina	Más	Összesen
67	13	19	99

A székekyföldi megoszlás:

Maros	Udvarhely	Csík	Háromszék	Összesen
6	8	22	30	66

+ egy „Székelyföld” jelöléssel.

Így tehát 1973-ban az egész magyar nyelvterületen 46+2 adat változatát ismerhettük *A falba épített feleség* típusú balladának, amely gyűjtés 1848-tól 125 évet ölel fel. Ugyanakkor 1973-tól 2016-ig 43 év alatt 53 változattal sikerült gyarapítani e balladák számát. A háromszéki növekedés különösen kiemelkedő, hisz a kezdeti kettőtől (Kisbacont is ide számítva) 28-cal gyarapodott a fenti időben, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a gyűjtés figyelme a cigány lakosság felé irányult. Sok más változat, töredék mellett azt is meg kell említenünk, hogy az itt gyűjtött balladák sok vonatkozásban megerősítették az eddigi változatok motívumainak jelenlétét, de két jelentős résszel gazdagították azt. Első ízben találtunk olyan változatokra, amelyekben a kőművesek a bécsi tornyot építik, és új motívum az, hogy a kőművesek kardra esküsznek határozatuk megerősítéséhez. Ezt a motívumot Pozsony Ferenc is tárgyalta (Pozsony F. 1980: 73).

A kardra esküvés 1762-es létét Imreh István közölte a madéfalvi veszedelemről szóló könyvében. Arról írt, hogy a tanúvallomások során a dánfalvi Albert Mihály a bűnfenyítő bizottság előtt elmondta: amikor 1762 októberében Buccow generális Csíkszerezdába hívta a felcsikiakat is, a szentdomokosi, dánfalvi és madarasi székelyek Somlyó felé kitértek az útból, s ott Demeter János „éles kardjára tévén az újjakat, egyenként odamenvén, eskette meg az embereket, hogy azok, kiknek fegyvere vagyon, leteszik, akiknél pedig nincsen, soha fel nem veszik.” (Imreh I. 1994: 228).

2014-ben gyűjteményünkre hivatkozva a Háromszék Táncegyüttes a Gábor Áron táncdrámában mind a bécsi torony építését, mind a kardra esküvés motívumot megelevenítette (Fekete R. 2014).

A felsorolt klasszikus balladák további változataira ez alkalommal nem térünk ki, legfeljebb annyit jegyzünk meg, hogy többé-kevésbé mindegyik itt közölt változat tovább bővítette elterjedésük határát és mennyiségét, gazdagította a háromszéki változatokat.

Két adatot még megemlítünk. A háromszéki ballada-gyűjtő mozgalom segítette azt, hogy levéltári adatok folytán sikerült helyreigazítani a Dancsuj Dávidról szóló balladához fűzött jegyzeteket, vagyis a ballada hőse egyrészt korábban élt, mint azt az eddigiekben közölték, másrészt nem román, hanem református székely családból származott (Albert E. 2007: 709–718). A Váradi Józsefről szóló balladaváltozatok közül kiemelkedik az a szöveg és dallam, amelyet 1977-ben Nagyborosnyón sikerült lejegyezni, s amely a legjobban megközelíti a valós történetet. Megjelent a *Sír az út előttem* kötetben (Albert E. 2001: 137; 1996: 137).

A betyárballadákhöz annyit fűzünk hozzá, hogy a 19. század végén Háromszéken még elvétve összegyűlt egy-két változat, amely a Kanyaró Ferenc-kötetben található, a század közepére már jelentős mennyiségűvé duzzadt. Meg kell jegyeznünk, hogy a *Gyökerekben* a Török Mártonról szóló betyárballada 1883. évi bejegyzéssel a Bartha György füzetében megtalálható: 43. *Török Márton (Török Márton – Lova lába megbotlott)* Gy: 16. sz. 54. Közlő: Bartha György füzetéből. Gyűjtő: Albert Ernő. Háromszék, 1883, H: 125. sz. (Albert E. – Faragó J. 1973: 125. sz.).

Az utóbbi években egyre több figyelmet fordított a folklórkutatás a helyi balladákra. A *Gyökerekben* alkalomszerűen közzétett balladák szám szerint is bizonyítják, hogy napjainkban a helyi balladák jelentős helyet foglalnak el a köztudatban. Olosz Katalin már 1974-ben megállapította, hogy Háromszéken a klasszikus balladák háttérbe szorulása idején egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik az úgynevezett „hírballadák”, „siratóballadák” és hasonló énekek iránt (Olosz K. 1974: 27). Amikor Olosz Katalin a Kanyaró Ferenc diákokkal közösen végzett háromszéki balladagyűjtését tette közzé, akkor is közölte, hogy „Háromszéken már a 19. század második felében szemmel láthatóan teret hódítottak a helyi baleseteket, bűntényeket megéneklő balladák...” (Olosz K. 2008: 595). Bizonyágképpen a Kanyaró Ferenc hagyatékát közzétevő kötetében a helyi balladákat már a VIII. fejezetben *Siratóballadák*, *Búcsúztatók*, *Balesetballadák*, a IX. fejezetben *Bűntényballadák* csoportba osztotta (Kanyaró F. – Olosz K. 2015: 455–592).

Faragó József megállapította, hogy helyi balladák minden folklórterületen vannak, de „sehol sincsenek oly szép arányban összegyűjtve, mint Háromszéken” (Faragó J. 1977: 373). Majd részletekbe menően csoportosította a különböző típusúakat. Példaként említjük: Halálos szerencsétlenség: A) Férfiáldozattal: a) Vízbe fullad, b) Fa megüti, c) Ló, szekér eltapossa, d) Medve megöli, e) Vonat elüti stb. (Faragó J. 1977: 372–388).

Keszeg Vilmos három tanulmányában is összefoglalta az eddigi kutatás eredményeit. Számba vette azokat a megállapításokat, amelyek a helyi balladák kutatásához kapcsolódnak. Felsorakoztatott számos olyan történetet, amelyek a ballada kialakulásának előzményei. Közli a romániai magyar balladakutatásban az alaptípusokat: például: törvényszéki vallatás, halottbúcsúztatás, biográfia, tudósítás stb. Példákat közöl az ilyen balladák alkotóiról, az éneklési alkalmakról is (Keszeg V. 2002, 2004). Később *Lokális ballada* címen áttekinti a helyi balladák gyűjtésének történetét

(Keszeg V. 2010) Vas Tamástól kezdődően, aki a nem sokkal korábban nyílt „tanodában” az 1863–64. és 1864–65-ös iskolai évben Sepsiszentgyörgyön tanított (Domján I. 1898: 208), a Bács Jancsinak haláláról szóló balladát jegyezte le. És folytatja tovább Szabó Sámuelen keresztül Domokos Pál Péterig, Antal Árpádtól egészen napjaink gyűjtőiiig.

Eredménynek kell tekintenünk, hogy a *Gyökerek* diákfolyóirat sok vonatkozásban teljesítette feladatát, szerkesztői körültekintő, felelősségteljes munkát végeztek, és figyelemmel követték a népköltészeti, elsősorban a balladagyűjtési mozgalmat. Hozzájárult ahhoz, hogy az iskolában felszínen lehessen tartani a népballada értékeinek felismerését és a gyűjtése hasznosságát.

Szakirodalom

ALBERT Ernő

- 1968 *A népballada*. Sepsiszentgyörgy (kézirat)
- 1980 Újabb műfajokra is figyelünk. Sepsiszentgyörgyi Matematika–Fizika Líceum. *Művelődés* XXXIII. (5) 35–39.
- 1989 *Édesanyám sok szép szava*. Ádám Joákimné Kurkó Julianna énekei. A dallamokat hangszalagról lejegyezte, a zenei vonatkozású alfejezetet írta, a dallammutatót összeállította Demény Piroska. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1990–1991 A Kőműves Kelemen balladájának változatai Háromszéken. *Tulipán Füzetek* I. (1) 9–11; II. (1) [2] 5–7, (2) [3] 3–5, (3) [4] 7–8, (4) [5] 8–9, (6) [7] 5–8, (7) [8] 3–5.
- 1994 Néprajz a Székely Mikó Kollégiumban. In: Kelemen József (szerk.): *A Székely Mikó Kollégium Emlékkönyve 1859–1994*. Sepsiszentgyörgy, 130–139.
- 1995 Adatok A falba épített feleség típusú népballada további kutatásához. In: Zakariás Erzsébet (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 189–206.
- 1996 Ballada Váradi Józsefről. *Néprajzi Látóhatár* V. (3–4) 86–140.
- 1998 *Sok szép cigányleány*. Kovászna Megyei Népi Alkotások Háza, Sepsiszentgyörgy
- 1999 A népi verses levelekről. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Írás, írott kultúra, folklór. A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 30–36.

- 2000 *Szabad madár. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok.* Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- 2001 *Sír az út előttem. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok.* Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy
- 2007 Ballada Dancsuj Dávidról. In: *Acta Siculica.* Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 709–718.
- 2014 Néprajz és iskola. Székely Mikó Kollégium, Sepsiszentgyörgy. In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák. A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 109–162.

A TÁBOR tagjai

1979 A nagy bécsi torony. *Gyökerek* XIV. (1) [44]. 117.

ALBERT Ernő – FARAGÓ József

1973 *Háromszéki népballadák.* Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BARÓTI Pál

1968 Aranyszínű híradók. *Utunk* XXIII. (7) február 16. 1–2.

BEKE György

1968 Diákújságok. *Korunk* XXVII. (9) 1344–1346.

BENIUC, Mihai

1968 Levele Becze Zoltán IX. C o. t.-nak. *Gyökerek* II. (6) [13] 9.

BERDE Mária

1976–1977 Zalán és Feldoboly helynevei. *Aluta* VIII–IX. 419–434.

1978 Sepsiskőröspatak helynevei. 1978 *Gyökerek* XII. (1) [42] 61–66.

1979 Sepsiskőröspatak és Fotosmartonos helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXIII. (2) 225–228.

CZEGŐ Zoltán

1967a A Gyökerek diáklap Szerkesztőségének, Sepsiszentgyörgy. *Gyökerek* II. (1) [8] 7–8.

1967b Éjféli lecke. Konsza Samu tanár úrnak mély tisztelettel. *Gyökerek* II. (3) [10] 11.

1968 Ott vesszen el. *Gyökerek* II. (7) [14]. 11.

CSIKÓS Barnabásné Péter Júlia

2014 *Gyökerek – Iskolai folyóirat; Mutatók témák szerint; A Gyökerek iskolatörténeti anyaga.* (kézirat)

DOMJÁN István

1898 *A sepsiszentgyörgyi államilag segélyezett ev. ref. Székely Mikó Kollégium története 1859–1895*. Jókai Nyomda-Részvény-Társulat, Sepsiszentgyörgy

FARAGÓ József

1967 Konsza Samu nyolcvan éves. *Gyökerek* II. (3) [10] 12–14.

1969 Folklorista tanáraink. *Utunk* XXIV. (10) [1062] 9.

1977 Háromszéki helyi balladák. In: *Uó: Balladák földjén. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 372–388.

FEKETE Réka

2014 Valóság és mítosz (Gábor Áron táncdráma). *Háromszék*. március 22.

FODOR Géza – LEPEDUS József

1967 1470 km kerékpáron. *Gyökerek* II. (8) 47–48;

1968 3015 km kerékpáron. *Gyökerek* III. (16) 48–49.

GÁLFALVI György

1967 Annak ellenére. *Ifjúmunkás* XI. (15) [523] 95–96.

GYÖKEREK

1967 *Konsza Samu Emlékszám*. II. (3) [10] XII. 15.

1968 II. (4) [11] 18–60.

1972 VI. (1–2) [32–33] 144.

IMREH István

1994 *Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúk kihallgatási jegyzőkönyve. 1764*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

IZSÁK József

1958 Újból hajtott a vadrózsa. *Igaz Szó* VI. (10) 480–490.

KANYARÓ Ferenc – OLOSZ Katalin

2015 *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*. Kritikai kiadás. Kanyaró Ferenc szétszóródott hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

KAPUSI Géza

1967 *Gyökerek*. *Tanügyi Újság* XI. február 21. 68–69.

KARDOS Adrienne – GYULAY Gyöngyi

1967 Kedves Tóth Attila! *Gyökerek* I. (4) 69–70.

KEREKES Mária

1967 Iskolai emlékeim – *Gyökerek*. *Rădăcini – Gyökerek* I. (7) V. 23.

KESZEG Vilmos

2002 Népballadák a lokális történelem regiszterében. In: *Uő: Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. Komp-Press-Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 124–146.

2004 A lokális ballada: beszédmod és kontextus. In: Andrásfalvy Bertalan et alii (szerk.): *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára* III. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 295–324.

(2010) *Lokális ballada*. Romániai Magyar Lexikon. <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=30>

KODÁLY Zoltán

1982 A folklorista Bartók. In: *Uő: Visszatekintés II*. 3. kiadás. Zeneműkiadó, Budapest, 450–455.

KONSZA Júlia

é. n. *Nagybacon szülötte Konsza Samu*. [kiadó nélkül]

KONSZA Samu

1967 Gyűjtjük népünk dalait. (1957). *Gyökerek* II. (3) [10] 33–35.

1968 Kedves kollégák és kolléganők! *Gyökerek* III. (4) [11] 37–39.

2010 Önéletrajzi írások. Közli Konsza Júlia. *Acta Siculica*. 651–668.

KONSZA Samu – FARAGÓ József

1957 *Háromszéki magyar népköltészet*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely

NAGY Sarolta

1972 Búcsú Samu bácsitól. *Gyökerek* VI. (1–2) [32–33] 100–101.

OLOSZ Katalin

1974 Háromszéki népballadák. *Művelődés* XXVII. (11) 26–28, 49.

2008 Háromszéki népballadák Kanyaró Ferenc hagyatékában. *Acta Siculica*. 581–599.

PASSUTH László

1968 Kedves Gyökerek Szerkesztősége! *Gyökerek* II. (6) [13] 10–11.

PÉTER Júlia

1979 Bögöz község helynevei. *Gyökerek* XIII. (1) [43] 69–72.

PETŐ Zsolt

1972 Iskolánkban Móricz Virág. *Gyökerek* VI. (35) 43–45.

POZSONY Ferenc

1980 A hajdukkal útnak induló lány balladájának újabb változatai. *Nyelvés Irodalomtudományi Közlemények* XXVII. (1) 69–80.

1984 *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1994 *Szeret vize martján. Moldvai Csángómagyar népköltészet.* (Kriza János Társaság Könyvtára, 2.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

SEBESTYÉN DOBÓ Klára

2001 *Én elmegyek kicsi búval. Kászoni népzene és néphagyományok 1952-ből.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár

SZABÓ Éva

1967 Meglátogattuk Tompa Miklóst, a Rómeó és Júlia rendezőjét. *Gyökerek* I. (6) 70–71.

SZABÓ Sámuel – OLOSZ Katalin

2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884.* Európai Folklor Intézet–Mentor Kiadó, Budapest–Marosvásárhely

SZEGŐ Júlia

1988 *Ismeretlen moldvai nótafák. Csángófalvak énekközlőinek szövege és dallamkincse.* Európa Könyvkiadó, Budapest

TAMÁS Katalin

1969 Őrködés a népi hagyományok felett. *Gyökerek* IV. (1) [25] 35–36.

TANA Gyula

1978 Adatok a *Vadrózsák* történetéhez. *Gyökerek* XII. (1) [42] 47–49.

1979 Adatok a *Vadrózsák* történetéhez. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXIII. (1) 59–66.

TÓTH Attila

1966 Köszöntő. *Gyökerek* I. (2) 2.

1967 Iskolai folyóirat. *Ifjúmunkás* XI. (4) [512] 3.

TÖRÖK Katalin

1980 Kisborosnyó, 1979. IX. 8. *Gyökerek* XIV. (1) [44] 110–113.

VARGYAS Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa I–II.* Zeneműkiadó, Budapest

VERESS Dániel

1967a Innen jöttem és ide térek. *Utunk* XII. (29) [977] 6.

1967b *Gyökerek. Előre* XXI. (6089) 2.

VERESS Gerzson

1968 Beszélgetés Kányádi Sándorral. *Gyökerek* II. (7) [13] 12–14.

VERESS Olga

1967 Mi is gyűjtjük a népköltészetet. *Gyökerek* II. (3) [10] 44.

WURMSER, André

1968 levele Elekes Piroska IX. C o. tanulónak. *Gyökerek* II. (8) [15] 16–17.

Az emlékszámborítója

A GYÖKEREK ELSŐ SZERKESZTŐI

Kerekes Mária

Herbszt István

Szabó Éva

Keresztes Irén

Revista școlară *Gyökerek (Rădăcini)* (Colegiul Székely Mikó, Sfântu Gheorghe)

Studiul lui Ernő Albert prezintă istoria revistei școlare *Rădăcini*, a Colegiului Székely Mikó din Sfântu Gheorghe, publicată între anii 1966 și 1980, în 47 de numere. În această revistă au fost publicate culegerile de folclor ale elevilor școlii. Autorul redactează registrul baladelor populare publicate în revistă.

The School Review *Gyökerek (Roots)* (Székely Mikó College, Sfântu Gheorghe)

The study of Ernő Albert presents the history of the school review *Roots*, of the Székely Mikó College from Sfântu Gheorghe, which had been published between 1966 and 1980, numbering 47 issues. This review published the folklore collections of the pupils of the school. The author compiles the register of folk ballads published in the review.

Szabó Zsolt

A *Jóbarát* néprajzi gyűjtései 1968–1980 között

Legutoljára kereken negyven esztendeje, a *Népismereti Dolgozatok* 1976-os kötetében foglaltam össze az általános iskolás gyermekekkel végzett irányított néprajzi gyűjtőpályázatokat 1972-vel bezárólag, dr. Kós Károly kérésére (Szabó Zs. 1976). A viszonylag teljes bibliográfiai adalékot is mellélkeltem. Gondolom, sokan emlékszünk még a sorozatra, amelyet a szerkesztő elképzelése szerint: „a népélet és néphagyomány iránt érdeklődők széles körének, valamint a néprajz és rokon kutatási területek önkéntes és hivatásos művelőinek ajánljuk szíves figyelmébe és jóindulatába” – írta dr. Kós az előszóban (Kós K. 1976: 5). Aztán sorjáztak a *Népismereti Dolgozatok* további kötetei 1978, 1980, 1981, 1983 és tízéves ugrással az utolsó 1994-ből, de ez már a nyomdamizéria okán késett négy esztendő.

Addig a hazai magyar néprajzi kutatásokról szóló beszámolók csak néhány szót szentelhetnek a különféle gyűjtőpályázatoknak s ezeken belül azoknak, amelyek a gyermekek bevonásával zajlottak. Ezt a hiányt pótlandó foglaltam össze mindazokat a néprajzi gyűjtőversenyeket, amelyekbe a hazai magyar gyermeklapok, a *Pionír*, a *Napsugár*, a *Jóbarát* bevonták az általános iskolás tanulókat, s amelyek mindenképpen megérdemelték, hogy a néprajzi szakirodalom fölfigyeljen rájuk.

Érdeklődési körünkől ily módon sajnos kimarad néhány, egyébként jelentős és eredményes gyűjtés. Anélkül, hogy valamilyen értékrendbe sorolnók, hadd említsük meg néhányukat. Emlékezetes a Konsza Samu kezdeményezte háromszéki népköltészeti gyűjtés, amelynek méltó folytatói voltak az Albert Ernő irányításával munkálkodó „mikósok” Sepsiszentgyörgyön. Említésre méltó még a margittai és a volt Gyergyó rajoni tanulók közmondásgyűjtése (mintegy 35 000 adat) Könczei Ádám irányításával; Ráduly János kibédi – főleg népmese- és népballada- – gyűjteménye, Bura László szatmárnémeti diákokkal végzett szatmári balladagyűjtése, valamint a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégium és Tanítóképző tanulóival végzett gyermekfolklór-gyűjtés Király László, Ferenczy Éva és Józsa Miklós vezeté-

sével. Ezekből kötetek is születtek. Külön megemlíthetjük a marosvásárhelyi művészeti szakközépiskola és a Tanítóképző hallgatóinak gyűjtését Bándi Dezső irányításával, akiknek a munkáiból öt dalos füzetecske jelent meg. A megyei lapok, elsősorban a nagyváradi *Fáklya*, a csíkszeredai *Hargita*, a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör*, a marosvásárhelyi *Vörös Zászló*, a kolozsvári *Igazság* és a *Brassói Lapok* gyűjtőpályázatai ill. néprajzi, népművészeti oldalai, amelyekbe szintén sok-sok tanuló kapcsolódott be. Kötetek is jelentek meg belőlük: a *Bihari gyermekmondókák* (Faragó J. – Fábián I. 1982), a *Mezőcsávási gyermekfolklor* (Veress Péter I. 2009), a *Szentháromság tornya, jaj de messzire látszik* (Török V. 2008) – hogy csak hirtelen hármat említsek. Érdeemes volna ezeket is számba venni és hozzáférhetővé tenni egy összefoglaló tanulmány erejéig. Tudtommal csupán a *Falvak (Dolgozó) Népe* anyagát dolgozta fel Cseke Péter (Cseke P. 1981).

Hiszen volt egy közmondásgyűjtés 1958–59-ben a *Pionír*, a *Napsugár* és a *Dolgozó Nő* Kispajtás-melléklete bevonásával, Faragó József patronálásával. A három pályázatra beérkezett majd negyvenezer közmondás és szólás anyaga a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Központja folklor osztályának archívumában van.

A népmesegyűjtést még 1967-ben a *Pionír* hirdette meg, majd a helyébe lépett *Jóbarát*. Szám szerint mintegy százhusz – javarészt kiadásra érdemes – mese érkezett be. Ezekből meg is jelent tíz a *Pionír*, illetve a *Jóbarát* hasábjain. A pályázatnak a legnagyobb eredménye mégis az volt, hogy fölhívta a figyelmet a Beszterce-Naszód megyei magyardécei mesemondóra, Balla Jánosra, akinek 25 meséjét gyűjtötte össze unokaöccse, Balla Tamás, s ezek a mesék Faragó József szerkesztésében és utószavával ellátva napvilágot is láttak *Fehér Virág és Fehér Virágszál* címmel (Balla T. 1970).

A Kincskereső-mozgalomra bizonyára még sokan emlékeznek az idősebb nemzedékből. 1969-től a néprajzi gyűjtőmunkálatok óriási nevelőerőjét fölismerve a gyermekek hazafias érzelmeinek kialakításában, a Pionír-szervezet Országos Tanácsa kezdeményezésére a *Jóbarát* hasábjain sokat kellett foglalkozni azokkal a megyei tárlatokkal is, amiket több-kevesebb rendszerességgel kötelező módon megszerveztek a megyei tanácsok, s főleg a székely megyékben értelemszerűen magyar néprajzi anyagot mutattak be. Más megyékben csak véletlenül került be magyar anyag is.

A verseny kimondott célja az, hogy a tanulók – nevelők irányításával – megismerjék, összegyűjtsék, s a feledésből kiemeljék, megmentésük

a szülőhelyük, vidékük történetére vonatkozó tárgyi és írott dokumentumokat. Ebben a tág keretben természetesen fő helyet kapott a néprajzi értékek föl kutatása. Egymás után alakultak az iskolákban a múzeum-sarkok vagy – ha volt hozzá megfelelő helyiség – az iskolamúzeumok. Kiemelkedő eredményeket nyilván ott tudtak fölmutatni, ahol a tantestületből egy vagy akár több tanár, tanító szívügyének tekintette a dolgot, s a gyűjtő gyermekek élére állt. Országsszerte sok iskolamúzeum volt, hirtelen emlékezetből felidézve: a Hargita megyében a kászoni, a csíkszentdomokosi, a gyergyóalfalusi, lövétei, a parajdi, a székelyszentléleki iskola és a székelyudvarhelyi tanítóképző hordott össze szép gyűjteményt, de rajtuk kívül még Maros megyében, főleg a Kis-Küküllő menti iskolák (Makfalva, Kibéd, Sóvárád) jártak élen, de a más vidékiek sem maradnak el (Mezőpanit, Mezőbánd, Nagykend). E gyűjtemények társadalmi megbecsülését jelzi az a tény, hogy például Csíkszentdomokoson a néptanács támogatásával a falu legrégebb házában, Kászonban a Balássyudvarházban, Makfalván pedig a Művelődési Házban rendezték be a múzeumot. A makfalvi azért is érdekes, mert ott zömében egy helyi népi mesterség, a fazekasság munkaeszközeit állították ki. Annak igazolására, hogy nemzetiségi kultúránk hagyományával a Székelyföldön kívül is több helyütt jól sáfárkodnak, hadd ragadjak ki más megyékből is néhány példát. Bákó megyében Lészpeden, Biharban Köröstárkányon és Székelyhídon, Hunyad megyében Petrillán, Brassó környékén Apácán, Tatrangon és Négyfaluban, Fehér megyében Székelykocsárdon, Torockón, Máramarosban Magyarlápason és Szamosardón, Kolozs megyében Kövenden, Mákón, Bicalon, Györgyfalván, Körösfőn, Magyarlónán, Széken, Magyarszováton, Tordaszentlászlón és Vajdakamaráson, Szilágy megyében Szilágyballán, Kémeren és Szilágynagyfaluban mind-mind értékes gyűjtemények dicsérték a helybeliek buzgalmát. Ezekből hírmondónak is alig maradt. Túlnyomó többségükben széthordták-lopták az értékesebb részét, vagy a szakszerűtlen tárolás miatt tönkrementek.

Egykori *Jóbarát* területi tudósítóként legszívesebben a pionírexpedíciókra jártam 1969-től, ezek is remek keretül szolgálhattak a 10-12 fős csapatok fölfedező szenvedélyének kiélésére. Kutatásuk célja lehetett például egy hegy turisztikai föltérképezése, egy vidék természetrajzi, földrajzi vagy geológiai szempontú föl kutatása, esetleg egy-egy néprajzilag érdekes vidék bejárása, anyaggyűjtés saját iskolamúzeumuk részére. Nos, a *Jóbarát* olvasói közül sokan szép és értékes anyagot gyűjtöttek, természetesen

részletes leírásokkal, mint például a szovátai gyermekek Kalotaszegen és Torockón, a balánbányaiak, a csíkdánfalviak és a kézdívásárhelyiek a Gyimesek völgyében, a sepsiszentgyörgyi 4. sz. Általános Iskola pionírjai a Berecki-hágó mindkét oldalán. Az összegyűjtött anyagot mindannyiszor földolgozták, rendszerezték, tehát még alaposabban is megismerték a tanulók.

Amikre természetesen a legbüszkébbek voltunk, azok a *Jóbarát*¹ kezdeményezte néprajzi tárgyú versenyek voltak. Kezdeném a legsikeresebbel, azért is, mert időrendben is ez következik: Zsuzsi és Andris baba népviseletvárró verseny 1970–71-ben. Zsuzsi baba neve immár fogalomká vált minálunk. Több tucatnyi cikk foglalkozott vele 1970-ben. A *Jóbarát* 1970. évi 11. számában elindított miniatűr népviseletvárró verseny – nyugodtan mondhatjuk – országos mozgalommá szélesedett, amelynek rendjén a Sepsiszentgyörgyi Múzeumban páratlan néprajzi dokumentum értékű népviselet-anyag gyűlt össze, és vált hozzáférhetővé mind a szakemberek, mind az érdeklődő közönség számára. Itt most nem részletezem, de benevezett kb. 400 gyerek, 250 pályamű érkezett be, a szakmai zsűri (Szentimrei Judit, Nagy Jenő, Gazda Klára) értékesnek ítelt 163 ruhát. Minthogy a lap megígérte a gyermekeknek, hogy a nem díjazott ruhákat visszaküldi, a szerkesztőség elkezdett kutatni, ki is lehetne a gyűjtemény gazdája, aki honorálni tudná a gyermekek munkáját. Sikerült végül pártfogóra lelni Sylvester Lajos, a Kovászna Megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság akkori elnöke személyében; közbenjárására a Sepsiszentgyörgyi Múzeum átvette a ruhákat, megmentve ezzel a szétszóródástól és egyben az elkallódástól.

És megkezdődött Zsuzsi baba országos diadalútja. A szeptemberi bukaresti bemutatkozást (a Petőfi Sándor Művelődési Házban) követte a sepsiszentgyörgyi, a csíkszeredai, majd a kolozsvári kiállítás, míg végül ismét visszatért állandó szálláshelyére, Sepsiszentgyörgyre.

A látogatók már a bukaresti kiállításon hiányolták a leányok mellől a fiúkat. A sepsiszentgyörgyi megnyitóra egybesereglett versenyzők fölajánlották, hogy elkészítik a Zsuzsik párját. A *Jóbarát* szerkesztősége ezt már nem hivatalos verseny formájában bonyolította le, az elkészült ru-

¹ *Jóbarát* – a Pionírszervezet Országos Tanácsa kiadásában a 10–14 éves korosztály számára 1968–1989 között Bukarestben megjelenő színes hetilap. Felelős szerkesztője 1974-ig Hadai Jenő, 1981-ig Bartha Zoltán, majd Takács Gizella és Șerbescuné Gáll Klára.

hák fényképét esetenként közölte. A *Jóbarát* 1971. évi 51. számában közölt összesítés szerint 115 Zsuzsi babának érkezett be a párja, valamint 17 új leányruha és 17 új Andris baba. A gyűjtemény kiegészült olyan néprajzi vidékekről, mint a Tövishát, a moldvai csángó Lészped, Felső-Háromszék. Hiányoznak továbbra is, többek között, a hétfalusi, az Enyed környéki (Bece, Lapád), a zselyki, a mohai, a kóbori, a szakadái és a dévai viseletek. Ennek ellenére a Székely Nemzeti Múzeum rendelkezik a romániai magyar népviseletek legteljesebb gyűjteményével. Néprajzi dokumentációs értéke, a szakemberek egybehangzó véleménye szerint, fölbecsülhetetlen, mert noha miniatűr méretben (a babák magassága 55 cm), de föltétlenül megbízható anyagot rögzítenek, s a ruhák jó részéhez a versenyzők kitűnő leírásokat is mellékeltek. Az már az utótörténethez tartozik, hogy már a marosvásárhelyi kiállítást megakadályozták, a gyűjteményt előbb Kézdivásárhelyre számúzták (vagy menekítették), végül egy Raktár-Depozit feliratú teremben várta feltámadását, az 1989-es decemberi fordulatot.

A *Jóbarát* néprajzi jellegű versenyei közül a legnagyobb népszerűségnek talán az 1971-es évi *Síppal-dobbal* népi játék- és játékszer-gyűjtés örvendett. Ehhez egyrészt az is hozzájárult, hogy a Zsuzsi babának országos visszhangja támadt, a versenyző gyermekek a *Jóbarát*, a Sepsiszentgyörgyi Múzeum, a *Napsugár*, az *Ifjúmunkás* és a *Művelődés* díjaiként hozzávetőleg 40 000 lej értékű ajándékot kaptak. Másrészt pedig ez a tárgykör volt a gyermekek életkori sajtóságainak leginkább megfelelő, és a lap olvasótáborának olyan rétegeit is megmozdította, amelyek más jellegű versenyekre egyáltalán nem vagy csak igen kis számban neveztek be.

A *Síppal-dobbal* versenyt Forró László író vezette, a szakemberek, elsősorban Faragó József és dr. Kós Károly bevonásával. A verseny kétágú volt. Egyrészt a gyermekeknek olyan játékszereket kellett beküldeniük, amelyeket 2–3 éves koruktól használtak. (Természetesen, gyári készítésű játékok kizárva.) Azokat a játékszereket is bekérték, amelyekkel a nagyszülők s az idősebb ismerősök játszottak gyermekkorukban. Valamennyi beküldött játékhoz mellékelni kellett a lapban megjelent játék-kísérőlapokat, amelyekre a gyermekek ráírták a játék helyi nevét, készítési idejét, anyagát, készítőjének nevét; ha felnőtt, foglalkozását. Azt külön föl kellett tüntetniük, ha a játékszer a felnőttek emlékezete szerint az 1900-as években használatban volt, és azt, hogy milyen korú gyermekek milyen évszakban és hol játszottak vele, valamint, ha voltak, a játék használatakor énekelt dalok, mondókák szövegét.

Másrészt pedig olyan páros, csoportos vagy labdajátékokat kellett gyűjteniük, amelyeket játszani szoktak, de nem az iskolában, tornaórán, hanem egymástól vagy az idősebbektől tanulták. A játékoknak külön kísérőlapja volt, amelyen föl kellett tüntetni a játék nevét, a játékosok nemét, számát, megnevezését, a játék közben használt játékszer – labda vagy más – pontos adatait, a játszótér rajzát, a játék célját, a nyereség vagy veszteség föltételeit, a szabályokat, büntetéseket, valamint a játékhoz tartozó mozdulatok, mondókák, énekek, parancsok leírását s természetesen az adatközlő és a gyűjtő személyi adatait.

A versenyre pár híján ezer gyermek nevezett be, s a határidő lejártáig csaknem hatezer játékszert és sok-sok ezer játékleírást küldtek be. Dr. Kós Károly a kiértékeléskor adott interjújában (*Jóbarát* 1971. 50.) a következőket mondotta: „Az alkalmasnak ítélt játékszerek és jó társasjáték leírások együttesen felölelik a romániai magyarság egész népi játékvilágát, s ez minden eddigi munkát – gondolok itt elsősorban Kiss Áron és Lajos Árpád gazdag játékgyűjteményeire – messze fölülmúl. [...] A hazai magyar tájak közül különösen gazdag gyűjtemények szemléltetik Háromszék, Csík-, Udvarhelyszék, valamint a Nyárádmente, Mezőség, Kalotaszeg, a Szilágyság, Érmellék népi gyermekjátékait. De képviselve vannak itt olyan kisebb falucsoportok, mint például Aranyosszék, a Maros- és a Küiküllömente, Torockó, Fogaras vagy Szék község. A legkiválóbb gyűjtemények közé tartozik a Zsíl-völgyi bányászgyermekek játékait bemutató petrillai gyűjtemény, amely szakszerű összeállítása révén is kiemelkedő helyet foglal el. [...] Ahány versenyző, többnyire annyi falu és város, melyeknek térképre vetített pontjai behálózzák hazai tájaink jelentős részét, Szatmártól a Bánságig és a Zsíl völgyétől a Szeret mentéig.”

Ennek a pályázatnak is a teljes anyaga, valamint a hozzátartozó dokumentáció Sepsiszentgyörgyre került, az ottani múzeum vállalkozott megőrzésére. A mintegy 600 játékból rendezett kiállítás az egész 1972-es esztendőben nyitva állott. Mind a *Zsuzsi baba*, mind pedig a *Síppal-dobbal* versenyek teljes írott anyagát is a múzeum őrzi, a kutatók számára hozzáférhetően, legépelve rendelkezésre állott. Talán ennek is köszönhető volt, hogy az anyagot gondozó szakember, Gazda Klára felfigyelt az esztelneki gyermekek gyűjtötte anyagra, s doktori disszertáció és vaskos könyv lett kutatásának eredménye.

Az *Ezerjófű* népgyógyászati és népi növényismereti verseny 1972-ben indult. Etnobotanikával nálunk néhány szakember – elsősorban gyógy-

szerész és botanikus – kivételével nemigen foglalkoztak. Ám lévén határterülete a néprajznak és a botanikának, ezért a néprajznak e kevéssé ismert területével foglalkozó szakember számára igen nagy segítséget jelenthet a már begyűlt több mint 5 000 versenylap és leírás.

Több szakember, a botanikus Szabó T. E. Attila – a verseny vezetője –, a folklorista Faragó József, a nyelvész Péntek János és a gyógyszerész Rácz Gábor tollából megjelent irányító cikkek készítették elő a versenyt. A pályázat első szakaszának határidejéig (1972. nov. 1.) beérkezett herbáriumok a maga nemében egyedülálló etnobotanikai növénygyűjtemény alapját vetették meg, amely értékében a népviseletvarró és a gyermekjátékgyűjtő verseny eredményeivel vetekedik. A gyűjtemény a Kovászna megyei árkosi Agronómus Házban állott a kutatók rendelkezésére. Csak remélni tudom, hogy onnan a Székely Nemzeti Múzeumba került az Agronómus Ház felszámolása után. Mert a versenyből lett *Ezerjófű* címmel ifjúsági kézikönyv, népi növényismereti tájmonográfia (mindkettő szerzője Szabó T. E. Attila és Péntek János) (Szabó T. E. A. – Péntek J. 1976, 1985), de még etnobotanikai kutatótáborként újrafeldolgozás, illetéknéppen az Etnoökológiai kutatótábor Kalotaszegen (Molnár K. – Molnár Zs. 2015).

A sikeres gyűjtést 1975-ben a *Csodabab* c. etnobotanikai verseny követte, ebben a termelt helyi babfajtákat gyűjtötték össze a *Jóbarát* olvasói. Közben 1973-ban került sor a *Többsincs királyfi* nevezetű folklórversenyre; ezen Forró László szakirányításával helyi mondákat, meséket, dülőneveket s más nyelvi kincseket jegyeztek le a fiatalok. 1976-ban közmondásgyűjtő verseny zajlott le Faragó József vezetésével.

Végezetül pedig hadd szóljunk még egyszer arról, hogy a gyermekekből álló gyűjtőcsoportok – természetesen csak akkor, ha szakszerűen irányították őket – felbecsülhetetlen szolgálatot tettek és talán tehetnének ma is. A gyermekekkel hegyeket lehet elmozdítani – ez volt a végkövetkeztetése annak idején *A Hét* hasábjain (1972. 26.) megjelent kerekasztal-megbeszélésnek, amelyen a részvevő szerkesztők és szakemberek a néprajzi gyűjtőversenyek tanulságait összegezték. Érdemes tehát, kell is a gyermekekkel gyűjtetni, már csak azért is, mert saját unokájának, dédunokájának sokkal hamarabb és szívesebben elmondja emlékeit a nagyszülő, dédszülő, mint a faluba tévedt ezeridegennek. S igyekeznünk kellett az összegyűjtéssel, mert még sok helyütt, ha nem is a mindennapi élet jelentős tényezőjeként, de emlékezetben még élt egy sereg néphagyomány, a népművészetnek, a népi leleménynek elegendő bizonyítéka ahhoz, hogy

a szakemberek a maga teljességében rekonstruálhassák. Emellett pedig – de nem mellékesen – az is nagyon fontos volt, hogy a serdülőkorú gyermek minél alaposabban megismerje és meg is becülje szülőhelye népművészetét. Mert ez a szépre való nevelésnek a legegyszerűbb, a legközvetlenebb módja kellene hogy legyen ma is.

Melléklet

Horváth Stefánia, a *Pionír* majd a *Jóbarát* szerkesztője, Kolozsvár központtal erdélyi tudósítója egészségi állapota miatt nem vállalta a személyes részvételt. Viszsaemlékezésének vázlatát Szabó Zsolt adta elő a konferencián.

Horváth Stefánia

Akkor is, ha reménytelen...

Mikor fiatal matematika–fizika tanárként bekerültem a frissen induló egyetlen magyar gyermekújság – akkor *Pionír* – szerkesztőségébe, néhány tapasztalatlan, inkább aktivista, mint újságíró gyűlt össze a bukaresti új, Scinteia Ház számunkra kijelölt irodájában. Szerencsémre Domokos Géza volt az első főszerkesztőnk (néhány hónapig), s én ez alatt olyan útravalót kaptam, ami segített túlélni az utána jövők kicsinyességét, hatalmi ambícióit, megfelelni akarását a diktatúra sötét éveiben. Stílust, emberi tartást, az értelmes cselekvés igényét tanultam tőle.

A másik előnyöm az volt, hogy kolozsvári tudósítóként – kicsit távolabb a szerkesztőségi csetepatétól –, fel tudtam mérni, mekkora lehetőséget kapok, mint pedagógus és szerkesztő, hogy az újságon keresztül sok száz, esetleg sok ezer gyermekkel tudok kapcsolatot teremteni. Persze tudtam (mondták többször), a fizetést azért adják, hogy az újságban a szocialista Románia eredményeit népszerűsítsük, no meg a pionírszervezetet, ahol minden gyermek kibontakozhat. Éreztem, hogy mindez unalmas és értelmetlen, a gyerekek számára, iszonyúan terhes munka nekem. Mondhatom, hogy a feladat elodázására találtam ki, hogyan csempészhetem pártunk és kormányunk útmutatásait a logi-sulit, matek-tonit, tarka-barka fizika-vetélkedőt, babaruha varrási versenyt, s ráadásul a sok száz beérkezett megfejtést, az állam iránti hálának lehetett betudni.

Hogy a babaruhavarró pályázatból hogyan lett országos siker (no meg botrány)? Ez csak később derült ki, a fontos, s talán mai napig érvényes tanulságokkal együtt. Az első: hogy a gyerekekkel hegyeket is meg lehet mozgatni (édesanyák, nagymamák, szomszédasszonyok, de még a torockói kiscsizmák tudója is besegített, mikor kiderült, hogy a kislány vagy kislány a helybeli népviselet babaruhájával akar benevezni a *Jóbarát* versenyébe). A másik tanulság, hogy ha sikerül értelmes

és közösségeket megmozgató célt kitűzni, a legnagyobb szegénység és nyomor sem lehet akadály a megvalósításban (egy-egy beküldött babaruha értéke felért egy család néhány napi koszt pénzével). A harmadik tanulság, hogy diktatúrák eszén is túl lehet járni – csak nem szabad előre feladni, hogy úgy sincs remény...

Lehet, hogy a *Zsuzsi baba* sikere adott lendületet annak a 11 évig tartó (1969–1980-ig) mozgalomnak, amit a gyerekek akkor „téónak” becéztek, s ami mai napig eleven emlékként él az egykori részvevőkben (három évvel ezelőtt Magyarországon szerveztek találkozót azok, akik 30–35 éve voltak téósok).

A Tantárgy Olimpia ötlete úgy született, hogy szükség volt egy olyan versenyre, ahol a magyar gyerekek is elsők lehetnek, mert hogy az állami szervezésű tantárgyversenyeken ez a legkritkább esetben történt meg. Tulajdonképpen a neve is azért lett olyan hivatalos, hogy ne keltsünk gyanút, illeszkedjen az országos trendbe, bár a mi versenyünk alapvetően más volt. Nem a tankönyvi anyagból kellett számot adni, hanem arról, hogyan tudja felhasználni a tanultakat. Általában egy feladat több tudományághoz is kapcsolódott. Például: keresd meg a lakóhelyedhez legközelebb lévő forrást. Mérd meg a hőmérsékletét, egyperces vízhozamát. Illeszd egy kis térképbe a helyét. Az a harminc olvasó, aki a több héten át közölt feladatokat sikeresen megoldotta, egy jutalomkiránduláson vett részt, Kolozs, Hargita, Kovászna, Bihar, Hunyad, Temes, Maramaros, Maros, Szilágy megyében, ahol találkoztak, beszélgettek, sőt együtt dolgoztak a hely kiváló képviselőivel, tudósokkal, művészekkel, szakemberekkel. Egyik emlékezetes találkozásunk volt a szobrászművész Szervátiusz Jenővel Tamási Áron készülő síremlék szobránál, de a 10 napos kirándulás minden napja tartogatott jó néhány kivételes élményt, aminek felsorolására is sok oldal kellene. Mindezek az események a hatalom ellenében és ellenőrző szeme előtt történtek. Senki előtt nem volt titok, hogy véget nem érő népdalénekléseink az összetartozás érzését, a magyar történelmi emlékek s az itt élő és dolgozó kiválóságok eredményei kamasz gyerekeink magyarságtudatát s azt a meggyőződését erősíti, hogy nem vagyunk ennek az országnak másodrangú polgárai, büszkék lehetünk múltunkra és jelenünkre. A szerencse, vagy az, hogy kézzelfogható okot nem szolgáltatunk a nacionalizmus vádjára, lehet a magyarázata annak, hogy csak tíz év után fullasztották csendben a pártdokumentumok unalmas mocsarába a téót.

A téó negyedik évétől új próbán vettek részt azok a versenyzők, akik sikeresen vették a feladatok megoldásának akadályát: egy önálló megfigyelésen, gyűjtésen, kísérletezésen alapuló dolgozatot kell összeállítaniok.²

Ezek között a témák között volt elég szép számmal néprajzi jellegű is, amelyeket néprajzos szakemberek – Almási István, Faragó József, dr. Kós Károly és Szentimrei Judit – állítottak össze. Ha a versenyzőnek valamilyen fölvilágosításra volt szüksége, akkor közvetlenül a szakemberrel vette fel a kapcsolatot. Így biztosították a dolgozatok magas színvonalát – persze a 13–15 éves tanulók szintjén.

² A téó néprajzi dolgozataiból összeállítást közölt Horváth Stefánia. Lásd: Horváth S. 1976.

A hét év alatt begyűlt mintegy 70 dolgozat bebizonyította, hogy ez az út is sikerrel kecsegtetett. Voltak dolgozatok népi építkezés (Négyfalu, Torockó, Szilágyballa, Szilágynagyfalu); szőttek-varottások (Agyagfalva, Arapatak, Dálnok); helyi népszokások: (Érmihályfalva, Apáca, Csíkszentdomokos, Vajdakamarás, Magyarláros, Dálnok, Disznajó, Csávás, Szilágyballa, Ipp); népi táplálkozás (Vajdakamarás, Esztelnek); népi mesterségek (vasművesség: Torockó; gyékényszövés: Harasztkerék; fazekasság: Magyarláros, Avasvámfalu); kenderfeldolgozás: Gálospetri, Erdőszentgyörgy; szalmafonás: Kőrispatak, Erdőszentgyörgy; viasz- és méztermelés: Kézdivásárhely; fafaragás: Magyarláros); népi gyermekjátékok (Tordaszentmihály); közmondások (Bogártelke); neves népművészek (Négyfalu).

Sajnos a diktatúra bekeményítésével és a szerkesztőség élén bekövetkezett változásokkal 1980-tól a téót is ellehetetlenítették, fokozatosan beszüntették. Előbb kispadra, aztán nyugdíjba kerültem. De annak különösen örvendek, hogy a konferencia szervezője, Keszeg Vilmos professzor is a téós feladatokkal jegyezte el magát egy életre – mindnyájunk örömeire és büszkeségére – a tudománnyal, kollégáival egyetemi tanszéket épített a néprajznak és antropológiának Kolozsváron, remek szakemberek egész sorát képezve.

Szakirodalom

BALLA Tamás

1970 *Fehér Virág és Fekete Virágszál. Magyardecsei népmesék*. Mesélte Balla János. Gyűjtötte Balla Tamás. Szerkesztette és az utószót írta Faragó József. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

BANDI Dezső (szerk.)

1970a *A falu nótája. Marosmagyarói népdalok*. Népi Alkotások Háza, Marosvásárhely

1970b *Szerelem, szerelem. Backamadarasi népdalok*. Népi Alkotások Háza, Marosvásárhely

1970c *Tiszta búzából. Nyárádköszvényesi népdalok*. Népi Alkotások Háza, Marosvásárhely

1971 *Szovátai zöld erdőben. Szovátai népdalok*. Népi Alkotások Háza, Marosvásárhely

1972 *A csávási nagy hegy alatt*. Népi Alkotások Háza, Marosvásárhely
CSEKE Péter

1981 *A Falvak Népe ~ Falvak Dolgozó Népe néprajzi bibliográfiája 1945–1980*. In: Kós Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1981*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 219–264.

- FARAGÓ József – FÁBIÁN Imre (közéteszi)
1982 *Bihari gyermekmondókák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- HORVÁTH Stefánia
1976 *Gyermekek néprajzi gyűjtései*. In: Kós Károly, dr. (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 157–161.
- KÓS Károly, dr.
1976 *Bevezetés*. In: Uő (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–7.
- MOLNÁR Krisztina – MOLNÁR Zsolt (szerk.)
2015 *Élet és rend a határban. Etnoökológiai kutatótábor Kalotaszegen*. (Sztánai Füzetek, 19.) Művelődés Egyesület–Szentimrei Alapítvány, Kolozsvár–Sztána
- SZABÓ T. E. Attila – PÉNTEK János
1976 *Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- SZABÓ Zsolt
1976 *Irányított néprajzi gyűjtő-versenyek általános iskolás tanulókkal*. In: Kós Károly, dr. (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 73–84.
- TÖRÖK Vilma
2008 *Szentháromság tornya, jaj, de messzire látszik*. Kolozsvár
- VERESS PÉTER Ilona
2009 *Mezőcsávási gyermekfolklor*. Kriterion, Kolozsvár

Cercetări etnografice întreprinse de revista *Jóbarát* între 1968–1980

În perioada 1968–1980 revista *Jóbarát* (1968–1989) a lansat mai multe cercetări etnografice pentru elevii de gimnaziu. Aceste cercetări au vizat confecționarea portului popular al diferitelor localități și regiuni (1970–1971), a jucăriilor populare (1971), inventarierea plantelor medicinale unei localități (1972), a soiurilor de fasole (1975), culegerea basmelor și a legendelor (1973). Prezentul articol reconstituie istoria fiecărei competiții.

**Ethnographic Research Competitions of *Jóbarát* Magazine
between 1968–1980**

In the period between 1968 and 1980 the *Jóbarát* magazine (1968–1989) had launched several competitions for ethnographic research, for the pupils. These researches were concerning the traditional costumes of different settlements and regions (1970–1971), traditional toys (1971), the inventory of the plant population of a certain settlement (1972), the inventory of different bean types (1975), the collecting of folk tales and legends (1973). The present study reconstructs the history of each and every competition.

Simonffy Katalin

**Volt egyszer egy Kaláka. A táncházmozgalomra
épült tévéműsor a hetvenes évek végén.
Háttérvázlat egy induló forráskutatáshoz**

A táncházjelenséggel Csíkszeredában találkoztam 1977 ősz elején, ebből született az RTV Magyar Adásában a Kaláka ifjúsági tévéműsor, amely az autentikus népzene, néptánc felmutatását tűzte ki célul a képernyőn, a hagyományokhoz való tudatos viszonyulást. A 17-18 éves fiataloknak lehetőséget nyújtott az erdélyi magyar társadalom szellemi és tárgyi öröksége megismeréséhez. A szerzők szándéka szerint a Kaláka műsorok egyfajta szembefordulást is jelentettek a hetvenes években egyre hangsúlyosabban kibontakozó kultúrforradalommal.

Négy év alatt 9 Kaláka műsor készült el, Erdély közel 30 nagy múltú középiskoláját és szinte minden jelentős néprajzi tájegységet felvonultatva. A rendezvények közel 1 000 résztvevőt és sok szakembert mozgósítottak. 1980-ban megszűnt a műsor, öt évvel később az adás is. Sem a rendszerváltás előtt, sem az elmúlt 25 évben nem született átfogó – sem elméleti, sem adatfeltáró – munka a Kaláka tudatformáló, hagyományátörökítő jelentőségéről. Ezért is vált indokolttá összeállítani a műsorok történetének (eddig teljesen hiányzó) adattárát, és a feltárt források alapján összefoglalni a jelenség előremutató irányvonalait.

Az első Kaláka-műsor

„Kaláka. Ifjúsági műsor, a kolozsvár- napoca-i Brassai Sámuel, a nagyenyedi Bethlen Gábor és a kovásznai Ipari Líceum tanulóinak részvételével; rendező: Ion Moisescu, szerkesztő: Csáky Zoltán és Simonffy Katalin; meghívottak: Bandi Dezső, Farkas Árpád, Forró László, Kelemen Ferenc, Lőrincz Lajos és Szabó Zsolt; közreműködik: Mioara Ceaușescu, argeși

nótafa, Papp Mártonné Filep Mari Petrics széki énekes, Gioni Răducanu.” Műsorelőzetes. *Igazság* XXXVIII. évf. 275. szám, 1977. november 20., vasárnap.

A műsort a Sportsarnokban vettük fel, volt benne ének, tánc, vers, játék, meghívottként részt vett a neves jazzmuzsikus, Johnny Răducanu, mert „húzó név” volt, és kellett ahhoz, hogy elfogadtassuk a tévé vezetőségével az új műsort. Behoztuk a küüllődombói falusi embereket is, ugyanis az első gyűjtőútra oda vittük a csapatokat. Tőlük tanulták meg *A dombói nagy hegy alatt* című népdalt, ez lett a továbbiakban a Kaláka-induló. A Barozda együttes (Bokor Imre, Pávai István és Simó József) muzsikált, Györfi Erzsébet és Panek Kati énekelt. Sokat dolgoztunk együtt, később meghívtunk más táncházegyütteseket, a Bodzafát, az Ördögszekeket, a Regősöket, a Venyigét. Volt úgy, hogy egyesített táncházzenekarok léptek fel.

A kiválasztott diákok tanáraik irányításával gyűjtötték saját vidékük népzenejét, néptáncait, szokásokat, viseletet, tárgyakat, és bemutatták a Kaláka nyilvános felvételén a közönségnek. A műsor díszletét gerendákból ácsolták a tévé asztalosműhelyében, román rendező kollegánk, Ion Moiescu tervezte, a széki táncház mintájára. Lebontható volt, Bukarestből mindig vitték a felvétel helyszínére. A Kalákák nagy költségvetéssel és műszaki felszereltséggel készültek. Mindig elvittük egy közös útra a diák-szereplőket, a kísérő tanárokat, a fellépő együttest és a néprajzi szakértőket, hogy ismerjék meg a választott tájegységet, a falusi embereket. Ezeket a gyűjtőutakat a televízió fizette.

A Kaláka a Kolozs megyei *Igazság* napilapban

1977. november 20., vasárnap és 1980. október 24., péntek között három éven keresztül jelent meg, több-kevesebb rendszerességgel műsorelőzetes és kritika a műsorról. A legtöbbet Krizsán Zoltán írta, a szerzők között szerepel Bazsó Zsigmond és Szabó Zsolt.

„A Kalákáról kétszer. Értékmentés

Harmadik alkalommal invitált kalákába a tévé magyar nyelvű adásának szerkesztősége hétfő délután. A Kaláka műsorára (szerkesztők

Simonffy Katalin és Csáky Zoltán, rendező Ion Moisescu) már korábban felfigyeltünk, előbb a kolozsvári majd a marosvásárhelyi adások jeleztek, hogy a tévé magyar szerkesztősége újszerű kísérletbe fogott, néhol még elevenen, máshol csupán emlékeiben élő népi-nemzetiségi hagyományaink közkinccsé tételéért, mai, szocialista kultúránkba való szerves beépítéséért. Hogyan, mit és mennyit lehet, szükséges és érdemes átmenteni a falu fejlődésével, átalakulásával óhatatlanul háttérbe szoruló népi hagyományokból? Miért kárhozzatjuk önmagunkat egyfajta szegénységre, ha önkéntesen lemondunk azokról a lehetőségekről, amelyeket a népzene, a néptánc és általában a népi kultúra kínál? Mennyiben jelent gazdagodást ezeknek a lehetőségeknek a tudatos vállalása személyiségünk kitágulásában, nemzetiségi tudatunk erősítésében, szocialista hazafiságunk kiteljesedésében? Sommásan fogalmazva körülbelül ezekre a kérdésekre keres, s a jelek szerint egyre inkább talál is választ a Kaláka. [...]

A korábbi Kaláka műsorokból megmaradt emlékezetünkben egy-két sikerült részlet, tánc- vagy játéktanulás, egy-két szerkesztői telitalálat, ám összességében nézve még dőcögött, ki-kilátszottak az útkereső botladozások. A beszercei Kalákában viszont éppen azt éreztem fő erénynek, hogy tudott kellőképpen változatos, gördülékeny lenni, hangulatában, tévészerűségében megközelíti azt a szintet, amelyet az ilyenfajta műsoroctól elvárunk mint nézők.

És várjuk a már beígért gyimesi Kalákát, s a még be nem ígért folytatásait ennek a műsornak, mindazokról a vidékekről, amelyeknek megismérését, az országos áramkörbe való bekapcsolódását a Besztercén Mikósvéndiákként meghívott Beke György sürgette.

Szabó Zsolt”

„TV-művészet

[...] Sok mindent lehetne dicsérni a beszercei műsorból is, de a legfeljebb vívmánya az volt, ahogyan a mozgóképek nyelvén sikerült közvetítenie ezt az egyébként nehezen áttekinthető, igen sok szereplős »népiünnepélyt«.

Nyilván elsősorban Ion Moisescu érdeme, hogy úgy éreztük, semmiről sem maradunk le, sőt olykor olyasmit is megláthatunk, amit a teremben ülők aligha. Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy Moisescu nem-

csak bedolgozta magát a Kaláka felvételének lehetőségeibe, hanem meg is szerette cseppet sem hálás feladatát. Mindenesetre közömbösen nem lehet ennyire részt kérni a játékból, amennyire neki ez most sikerült. Ion Andrieș, Ladislau Moldovan, I. Niedermeyer és Gh. Sfaitșer volt a felvétel operatőre. [...] Nos, ezúttal a fenti négyes több volt a rendező engedelmes eszközénél: munkatárssá, alkotótárssá lett, aki együtt kutatta vele a megörökítésre érdemes részleteket. Sikerült: rég nem láttunk ennyi jól elkapott portrét, jellemző pillanatfelvételt, árulkodó közelképet ilyen típusú műsorban. [...] Végül arról, ami talán a legimponálóbb volt: a vágóként közreműködő Marius Strugaruról. Ez a művelet nem tartozik a televízióknak erősségei közé. De a besztercei Kaláka nézésekor észrevehetetlenné vált az, hogy a műsorból természetsszerűleg kihagytak egyet-mást, egyszer sem támadt az az érzésünk, hogy valaki, vagy valami a szükségesnél hosszabb vagy rövidebb ideig maradt a képben – sőt lehet, hogy ez már a teljes műsor hangulatának is köszönhető –, olykor mintha zenei ritmusban váltották volna egymást a közel- és távolképek, illetve hosszabb és rövidebb beállítások.

Szóval lehet így is, Kalákában, de miért ne bármikor. Lehetőleg egyre gyakrabban!

K. Z.”

Igazság XXXIX. évf. 1978. április 21. péntek

A kolozsvári (1977. november 21.), marosvásárhelyi (1978. január 23.), besztercei (1978. április 17.) után a csíkszeredai Csángó Kaláka (1978. május 29.) „robbantott”. Sikerült a négy csángó vidék, Gyimes, Moldva, Hétfalu és Déva népi adatközlőit, nem kis izgalmak árán, az adás történetében első ízben a képernyőn összehozni. Román rendező kollegánk a Bákó megyei Pártbizottságon kötött ki, a falusi embereket pedig a helyi rendőrök fenyegették meg, hogy otthonról ki ne merjenek mozdulni. A tordai Vásáros Kaláka (1978. november 20.) a székely székek összetartozását, a történelmi gyökereket, a közös hagyományokat tárta föl. Az ötödik után Csáky Zoltán a kalotaszegi (1979. március 26.), én pedig a zilahi (1979. szeptember 10.) tematikus Kalákát szerkesztettem (*Szerelem és halál a szilágysági népművészetben*). Volt még egy műsor Székelyudvarhelyen (1980. március 10.), és az utolsó Rugonfalván, a Tájházépítő Kaláka (1980. október 20.). A gyűjtőutakon felvett zenéből néhány táncdallamot adott ki az Electrecord.

Interjúrészetek a sóvidéki tánc táborban. 2016. július 18–19.

1. László Csaba koreográfus, táborszervező. A brassói kalákás csapat tagja volt a csíkszeredai Csángó Kalákában.

S. K. *Kit választottak be a csapatba?*

L. Cs. *Hát a legügyesebbeket a táncsoportból. S aztán voltak falusi gyerekek, emlékszem, volt egy apácai lány, babakészítő. Rengeteg babát láttunk náluk, amikor otthon meglátogattuk. Pávai István jött velünk és egy vásárhelyi régi kalákás. Kimondottan emlékszem Tőke Zoltánra, olyan vezéregyéniség volt a fiatal társaságban, Pávai volt a szakember. Aztán Barcaságban jártunk, ott György Pap Margitot kerestük meg, ő volt a mi mindentudónk. Ő még él, Négyfaluban, Türkösen, mindenki ismeri a faluban. Ő öltöztetett fel minket, mert rengeteg viselete volt, férfi ing is, sárig, vagy sárga hímzéssel volt az ujjja meg a gallérja kihímezve. Én voltam az egyik férfi viseletes. Az esküvőmre is eljött, hámos rokokójában barcasági kösöntyűvel. Az a kapcsolat megmaradt.*

S. K. *Mit adott neked a Kaláka?*

L. Cs. *Nagyjából ezen a pályán vagyok, a táncból élek. Alapvetően most is azt mondom, hogy megismerni azokat az embereket, akiknek a lábán megszületett a tánc, a közösséget, ahol létrejött a dal és a muzsika, az egy akkora élmény, hogy most is abból táplálkozok. Én nem akarok stilizálni, egy motívumot átalakítani, vagy saját táncomat kialakítani. Ez egy olyan nyelvezet, ami működik, csak úgy kell használni, mint a beszédet. S akkor szépen lehet belőle csinálni táncműsort, előadást, bármit. De úgy szeretem használni, autentikusan, ahogy régebb táncoltuk. Mert ez egy kikristályosodott, tiszta forma, amit lehet „elstilizálni”, más irányba vinni, de számomra ez az út is nagyon járható.*

2. Szabó Györgyi, alkotóművész, vállalkozó, Franciaországban él, több Kalákában énekelt. Édesanyja, Szabó Éva táncoktatóként generációkat nevelt fel Marosvásárhelyen. A rendszerváltás után férjével együtt indították el a megyében a Gyöngykoszorú mozgalmat.

S. K. *Gondoltatok arra, amit a korabeli sajtóban leírtak, hogy a Kaláka értékmentés, hagyományörzés?*

Sz. Gy. *A fiatalok számára nem a szakmai érték volt a legjelentősebb, hanem a közös élmény, ami megpendített, megszólított, formált bennünket.*

S. K. *Ablak a világra – mondtad. Mit jelentett ez a paraszti világ neked?*

Sz. Gy. *Romantikát, valahogy azt a földszagú, egészséges, természetközeli világot, ami őszinte, tiszta, nem mesterkélte. A maga egyszerűségében annyira erőteljes, megragadó, amit nem lehet feledni. Van, aki retteg ettől a világtól, mert szembesül önmagával és tagadja, de aki nyitott, kalandra vágyó és a való világot keresi, mint én, annak meghatározó volt. Azért járok most is tánctáborba. Olyan mint amikor megszomjazom és kútra járok ide.*

3. Kőnczei Árpád, zeneszerző, koreográfus, tévészerkesztő.

K. Á. *Én nem vagyok ennek a témának a kutatója, de meg kell kérdezni erről sok más szakembert, nem csak Pávai Istvánt, pl. Csongor öcsémet is, mert ő néprajzkutató, de foglalkoztatja ez is. [...] Tehát 77-ben elindult az erdélyi táncházmozgalom, és mivel a párt nem tudott vele mit csinálni, ezért a nyakunkra küldte a tévét, hogy a tévén keresztül kamerával tudják dokumentálni és megkönnyítik a besúgók dolgát. Ehhez képest 83-ban Kolozsváron beszüntették a táncházat, mivel kiderült, hogy mégsem tudják ellenőrizni, meg begyűrni, a táncházmozgalom anélkül is létezik, és tulajdonképpen betiltották Vásárhelyen és Erdély összes városában. Legtovább, a nyolcvanas évek végéig titokban Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen működött Erdélyben táncház, de ehhez mindig kellett bátor és ügyes szervezők. Na, hogy ez mennyire igaz, ez a feltételezés, a tévével, a Kalákával, én nem tudom bizonyítani, de mindenesetre meggondolkoztató.*

S. K. *Hát ennek akkor lehetne utánanézni, ha az ember a szakdossziéját kikérné, és megnézné, hogy mennyire figyeltek bennünket, mi volt lényeges számukra, amikor mi elmentünk egy-egy táncházba vagy Kaláka-felvételre.*

4. Pávai István PhD, egyetemi docens, népzene-tudós, tudományos főmunkatárs több kiemelten fontos magyarországi zenei intézményben. A Kaláka főmunkatársa volt, a Barozda együttes alapító tagja.

P. I.: *Azt láttam nagy dolognak, hogy nem volt különleges ideológiája ennek a műsornak, olyan, amivel el akarjuk terjeszteni a táncházat, hanem valahogy úgy fogalmaztatok ti, hogy ennek adjunk fórumot. Nem missziószerűen működött, de mégis az lett belőle. Akaratunktól függetlenül ezek a fiatalok hazamentek és rögtön az lett az első gondolatuk, hogy csináljunk táncházat. És én arra emlékszem, amikor felvettük az első lemezt, amit te szerkesztettél, akkor már az volt a szempont, hogy komplett táncrendek legyenek rajta, pont emiatt. Miközben nagyobb sikert lehetett volna elérni külön „slágerszámokkal,” ahogy azt a magyarországiak tették, mint táncrendekkel, de nekünk az volt a célunk, hogy tudjanak erre táncolni, ahol nincsen zenekar – az első önálló Barozda lemezen is három táncrend volt –, mert ugye, zenekart volt a legnehezebb létrehozni.*

„A Kaláka mozgalom lett, az iskolák versengtek, hogy részt vegyenek a műsorban. A Magyar Adás ernyőként védte a táncházmozgalmat. Ily módon isten háta mögötti településekre eljutottak zenészek és táncosok, láttak élő népszokásokat, jegyzeteltek, fényképeztek, a tévé költségén készült felvételeket megtarthatták. Pávai István és társai a jövőre gondolva gyűjtöttek. A kilencvenes évektől kezdve, amikor már lehetett közölni is, többen jelentettek meg CD-t, DVD-t az akkori anyagokból.

Sok szakember vett részt a közös munkában: Almási István népzene-tudós, Kallós Zoltán népzene gyűjtő, a tárgyi néprajz területéről Kós Károly, Nagy Jenő, Szentimrei Judit, valamint Lőrincz Lajos és Kelemen Ferenc táncmesterek. Farkas Árpád, a költő állandó meghívottunk, »szóvivőnk« volt. Az *Alagutak a hóban* c. versét a kalákásoknak írta, s emlékezetem szerint Marosvásárhelyen olvasta fel először a nyilvánosság előtt. A Csángó Kalákában Illyés Kinga színművésznő volt egyik jeles vendégünk. De hosszan sorolhatnám a helytörténeszeket, irodalmárokat, művészeket, segítőkész, nagyszerű embereket.

A rugonfalvi Kaláka mintegy összegzése volt mindannak, amit ezzel a műsorral felvállaltunk. H. Szabó Gyula, akkoriban a Kriterion Könyvkiadó szerkesztője ötlötte ki, hogy hozzunk létre egy tájházat a faluban, a Székelykeresztúri Múzeum égiszé alatt, magánszemélyek és intézmények támogatásával. A rugonfalvi »múzeumot« 1980 szeptemberében, az utolsó Kalákában avattuk föl.” (Simonffy K. 2014b: 224)

„A falu legrégebbi házának lakóit elköltöztették, az omladozó, pókokkal és poloskával teli épület helyreállításán sok dolgos kéz munkálkodott.

Hivatalos engedélyeztetéssel, épületanyaggal a községháza, a polgármester, a párttitkár segített, kőművesek, ácsok építők és tanárok köszönetét dolgozták, hogy fehérre meszelve, kitakarítva, kijavított kerítéssel, zöldelő udvarral fogadjuk a műsorban szereplő diákokat. Többször filmeztük a munkálatokat. Terveztük és megszerveztük, hogy a házba összegyűjtjük a polgárosodó életformával padlásra, pincékbe, csűrökbe került bútorokat, szőtteseket, edényeket, tárgyi emlékeket, egyszóval mindazt, ami egy parasztgazdaságban valamikor megvolt. Erre a munkára hívtuk meg a kalákás diákok színe-javát, elindítva őket a közeli falvakba, hogy kopogjanak be minden ajtón, ismerkedjenek, tájékozódjanak, milyen volt itt egykor az élet, majd hozzák el azt, amit az emberek a múzeumnak ajándékoznak. A begyűlt anyagot Fülöp Lajosnak, a keresztúri múzeum igazgatójának irányításával tisztították meg, konzerválták, rendszerezték.” (Simonffy K. 2014c: 234)

Vári Attila költővel, szerkesztőtárral emlékezetessé szeretnénk volna tenni ezt a nem mindennapi eseményt. Bízunk benne, hogy a környékről sokan eljönnek, akiknek a keze munkája benne van az utókornak készült emlékhely megalkotásában, és lesznek, akik a Nyikó mentéről elszármazott híres emberekre kíváncsiak. Számítottunk a törzsközönségre, a Kalákák „kemény magjára”, akik élvezik majd az együttléteket, táncolnak, énekelnek, buliznak. Sejtettük, hogy az utolsó Kaláka lesz, mert Bodor Pál távozását követően kilátásba helyezett utódai kevésbé rázós ügyekért sem tartották volna a hátukat. Minek fájjon a fejük magyarkodó szerkesztők világmegváltó szándékai miatt? Főszerkesztőnk az utolsó pillanatban minden hivatalos papírt, költségvetést, kifizetéseket, konferanszié szöveget aláírt, hogy senki ne állíthassa le a műsor sugárzását.

A kutatás távlatai

Jelen kutatás a Kaláka tévéműsor által elindított mozgalomnak a történetét szeretné feltárni, elérhető, szórványos források (korabeli sajtó, résztvevők emlékezete, kallódó fotó- és videóanyag), valamint kérdőívek alapján. A fontos személyekkel, a „belső körrel” mélyinterjú készül. De azt is vizsgálja, hogy akik részt vettek ezekben a műsorokban, a későbbiekben hogyan kamatoztatták a műsor által közvetített szellemiséget.

A kutatás tervezett menete:

A Kaláka műsorokban részt vett személyek felkutatása, kérdőívek alapján az interjúk elkészítése.

A résztvevők tulajdonában levő dokumentumok (plakát, meghívó, levelezés, fotó, videó- és hangfelvételek) összegyűjtése, rendszerezése.

A Kaláka műsorok a korabeli írott sajtóban (megyei napilapok, *Iffjúmunkás, Művelődés, Jóbarát, A Hét, Korunk*).

Az adatok rendszerezése, a mozgalom történetének megírása. (A Kaláka műsorok elindítói, célja, célközönsége, szereplői. A rendezvény forogatókönyve és előkészítő szakasza. A bemutatott néprajzi tájegységek, táncházzenekarok, szakemberek, helyi szervezők, kultúrateremtő és -megőrző társintézmények minél teljesebb listája.)

Kiegészítő gyűjtés, adatok kiegészítése.

Zárszó

A táncházmozgalom kibontakozásáig a nézők a néptáncot a szovjet Mojszejev-együttes mintájára kialakított tánckarok, a Maros, a Hargita, a Vadrózsák és a Ciocârlia színpadi produkcióival azonosították. Ezek jelentették számukra a népzenet is. Ezért volt idegen az eredeti parasztzene, sokan azt mondták róla, hogy nem is magyar. Miután 1977 késő őszén a Kaláka tört utat magának, sorra szerelte le a korábbi fenntartásokat azzal kapcsolatban, hogy a néphagyomány beépülhet-e szervesen a városi kultúrába, vagy sem, s hogy nem színpadi mutatvány, nemcsak látványként, hanem belülről is megélhető közösségi élmény. Az erdélyi táncház születését megelőzően késhegyremenő vita zajlott a sajtóban a népdal-műdal témáról, s ez a műsor a legjobbkor tisztázott elvi és gyakorlati dolgokat, a szellemi és tárgyi örökséghez való viszonyulás tekintetében. De nemcsak a nézők népes tábort, a kritikusokat, hanem minket is egyre jobban meggyőzött arról, hogy mennyire fontos az önazonosság tudatosításához. Minden kánonnal és intézményekkel szembeni lázadásnak ez volt a fontos többlete. A nagy találmánya a táncháznak, amiben ma is, holnap is hinni lehet: a cselekvő emberi együttlét. Az pedig, hogy a táncházzal és a Kaláka műsorokkal egyidőben a nemzeti értékekre hivatkozó, nacionalista mítoszt építő, Ceaușescu kultúrforradalmát támogató országos mozgalom, a *Megéneklünk, Románia Fesztivál* zajlott, így utólag nézve (is) külön szerencse volt. Mert el lehetett hitetni a hatalommal, a tévé vezetésével, hogy ez a műsor is annak a szekerét tolja, miközben pontosan tudtuk, hogy ellene dolgozott, ellene nevelt és tudatosított.

„Jobb, ha mi táncolunk, mint hogy minket táncoltassanak! – a magyar adás egyik, talán legmarkánsabb, emblematis musora. Igen, ez volt a *Kaláka*” – emlékezett rá Csáky Zoltán szerkesztőtársam. (Csáky Z. 2014: 226)

A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* II. kötetében az alábbi szócikk olvasható róla: „A Román Televízió magyar műsorának honismereti és népművészeti vetélkedő műsorsorozata (1977–80). Keretében szaklíceumi diákokból és egyetemi hallgatókból toborzott önkéntes munkaközösségek szülőföldjük szellemi és tárgyi néprajzának hagyományait kutatták fel és mutatták be a TV közönségének. Szervezői – Csáky Zoltán műsorvezető szerkesztő, Simonffy Katalin zenei szerkesztő, Ion Moisescu és Dan Grigore Popa rendező – e műsor célját abban jelölték meg, hogy a hagyományok ma is élő értékeit be kell építeni a fiatalok mindennapi életébe” (RMIL 1991: 591).

Szakirodalom

CSÁKY Zoltán

2014 *A szembejövő Magyar Adás*. In: Józsa Erika – Simonffy Katalin – Tomcsányi Mária (szerk.): *A mi Magyar Adásunk, 1969–1985*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 226–233.

SIMONFFY Katalin

2014a *Táncház és a Kaláka*. In: Könczei Csongor (szerk.): *Az erdélyi magyar táncművészet és tudomány az ezredfordulón II*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 151–158.

2014b *Táncház és Kaláka*. In: Józsa Erika – Simonffy Katalin – Tomcsányi Mária (szerk.): *A mi Magyar Adásunk, 1969–1985*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 222–226.

2014c *A múltat kitörölni nem lehet*. In: Józsa Erika – Simonffy Katalin – Tomcsányi Mária (szerk.): *A mi Magyar Adásunk, 1969–1985*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 234–235.

RMIL

1991 *Kaláka*. In: Balogh Edgár (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon 2*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 591–592.

Képek

1. Plakát, kolozsvári Kaláka. Felvétel a Sportcsarnokban, 1977. november 7-én

2. A Barozda együttes tagjai: balról Bokor Imre, Pávai István, Simó József és Györfi Erzsébet, 1978. Fellépés a Művelődés 30 éves évfordulójának rendezvényén

3. Lőrincz Lajos táncot tanít, 1978

4. Ion Moisescu rendező, Farkas Árpád szóvivő az egyik Kaláka-felvételen, 1978

5. Pávai István, Simó József, Simonffy Katalin, Szentimrei Judit, Csáky Zoltán, Gazda Zoltán, Vermesy Péter a Csángó Kalákán. 1978. május 29.

6. Lőrincz Györgyné Hodorog Luca nénit kérdezem. 1978. május 29.

Istoria emisiunilor *Kaláka* din anii 1970. Schița unei cercetări

Între anii 1977–1980 emisiunea în limba maghiară a Televiziunii Române a organizat 9 emisiuni pentru diferitele licee din Transilvania, în care elevii au prezentat cultura populară a diferitelor zone etnografice, în formă de competiție. Aceste emisiuni au fost precedate de documentare pe teren, de culegeri de folclor, de interviuri efectuate cu maiștri populari și au fost asistate de specialiști etnologi. Autoarea prezentei studii a fost redactorul acestor emisiuni.

The History of *Kaláka* TV Shows in the 1970s. Sketch of a Research

Between 1977 and 1980 the Hungarian show of the Romanian Television organized 9 shows for different high schools of Transylvania, where pupils used to present the folk culture of different ethnographic areas in certain forms of competition. These shows had been preceded by documentation on the field, by collecting of folklore, by interviews with folk specialists, and assisted by scholars. The author of this study used to be the editor of these shows.

Szecsódi Barbara

**A mozgalom hőskorának kolozsvári táncházasai
Halmos Béla Orális Archívumában
(Hagyományok Háza)**

Halmos Béla, a magyarországi táncházmozgalom egyik elindítója és első primása 2013 júliusában hunyt el. Több mint négy évtizedes aktív tevékenysége során zenészként, folklórgyűjtőként, oktatóként és szervezőként fáradhatatlanul a magyar népi kultúra és a táncházmozgalom ügyéért dolgozott, jelentős életművet hagyva maga után. Folklórgyűjtéseit, kézíratait, könyvtárának egy részét és mesterhegedűjét magába foglaló hagyatékát a Hagyományok Háza az örökösökkel történt egyeztetés után, 2014-ben vásárolta meg, és annak beszállítását követően elkezdte a hatalmas anyag feldolgozását.

A hagyaték részei: a Magyar Művelődési Intézetben 1999-ben létrehozott, majd a Hagyományok Házába integrált Táncház Archívum összegyűjtött anyaga, a Halmos Béla által Orális Archívumnak elnevezett interjúk és visszaemlékezések, valamint a Forint utcai lakásából érkezett hagyaték. A Táncház Archívum nem képezi a 2014-ben bekerült Halmos-hagyaték szerves részét, ám életművének egyik nagyon fontos eleme, amelyet túlnyomórészt a Hagyományok Háza munkatársaként hozott létre és gondozott. Az így összegyűjtött dokumentumokat a Folklor dokumentációs Könyvtár és Archívum őrzi, feldolgozásukat pedig az Archiválási Osztály dolgozói végzik. Halmos Béla a táncházmozgalom elindulásának 25 éves jubileumán, 1997-ben ismerte fel, hogy nem csak az eredeti folklóranyagokat kell gyűjteni és a meglévőket feldolgozni, hanem a nemzetközivé vált táncházmozgalom eseményeit és dokumentumait is össze kellene gyűjteni és rendszerezni őket. Halmos Béla a következőket írta az archívum létrehozásáról.

„A táncházmozgalmat már indulásától kezdve egyre növekvő érdeklődéssel figyelték a különböző társadalomtudományok kutatói, művészek,

közéleti személyiségek és politikusok, de érdemben alig akadt kutató, aki a mozgalom jelenségeit, kialakulásának törvényszerűségeit elemző tanulmányt publikált volna. A hazai és külföldi kutatók és laikusok, akik a táncházmozgalommal bármilyen kutatási szándékkal is foglalkoznának, ma még nélkülözik azt a gyűjteményt, amelyben a mozgalommal kapcsolatos dokumentumok, eddig megjelent publikációk illetve a táncházak tárgyi emlékei is egy helyen megtalálhatóak lennének. Most még – ha sok munkával is, de – összegyűjthető ez az anyag, ha biztosítjuk a megfelelő anyagi, személyi és technikai feltételeket”.¹ Ez a munka Halmos Béla korai halálával megszakadt.

Az Orális Archívum leírása

Az Orális Archívum közel 15 éven át (1999–2013) készült interjúi összesen 434 magnókazettát töltenek meg, melyeken Halmos Béla precízen és pontosan feltűntette, hogy mikor, kivel vagy kikkel és milyen témáról beszélgetett, valamint excel táblában összegyűjtötte az elkészült interjúk listáját. A hangfelvételek digitalizálását és feldolgozását már ő maga elkezdte, a hatalmas anyagból közel 70 magnókazettát digitalizált és kiírt CD-re, ezzel párhuzamosan az interjúk lejegyzésének is nekiállt. A munkát az Archiválási Osztály munkatársai folytatták, akik a teljes hanganyagot digitalizálták. Az Orális Archívum anyaga feldolgozatlan. A benne rejlő interjúk a táncházmozgalom magyarországi hőskorát járják körbe főként a hazai szereplőkkel.

Az Orális Archívumban található interjúkból néhány másolat is van, melyeket Halmos a készítőktől kaphatott. Ezek: Juhász Katalin, Dévai János, Vasvári Annamária, Borsi Ferenc, Virágvölgyi Márta. Ők azonban nem készítettek interjút erdélyiekkel, csak maga Halmos, ő is keveset, az anyag egészéhez képest. Az erdélyiek több kategóriába sorolhatók: egyrészt olyan értelmiségiek (10), akik átérezték az elinduló táncházak fontosságát. Ezeknek jó része már korábban Magyarországra települt, de élő kapcsolatban maradt Erdéllyel: Karsai Zsigmond, Korniss

¹ <http://www.hagyomanyokhaza.hu/main/mediatar/hagyatekok/halombela/tanchazarchivum/> utolsó megnézés: 2016. november 15.

Péter, Novák Ferenc, Sárosi Bálint. Kányádi Sándor és Márkus Barbarossa János (Bécs) később telepedett át. Az interjúalanyok közül többen Erdélyben maradtak: Kallós Zoltán, Gavrucza Tibor és Kusztos Tibor református lelkészek, valamint a korondi Lőrincz Lajos, a Maros Művészegyüttes egykori művészeti vezetője. Sok falusi adatközlő is szerepel az erdélyi interjúalanyok közt, akikről Halmos nem csak folklórt gyűjtött, de egyúttal életútjukról is beszámoltatta őket. Az interjúalanyok közt viszont csak néhány erdélyi táncművész (5) lelhető fel, ezek tevékenysége azonban mind a kolozsvári táncművészethez köthető. Ezek: Kostyák Alpár, Könczei Árpád, Deák Márton, Székely Levente, Lengyel József. A korondi Szász József is szerepel az interjúalanyok közt, de az ő tevékenysége már egy későbbi időszakra, a '89-es változások utánra esik.

Életutak

Mivel az interjúk sora közel sem teljes, ezért a Hagyományok Házától további interjúk készítésére kaptam megbízást, amely tevékenységet most már több mint egy éve végzem. A munkát Erdélyben és Magyarországon is folytatom, főként a kutatási témámra (tanulmányaimat a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, néprajz–antropológia mesterszakán végzem) koncentrálni, a táncművészeti mozgalmak hőskoráról beszélgetek interjúalanyaimmal. Céлом az egyéni sorsok dokumentálásán túl egy történelmi leírás készítése a magyarországi és az erdélyi táncművészeti mozgalmak hőskoráról, és az ezzel kapcsolatos összefüggések felfedése. Ezzel párhuzamosan Halmos interjúi közül a következőket jegyeztem le: Deák Márton, Kostyák Alpár, Könczei Árpád és Székely Levente.

A felsoroltak közül hárman kolozsváriak. Deák Márton mezőkeresztesi volt, de ebben a hőskorszakban éppen Kolozsváron tanult, tehát ilyen irányú tevékenysége révén oda köthető.

A következő közös elemek jelentek meg az interjúkban megajzolt életutakban: Deák Mártont kivéve, mind a Zeneművészeti Középfelsőiskola tanulói voltak, a csoportból ketten ráadásul osztálytársak is voltak (Könczei, Székely), Kostyák Alpár ugyanabba a zeneiskolába járt, csak felsőbb évfolyamon. Négyükből ketten a Zeneakadémián, ketten pedig a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen tanultak tovább.

A kezdet

Az erdélyi táncházmozgalom kibontakozása, a magyarországi mozgalom és az 1970-es évek végén terjedő folk- és régizenei fesztiválok (vagy olyan turnészerű alkalmak, mint pl. az Ifjúmunkás Matiné) hatását mutatja. Ugyanakkor voltak olyanok is, akik sokáig nem találkoztak ezzel a műfajjal, holott a szemük előtt volt végig. Székely Levente kisgyerekként ugyan találkozott népzenevel, de tanulmányai miatt egy másik irányt vett zenei érdeklődése. *A népzeneire még csak említés se volt, tehát egyetlen népdalt nem tanítottak, illetve a hivatalos tananyagban nem volt, a magyar osztálynak ugye két zene, két szolfézs tanárnője volt és az egyik, a mienk, az időnként tanított úgy magyar népdalt, hogy tulajdonképpen Kodály feldolgozásokból, mit tudom én szolmizáltunk magyar népdalt, de hát ezek, ez neki a minimum volt, az a Csitári hegyek alatt.*²

A kezdet, Székely Levente és Könczei Árpád első népzenei próbálkozása, a gimnáziumi évekre vezet vissza. Könczei Árpád édesanyja, tanárnőként, egy iskolai előadáshoz hívta segítségül a fiúkat, akik tanulmányaik folytán komolyzenei képzésben részesültek, majd Könczei Ádám (Árpád édesapja) adott útmutatást a népzene világába. Székely Levente erről így emlékezik: *Na, mindegy, a lényeg az, hogy magyar tanárnő volt és az Ádámnak a készítésére úgy döntött, mint osztályfőnök az osztályának, a magyar osztályának az évzárójára széki táncokat tanítanak be. Ádám tanítja a táncot és nem akarták a zenét magnóról, hanem a fiúk ugye zeneiskolába jár, barátai vannak, akkor mi élő zenével segítsük őket. Úgy-hogy az Ádám felkért minket, hogy játszunk széki zenét.*³

A fiúk tisztességgel lejátszották kotta szerint a dalokat, de az nem közelítette meg a népzenei hangzást: *Nyilvánvaló, hogy mi nem úgy játszottuk, ahogy, de az a lényeg, hogy egyszer csak ott voltunk és népzénet is kezdtünk használni.*

Ami mindannyiuk életútjában megegyezik, az a kolozsvári táncházak aktív látogatása (CFR vagyis vasas, Monostor), sőt Kostyák, Könczei, Székely zenészként úttörőnek számítottak a táncházak indulásakor. A Malomárok és Telefonpalota közti járdaszigeten csütörtökönként összegyűlő

² Halmos Béla interjú Székely Leventével. HH FDKA 2007. HH_THA_OA_Kz_230–232.

³ Halmos Béla interjú Könczei Árpáddal. HH FDKA 2008. HH_THA_OA_Kz_299a–300b.

széki fiatalok énekszóra táncoltak. A táncházat elindító fiatalok beinvitálták őket, ahol széki népzénet játszottak. Első alkalommal egy pár jött el a kolozsvári táncházba, amelyet a Bábszínház próbatermében rendeztek 1972 februárjában. Könczei Árpád így emlékszik: *Na, most azután jött a következő hét, amire mit tudom én, egy húszan jöttek el, mert nyilvánvalóan elment és visszament és azt mondta, hogy: Te, hát ezek tényleg székit muzsikálnak. Tehát, ha igaz a február és miért ne lenne igaz, akkor az a lényeg, hogy kb. 3 hónapig, mi hetente elmentünk a bábszínház próbatermébe.*⁴

Székely Levente ekképpen mesélt az indulásról: *Igen, a posta háta mögött, hát igen, az pont az iskolánk mellett van. Kimentünk szünetre és ott énekeltek meg táncoltak meg barátkoztak meg minden. Minden csüörtökön találkoztunk és akkor kitaláltuk, hogy kéne táncházat csinálni Kolozsváron. És olyat, amilyen ott nekik van. És a Könczei családnak a kapcsolatai révén megkaptuk a Kolozsvári Bábszínháznak a próbatermét és akkor oda bementünk és bezárkóztunk és a székieknek muzsikáltunk. És akkor úgy nézett ki, mint Széken. És akkor ők hoztak piát, mi meg muzsikáltunk és akkor nagy bulik voltak. Mindenki nagyon élvezte és nem kint kellett a posta mögött találkozni nekik.*⁵

„A táncházak kibontakozása összefonódott a tradicionális hangszeres népzene hiteles megszólaltatásával: táncházenekarok alakultak, így Kolozsváron a Bodzafa és az Ördögszekér” (Könczei Cs. 2010).

Kezdetben együtt, később két külön bandában (Bodzafa és Ördögszekér) játszottak hétről hétre a táncházakban. A Bodzafa alakulásakor Székely Levente, Könczei Árpád, Papp István „Gázsa”, Sepsi Dezső, Porzolt Antal és Urszuly Kálmán zenéltek, azonban egy későbbi vita folytán a csapat kettévált és tagjai kicserélődtek. Székely Levente és Papp István „Gázsa” maradtak a Bodzafa prímásai, Kostyák Alpár lett a brácsás, az énekes Panek Kati. *Kerestek egy kontrást, illetve próbáltak úgy muzsikálni, hogy Gázsa kontrázott, s Levente hegedült és akkor, de Gázsa, hogy is mondjam, ő prímás akart maradni és nem. Tulajdonképpen az első akkordokat én Székely Leventétől és Gázstól tanultam a népi brá-*

⁴ Halmos Béla interjú Könczei Árpáddal. HH FDKA 2008. HH_THA_OA_Kz_299a-300b.

⁵ Halmos Béla interjú Székely Leventével. HH FDKA 2007. HH_THA_OA_Kz_230-232.

csán. *Leszámítva a cigányokat, akik ott megmutatták és magamtól kitaláltam a kíséretet, de ezek vonás nem ment és ezt, azt, tehát tőlük tanultam. Na és gyakoroltunk, jártak fel hozzánk, mondom ez '77 szeptemberében volt, nem is szeptemberében, hanem nyarán. És akkor nyáron muzsikálgattunk és egyszer csak szeptemberben elkezdtünk táncháza muzsikálni. Hát nagyot kellett tanulni ahhoz, hogy le tudjunk egy táncházat muzsikálni.*⁶

Könczei Árpád megalapította az Ördögsekér nevű formációt, amelyben Sepsí Dezsővel és Sinkó Andrással zenéltek. *Pontosan, kivált az Ördögsekér, Sepsí Dezsővel meg Árpival. Ugye nagy árulás történt, akkor mi úgy éltük meg, hogy ilyen iszonyatos nagy árulás. És akkor volt ilyen némi örök harag, de aztán hamar kibékültünk, mert a piac nagyon nagy volt az indulásnál, úgyhogy nem voltak ilyen gondok. Hamar kibékültünk és akkor a táncházban már együtt muzsikáltunk, tulajdonképpen a két banda. Ez volt ugye a Bodzafa, a Panek Kati is megjelent a színen, énekes is volt a Bodzafának.*⁷

Deák Márton csak valamivel később kapcsolódott be a táncházba. A Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, matematika szakon tanult, amikor eljutott hozzá is a hír, hogy Kolozsváron táncház kezdett el működni. *Kollégiumban laktam és egyik este jön haza az egyik kollégám, nem tudtam, hogy ott Kolozsváron mi hogy működik. Azt mondja, te, olyan jó helyen voltam ma este, azt húzták, hogy: (énekelve) Adok neked egy 100-ast, hmm. Egy 100-ast, mutasd meg a hmm... [...] És akkor mondom, hol volt ez? Vigyél el engem is, nagyon érdekel a dolog. És akkor vitt el a Monostori táncházba és akkor ott a Kostyák Alpárnak, a költőnek, a költött szövegére⁸, de tényleg „az adok neked egy 100-ast” az elhangzott minden este, ahányszor volt csütörtökön táncház. Ez volt az első találkozásom a kolozsvári táncházzal.*⁹

⁶ Halmos Béla interjú Kostyák Alpárral. HH FDKA 2005. HH_THA_OA_Kz_103–104.

⁷ Halmos Béla interjú Székely Leventével. HH FDKA 2007. HH_THA_OA_Kz_230–232.

⁸ Kostyák Alpár a Kiszáradt a bodzafa című magyarórdi népdalt költötte át, amely dallam fűtülése a Bodzafa tagjainak egyfajta himnuszává vált, az együttes nevét is innen kapta.

⁹ Halmos Béla interjú Deák Mártonnal. HH FDKA 2009. HH_THA_OA_KZ_425a–426b.

Számos gyűjtőútra jutottak el, többek közt Kallós Zoltán révén, egyé-
nileg is, de közösen is, emellett tánc házas megmozdulásokkal (kirándulá-
sok, szilveszterek, táborok, határátlépések: Kallós Zoltán által kiküldött
viseletek, hanganyagok, Securitate) kapcsolatban is megannyi történet
íródott.

Szétváló életutak

Későbbi pályafutásuk alakulása szempontjából a kolozsvári tánc ház-
nak meghatározó szerepe volt és ennek köszönhetően alakult ki egy életen át
tartó kötődésük a népi kultúrához. Deák nem véletlenül Széken lett tanár
és igazgató. *Igen, '89-től igen. Hát Széken az egy leányálom volt nekem,
ott tanítani, ahol mindenki viseletbe jár iskolába. Imádtam a népvisele-
tet, a népi táncot, a népzene-t, a lányok szünetekbe négyest jártak ének-
szóra. Persze, hogy volt olyan tanár, akinek nem tetszett, de én meg azt
mondtam, hogy csak nyugodtan még lehet 5 percet, 10 percet a matek
órán is. Úgy, hogy már akkor a 10. osztály volt Széken, akkor már ko-
molyan jártak fonóba meg kocsmába meg mindenhova. Vasárnap kijár-
tak a fiatalok a piacra, én ifjú tanár, lesétáltam én is, akkor bementem
a kocsmába, voltak régi barátok is, akkor jöttek a tanítványok, hogy ta-
nár úr, nem jön el velünk a fonóba meg a táncra. Dehogynem! Mentem.
Rendszeresen jártam tánc házba meg a fonóba Széken.*¹⁰

Kostyák a Barozdában majd a Tarisznyás együttesben folytatta korai
haláláig a zenélést. *Tehát hárman voltunk Bardócz, Szép Gyuszi meg én.
És akkor kezdte Gyuszi, hogy nem jövök haza Kolozsvárra, hogy legyen
banda. [...] Nos így kerültem Kolozsvárra. Így cseppentem bele, így lett
megint banda Kolozsváron, a Tarisznyás együttes néven. Amelyikbe az
eleinte felváltva játszottunk, hol Szép Gyula kontrázott, hol én bőgöztem,
hol fordítva. Aztán rájöttünk, hogy hülyeség cserélgetni, mert a kezét, a
kezet azért megviseli ez, és jobb, hogyha eldöntjük, hogy most ki melyi-
ket. Én vettem, én maradtam brácsás és Gyula lépett át a bőgőre.*¹¹

¹⁰ Halmos Béla interjú Deák Mártonnal. HH FDKA 2009. HH_THA_OA_KZ_425a-426b

¹¹ Halmos Béla interjú Kostyák Alpárral. HH FDKA 2005. HH_THA_OA_Kz_103-104

Könczei zeneszerző-koreográfus, mind a két „szakmájában” alapvetően a népművészetből táplálkozik. Éveken át művészeti vezetője volt a sepsiszentgyörgyi Háromszék Táncegyüttesnek, majd a marosvásárhelyi Maros Művészegyüttesnek. *És akkor '83-ban ugye elkerültem Sepsiszentgyörgyre, akkor egy darabig ott is tanítottam tánc házba, de ott viszont már kialakult az bennem, hogy nekem nincs igazán türelmem a tánc házba a tánc tanításhoz, mert akkor már egyfolytában tánc együttest akar tam csinálni.*¹²

Székely diplomata lett, de a zenélést soha nem hagyta abba, sőt a diplomáciában is hasznosítja. **H. B.**¹³ *Amerikába, Egyesült Államokba helyesebben, mert Amerika, ugye, egy nagy, dupla földrész. Egybesült Államok, úgy szoktam mondani. (nevet) Ott voltál összesen, mennyit, hat évet, ugye?*

Sz. L.¹⁴ *Hat évet, igen.*

H. B. *És ott mikor kezd télel muzsikálni? Az ottani tánc ház mozgalomba hogy kapcsolódtál be? Egy kicsit, most innen nézve.*

Sz. L. *Elég későn tulajdonképpen, mert ugyan ott voltam, de egyrészt állati leterhelt volt, tehát ilyen napi 12-13-14 órák voltak, tehát egyszerűen nem is értem rá. [...] Igen, na, akkor kezdtek úgy hívni a tánc házba. Akkor kattant be a fiam, Áron a táncra. És akkor, mert én ott egyedül nem nagyon mentem le, de amikor Áron éjjel-nappal táncolt, meg már minden, egyfolytában palatkai szólt, már sok volt nekem is. Akkor ő lépett kapcsolatba, állandóan az Öcsivel kapcsolatban volt és akkor ő győzködött, hogy na, 'Apu most, akkor gyere! Muzsikálj te!'¹⁵*

Mint látszik, a szétváló életutak egyáltalán nem jelentik a megismert, megszeretett paraszti kultúrától és a városi formájától, a tánc ház mozgalomtól való elszakadást. Bárhol is folytatták, csak hamar megtalálták azt a kisebb-nagyobb tánc házas közösséget, amely a hasonló érdeklődési körből adódóan befogadta őket. Máshol (Deák, Könczei, Székely Magyarországra telepedett át) és máshogy, de a megszerzett kolozsvári élmények, tapasztalatok egy életre meghatározták tevékenységüket. Bárhová, és bármilyen állásba is kerültek, az erdélyi hagyományos népzene és néptánc művelése, a belőle való inspirálódás, életük része és szívügyük maradt.

¹² Halmos Béla interjú Könczei Árpáddal. HH FDKA 2008. HH_THA_OA_Kz_299a-300b.

¹³ H. B. = Halmos Béla, az interjú készítője

¹⁴ Sz. L. = Székely Levente

¹⁵ Halmos Béla interjú Székely Leventéve. HH FDKA 2007. HH_THA_OA_Kz_230-232.

Szakirodalom

HALMOS Béla

2000 *A Táncház Archívum* <http://www.hagyományokhaza.hu/main/mediatar/hagyatekok/halmosbela/tanchazarchivum/>, utolsó megtekintés: 2016. november 23.

HAGYOMÁNYOK HÁZA, Folklórdokumentációs Könyvtár és Archívum
2005 *Halmos Béla Orális Archívum*. Halmos Béla interjú Kostyák Alpárral. HH FDKA 2005. HH_THA_OA_Kz_103–104.

2007 *Halmos Béla Orális Archívum*. Halmos Béla interjú Székely Leventével. HH FDKA 2007. HH_THA_OA_Kz_230–232.

2008 *Halmos Béla Orális Archívum*. Halmos Béla interjú Könczei Árpáddal. HH FDKA 2008. HH_THA_OA_Kz_299a–300b.

2009 *Halmos Béla Orális Archívum*. Halmos Béla interjú Deák Mártonnal. HH FDKA 2009. HH_THA_OA_KZ_425a–426b.

KÖNCZEI Csongor

2010 *Táncház* (szócikk) <http://lexikon.adatbank.ro/tematikus/szocikk.php?id=49>, utolsó megtekintés: 2016. november 23.

Képek

1. Bodzafa zenekar, (balról jobbra) Székely Levente, Papp István 'Gázsa', Kostyák Alpár, Porzsolt Antal, énekel Csorja Viola. 1979–1980-as tánccházi idény. Hagyományok Háza Folklórdokumentációs Könyvtár és Archívum

2. Bodzafa zenekar, (balról jobbra) Székely Levente, Papp István 'Gázsa', Kostyák Alpár. 1981–1982-es tánccházi idény, Monostori úti táncház. Hagyományok Háza Folklórdokumentációs Könyvtár és Archívum

3. Ördögsekér együttes, (balról jobbra) Könczei Árpád, Sinkó András, Sepszi Dezső. 1979–1980-as táncázi idény. Hagyományok Háza Folklor dokumentációs Könyvtár és Archívum

4. Táncház a Monostori úton, középen Deák Márton párjával. 1981–1982-es táncázi idény. Hagyományok Háza Folklor dokumentációs Könyvtár és Archívum

Personalitățile proeminente ale mișcării casei dansului

Casa Tradițiilor din Budapesta deține interviurile efectuate de Béla Halmos, primul violonist al mișcării casei dansului. El a descoperit din timp că istoria acestei mișcări poate fi reconstituită cu ajutorul biografiei organizatorilor ei și a participanților. Colecția conține 434 de interviuri.

Eminent Personalities of the Folk Dance Houses' Movement

The Hungarian Heritage House from Budapest owns all the interviews made by Béla Halmos, the first violinist of the Hungarian folk dance house movement. He discovered in time that the history of this movement can be reconstructed with the help of the biography of its organizers as well as participants. The collection consists of 434 interviews.

Gagyí József

A csíkszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzi köre

Romániában a megyésítésnek nevezett adminisztratív-területi átalakítás egyik következménye volt, hogy 1968 után a Székelyföldön kialakított új megyeközpontokban, a megyék más városaiban a frissen létrehozott, szakképzést végző ipari líceumok mellett, ezekkel szembeállíthatóan megerősödtek, fokozott társadalmi szerepet nyertek az elitképzés műhelyei: az elméleti líceumok. Ezekben az iskolákban tanultak – ide igyekeztek bejutni – azok a fiatalok, akik egyetemet akartak végezni, értelmiségi pályára készültek. A családi háttérnek, a szociális tényezőknek nagy szerepük volt abban, hogy egyáltalán ki akart elméleti líceumban tanulni, s hogy ki jutott be ide. Így bizonyos közös érdeklődés is jellemezte ezeket a diákokat: fogékonyak voltak minden új kulturális jelenségre, a nyilvánosságban felbukkanó és megerősödő szellemi áramlatokra, társadalmi mozgalmakra. Ilyenek voltak a hetvenes években a táncházmozgalom, a falujárás, és ezekből kiindulva a népelet, a falusi valóság fele fordulás.

A csíkszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzi köre akkor alakult, amikor Csíkszeredában már működött a Barozda együttes, volt táncház, szervezték a Régizene Fesztivált, és mindennaposak voltak az etnikus sajátosságokat (magyarság, székelység) a nyilvánosságban megjelenítő események. Legalább ennyire fontosak azonban a személyi feltételek: azoknak a szakembereknek a jelenléte, akik néprajzkutatással, a néprajzi kutatási eredmények megjelenítésével, néprajzi kiadványok népszerűsítésével foglalkoztak. Ezek között voltak, akik intézményi keretek között dolgoztak, és voltak, akik informálisan, baráti társaságok tagjaiként végezték ezt a munkát. Fontos még megemlíteni, hogy működött egy általános, a társadalom ismeretét célzó, több tudományág eredményeit ismerő és használó törekvés is: kialakult egy olyan szo-

ciológiai, kommunikációelméleti, antropológiai tájékozottság, amely a társadalmi változások megismerését, dokumentálását és megértését (ennek egyik konkrét terepe: a folklorizmus-jelenségek) segítette. Voltak, akik tanárokként dolgoztak a diákok kisebb, válogatott csoportjaival, és az intenzív foglalkozás az elméleti líceumokban a szakmai elmélyülést, az értelmiségi képzés kis műhelyeinek a létrehozását és működtetését célozta.

A korszak pártállami ideológiai és hatalmi ellenőrző szerkezeteinek ismeretében azonban kétség nem fér hozzá, hogy minden, a magyar identitást elemző, erősítő tudást forgalmazó tevékenység ellenőrzött volt és csak bizonyos védelemmel működhett. A csíkszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzi köre azért jöhetett létre, mert az intézet igazgatója, Pethő Ilona hasznosnak tartotta, jóváhagyta (az is igaz, hogy formálisan ugyan soha nem ellenőrizte, de követte, ismerte) a tevékenységet, vagyis megbízott a szervező, működtető tanároknak, Bara Katalinban és Gagyi Józsefben. A kör addig működhett, amíg Pethő Ilona igazgató vállalhatta az ellenőrző hatóságok (pártbizottság, Szekuritáté) előtt a felelősséget, a védelmet, és akkor szűnt meg, amikor az 1985-ös nyári terepmunka után a Szekuritáté figyelme intenzívvé, nyilvánvalóvá vált (helyszíni nyomozás Fenyőkúton és az igazgatónő ezzel kapcsolatos figyelmeztetése).

A néprajzi kört világos célokkal indítottuk, ezek: szellemi munkára nevelés és önreflexió, társadalmi jelenségek megfigyelése, beavatás különböző társadalomtudományi és kulturális kérdések vizsgálatába, egy kutatás előkészítése, elvégzése, az eredmények megjelenítése. Egy diákcsoportot (10-15 tagút) választottunk ki, pontosabban a tágabb körben megkezdett tevékenységben fokozatosan választódtak ki azok, akiket érdekelt a néprajz, a társadalmi, kulturális jelenségek vizsgálata és értelmezése, akik folyamatos munkát végeztek a tanév folyamán tartott rendszeres találkozókön (olvasás, előadások, viták), és felkészültek a nyári terepmunkára. A terepmunka kerete olyan tábor volt, amely a gyűjtés elvégzésén kívül a tapasztalatok megbeszélésére is alkalmat adott, és közösségi élményt is nyújtott a tábori életforma szokásos örömein túl közös zenehallgatással és zenéléssel, olvasással.

Tevékenység, eredmények

A néprajzi kör eseményeinek, tevékenységeinek, eredményeinek bemutatására sajnos igen kevés forrás áll ma rendelkezésemre. Készült ugyan minden ülésről jegyzőkönyv, valamint a terepmunkák alatt terepnapló, de azokat nem őriztem meg. Ami megmaradt, az egy kis füzet *KÖR* felirattal, benne az első évről részletesen, a következőkről esetlegesen készült feljegyzésekkel. Ezen kívül ma is olvasható a tevékenység egyetlen, nyilvánosságot kapott eredménye, az 1982-es *Korunk Évkönyv*ben a Korunk néprajzi pályázatára készült, itt megjelent tanulmány.

A füzetben olvasható bejegyzés szerint a néprajzkör első ülését 1980. február 29-én (kivételes napon) tartotta. Elhangzott ekkor, hogy mi is a célja a kör tevékenységének, pontokba szedve:

1. Megismerkedni a néprajzzal mint tudományterülettel: a kutatásokat megalapozó elméletek, a kutatás területei, használt operatív fogalmak jelentése, a kutatás, feldolgozás módszerei.
2. Megismerni, hogy mi a néprajz gyakorlata: „a jelenlegi falusi társadalom szemrevételezése”, megfigyelni-rekonstruálni a jelenkor „megfigyelhető tényeiből, szóbeli, gyűjtött adatokból a tradicionális paraszti társadalom életét, valamint felbomlását.”
3. A mából kell mindehhez kiindulni, és a mai társadalom ismeretét a szociológiai kutatásokra kell alapozni.
4. Gyűjteni, a gyűjtött anyagot feldolgozni és lehetőleg közölni kell.

Szó esett még a kör tevékenység módszereiről: lesz olyan ülés, ahol a friss szakirodalomról tájékozódunk (*Népismereti Dolgozatok 1980, Korunk Évkönyv 1979*), Vámszer Géza csíki gyűjtéséről beszélünk majd, a néprajzi és folklórkiadványokról beszélünk (dr. Kós Károly könyvei, néprajzi tájmonográfiák, folklórkiadványok). De történelmi szakirodalomról is szó lesz (IMREH István: *A rendtartó székelly falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973; BENKŐ Samu – DEMÉNY Lajos – VEKOV Károly szerk.: *Székelly felkelés 1595–1599*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979). Tájékozódunk a szociológia módszertani kérdéseiről, a gyűjtésszociológia problémáiról (adatközlő és gyűjtő viszonya).

A jelen levő diákoknak tíz kérdésre kellett válaszolniuk, többek között arra, hogy részt vettek-e eddig valamilyen gyűjtésben, melyik a legrégebbi székellyföldi múzeum, ki írta le először a Székellyföldet „népismeit” szempontból, hol van Apáca, Szabófalva, Szék, milyen néprajzi/folklórkiadvá-

nyok vannak a saját könyvtárunkban. Ekkor nem, de később készült lista is a résztvevőkről, azzal kapcsolatosan, hogy milyen témákban terveznek saját gyűjtőmunkát.¹

Ettől az időponttól kezdve, a tanév idején elvben kéthetenként, valójában ennél ritkábban, de rendszeresen találkoztunk, meghívottak előadásait hallgattunk meg, néprajzi kiadványokat mutattunk be, gyűjtési módszertanról beszélgettünk. Meghívottjaink, előadóink csíkszeredai meg székelyföldi kutatók voltak. Állandó vendégünk volt dr. Demény István Pál, aki akkor már a csíkszeredai Megyei Múzeumban dolgozott, és szakértelmét csillogtatva a magyar ősköltészetéről, meg a magyarok ősvallásáról, a sámánizmusról tartott előadásokat, de az éves tevékenység kidolgozásához, a nyári terepmunka megtervezéséhez is értékes tanácsokat adott, ezen kívül múzeumlátogatásokat szervezett. Legfontosabb hozzájárulása azonban az volt, hogy egyszerre bizonyította igen széles körű tájékozottságát, és játszott a „advocatus diaboli” szerepét, a felvetett kérdésekhez való kritikus hozzáállást képviselte, megszólalásai mindig vitát gerjesztettek. Ez különösen akkor volt fontos, amikor más meghívottak tartottak előadást, és őket kellett provokálni. Ilyen meghívott volt Gazda Klára, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti (akkoriban: megyei) Múzeum munkatársa, aki szakterületéről, a paraszti világ gyermekéletéről beszélt, vagy Kósa Szánthó Vilma, aki a csíkszeredai Megyei Múzeumban dolgozott, és a viselet jelképszerepéről, meg szociológiai kutatómódszertanról tartott előadásokat, vagy Pávai István

---

¹ A tevékenységek dokumentálása rendszertelenül történt, és a dokumentumokat nem őriztem meg; teljes mértékben az én mulasztásom az oka annak, hogy háromnál több lista nem áll rendelkezésemre, tehát nem tudom az öt év alatt év közben, a tevékenységeken meg a nyári táborokban részt vevők teljes névsorát reprodukálni. Az első listán a következő nevek szerepelnek: András Csilla, András Erzsébet, Bálint János, Fóris Ferenc, Gál József, György Erzsébet, Pál Gabriella, Péter Károly, Ravasz Hajnal, Sánta Mária, Sorbán László, Sugár Antal, Szász János, Szócs Mihály, Xántusz László. Ők voltak a kezdeti tevékenységek résztvevői. A megőrzött listák között van az, amelyen az 1981-es táborba (augusztus 10–16.) jelentkezők vannak: Ajtony Zsuzsa, András Enikő, Buzogány Árpád, Hegedüs István, Janovits Enikő, Pálffy Zoltán, Péter Enikő, Rancz Izabella, Sorbán László, Székely Attila, meg az, amelyiken az utolsó, fenyőközi táborba jelentkezők: Balázs Katalin, Bencze Tibor, Bogdán Ágnes, Borbély Hajnalka, Bőjte Pál, Kanabé Anna Mária, Kató Árpád, Laczkó Szidónia, Pál Enikő, Szócs András, Török Dalma. De egészen biztos, hogy nem mindenki volt ott ezek közül 1985-ben Fenyőkúton, mint ahogy az is biztos, hogy a listán nem szereplő Kerekes Izabella és Tamás Tünde ott voltak. Elnézést kérek mindazoktól, akik év közben vagy a táborokban jelen voltak, és most nem említettem a nevüket.

muzikológus, a Hargita Megyei Népi Alkotások Központjának munkatársa, aki a különböző néprajzi tájak jellegzetes népzenejéről tartott előadást. A következő években a köri tevékenység egyre rendszertelenebbé, a találkozások egyre ritkábbakká váltak, volt olyan félév, amikor csak a nyári tábort előkészítő találkozásokra került sor.

A legfontosabb és legemlékezetesebb tevékenységek a nyári táborok voltak. Négy alkalommal szerveztünk tájékozódó-gyűjtő céllal öt-hat napos (nem csak néprajzi jellegű) tábort: 1980 és 1981 nyarán a Lövete határában levő Kirulysarkán, az akkor már csak erre használt iskolaépületben, míg 1984 és 1985 nyarán a Korondhoz tartozó Fenyőkúton, az iskola tornatermében volt a szállásunk, és a tanyákon meg a községközpontokban jártunk, beszélgettünk, gyűjtöttünk. Mindabból, ami munkánk eredménye volt, egyetlen megírt anyag látott napvilágot: a Korunk 1982-es Évkönyvében jelent meg *A gyermekek élete Lövétén századunk első harmadában* című terjedelmesebb tanulmány.² Ennek bevezetőjében olvasható mindaz, ami a gyűjtés körülményeit körvonalazza: „A csíkszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzkörének hét tagja³ 1980. augusztus utolsó hetében járta a Vargyas és mellékpatakainak völgyét, s szóba állt az idősebb nemzedék szállásokon tartózkodó tagjaival. Majd október közepén másfél napot a községben töltöttek; az itt gyűjtött anyag is beépül a dolgozatba. Mint minden, diákokkal végzett tevékenységnek, a néprajzi kör nyári munkájának is több célja volt.

Először a közösgyalakítás célja említhető. [...] A tanulók – egy kivétellel – néprajzi gyűjtést mindeddig nem végeztek. Céljuk volt – többek között – a gyűjtés technikájába, a feldolgozás módszertanába való bevezetésük. A gyűjtéssel kapcsolatos elméleti kérdéseket megtárgyaltuk, a kérdőíveket alaposan megbeszéltük. A két-három tagból álló gyűjtőcsoportok minden nap tájékoztatták egymást a nap eredményeiről, majd a gyűjtött adatokat kicéduláztuk, feldolgoztuk. A hangsúly nem az adatok mennyiségén, hanem a dokumentumértéken (adat+személyes élményjelleg) és bizonyos összefüggések feltárásán volt. [...] A kérdőív összeállításában Nagy Olga, Kósa Szánthó Vilma volt segítségünkre. A táborban meglátogatott, tevékenysé-

² A tanulmányt az 1980-as gyűjtés alapozta meg, de beépültek az anyagba az 1981-es gyűjtés eredményei is, meg voltak olyan diákok, akik csak 1981-ben vettek részt a gyűjtőmunkában, de a feldolgozásban egy fejezet megírására vállalkoztak. Lásd: Lövete 1982.

³ És két vezető tanárunk: Bara Katalin, Gagyai József.

günket elemezte, értékes tanácsokat adott Gazda Klára és Demény István Pál – ezúttal is köszönetet mondunk fáradozásukért. Célunk volt továbbá, hogy a tanulók szembesüljenek, kapcsolatot alakítsanak ki az idős parasztnemzedékkal, s az élettapasztalatok olyan hordozóival, olyan világnézeti modell birtokosaival, akik élték és megszenvedték a XX. századot, s akiknek sorsa maga a történelem –, »alulnézetből«. A dolgozatban szereplő adatok közös gyűjtés eredményei. A különböző kérdéskörök anyagát a kör tagjai dolgozták fel: a *Születés, csecsemőgondozás* Janovits Enikő, a *Munkára nevelés* Sugár Antal, a *Büntetés* Sorbán László, a *Jutalmazás* Péter Enikő, a *Játékok* András Erzsébet, a *Lakás, hálás* valamint az *Étkezés* című fejezet Gagyi József munkája” (Lövete 1982: 103).

A fenyőközi táborok témája: a könyv, a könyvhasználat, az olvasás paraszti környezetben (egy *Művelődés*-pályázat volt a kiindulópont), de végül is egy kisebb, a *Művelődésben* megjelent közleményen kívül nem született nyilvánosan is hozzáférhető eredmény.

Elsősorban beavatás

Befejezésként el kell mondanom, hogy elsősorban nem úgy tekintettem a néprajzi kör tevékenységére, mint tudományos munkára. Pedagógiai tevékenység volt, szellemi légkör megteremtése és fenntartása, a diákokat egy speciálisabb, hosszabb szellemi beavatási folyamaton vezettük végig. Nem volt folyamatos cél a néprajzi gyűjtés és megjelenítés, de ha volt erre lehetőség, mint például a *Korunk* néprajzi gyűjtőpályázata, akkor örvendtünk neki, és tudásunk szerint igyekeztünk teljesíteni. Az iskolai évben folyamatosan más körű tevékenységek, meg iskolán kívüli, a diákokat foglalkoztató akciók is voltak, a kör tagjai azokon is intenzíven tevékenykedtek, és azt, hogy az alternatívák közül csak az egyik a néprajzkör, természetesnek tartottuk. Szellemi kihívást jelentett, sok megszívlelendő tapasztalatot adott a diákokkal végzett munka. Számomra pedig, a mából visszatekintve, azért volt jelentős leginkább a fenyőközi két nyári tábor, mert itt találkoztam először terepen két olyan kutatási témával, amelyeket 1989 után volt alkalmam részletesebben vizsgálni: Horokály Józsi bá jóslatai (az ezer telik, ezer nem hiedelmek) (Gagyi J. 1998a), valamint Tófalvi Andrásné Ravasz Juliska rejtezése (a boszorkányrontás, boszorkányság hiedelmei) (Gagyi J. 1998b).

Szakirodalom

GAGYI József

1998a „Megmondta mi volt, mi van, mi lesz.” Az „ezer telik, ezer nem” típusú hiedelmekről; mai paraszti közösségek történelem- és világképeről (1). In: Uő: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 39–60.

1998b Rejtezés Fenyőkúton. Esetbemutató és értelmezések. In: Uő: *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 83–100.

LÖVÉTE 1982 [GAGYI József]

1982 A gyermekek élete Lövétén századunk első harmadában (A csíkszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzi körének gyűjtése). In: *Korunk Évkönyv 1982. Metamorphosis Transsylvaniae*. Korunk, Kolozsvár, 98–127.

Cercul etnografic al Liceului de Matematică–Fizică din Miercurea Ciuc

Articolul prezintă activitatea cercului etnografic al elevilor liceului din Miercurea Ciuc, care a funcționat timp de 5 ani, începând din anul 1980. Membrii cercului au parcurs literatura de specialitate, au participat la dezbateri pe teme etnografice, au efectuat cercetări pe teren.

The Ethnography Club of the Mathematics and Physics High School from Miercurea Ciuc

The present paper presents the activity of the ethnographic club of the pupils from the Miercurea Ciuc high school, which had been functioning for five years, starting with 1980. The members of the club were getting acquainted with the specialized literature, were participating to ethnographic debates and were carrying out ethnographic fieldwork.

Keszeg Vilmos

Kolozs megyei gyermekmondóka adatbázis az 1980-as évekből

A második világháborút követő életmód- és mentalitásváltozások érzékenyen érintették a hagyományos népi kultúra státusát. Az együttléti alkalmak jellege, a kommunikáció tartalma és a kommunikációs kapcsolatok szerkezete megváltozott. Az 1960–1970-es évek kutatásai igyekeztek rögzíteni a kiszoruló, az emlékezetben élő, esetleg survival jellegű kulturális gyakorlatokat.

A szocializmus korszakában a tömegmédia olcsóvá, terjesztése operatívvá vált. Egy-egy szerkesztőség részéről többször került sor a gyermekfolklór összegyűjtésére irányuló kezdeményezésre. 1967-ben a *Napsugár* című gyermeklap szerkesztőségének nevében Faragó József kiszámolóként összegyűjtésére tett közzé felhívást. A felhívásra 93 helységről 369 pályamunka készült el, ezek 8 493 kiolvasó mondókát tartalmaztak (Faragó J. 1969). 1971-ben a *Dolgozó Nő* című folyóirat bölcsődalok összeírására és babakelengye készítésre ösztönözte az önkéntes pályázókat. A szövegfolklór- és gyermekdal-összeírást ez alkalommal is Faragó József vezette.¹ Az eredmény: 45 helységben 51 pályamunka készült, s ezek összesen 694 bölcsődalt tartalmaztak.² Mindkét pályázat anyagát az akadémiai kutatóintézet (akkori nevén A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi Központja Etnológiai és Szociológiai Osztályának Folklorarchívuma) archiválta. 1976-ban a nagyvárad *Fáklya* című lap újabb mondóka gyűjtést hirdetett és irányított, 3 fázisban. Az eredmény mintegy tízezer gyermekmondóka összeírása volt.³

---

¹ A kutató később a magyardécei bölcsődalokról monografikus tanulmányt készített: Faragó J. 1976.

² Az iskolás gyerekeknek meghirdetett gyűjtőpályázatok összefoglalása: Szabó Zs. 1976.

³ Kötetben: Faragó J. – Fábíán I. 1982. A kötet 5 765 típus 7 375 változatát teszi közzé. A kötet előszava a gyermekmondóka gyűjtések történetét is áttekinti.

Az említett korszakban készült és közzétett szövegfolklor gyűjtések általában tartalmazzak gyermekfolklor fejezetet: Háromszékről Konsza Samu (Konsza S. 1957; 76 szöveg), Kisiratosról (Arad megye) Kovács Ferenc (Kovács F. 1958; 9 szöveg), Magyargyerőmonostorról (Kalotaszeg) Olosz Katalin és Almási István (Olosz K. – Almási I. 1969; 24 szöveg), Magyarózdrról (Maros megye) Horváth István (Horváth I. 1975; 5 szöveg), Barcaságról Seres András (Seres A. 1984; 446 szöveg, további játékszövegek). A könyvkiadás elnehezülése miatt a rendszerváltás után jelenhetett meg Veress Péter Ilona gyermekmondóka kötete (Veress Péter I. 2009), valamint Zsigmond József és Palkó Attila gyermekmondókát is tartalmazó magyarói monográfiája (Zsigmond J. – Palkó A. 1996; 204 szöveg). A gyermekkultúra mindmáig modellértékű monografikus feldolgozását Gazda Klára végezte el (Gazda K. 1980).

1981–1990 között középiskolai tanárként dolgoztam Tordán. Minden évben gyermekmondóka ismeretük lejegyzésére ösztönöztem a középiskolába bejövő, aranyosszéki és aranyosvidéki, kilencedik osztályos diákokat, egy tájékoztató jellegű kérdőív segítségével. 1985-ben az általam kezdeményezett gyermekmondóka gyűjtést a Kolozs megyei magyar szakos szaktanfelügyelő, Csögör Enikő is lelkesen támogatta. A kérdőív gyűjtést az 1987/1988-as tanévben több Kolozs megyei iskola magyartanára végezte el gimnáziumi osztályokban (Bálint Mátyás, Várfalva, Cápálna Éva, 17-es és 22-es számú Általános Iskola, Kolozsvár, Marinca Margit, Bálványosváralja, Kalapáti Jolán, Dés, Ósz Ilona, Alsó- és Felsőszentmihály, Virág Magdolna, Visa).

Ilyenképpen Kolozsvárról, Tordáról, aranyosszéki, kalotaszegi és mezőségi településekről gyűlték adatok. A gyűjtés eredményeit a következő tanévben összegeztem, s a beszámolót a magyartanárok módszertani körén bemutattam. A kéziratos mondókaanyaggyűjtemények hozzám kerültek. A gyűjtés a következő gyűjtőpontokról tartalmaz adatokat: Aranyosegerbegy, Aranyosgerend, Aranyosgyéres, Aranyospolyán, Alsó- és Felsőszentmihály, Bágyon, Bálványosváralja, Bánffyhunad, Csegez, Felvinc, Dés, Detrehemtelep, Györgyfalva, Harasztos, Jákótelke, Kalotadámos, Kalotaszentkirály, Kercsed, Ketesd, Kolozsvár, Kövend, Magyarfenes, Magyarlóna, Magyarókereke, Méra, Mészki, Ördöngösfüzes, Sinfalva, Szamosújvár, Szék, Torda, Várfalva, Visa.

A gyermekmondókák rendszerezésében Faragó József – Fábián Imre *Bihari gyermekmondókák* c. gyűjteményének (Faragó J. – Fábián I.

1982), valamint Gazda Klára *Gyermekvilág Esztelneken* (Gazda K. 1980) kötetének tematikus szerkezetét vettem alapul. A mondókákat típusok szerint választottam külön, s a lehetőség szerint az egyes típusok alatt a variánsokat is feltüntettem. A típusok azonosításában két szempontot érvényesítettem, a mondóka mondásának célját és a szöveg tartalmát. Minden változat esetében feltüntettem a gyűjtőpontot, a mondóka lejegyzőjének (esetleg adatközlőjének) nevét, a lejegyzés évét.

A rendszerben egy mondókát egy helyre vezettem be, annak ellenére, hogy különböző helyekre is besorolható lenne. Tartalmi szempontból egyszerű ezt a helyet megtalálni. Viszont egy mondókában általában több motívum is előfordul, ami a mondóka több helyen való feltüntetését teszi szükségessé. Továbbá, a használat során a gyerekek más funkcióban, más céllal, alkalmi jelentésben is szerepeltethetik a mondókát. Például a *Mérges pulyka, dur-dur-dur...* mondóka előfordulhat az állatokat felsoroló fejezetben, a hangutánzó mondókák csoportjában, valamint a hirtelen hagrágú személyeket gúnyoló mondókák között.

A Tordán általam irányított gyűjtés, valamint az 1987/1988-as tanévben a magyartanárok által átadott szövegekorpuszok összesített adatai a következők.

A kérdőívet kitöltötte 869 személy. Ebből 719 iskolás gyerek városon lakott, 150 pedig falun.

A lejegyzett mondókák száma 22 295, ebből 14 590 mondóka származott városi, 7 705 mondóka falusi környezetből. Ehhez az adatbázishoz adódott hozzá az évek során a tordai iskolákban tanuló 223 gyerek mondókatudása. Az adattárba összesen 1 092 tanuló gyűjtése került be.

A gyerekek mondóka ismerete átlagban 25,6 mondóka. A falusi környezet és életforma kedvezően befolyásolja a mondókaismeretet és -használatot. A városi környezetben élő iskolások mondókaismerete 20,2 mondóka, a falusi környezetben élők pedig 51,3 mondóka. A földműves családból származó gyermekek átlagban 36,0 mondókát jegyeztek le; az értelmiségi családból származó gyermekek átlagban 30,1 mondókát ismernek; a munkás szülők gyermekei egyenként 25,4 mondókát örökítettek meg. Működése alapján azonban a gyermekmondóka tompítja a családi háttérben megnyilvánuló szociális és kulturális különbségeket, homogénizálja a generáción belüli tudást és élményt.

A falusi gyermekek mondókatudásában gyakran felbukkannak a mágiikus funkciót elvesztett ráolvasók: *Egér, egér, adj vasfogat, / Én is adok*

csontfogat (Bálványosváralja); *Pi, pi, fecskét láttam, / Szeplőt hántam, / Selymet gombolyítottam* (Bálvásnyosváralja). Mágikus háttér húzódik meg a szeplőt, falatot, sümölcsöt, árpát leolvasó, vasfogat kérő, pénzköpő, síp-biztató, szerencsetudakaló, férjtudakoló mondókák mögött. Szintén a falusi gyerekek közltek olyan mondókákat, mint *Menta, menta, mentácska, / Abból lesz a teácska* (Bálványosváralja); *Szita, szita, ma szítá-lunk, / Holnap sütünk, / Holnapután cipót küldünk* (Bálványosváralja). Kolozsvári gyerekek lejegyzésében fordulnak elő a következő mondókák: *Ánc, cváj, dráj, / Ené, pike, ráj, / Eni, pihe, robe, tike, / Ánc, cváj, dráj; Az ablakon nincsen rolló, / Bemászik a Marco Polo; Láttalak az olimpián, / Szaladtál a lányok után; Szándokánnak nagymamája, / Felmászott a pálmafára. / De a majmok észrevették, / És egy tökkel fejbeverték; Én és a sógorom, / Megyünk a motoron. / A motor felborult, / A sógor ki-gurult; Hétfőn, kedden nincsen kedvem, / Szerdán jónap, dolgozunk hol-nap, / Csütörtökön fizetés, / Péntek – dolgozni véték, / Szombat – szabad szombat; Egy bokor ribizli, / Gyere velem triblizni. Édesapától származó mondóka: Minden csavar, minden zár / Jobbra nyit és balra zár. (Kolozsvár), Ezermester, / Mindent restell (Szék).*

A kvantitatív elemzés azt bizonyította, hogy életkor előrehaladtával a mondókaismeret nagysága jelentősen nem változik meg. Habár a repertoár folyamatosan cserélődik, tartalmi változáson megy át, a nagysága azonos marad.

- A 10 éves gyermekek átlagtudása 31,5 mondóka,
- a 11 éves gyermekek átlagtudása 19,9 mondóka,
- a 12 éves gyermekek átlagtudása 26,2 mondóka,
- a 13 éves gyermekek átlagtudása 25,2 mondóka,
- a 14 éves gyermekek átlagtudása 36,8 mondóka,
- a 15 éves gyermekek átlagtudása 28,1 mondóka,
- a 17 éves fiatalok átlagtudása 28,8 mondóka.

A leányfolklor enyhén gazdagabb, mint a fiúké. Az alsó- és felsőszentmihályi általános iskolában a fiúk átlagtudása 30,2 mondóka, a lányoké pedig 38,1 mondóka. A kolozsvári 17-es iskola fiú tanulói átlagban 19,5, a lányok pedig 23,4 mondókát jegyeztek le.

A kérdőív arra utasította az iskolásokat, hogy tüntessék fel a mondókaismeretük eredetét. A válaszok a következő forrásokat nevezték meg: óvodában sajátították el a természetre vonatkozó mondókákat, könyvből tanultak természettel kapcsolatos mondókákat, valamint kiszámolókat;

tankönyvből származnak az évszakokra, hónapokra vonatkozó mondókák; szülőktől tanulták az altatókat, a testrészeket megtanító mondókákat; a kiszámolók és a csúfolók a barátok, a kortársak repertoárjából származnak.

Az adatbázisba került adatok mennyiségi és tartalmi megoszlása a következő:

Dajkarímek		
	Altatók	9 típus / 149 változat
	Ébresztők	19 változat
	Mosdatók, fürdetők	12 változat
	Öltöztető	1 változat
	Etetők	33 változat
	Arcsimogatók	3 változat
	Arcmutogatók	51 változat
	Csiklantók	31 változat
	Tenyeresdik	3 változat
	Ujjkiolvasók	4 típus / 125 változat
	Tapsoltatók	2 típus / 64 változat
	Pacsit adók	7 változat
	Csipi csókák	3 típus / 127 változat
	Orrfenők	4 változat
	Végtagok	8 változat
	Láblógatók	12 változat
	Álltatók	16 változat
	Jártatók, sétáltatók	3 típus / 53 változat
	Csücsültetők	2 típus / 10 változat
	Futtatók	2 típus / 16 változat
	Táncoltatók	2 típus / 77 változat
	Túrórúdulók	20 változat
	Höcögtetők, lovagoltatók	21 változat
	Hintáztatók	3 típus / 85 változat
	Rajzoltatók	2 típus / 79 változat
	Fegyelmezők, parancsolók	5 típus / 67 típus
	Késő bánat	7 változat
	Egyéb dajkarímek	12 változat

Időszámítás		
	Évszakok	3 típus / 59 változat
	Hónapok	31 változat
	Napok	146 változat
	Napszakok	11 változat
	Jeles napok	11 típus / 246 változat
	Jár az óra	8 változat
Időjárás		
	Naphívogatók	54 változat
	Szívárvány	2 változat
	Esőzés	150 változat
	Havazás	29 változat
	Fázás	3 típus / 36 változat
	Időjóslás	8 típus / 45 változat
Állatvilág		
	Csigahívogatók	2 típus / 64 változat
	Katicabogár-röppentők	2 típus / 35 változat
	Cserebogár röptető	2 változat
	Pulykabosszantók	2 típus / 54 változat
	Bikabosszantó	1 változat
	Háziállatok	14 típus / 126 változat
	Madarak	63 változat
	Vadállatok	38 változat
	Rovarok	1 változat
	Egyéb állatok	2 változat
Növényvilág		
	Növény-, virág- és gyümölcszedők	1 változat
	Növények	16 típus / 32 változat
Hangutánzók		
	Harangok	16 változat
	Békák	25 változat
	Háziállatok	10 típus / 94 változat
	Madarak	2 típus / 6 változat
Gyermekkonyha		
	Főzieskélők	12 típus / 132 változat
	Ételkínálók és -dicsérők	13 változat

	Kenyérsütők	5 változat
	Egyéb étkes mondókák	30 változat
Számolósdik		
	Egytől tízig	7 típus / 168 változat
	Tízről százig	5 típus / 68 változat
Nyelvgyakorlók, nyelvtörők		
	Előírímések (alliterálók)	6 típus / 135 változat
	Magánhangzó-ismétlők	12 változat
	Mássalhangzó-ismétlők	7 változat
	Magánhangzó- és mássalhangzó-ismétlők	7 típus / 70 változat
	Szóismétlők	3 változat
	Agyonképzett szavak	4 változat
	Visszafelé is olvashatók	8 változat
	Idegen nyelv utánzók	5 típus / 69 változat
Varázsmondókák		
	Szeplő ellen	14 változat
	Betegség ellen	7 változat
	Vasfogért	34 változat
	Szerencséért	6 változat
	Árpaleolvasó	15 változat
	Sípbiztató	1 változat
	Szerelemtudakoló	12 változat
	Férjtudakoló	3 változat
	Egyéb varázsmondóka	1 változat
Mesemondókák		9 típus / 59 változat
Csúfolók		
	Utónevek (keresztnevek)	109 típus / 429 változat
	Családnevek	24 változat
	Falucsúfolók	160 változat
	Mesterségcsúfolók	12 típus / 85 változat
	Fiú- és leánycsúfolók	35 változat
	„Szerető”-csúfolók	9 változat
	Elsők, középsők, hátulsók	1 változat
	Áprilisnak bolondja	40 változat
	Osztálycsúfolók	35 változat
	Későkásák, lusták	36 változat

	Rossz iskolások	8 változat
	Hibáról hibára	12 típus / 251 változat
	Egyéb csúfolók	49 típus / 109 változat
Beugratók		3 típus / 58 változat
Civódók		34 változat
Játékmondókák	Játékindítók	52 változat
	Párválasztók	5 változat
	Cicabosszantók	4 változat
	Hunyócskázók	83 változat
	Szembekötősdik	16 változat
	Diótörő	9 változat
	Lánc, lánc, eszterlánc	5 változat
	Guggolók	10 változat
	Labdadobók	15 változat
	Kötélugrók	1 változat
	Csereberélők	20 változat
	Egyéb játékmondókák	6 típus / 38 változat
Kiolvasók és/vagy kiszámolók		14 típus / 282 változat
Egyéb mondókák		74 változat
Mondókaként használt átvételek		
	Népdalrészlet	9 változat
	Diákdal	1 változat
	Táncszók	146 változat
	Emlékvers	23 változat
	Szövegparódia	3 változat
	Proverbium	28 változat
	Életvezetési elv	2 változat
	Irodalmi szövegből származó töredék	3 változat
	Szüreti bál köszöntő	2 változat
	Találósok	2 változat
	Falvédőfelirat	1 változat
	Hiedelem	1 változat
	Kevert szövegek	16 változat
	Töredékes szövegek	3 változat
	Román nyelvű mondókák	52 változat

A szövegtörzs minden szegmense nagy mennyiségű adatot tartalmaz. A kutatás idején az iskoláskorú fiatalok nagy mennyiségben ismertek dajkarimmet, időszámítással, időjárással, a környező természettel kapcsolatos, különböző játékok során használt, nyelgyakorló és csúfoló mondókat. A mondókahasználatnak egyaránt szerepe volt a tanulásban, a készségek kialakításában, a szocializációban, az anyanyelv elsajátításában. Kiemelkedően nagy számban ismétlődik a *Tente baba, tente, / Itt van már az este* altató, az *Ez elment vadászni* újjkiolvasó, a *Tapsi, tapsi mámának* tapsoltató, a *Sándor, József, Benedek* időjárásjóslás, a *Török basa* rajzoltató, a *Süss fel nap* naphívogató, az *Ég* a házad ideki csigahívogató, a *Szebb a páva* pulykabosszantó, a *Süssünk, süssünk valamit főzieskélő*, a *Kicsi kutya, hová mész* és a *Megérett a meggy*, a *Szervusz, tíz számoltató*, a *Répa, retek, mogyoró*, a *Kocsikázás közben*, a *Tarka szarka* nyelgyakorló, az *Am deschis* nyelvtutázó, a *Halász, vadász, madarász* és az *Áprilisk* bolondja csúfoló.

A gyűjteményben sok makaróni-szöveg található: *Elmentem a grădina kertbe, / Megláttam a capra kecskét, / Elővettem a secură fejszét, / Levágtam a lába piciorját; Foaie verde, zöld levél, / Bate vîntul, fúj a szél; Április, bolond is, / Mámáligă cu macriș; Hallgass, / Că te mănăncă farkas; Zsö álé a la pădure, / Pur manzsé căteva mure. / Kand zsö mö retur acas, / Zsö truvé nevasta-n pat. / Akoté cu-n alt bărbat. / Până când truvé csomágu, / Mon ami sârise gardu.*

A szövegtörzsben a névcsúfolók gazdag alcsoportot képeznek. Az alcsoportba 109 névvel kapcsolatos csúfolóversek kerültek bele, a legtöbb típus gazdag szövegváltozattal. Mondhatni valamennyi, a korban használatban lévő személynévhez kötődött névcsúfoló mondóka. A *Sanyi, Sanyi sapka* szövegtípus 78 változattal rendelkezik, a *Jóska, felmászott a toronyba* szövegtípus pedig 31 változattal.

Olykor a változatképződés változatos esetei fordulnak el: *Répa, retek, mogyoró, / Ez a legény fataró.* (Bálványosvára), *Halász, madarász, / Harisnyába kotorász.* (Szamosújvár), *Kecskét látok, / Szeplőt hanyok.* (Szék), *Szarvasbogár, mikor lesz nyár?* (Szék).

A gyermekmondóka gyűjtőmedencéjébe számtalan forrásból kerülnek át szövegek. A megkérdezett iskolások ritmus alapján egyéb szövegeket is mondókanak minősítettek. Leggyakrabban az ünnepköszöntés verses szövegei (locsólóvers, karácsony-, újesztendő köszöntő rigmus), valamint népdalok, versek, slágerszövegek kerültek be a gyűjteménybe. Van közöt-

tük proverbium (*Okos enged, számár szenved*), találós (*Piros, de nem alma, / Kerek, de nem béles, / Kóstoltam, nem édes*), emlékvrs (*Piros rózsza, kék nefelejcs, / Engem soha el ne felejts*), falvédőfelirat (*Piros rózsza, fehér szekfű, tulipánt, / Ti tudjátok, kit szeretek igazán*), életvezetési elv (*Mindent a szemnek, / Semmit a kéznek*), táncszó (*Járd ki lábam, járd ki most, / Nem parancsol senki most. / Az én lábam úgy járja, / Bellefárad a táncba*), közhely (*Aki kíváncsi, hamar megöregszik*), sláger-részlet (*Hull a hó és hózik, / Mici mackó fázik*), népdal (*Esik eső, csepe-reg, / Rózsa Sándor a kocsmában kesereg*), mesebetét (*Kukuriku, nagybojár, / A két krajcár nekem jár*), irodalmi idézet (*Akinek a szeme kék...; Sándor napján megszakad a tél...*)

A mondókahasználatban érvényesülő nyelvi kreativitást az Én elmentem az erdőre fát szedegetni szövegváltozatai szemléltetik:

Én elmentem/elindultam az erdőbe fát szedegetni/vágni/hasogatni/
Utánam jött édesapám/édesanyám/öreganyám/nagyanyám, bottal
veregetni/verekedni.

Nád közé ugrottam, nádsípot/ficfasípot csináltam/faragtam.

Az én sípom mind azt fújta/fújja/mondja/így szólott: di-dá-dú/di-
dá-dúrr/dír-dár-dúr/gi-gá-gú/hiss-hess-huss/i-á-ú,
Te vagy az a nagy-szá-jú/nagyorrú/nagyhasú,
Amerre látsz, arra fuss.

A gyermekmondóka gyűjtemény az 1980-as években a jelzett régióban készült reprezentatív szövegtörzs. Ez annak az utolsó generációnak a mondóka tudása, amely iskolai tanulmányai alatt számítógépet még nem használt, magyar adásnyelvű televíziót ritkán nézhetett, azaz szabadidejét többnyire hagyományos módon (csoportos játékokkal, olvasással, szülőkkel és barátokkal beszélgetve) töltötte.

Szakirodalom

FARAGÓ József

1969 A Napsugár Egyedem-begyedem pályázata. *Utunk* XXIV. (1) 8.

1976 Magyardecsei bölcsődalok. In: Kós Károly, dr. (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 133–141.

FARAGÓ József – FÁBIÁN Imre (közvetési)

1982 *Bihari gyermekmondókák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

GAZDA Klára

1980 *Gyermekvilág Esztelneken. Néprajzi monográfia*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

HORVÁTH István

1971 *Magyarórdi toronyaljja*. Írói falurajz. Dacia Kiadó, Kolozsvár

KONSZA Samu

1957 *Háromszéki magyar népköltészet*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely

KOVÁCS Ferenc

1958 *Iratosi kertek alatt. Kisíratosi népköltészet*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest

OLOSZ Katalin – ALMÁSI István

1969 *Magyargyerőmonostori népköltészet*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest

SERES András

1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Sajtó alá rendezte Keszeg Vilmos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

SZABÓ Zsolt

1976 Irányított néprajzi gyűjtő-versenyek általános iskolás tanulókkal. In: Kós Károly, dr. (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1976*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 73–84.

VERESS PÉTER Ilona

2009 *Mezőcsávási gyermekfolklor*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár

ZSIGMOND József – PALKÓ Attila

1996 *Magyaró néphagyományyaiból. Szemelvények*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

Folclorul copiilor din anii 1980 din județul Cluj

În anii 1980 autorul a lansat o culegere a folclorului copiilor printre elevii școlilor din județul Cluj. Acest corpus de date conține 22 295 texte, culese de 1 092 elevi. Articolul prezintă structura și particularitățile acestei baze de date.

Children's Folklore in Cluj County in the 1980s

In the 1980s the author launched the collecting of children's folklore within the pupils of the schools from Cluj County. The resulting data base includes 22 295 texts, collected by 1 092 pupils. This paper presents the structure and particularities of this data base.

ANUARUL
ASOCIAȚIEI
ETNOGRAFICE
KRIZA JÁNOS
NR. 24.

ISSN 1841-3021

ISBN 978-973-8439-88-7

9 789738 439887